

Qazaqstan Respublikasy Zaınnama
jáne quqyqtyq aqparat instituty
JARSHYSY
gylymi-quqyqtyq jýrnal №4 (79)-2024

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Әубәкірова И.О. - з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)
– (төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Нукушева А.А. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Тайторина Б.А. – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)
Тлепина Ш.В. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Хасенов М.Х. – PhD (Астана,
Қазақстан)

Бас редактор

Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Абдрахманова С.Ж. – LLM (Астана,
Қазақстан)
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Ахметов Е.Б. – (Астана, Қазақстан)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Ишекков К.А. – з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қаржаубаев С.С. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Кокжалов Р.А. – LLM (Астана, Қазақстан)
Куликпаева М.Ж. – PhD (Астана,
Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тебаев Д.Б. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қыргызстан)

Редактор – Колтубаева Г.Б.
Беттеуші – Ақылбаева С.А.
Тел.: 8 (7172) 57-25-01

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ., Женис даңғ., 15А
тел.: 8(7172)57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

Р.А. КОКЖАЛОВ Заң ғылымында парадигмалық ойлау-
дың негіздері20
А.С. АХМЕТОВ Құқықтық тәрбиенің қазіргі
мәселелері28
Э.Б. АБЛАЕВА «Rule of law» және «rechtsstaat» санатта-
рын анықтау мәселелері38

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.К. САРПЕКОВ, А.А. КАРАЕВ
Конституциялық бақылау заңнаманы жетілдіру құралы
ретінде: кейбір мәселелер51
Т.К. НУРЕКЕШОВ, А.А. МУКАШЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН
Қазақстан Республикасында экологиялық таңбалау жүйесін
дамытудың заңнамалық негіздері.....60
Д.М. МАХМАДИНОВ, Б.О. АЛТЫНБАСОВ,
Н.Д. МЫРЗАТАЕВ Мемлекеттік жоғары оқу орындары
мүлкінің құқықтық режимінің кейбір ерекшеліктері
туралы.....71

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

М.А. ӘЛЕНОВ, Е.А. ДҮЙСЕНОВ
Мемлекеттік сатып алу саласында шешімдер қабылдау
рәсімдерін экологияландыру.....82
А.АМАНГЕЛЬДЫ Қазақстан Республикасының
заңнамасы бойынша қайта өңдеу нәтижесінде құрылған
зияткерлік меншік объектілерін құқықтық қорғау
мәселелері.....90
А.А. НУКУШЕВА, Н.Б. ҚАЛҚАЕВА,
Э.П. КЕНЖІБЕКОВА Әлеуметтік қорғалмаған азаматтардың
құқықтарын қамтамасыз етудің кепілі ретінде мұрадағы
міндетті үлес.....101
М.В. ЧОКИНА, А.Р. АЛИМБЕТОВА
Икемділік пен тиімділік: жоғары оқу орындарындағы
оқытушылар құрамының еңбек қатынастарына жаңа
көзқарас.....111

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

К.Х. РАХИМБЕРДИН Қазақстан Республикасының
заңнамасында қамауға алу түріндегі жаза институты: қай-
шылықтар, мәселелері және қолдану перспективалары.....118
В.И. ОЛЕЙНИК, А.С. КИЗДАРБЕКОВА,
Б.А. АМАНЖОЛОВА Қазақстанның жоғары оқу орындарын-
да сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беруді жетілдіру және
сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру...127
В.Н. ЖАМУЛДИНОВ, Б.К. НҰРҒАЗИНОВ Қазақстандық
қылмыстық-атқару жүйесін азаматтық бөлімге құқықтық
эксперимент ретінде беру.....140

Н.Е. УРБИСИНОВА, А.С. КӨШКІНБАЕВА, Г.А. ЖҰМАБАЕВА, К.Е. ИСМАҒҰЛОВ
Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстары үшін
шартты түрде мерзімінен бұрын босату: халықаралық тәжірибе және қазақстандық
практика.....149

А.А. БЕКБАУОВА, Б.Ш. ИСМАИЛОВА Қазақстан Республикасында шартты түрде
мерзімінен бұрын босатуды қолданудың проблемалық аспектілері.....159

З.Т. АБДУКАРИМОВА, А.Б. БАУБЕРИКОВА, С.А. УМБЕТБАЕВ
Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде сотталғандар ара-
сында экстремизм мен терроризмнің алдын алу мәселелері.....168

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Ж.О. ҚҰЛЖАБАЕВА «Киберқауіпсіздік» және «ақпараттық қауіпсіздік» ұғымдарының
заңнамалық айырмашылығы.....178

О.Н. ТОЛОЧКО (Минск қ., Беларусь) ЕАЭО-ның көлік жүйелерін экологияландыру
саласындағы құқық нормаларын жетілдіру.....187

Ш.В. ТЛЕПИНА, Ж. ЗУКАЙ, А.М. ЕСЕНТЕМИРОВА Ғылыми зерттеулер жүргізу мен
ғылыми этиканы сақтау жөніндегі халықаралық құқықтық нормалар мен стандарттарды
талдау.....196

А.А. НУКУШЕВА Қазақстандағы электрондық қалдықтарды өңдеу мен кәдеге
жаратудың халықаралық тәжірибесі мен құқықтық аспектілері: сын-тегеуріндер
мен перспективалар.....205

А.А. СЕЙТЖАН, Р.К. НУРАНОВА, А.А. АРАЛБАЕВА ІСАО-ның азаматтық әуе кеме-
лерінің халықаралық-құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлі.....216

Құқықтық мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Г. КАЗБАЕВА Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша
талаптың ескіруі туралы жекелеген мәселелер.....224

Д.Б. ТЕБАЕВ Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп
беретін мемлекеттік органдар қызметінің кейбір аспектілері.....236

А.У. КАЛИЕВА, Н.Н. ОМАРОВА, А.К. ЖАҚСЫЛЫКОВА Мемлекеттік әлеуметтік
тапсырыс саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсынымдар.....243

М.А. УТАНОВ, Б.Т. АУЕШОВА, Д.Б. БҰҒЫБАЙ, С.Б. САУТБАЕВА Э.Б. АБЛАЕВА
Қазақстан Республикасында алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаны
құқықтық реттеу.....251

А.К. ҚАНАТОВ, О.С. ҚАРАХОЖАЕВ Қазақстандағы заңды тұлғалардың қылмыстық
жауапкершілігін «заңдастыру» мәселесіне.....262

Жас ғалым мінбері

А.С. БАЙМАХАНОВА Платформалық жұмыспен қамту - еңбек құқығының феномені
ретінде.....272

А.Б. САҚТАҒАНОВА, Е.Б. АХМЕТОВ Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік
аудит: мәселелері мен болашағы.....282

М.К. ЖУРУНОВА Жасанды интеллектінің ЕАЭО мүше мемлекеттерінің еңбек
саласында алатын орны туралы мәселелер.....289

А.М. ХАСАНАЙ Әскери салада жасанды интеллектті қолдануды құқықтық реттеу:
Қытай тәжірибесі.....300

«Жаршының» архивтегі беттері

Ж.А. ЖАДАУОВА Заң ғылымдарының кандидаты З.Ф. Қазиевтің, А.Б. Есімованың
«Салалық құқықтық мониторингі: жалпы ұғымы, міндеті және өткізу мүмкіндігі» ғылыми
жарияланымына қайта оралғанда.....309

Ғылыми өмір хроникасы

В.А. МАЛИНОВСКИЙ Қазақстандағы конституциялық экономика - серпінді жоба
болуға тиіс (шолу материалы).....315

ҚР ЗҚАИ Лингвистика орталығының басшысы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент
Н.М. Примашевтың зейнеткерлік жасқа толуына байланысты құттықтау.....318

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издается с 2006 года

Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета

Аубакирова И.У. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан) – (председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Нукушева А.А. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Тайторина Б.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Глепина Ш.В. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Хасенов М.Х. – PhD (Астана,
Казахстан)

Главный редактор

Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии

Абрахманова С.Ж. – LL.M (Астана,
Казахстан)
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Ахметов Е.Б. – (Астана, Казахстан)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Каржаубаев С.С. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Кокжалов Р.А. – LL.M (Астана, Казахстан)
Кулиспаева М.Ж. – PhD (Астана,
Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменно-
горск, Казахстан)
Тебаев Д.Б. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Акылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 57-25-01

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Женис, 15А
тел.: 8(7172) 57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №4 (79)-2024

Колонка редакции11

Теория государства и права

Р.А. КОКЖАЛОВ Основы парадигматического мышления
в правовой науке.....20
А.С. АХМЕТОВ Актуальные проблемы правового
воспитания.....28
Э.Б. АБЛАЕВА Проблемы дефиниции категорий «rule of
law» и «rechtsstaat».....38

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ, А.А. КАРАЕВ Конституционный кон-
троль как инструмент совершенствования законодательства:
некоторые проблемы.....51
Т.К. НУРЕКЕШОВ, А.А. МУКАШЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН
Законодательные основы развития системы экологической
маркировки в Республике Казахстан.....60
Д.М. МАХМАДИНОВ, Б.О. АЛТЫНБАСОВ,
Н.Д. МЫРЗАТАЕВ О некоторых особенностях правового
режима имущества государственных высших учебных
заведений.....71

Гражданское и гражданско-процессуальное право

М.А. АЛЕНОВ, Е.А. ДЮСЕНОВ Экологизация процедур
принятия решений в сфере государственных закупок.....82
А.А. АМАНГЕЛЬДЫ Проблема правовой охраны объек-
тов интеллектуальной собственности, созданных в результа-
те переработки, по законодательству Республики
Казахстан.....90
А.А. НУКУШЕВА, Н.Б. КАЛКАЕВА, Э.П. КЕНЖИБЕКОВА
Обязательная доля в наследстве как гарантия обеспечения
прав социально незащищенных граждан.....101
М.В. ЧОКИНА, А.Р. АЛИМБЕТОВА Гибкость и эффек-
тивность: новый подход к трудовым отношениям преподава-
телей в высших учебных заведениях.....111

Уголовное право и уголовный процесс

К.Х. РАХИМБЕРДИН Институт наказания в виде ареста
в законодательстве Республики Казахстан: коллизии, пробле-
мы и перспективы применения.....118
В.И. ОЛЕЙНИК, А.С. КИЗДАРБЕКОВА,
Б.А. АМАНЖОЛОВА Совершенствование антикоррупцион-
ного образования и формирование антикоррупционной
культуры в вузах Казахстана.....127
В.Н. ЖАМУЛДИНОВ, Б.К. НУРГАЗИНОВ Передача
казахстанской уголовно-исполнительной системы в граждан-
ское ведомство как правовой эксперимент.....140

Н.Е. УРБИСИНОВА, А.С. КОШКИНБАЕВА, Г.А. ЖУМАБАЕВА, К.Е. ИСМАГУЛОВ Условно-досрочное освобождение за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних: международный опыт и казахстанская практика.....	149
А.А. БЕКБАУОВА, Б.Ш. ИСМАИЛОВА Проблемные аспекты применения условно-досрочного освобождения в Республике Казахстан.....	159
З.Т. АБДУКАРИМОВА, А.Б. БАУБЕРИКОВА, С.А. УМБЕТБАЕВ Проблемы предупреждения экстремизма и терроризма среди осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан.....	168

Международное право и сравнительное правоведение

Ж.О. КУЛЖАБАЕВА Законодательное разграничение понятий «кибербезопасность» и «информационная безопасность».....	178
О.Н. ТОЛОЧКО (г. Минск, Беларусь) Совершенствование норм права ЕАЭС в сфере экологизации транспортных систем.....	187
Ш.В. ТЛЕПИНА, Ж. ЗУКАЙ, А.М. ЕСЕНТЕМИРОВА Анализ международных правовых норм и стандартов по проведению научных исследований и соблюдению научной этики.....	196
А.А. НУКУШЕВА Международный опыт и правовые аспекты переработки и утилизации электронных отходов в Казахстане в контексте экономики замкнутого цикла: вызовы и перспективы.....	205
А.А. СЕЙТЖАН, Р.К. НУРАНОВА, А.А. АРАЛБАЕВА Роль ИСАО в обеспечении международно-правовой безопасности гражданских воздушных судов.....	216

Правовой мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Г. КАЗБАЕВА Отдельные вопросы исковой давности по законодательству Республики Казахстан.....	224
Д.Б. ТЕБАЕВ Некоторые аспекты деятельности государственных органов, непосредственно подчиненных и подотчетных Президенту Республики Казахстан.....	236
А.У. КАЛИЕВА, Н.Н. ОМАРОВА, А.К. ЖАКСЫЛЫКОВА Рекомендации по совершенствованию законодательства в сфере государственного социального заказа.....	243
М.А. УТАНОВ, Б.Т. АУЕШОВА, Д.Б. БҰҒЫБАЙ, С.Б. САУТБАЕВА, Э.Б. АБЛАЕВА Правовое регулирование уголовной ответственности и наказания за мошенничество в Республике Казахстан.....	251
А.К. КАНАТОВ, О.С. КАРАХОЖАЕВ К вопросу «легализации» уголовной ответственности юридических лиц в Казахстане.....	262

Трибуна молодого ученого

А.С. БАЙМАХАНОВА Платформенная занятость – феномен трудового права.....	272
А.Б. САКТАГАНОВА, Е.Б. АХМЕТОВ Социальный аудит в Республике Казахстан: проблемы и перспективы.....	282
М.К. ЖУРУНОВА Вопросы о роли искусственного интеллекта в сфере труда государств-членов ЕАЭС.....	289
А.М. ХАСАНАЙ Правовое регулирование применения искусственного интеллекта в военной сфере: опыт Китая.....	300

Архивные страницы «Вестника»

Ж.А. ЖАДАУОВА Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. З.Г. Казиева, Есимовой А.Б. «Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения».....	309
---	-----

Хроника научной жизни

В.А. МАЛИНОВСКИЙ Конституционная экономика в Казахстане – прорывному проекту быть! (обзорный материал).....	315
Поздравление по случаю достижения пенсионного возраста руководителя Центра лингвистики ИЗПИ РК, кандидата юридических наук, доцента Примашева Н.М.....	318

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute
of Legislation and Legal information
of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed
on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic
scientific results of dissertations on legal
sciences (Order CCES MES RK №38
from 14.02.2022)

Editorial Council members

Aubakirova I.U. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
– (Chairman)
Abaydeldinov E.M. – d.j.s. (Astana,
Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Malinovski V.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Nukusheva A.A. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Taitorina B.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Tlepina S.V. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Khasenov M.Kh. – PhD (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s.

Editorial Board members

Abdrakhmanova S.Zh. – LLM (Astana,
Kazakhstan)
Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Akhmetov E.B. – (Astana, Kazakhstan)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Ishekov K.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Karzhaubayev S.S. – c.j.s. (Astana,
Kazakhstan)
Kokzhalov R.A. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Kulikpaeva M.Zh. – PhD (Astana, Kazakhstan)
Nurmagambetov R.G. – PhD
(Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk,
Kazakhstan)
Tebayev D.B. – PhD (Astana, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek,
Kyrgyzstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Akylbaeva S.A.**
Tel.: 8 (7172) 57-25-01

The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Information Committee of the Ministry
of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000,
Astana, Zhenis ave., 15A,
tel.: 8 (7172) 57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №4 (79)-2024

Editorial.....15

Theory of State and law

R.A. KOKZHALOV Foundations of paradigmatic thinking
in legal science.....20
A.S. AKHMETOV Current issues of legal education.....28
E.B. ABLAEVA Problems of differentiation of the categories
"rule of law" and "rechtsstaat"38

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV, A.A. KARAEV Constitutional control
as a tool for improving legislation: some problems.....51
T.K. NUREKESHOV, A.A. MUKASHEVA,
Y.M. AYTAKAZIN Legislative bases for the development
of the environmental labeling system in the Republic
of Kazakhstan.....60
D.M. MAKHMADINOV, B.O. ALTYNBASOV,
N.D. MYRZATAEV About some features of the legal regime
of the property of state higher educational
institutions.....71

Civil and Civil Procedure Law

M.A. ALENOV, Y.A. DYUSSENNOV Greening of decision-
making procedures in the field of public procurement.....82
A.A. AMANGELDY The problem of legal protection
of intellectual property objects created as a result of processing,
according to the legislation of the Republic of Kazakhstan.....90
A.A. NUKUSHEVA, N.B. KALKAYEVA,
E.P. KENZHIBEKOVA Compulsory share in inheritance
as a guarantee of ensuring the rights of socially vulnerable
citizens.....101
M.V. CHOKINA, A.R. ALIMBETOVA Flexibility and
efficiency: a new approach to the labor relations of teachers in
higher education institutions.....111

Criminal law and Criminal procedure

K.KH. RAKHIMBERDIN The institution of arrest as a
punishment in the legislation of the Republic of Kazakhstan:
collisions, problems, and application prospects.....118
V.I. OLEINIK, A.S. KIZDARBEKOVA,
B.A. AMANZHOLLOVA Improvement of anti-corruption
education and formation of an anti-corruption culture in
universities of Kazakhstan.....127
V.N. ZHAMULDINOV, B.K. NURGAZINOV The transfer
of the kazakhstani penal system to the civilian department
as a legal experiment.....140

N.E. URBISSINOVA, A.S. KOSHKINBAYEVA, G.A. ZHUMABAYEVA, K.E. ISMAGULOV Parole for crimes against the sexual integrity of minors: international experience and kazakhstani practice.....	149
A.A. BEKBAUOVA, B.SH. ISMAILOVA Problematic aspects of the application of parole in the Republic of Kazakhstan.....	159
Z.T. ABDUKARIMOVA, A.B. BAUBERIKOVA, S.A. UMBETBAYEV Problems of preventing extremism and terrorism among convicts in institutions of the penal enforcement system of the Republic of Kazakhstan.....	168

International law and Comparative law

ZH.O. KULZHABAYEVA Legislative distinction between the concepts of «cybersecurity» and «information security».....	178
O.N. TOLOCHKO (Minsk, Belarus) Improvement of EAEU law in the field of environmental transport systems.....	187
SH.V. TLEPINA, ZH. ZUKAY, A.M. ESENTEMIROVA Analysis of international legal norms and standards for conducting scientific research and compliance with scientific ethics.....	196
A.A. NUKUSHEVA International experience and legal aspects of e-waste recycling and utilization in Kazakhstan in the context of closed cycle economy: challenges and prospects.....	205
A.A. SEITZHAN, R.K. NURANOVA, A.A. ARALBAYEVA The role of ICAO in ensuring the international legal security of civil aircraft.....	216

Legal monitoring

S.I. KLIMKIN, A.G. KAZBAYEVA Specific issues of statute of limitations according to the legislation of the Republic of Kazakhstan.....	224
D.B. TEBAYEV Some aspects of the activities of state bodies directly subordinate and accountable to the President of the Republic of Kazakhstan.....	236
A.U. KALIYEVA, N.N. OMAROVA, A.K. ZHAKSYLYKOVA Recommendations for improving legislation in the field of state social order.....	243
M.A. UTANOV, B.T. AUESHOVA, D.B. BUGYBAY, S.B. SAUTBAYEVA, E.B. ABLAEVA Legal regulation of criminal liability and punishment for fraud in the Republic of Kazakhstan.....	251
A.K. KANATOV, O.S. KARAKHOZHAYEV On the issue of «legalization» of criminal liability of legal entities in Kazakhstan.....	262

Young researchers' tribune

A.S. BAIMAKHANOVA Platform employment – a phenomenon of labor law.....	272
A.B. SAKTAGANOVA, Y.B. AKHMETOV Social audit in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects.....	282
M.K. ZHURUNOVA Issues of the place of artificial intelligence in the sphere of labor in the member states of the EAEU.....	289
A.M. KHASSANAY Legal regulation of the application of artificial intelligence in the military domain: experience of China.....	300

The archive pages of the «Bulletin»

Zh.A. ZHADAUOVA Returning to the scientific publication of Candidate of Legal Sciences Z.G. Kaziev, A.B. Yessimova «Sectoral legal monitoring: general concept, tasks and possibilities of conducting» пока в работе.....	309
---	-----

The Chronicle of Scientific Life

V.A. MALINOVSKY Constitutional economy in Kazakhstan - a breakthrough project to be! (review material).....	315
Congratulations on the occasion of reaching the retirement age of the Head of the Center of Linguistics ILLI RK, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor N.M. Primashev.....	318

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» ғылыми-құқықтық журналының редакциясы Сіздерге кезекті

2024 жылғы № 4 (79) шығарылымын ұсынады. Журналдың саясаты әдеттегідей жарияланымдардың сапасын жақсартуға бағытталған, сондықтан оның кезекті саны құқық теориясы мен практикасының ең өзекті мәселелеріне айдарлар бойынша топтастырылған мақалаларды жариялайды.

«Мемлекет және құқық теориясы» айдары парадигматикалық ойлау негіздеріне, құқықтық тәрбие мәселелерін зерттеуге, «rule of law» және «rechtssaat» санаттарын анықтауға арналған үш мақаладан тұрады.

Бірінші мақалада автор парадигматикалық ойлау негіздеріне көшу ұлттық құқықтың эволюциялық дамуына ықпал етіп, ұлттық бірегейлік пен заң шығару процестері арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ете алады деп тұжырымдайды. Рубрикадағы екінші мақаланың авторының пікірі бойынша құқықтық тәрбие феноменін тұтас талдау және түсіну, оның ерекшеліктерін, әдістері мен іске асыру нысандарын анықтау адамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастырудың маңызды компоненттерінің бірі бола отырып, өзінің құқықтық көзқарастары мен құқықтық шынайылық туралы идеяларын құруға ықпал ете алады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Құқық терминологиясын түсіндіру мен қолданудағы түсініксіздікті, көпмағыналықты және нақсыздықты тудыратын «rule of law» және «rechtssaat» құқықтық категорияларының анықтамаларының мәселелері келесі мақалада зерттелген. Онда ағылшын тіліндегі терминдерді басқа тілдерге аударуда қателік болып табылатын негізгі себептері де қарастырылған.

«Конституциялық және әкімшілік құқық» айдарында экологиялық сертификаттау мен таңбалаудың қазақстандық жүйесін дамытудың конституциялық бақылау, саяси және құқықтық аспектілері, сондай-ақ мемлекеттік жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режимі мәселелері қаралады.

Соттық конституциялық бақылау Р.Қ. Сәрпеков пен А.А. Караевтың пікірінше, конституциялық бақылаудың бір түрі ретінде заңнаманы жетілдірудің, конституциялық құрылысты қорғаудың және бүкіл құқықтық жүйенің серпінділігін қамтамасыз етудің ең пәрменді құралы болып табылады. Мақалада сондай-ақ құқықтық актілердің сапасыз болуының себептері талданады, құқықтық ұстанымдар келтіріледі, сондай-ақ Конституциялық Соттың заңнаманы жетілдірудегі маңыздылығы көрсетіледі.

Мемлекеттік жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режимінің ерекшеліктеріне арналған мақалада мемлекеттік кәсіпорындар, коммерциялық емес акционерлік қоғамдар мен мемлекеттік мекемелер мүлкінің құқықтық режимі зерттеледі. Онда мүліктердің тек теориялық қана емес, сонымен қатар практикалық айырмашылықтарға ие екені, сонымен қатар оларға сеніп тапсырылған мүлікті басқаруға қатысты қолданыстағы заңнаманың қайшылықтары да анықталады.

Экологиялық сертификаттау және зерттеуді таңбалау жүйесіне арналған мақала заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу үшін ғана емес, сонымен бірге құқық қолдану қызметін үйлестіру үшін де маңызды, өйткені ол қолданыстағы құқықтық нормаларды егжей-тегжейлі зерделеу және жүйелеу негізінде жүзеге асырылады.

«Азаматтық және азаматтық процестік құқық» айдары цивилистика мәселелеріне арналған үш жарияланымнан ұсынылған. Денсаулыққа зиянды факторлардың әсерін шектеу, табиғи ресурстардың сапасын сақтау және мемлекеттік басқарудағы жаңа тәсілдер контекстінде мемлекеттік сатып алу саласын дамыту қажеттілігін қозғайтын бағдарламалық және стратегиялық құжаттарға шолу негізінде мемлекеттік шешім қабылдауға жұртшылықтың қатысуының міндеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Келесі жарияланымда мүліктік құқықты азаматтық-құқықтық қорғауды реттеу мәселелері қаралды. Атап айтқанда, туынды шығармалар институты және зияткерлік меншіктің жекелеген объектілерін қайта өңдеу мәселелері зерттелді, туынды шығарма ұғымына, түпнұсқа мен туынды шығарманың арақатынасына деген әртүрлі көзқарастар талданды.

Әлеуметтік қорғалмаған азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету тетігі ретінде мұрадағы міндетті үлестің тиімділігі мен маңыздылығын талдау келесі бапта қарастырылады. Заңнаманы, құқық қолдану практикасын және теориялық тұжырымдамаларды

егжей-тегжейлі зерттеу қоғамда әділеттілік пен әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету үшін осы институтты енгізудің тиімді әдістерін анықтауға мүмкіндік береді.

Келесі мақаланың авторлары оқытушыларға бірнеше білім беру жобаларына белсенді қатысуға мүмкіндік беретін жоғары оқу орындарының оқытушылары үшін икемді еңбек қатынастарын құруға бағытталған дәстүрлі жұмысқа орналасу үлгілерін қайта қараудың инновациялық тәсілін ұсынады.

«Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» айдарында қылмыстық құқық пен қылмыстық саясаттың ең өткір және өзекті мәселелеріне арналған мақалалар блогы ұсынылған. З.ғ.д. К.Х. Рахимбердиннің мақаласында Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көзделген қамауға алу түріндегі жазаны қолдануға байланысты доктриналық, құқықтық және қолданбалы проблемалар қарастырылады. Қазақстан Республикасының жазалау жүйесінде қамауды сақтаудың орынсыздығы және оны тек әскери қызметшілерге қолдану мүмкіндігі туралы қорытынды жасалды.

Кәметке толмағандарды қорғау және балалардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар үшін жазаларды қатаңдату контекстінде сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану ерекшеліктерін қарастыра отырып, келесі мақаланың авторлары балаларға жыныстық зорлық-зомбылыққа нөлдік төзімділікке назар аударады. Осыған сүйене отырып, аса ауыр қылмыстар үшін қатаң жазаны қамтамасыз ете отырып, сотталғандардың шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығын сақтауға мүмкіндік беретін теңдестірілген тәсілдің қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Келесі мақаланың авторлары жоғары оқу орындарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беруді жетілдіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, парасаттылық, академиялық адалдық, ашықтық және қызметтің ашықтығы қағидаттарына негізделген сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл жүйесін құру мәселелерін зерттей отырып, жоғары оқу орындарында педагогикалық қызметте пайдаланылуы мүмкін жаңа тәсілдерді ұсынады.

Құқық қорғау жүйесін реформалау мәселелері пенитенциарлық жүйені азаматтық ведомствоға беру және оны ішкі істер министрлігінің қарауына қайтару тұрғысынан қаралды. Зерттеу нәтижелері негізінде халықаралық пенитенциарлық құқықтың нормалары мен стандарттарына сүйене отырып, оны одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар беріледі.

Келесі мақалада сот үкімімен тағайындалған жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері қарастырылады. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын, заңнамалық және құқық қолдану практикасын қолданумен байланысты проблемаларды талдау негізінде оны реформалау бойынша ұсыныстар беріледі.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандар арасында экстремизм мен терроризмнің алдын алу мәселелері ескерту мемлекеттік және қоғамдық шараларға негізделеді деген гипотезаны растау негізінде қаралды. Түрмелердегі экстремизмнің алдын алу екі бағыт арқылы жүзеге асырылады: сотталғандардың радикалдануын болдырмау және әлеуметтік оңалту, оның ішінде радикалды идеологиядан бас тарту.

«Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану» айдары халықаралық құқықтың кейбір аспектілерін ашатын бес мақаладан тұрады. Ақпараттық қауіпсіздік, кешенді сипаттағы киберқауіпсіздік заңнамалық, ұйымдастырушылық шаралармен, мүдделі құқық субъектілерінің ғылыми-техникалық және экономикалық әлеуетін біріктірумен, қолда бар тәсілдерді пайдалану және ақпаратты қорғаудың жаңа неғұрлым тиімді әдістерімен, тәсілдер мен құралдарды әзірлеудің үйлесімімен байланысты.

Ж.О. Құлжабаеваның мақаласында бұл бағыттар заңнамалық деңгейде «ақпараттық қауіпсіздік» және «киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымдарын ажырату призмасы арқылы қаралады.

Келесі мақала электронды қалдықтарды басқарудың ең перспективалы бағыттарын әзірлеу мәселелеріне арналған. Электрондық қалдықтарды басқару саласындағы халықаралық заңнама мен практиканы, сондай-ақ БҰҰ және Дүниежүзілік экономикалық форум сияқты халықаралық ұйымдардың материалдарын талдау қазақстандық жағдайға бейімделуі мүмкін электрондық қалдықтарды басқарудың озық тәжірибелерін айқындауға мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеулер мен ғылыми этикаға арналған үшінші мақалада ғылыми зерттеулер жүргізуге және ғылыми этиканы сақтауға қатысты әмбебап және аймақтық дең-

гейлердегі халықаралық-құқықтық нормалар мен стандарттарға талдау жасалды. Негізінен халықаралық ұйымдар шеңберінде қабылданған халықаралық-құқықтық актілердің ережелеріне сәйкес ғылыми зерттеулер ғылыми қызметкерлердің (зерттеушілердің) де, зерттеу объектілері болып табылатын адамдардың да құқықтарын сақтай отырып, жауапкершілікпен жүргізілуге тиіс.

Келесі мақалада азаматтық авиация пайда болғаннан бері ұшу қауіпсіздігі әрқашан маңызды мәселе болып табылады және болып қала береді делінген, сондықтан Халықаралық азаматтық авиация ұйымы – ИКАО азаматтық авиация нормаларын халықаралық деңгейде белгілейді және қауіпсіздікті арттыру мақсатында авиатасымалдарды үйлестіруді, сондай-ақ дамытуды жүзеге асырады.

«Құқықтық мониторинг» айдарын құқық қолдану практикасы мен заңнамасындағы серпінді өзгерістер жағдайында өзекті болып табылатын талап қоюдың ескіруіне байланысты ҚР Азаматтық кодексінің нормаларын нақтылау және үйлестіру қажеттілігін күн тәртібіне қоятын авторлардың «Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша талап қоюдың жекелеген мәселелері» тақырыбындағы мақаласы ашады.

Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың құқықтық жағдайына арналған мақалада автор олардың қызмет барысында тоғысулары болатынын және тікелей бағыныштылығы ішінара шектелетінін атап өтеді. Мұндай жағдай Мемлекет басшысының кең өкілеттіктерімен айқындалады, бірақ автор кейбір ережелермен келіспейтінін көрсетеді.

Осы айдардың үшінші мақаласы «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға мемлекеттік тапсырыс, Қазақстан Республикасындағы үкіметтік емес ұйымдар үшін гранттар мен сыйлықақылар туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, оны қолдану практикасын талдауға арналған және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы заңнаманы жетілдірудің проблемалық мәселелерін анықтауға және оларды шешу жөнінде ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеуге бағытталған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабында көзделген алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаны құқықтық реттеуге арналған мақалада тұтастай алғанда республика бойынша, сондай-ақ меншікке қарсы қылмыстың өзі бойынша қылмыстың құлдырауының орнықты үрдісі туралы айтылады, бірақ олардың құрылымында алаяқтықтың жоғары өсу үрдісі белгіленеді. Құқықтық реттеудің кемшіліктері мен жетілмегендігі көрсетілген және алаяқтыққа өзгенің меншігіне бағытталған ұрлықтың бір түрі ретінде қылмыстық-құқықтық сипаттама берілген.

Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық институтын және заңды тұлғаға қатысты қылмыстық жазаны орындаудың құқықтық тетіктерін заңдастыруға арналған келесі мақаланың авторлары «заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық институтын» заңдастыру ел экономикасының дамуына пайдалы әсер етеді, экономикалық, экологиялық, сыбайлас жемқорлық және ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерін тиімді және пропорционалды шешуге әкеледі деген қорытындыға келеді.

Ағымдағы нөмірдің «Жас ғалым трибунасы» айдарында жас зерттеушілердің 4 мақаласы ұсынылған.

Бірінші мақалада «платформалық жұмысшылардың» еңбегін құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады, олар таксиге қоңырау шалу немесе азық-түлік жеткізу қосымшалары сияқты цифрлық платформалар арқылы жұмыс істейтін экономиканың өсіп келе жатқан секторының бөлігі болып табылады. Жұмыс кестесінің икемділігі сияқты маңызды артықшылықтарға қарамастан, жұмыспен қамтудың бұл түрі өзімен бірге тұрақсыз жұмыспен қамту элементтерін туындатады, бұл осы жұмысшылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін құқықтың араласуын қажет етеді.

Екінші мақала әлеуметтік аудитке арналған. Ол ұйымның қызметін бағалауды, есептілікті дайындауды және жұмыс істеу мен жұмыс стилін жақсарту шараларын енгізуді қамтитын кешенді қызмет болып табылады. Авторлардың пікірінше, Қазақстан Республикасында әлеуметтік аудит белсенді қалыптасу сатысында тұр, бұл корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығы мен бизнес-практикадағы ашықтықтың өсіп келе жатқандығын айғақтайды.

Үшінші мақалада жасанды интеллект жүйелерінің дамуы көптеген кәсіптердің жойылуына әкеліп соқтырады, жаңа кәсіптердің пайда болуына әсер етеді. Бүкіл салаларды роботтандыру және дене еңбегін талап ететін жұмыс орындарын жою ЕАЭО-ға мүше

мемлекеттерде роботтарға жүктелетін жұмыстарға еңбек заңнамасында шектеулер енгізуді, олардың адамдармен өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін еңбек стандарттарын дайындауды реттеуді, тұтастай алғанда еңбек заңнамасын реттеуді талап етеді.

Жылдам технологиялық прогресс, әсіресе әскери технологиялар саласында, ықтимал қауіптерге барабар жауап беруге және жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қабілетті құқықтық тетіктерді әзірлеуді талап ететін жаңа сын-қатерлерді тудырады, бұл әскери мақсатта жасанды интеллектті пайдаланудың бірыңғай халықаралық стандарттарының болмауымен күшейеді, бұл құқықтық белгісіздікке және келісілген ережелердің жетіспеушілігіне әкеледі. Бұл туралы төртінші мақалада айтылған.

Дәстүрлі «Мұрағат беттері» айдарында з.ғ.к. З.Ф. Қазиев пен А.Б. Есімованың «Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жарияшысы» журналының 2016 жылғы №1(42) санында жарияланған «Салалық құқықтық мониторинг: жүргізудің жалпы түсінігі, міндеттері мен мүмкіндіктері» атты ғылыми жарияланымна қайта орала отырып, сала бойынша қабылданған нақты НҚА-ны талдауға; құқықтық олқылықтарды жою, ақау, тиімсіз және декларативтік нормаларды болдырмауды тұтастай айқындауға; қоғамдық, ғылыми ұйымдар мен азаматтардың кең ауқымын тарта отырып ретро-спективті талдау призмасы арқылы заңнаманы кешенді талдауға мүмкіндік беретін жекеленген салалық талдауға арналған мақала берілген.

«Ғылыми өмір жылнамасы» айдарында з.ғ.д., профессор В.А. Малиновскийдің «Қазақстандағы конституциялық экономика – серпінді жоба болуға тиіс!» 2024 жылғы 1-12 қазанда «Нархоз» университетінде өткізілген «Конституциялық экономика: гуманитарлық білімнің пәнаралық саласы және көпсалалы оқу курсы» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға арналған.

«Нархоз» университетінің Еуразиялық экономикалық-құқықтық зерттеулер институты ұйымдастырған конференцияға шолу конституциялық экономиканың негізгі құрамдас бөліктері және олар бойынша беделді рефлексия тасымалдаушылары (сәйкес келмейтін саяси жүйелері бар елдердің тәжірибесі; құқықтың, философияның, экономиканың әртүрлі салалары; мемлекеттік, экономикалық және қаржылық өзін-өзі басқару институттарының рөлдері; адам, оның ішінде гендерлік, компоненттер; өзара байланыс және тәуелділік саяси, экономикалық және әлеуметтік қатынастар; табиғи ресурстардың халыққа тиесілігі конституциялық категориясының ерекшеліктері және т.б.).

Журналдың кезекті санында жарияланған мақалалардың қысқаша дайдыжесті осы. Ұсынылған шығарылым қызықты әрі пайдалы болады деп пайымдаймыз. Барлық ниет білдірушілерді ынтымақтастыққа және журнал беттерінде өздерінің ғылыми мақалалары мен заң әдебиетінің жаңалықтарына шолуларын жариялауға шақырамыз! Сіздің ұсыныстарыңыз бен ескертулеріңізді қабыл аламыз!

Сонымен қатар, журнал халықаралық стандарттарға жақындау жолында жұмысын жалғастыруда. Бұл маңызды және қажетті істе өзара іскерлік ынтымақтастық идеясына негізделген әріптестеріміз, еліміздің және шетелдің басқа жоғары оқу орындарындағы әріптестеріміз тұрақты қолдау көрсетеді. Авторлық мақалаларды ұсына отырып, олар екіжақты бүркеншік рецензиялауды жүргізуге көмектесті, бұл өте жауапты және маңызды іс.

Өз кезегімізде, келесі рецензенттерге зор қошеметімізді көрсете отырып, 2024 жылы атқарған адал еңбектеріне үлкен ризашылығымызды білдіреміз:

А.А. Нукушева, з.ғ.к., профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Қарағанды қ.; А.Н. Ахпанов, з.ғ.д., Астана Халықаралық университетінің профессоры, ҚР ПМ еңбек сіңірген қызметкері; Э.Б. Аблаева, з.ғ.к., Тұран университетінің гуманитарлық-заң факультеті «Құқықтану және халықаралық құқық» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; А. Амангелді, з.ғ.д., Қонаев университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, М. Есболатов атындағы ҚР ПМ Алматы академиясының ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері; С.М. Рахметов, з.ғ.д., профессор, ҚР Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері; Ж.У. Тлембаева, з.ғ.к., доцент, Астана медицина университетінің медициналық құқық және этика кафедрасының профессоры; О.А. Возняк, з.ғ.к., Maqsut Narikbayev University Жоғары құқық мектебінің қылмыстық сот төрелігі департаментіндегі teaching professor; К.Е. Исмагулов, з.ғ.д., ҚР Конституциялық Сотының Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттамалау

бөлімінің талдаушысы; Ә.А. Дәулетханова, з.ғ.к., Астана медицина университетінің медициналық құқық және этика кафедрасының доценті; А.Ж. Әбдіжәми, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының меңгерушісі; Ж.Т. Сайрамбаева, з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық қатынастар факультетінің деканы, халықаралық құқық кафедрасының доценті.

Қолдарының тимей жатқанына, кейде қиын жағдайларға қарамастан, олар әрдайым сапалы рецензиялауды уақытылы ұсынып отырды және осылай пысықталған мақалаларды қамтамасыз ету ісіне өз үлестерін қосты. Олардың қолдауы өте маңызды болды. Бұл үшін оларға үлкен рақмет айтамыз! «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» журналымен белсенді ғылыми ынтымақтастығы мен рецензент есебінде қосқан үлесі үшін оларға Институт директорының атынан алғыс хаттар жолданды.

Редакциялық кеңестің, редакциялық алқаның және Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ұжымының атынан барлығын 2025 жылмен құттықтаймыз! Жаңа жыл жаңа табыстар, жетістіктер мен ырыс-береке әкелсін!

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» журналының редакциясы

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Редакция журнала представляет Вам очередной выпуск научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» № 4(79) - 2024 г. Как и прежде, политика журнала направлена на улучшение качества публикаций, и поэтому журнал освещает самые актуальные проблемы теории и практики права, которые сгруппированы по рубрикам.

Рубрика «Теория государства и права» представлена тремя статьями, посвященными основам парадигматического мышления, изучению проблем правового воспитания, определения категории «rule of law» и «rechtstaat».

В первой статье автор констатирует, что переход к основам парадигматического мышления может способствовать эволюционному развитию национального права и обеспечивать гармонию между национальной идентичностью и законодательными процессами. Целостный анализ и осмысление феномена правового воспитания, выявление его особенностей, методов и форм реализации, предпринятый автором второй статьи рубрики, позволяет сделать заключение о том, что оно является одним из важнейших компонентов формирования правовой культуры и правосознания личности и может способствовать созданию собственных правовых установок и представлений о правовой действительности. Проблемы дефиниций правовых категорий «Rule of law» и «Rechtsstaat», порождающих неясность, многозначность и неточность в интерпретации и применении юридической терминологии, исследованы в следующей статье, где также рассмотрены их основные причины, заключающиеся в ошибке перевода англоязычных терминов на другие языки.

В рубрике «Конституционное и административное право» рассматриваются проблемы конституционного контроля, политических и правовых аспектов развития казахстанской системы экологической сертификации и маркировки, а также правового режима имущества государственных высших учебных заведений.

Судебный конституционный контроль по мнению Р.К. Сарпекова и А.А. Караева, как разновидность конституционного контроля, представляет собой наиболее действенный инструмент совершенствования законодательства, защиты конституционного строя и обеспечения динамичности всей правовой системы. В статье также проанализированы причины низкого качества правовых актов, приводятся правовые позиции и роль Конституционного Суда в совершенствовании законодательства.

В статье, посвященной особенностям правового режима имущества государственных высших учебных заведений, исследован правовой режим имущества государственных предприятий, некоммерческих акционерных обществ и государственных учреждений, ко-

торые имеют не только теоретические, но и практические различия, где также выявляются противоречия действующего законодательства, касающиеся управления вверенным им имуществом.

Статья, посвященная системе экологической сертификации и маркировки в Республике Казахстан, имеет значение не только для выработки научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию законодательства, но и для координации правоприменительной деятельности, так как она выполнена на основе детального изучения и систематизации действующих правовых норм.

Рубрика «Гражданское и гражданско-процессуальное право» посвящена проблемам цивилистики и представлена несколькими публикациями. На основе обзора программных и стратегических документов, затрагивающих необходимость развития сферы государственных закупок в контексте ограничения воздействия вредных для здоровья факторов, сохранения качества природных ресурсов и новых подходов в государственном управлении сделан вывод об обязательности участия общественности в принятии государственного решения.

В следующей публикации рассмотрены вопросы регулирования гражданско-правовой защиты имущественного права. В частности, исследован институт производных произведений и переработки отдельных объектов интеллектуальной собственности, проанализированы различные подходы к понятию производного произведения, соотношения оригинального и производного произведения.

Анализ эффективности и значимости обязательной доли в наследстве как механизма обеспечения прав социально незащищенных граждан рассматривается в следующей статье. Детальное изучение законодательства, правоприменительной практики и теоретических концепций позволяют выявить эффективные методы внедрения этого института для обеспечения справедливости и социальной защиты в обществе.

Авторы следующей статьи предлагают инновационный подход к пересмотру традиционных моделей трудоустройства, сфокусированный на создании гибких трудовых отношений для преподавателей вузов, позволяющих преподавателям активно участвовать в нескольких образовательных проектах.

Рубрика «Уголовное право и уголовный процесс» представлена блоком статей, посвященных наиболее острым и актуальным проблемам уголовного права и уголовной политики.

В статье д.ю.н. К.Х. Рахимбердина рассматриваются доктринальные, правовые и прикладные проблемы, связанные с применением наказания в виде ареста, предусмотренного уголовным законодательством Республики Казахстан. Сделан вывод о нецелесообразности сохранения ареста в системе наказаний Республики Казахстан и о возможности его применения лишь к военнослужащим.

Рассматривая особенности применения условно-досрочного освобождения осужденных в контексте защиты несовершеннолетних и ужесточения наказаний за преступления против половой неприкосновенности детей, авторы следующей статьи акцентируют внимание на нулевой терпимости к сексуальному насилию над детьми. Исходя из этого сделан вывод о необходимости сбалансированного подхода, позволяющего сохранять право осужденных на условно-досрочное освобождение, обеспечивая при этом строгое наказание за особо тяжкие преступления.

Авторы следующей статьи, исследуя вопросы совершенствования антикоррупционного образования в вузах, формирования антикоррупционной культуры, создания системы профилактики и противодействия коррупции, основанной на принципах добропорядочности, академической честности, прозрачности и открытости деятельности, предлагают новые подходы, которые могут быть использованы в педагогической деятельности в вузах.

Проблемы реформирования правоохранительной системы рассмотрены в контексте передачи пенитенциарной системы в гражданское ведомство и ее возврат в ведение министерства внутренних дел. На основе результатов исследования даны предложения по ее дальнейшему совершенствованию исходя из норм и стандартов международного пенитенциарного права.

В следующей статье рассматриваются некоторые вопросы правового регулирования условно-досрочного освобождения от наказания, назначенного приговором суда. На основе анализа проблем, связанных с применением института условно-досрочного освобождения, законодательной и правоприменительной практики даны рекомендации по ее реформированию.

Проблемы предупреждения экстремизма и терроризма среди осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы рассмотрены на основе подтверждения гипоте-

зы о том, что предупреждение основывается на государственных и общественных мерах. Предупреждение экстремизма в тюрьмах осуществляется через два направления: предотвращение радикализации осужденных и социальная реабилитация, включая отказ от радикальной идеологии.

Рубрика «Международное право и сравнительное правоведение» представлена пятью статьями, раскрывающими некоторые аспекты международного права. Обеспечение информационной безопасности, кибербезопасности имеет комплексный характер и связано с сочетанием законодательных, организационных мер, объединения научно-технического и экономического потенциала заинтересованных субъектов права, использования имеющихся и разработкой новых наиболее эффективных подходов, способов и средств защиты информации. В статье Ж.О. Кулжабаевой данные направления рассматриваются через призму разграничения на законодательном уровне понятий «информационная безопасность» и «обеспечение кибербезопасности».

Следующая статья посвящена проблемам выработки наиболее перспективных направлений управления электронными отходами. Анализ международного законодательства и практики в области обращения с электронными отходами, а также материалов международных организаций, таких как ООН и Всемирный экономический форум, позволяет определить передовые практики управления электронными отходами, которые можно адаптировать к казахстанским условиям.

Далее представлен анализ международно-правовых норм и стандартов на универсальном и региональном уровнях, касающихся проведения научных исследований и соблюдения научной этики. Согласно правилам международно-правовых актов, принятых в основном в рамках международных организаций, научные исследования должны проводиться ответственно, с соблюдением прав как научных работников (исследователей), так и лиц, являющихся объектами исследования.

Тема следующей публикации - безопасность полетов, которая всегда была и остается важным вопросом со времени возникновения гражданской авиации, поэтому Международная организация гражданской авиации - ИКАО устанавливает нормы гражданской авиации на международном уровне и осуществляет координацию, а также развитие авиоперевозок с целью повышения безопасности.

Рубрику «Правовой мониторинг» открывает статья «Отдельные вопросы исковой давности по законодательству Республики Казахстан», авторы которой на повестку дня ставят необходимость уточнения и гармонизации норм Гражданского кодекса РК, связанных с исковой давностью, которое становится актуальным в условиях динамичных изменений в правоприменительной практике и законодательстве.

Исследование выявляет, что действующие правовые нормы, такие как статьи 179 и 181 ГК, требуют уточнения для повышения правовой определенности и устойчивости правоприменительной практики. Особое внимание уделяется правоприменительной практике в контексте применения срока исковой давности к требованиям коллекторских агентств после реформы 2017 года, также рассматриваются две ключевые позиции: одна поддерживает сохранение пятилетнего срока исковой давности, другая предлагает его сокращение до трех лет.

В статье, посвященной правовому положению государственных органов, непосредственно подчиненных и подотчетных Президенту Республики, ее автор отмечает, что они имеют пересечения в процессе своей деятельности и их непосредственная подчиненность частично ограничена. Подобное положение дел определяется широкими полномочиями Главы государства, но автор оспаривает некоторые положения.

В этой же рубрике далее анализ Закона Республики Казахстан «О государственном социальном заказе, государственном заказе на реализацию стратегического партнерства, грантах и премиях для неправительственных организаций в Республике Казахстан», практики его применения и нацелена на выявление проблемных вопросов совершенствования законодательства в сфере государственного социального заказа и выработку научно обоснованных рекомендаций по их разрешению.

В статье, посвященной правовому регулированию уголовной ответственности и наказания за мошенничество, предусмотренного статьей 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан, констатируется устойчивая тенденция к спаду преступности в целом по республике, как и самой преступности против собственности, но в их структуре намечена

тенденция к высокому росту мошенничества. Показаны недостатки и несовершенство правового регулирования и дана уголовно-правовая характеристика мошенничеству как одной из форм хищения, направленного против чуждой собственности.

Легализация института уголовной ответственности юридических лиц и правовых механизмов исполнения в отношении юридического лица уголовного наказания – тема следующей статьи. Авторы приходят к выводу о том, что «легализация» института уголовной ответственности юридических лиц окажет благотворное воздействие на развитие экономики страны, приведёт к эффективному и соразмерному решению вопросов противодействия экономической, экологической, коррупционной и организованной преступности.

В текущем номере рубрика «Трибуна молодого ученого» представлена статьями молодых исследователей.

В первой статье исследованы проблемы правового регулирования труда «платформенных работников», которые являясь частью растущего сектора экономики, который функционирует через цифровые платформы, такие как приложения для вызова такси или доставки продуктов. Несмотря на значительные преимущества, такие как гибкость рабочего графика, этот вид занятости также приносит с собой элементы неустойчивой занятости, что вызывает необходимость правового вмешательства для обеспечения защиты прав этих работников.

Далее вопросы социального аудита, который является комплексной деятельностью, включающей в себя оценку деятельности организации, подготовку отчетности и внедрение мер по улучшению функционирования и стиля работы. По мнению авторов, в Республике Казахстан социальный аудит находится в стадии активного формирования, что свидетельствует о растущем осознании значимости корпоративной социальной ответственности и прозрачности в бизнес-практике.

В следующей публикации констатируется, что развитие систем искусственного интеллекта приводит к исчезновению множества профессий, влияет на появление новых профессий. Роботизация целых отраслей и ликвидация рабочих мест, требующих физического труда, требуют в государствах-членах ЕАЭС ввести ограничения в трудовом законодательстве работ, возлагаемых на роботы, урегулирования подготовки трудовых стандартов, обеспечивающих их взаимодействие с людьми, урегулирования трудового законодательства в целом.

Быстрый технологический прогресс, особенно в области военных технологий, создает новые вызовы, требующие разработки правовых механизмов, способных адекватно реагировать на потенциальные угрозы и обеспечивать глобальную безопасность, которая усугубляется отсутствием единых международных стандартов для использования ИИ в военных целях, что ведет к правовой неопределенности и нехватке согласованных правил. Об этом говорится в завершающей статье рубрики.

Традиционные «Архивные страницы» представлены статьей «Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. З.Г. Казиева, Есимовой А.Б. «Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения», опубликованной в Вестнике ИЗ РК №1(42) за 2016г., где через призму ретроспективного анализа рассматривается переход к отраслевому анализу законодательства, который позволяет проанализировать конкретные НПА, принятые в реализацию данной отрасли; выявит целостную картину для устранения правовых пробелов, исключения дефектных, неэффективных и декларативных норм; комплексный анализ законодательства, с привлечением более широкого круга общественных, научных организаций и граждан.

В рубрике «Хроника научной жизни» представлен обзорный материал д.ю.н., профессора В.А. Малиновского с заголовком «Конституционная экономика в Казахстане – прорывному проекту быть!», посвященный международной научно-практической конференции на тему: «Конституционная экономика: междисциплинарная отрасль гуманитарных знаний и многопрофильный учебный курс», проведенной 1-12 октября 2024 года в Университете Нархоз.

Обзор конференции, организованной Евразийским институтом экономико-правовых исследований Университета Нархоз, охватывает максимальное представление о ключевых составляющих конституционной экономики и авторитетных носителях размышлений (опыт стран с несовпадающими политическими системами; различные сферы права, философии, экономики; роли государственных, экономических и финансовых самоуправляющихся институтов; человеческом, включая гендерный, компонентах; взаимосвязи и зависимости политических, экономических и социальных отношений; особенности конституционной категории принадлежности народу природных ресурсов и др.).

Таков краткий дайджест статей, опубликованных в настоящем номере журнала. Надеемся, представленный выпуск будет интересен и полезен. Приглашаем всех желающих к сотрудничеству и опубликованию на страницах журнала своих научных статей и рецензий на новинки юридической литературы! Будем рады Вашим предложениям и замечаниям!

Между тем, журнал продолжает работу на пути приближения к международным стандартам. В этом важном и необходимом деле оказывают неизменную поддержку наши партнеры, коллеги из других вузов страны и зарубежья, отношения с которыми построены на идее взаимного делового сотрудничества. Предоставляя авторские статьи, они также помогли в проведении двустороннего анонимного «слепого» рецензирования, дела очень ответственного и важного.

Хочется выразить огромную признательность и отметить добросовестный труд на протяжении 2024 года следующих рецензентов:

Нукушева А.А., к.ю.н., профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда; Ахпанов А.Н., д.ю.н., профессор Международного университета Астана, заслуженный работник МВД РК; Аблаева Э.Б., к.ю.н., ассоц. профессор кафедры «Юриспруденция и международное право» Гуманитарно-юридического Факультет Университета Туран; А. Амангелді, д.ю.н., профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД РК им. М. Есболатова; Рахметов С.М., д.ю.н., профессор, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации РК; Тлембаева Ж.У., к.ю.н., доцент, профессор кафедры медицинского права и этики Медицинского университета Астана; Возняк О.А., к.ю.н., teaching professor Департамента уголовного правосудия Высшей школы права Maqsut Narikbayev University; Исмагулов К.Е., д.ю.н., аналитик отдела аналитики, организации заседаний и протоколирования Конституционного Суда РК; Даулетханова А.А., к.ю.н., доцент кафедры медицинского права и этики Медицинского университета Астана; Әбдіжәми А.Ж., к.ю.н., ассоц. профессор, зав. кафедрой гражданского и трудового права Карагандинского университета им. академика Е.А.Букетова; Сайрамбаева Ж.Т., к.ю.н., доцент кафедры международного права, декан факультета международных отношений КазНУ имени аль-Фараби.

Несмотря на занятость, порой чрезвычайную, они всегда шли навстречу, чтобы своевременно представить качественную рецензию, внести лепту в дело обеспечения проработанных статей в Вестнике. Оказываемая ими поддержка была очень ощутимой. Большое им за это спасибо! За активное сотрудничество и вклад в качестве рецензентов журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» этим лицам адресованы благодарственные письма от лица директора Института.

От имени Редакционного совета, Редакционной коллегии и коллектива Института законодательства и правовой информации поздравляем всех с 2025 годом! Пусть Новый год принесет новые успехи, достижения и благополучие!

Редакция журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

DEAR READERS!

The editorial team is pleased to present the latest issue of the scientific and legal journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan» № 4(79) - 2024. As always, the journal's policy is aimed at enhancing the quality of publications, and it continues to cover the most pressing issues of legal theory and practice, organized into thematic sections.

The section «Theory of State and Law» features three articles focusing on the foundations of paradigmatic thinking, the study of issues related to legal education, and the definition of the categories «rule of law» and «rechtsstaat».

In the first article, the author asserts that adopting the foundations of paradigmatic thinking can contribute to the evolutionary development of national law and ensure harmony between national identity and legislative processes. A comprehensive analysis and reflection on the phenomenon of legal education, as undertaken by the author of the second article in this section, reveal its

features, methods, and forms of implementation. The study concludes that legal education, as one of the key components of shaping legal culture and individual legal consciousness, can facilitate the development of personal legal attitudes and perceptions of legal reality. The issues surrounding the definitions of the legal categories «rule of law» and «rechtsstaat», which create ambiguity, polysemy, and inaccuracies in the interpretation and application of legal terminology, are explored in the next article. The author also examines the primary causes of these issues, particularly errors in translating English legal terms into other languages.

The section «Constitutional and administrative law» addresses issues of constitutional oversight, the political and legal aspects of developing Kazakhstan's system of environmental certification and labeling, as well as the legal regime governing the property of state higher education institutions.

According to R.K. Sarpekov and A.A. Karaev, judicial constitutional review, as a form of constitutional oversight, represents the most effective tool for improving legislation, protecting the constitutional order, and ensuring the dynamism of the entire legal system. The article also analyzes the reasons behind the low quality of legal acts, highlights legal positions, and examines the role of the Constitutional Court in advancing legislative development.

The article on the specifics of the legal regime governing the property of state higher education institutions examines the legal framework for the property of state enterprises, non-commercial joint-stock companies, and state institutions. These entities demonstrate not only theoretical but also practical differences. The study also identifies contradictions in the current legislation regarding the management of the property entrusted to them.

The article on the system of environmental certification and labeling is significant not only for developing scientifically grounded recommendations to improve legislation but also for coordinating law enforcement activities. This is achieved through a detailed study and systematization of existing legal norms.

The section «Civil and civil procedural law» focuses on issues of civil law and features three publications. Based on a review of programmatic and strategic documents addressing the need to develop the field of public procurement in the context of limiting harmful health impacts, preserving the quality of natural resources, and adopting new approaches in public administration, the authors conclude that public participation is essential in government decision-making processes.

The next publication examines the regulation of civil-law protection of property rights. In particular, it explores the institution of derivative works and the adaptation of certain intellectual property objects. Various approaches to the concept of derivative works and the relationship between original and derivative works are analyzed.

The analysis of the effectiveness and significance of the mandatory share in inheritance as a mechanism for protecting the rights of socially vulnerable citizens is addressed in the next article. A detailed study of legislation, law enforcement practices, and theoretical concepts reveals effective methods for implementing this institution to ensure fairness and social protection in society.

The authors of the next article propose an innovative approach to revisiting traditional employment models, focusing on creating flexible employment arrangements for university faculty. This approach enables educators to actively participate in multiple educational projects.

The section «Criminal law and criminal procedure» features a collection of articles addressing the most pressing and relevant issues in criminal law and criminal policy.

In the article by Doctor of law K.H. Rakhimberdin, doctrinal, legal, and practical issues related to the application of arrest as a form of punishment under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan are examined. The author concludes that retaining arrest within the system of punishments in Kazakhstan is impractical and suggests its application be limited solely to military personnel.

Examining the specifics of applying parole to convicts in the context of protecting minors and tightening penalties for crimes against the sexual inviolability of children, the authors of the next article emphasize a zero-tolerance policy toward sexual violence against children. Based on this, they conclude that a balanced approach is necessary - one that preserves the right of convicts to parole while ensuring strict punishment for particularly serious crimes.

The authors of the next article, exploring the improvement of anti-corruption education in universities, the development of an anti-corruption culture, and the creation of a prevention and counteraction system based on the principles of integrity, academic honesty, transparency, and openness, propose new approaches that can be applied in university teaching practices.

The issues of reforming the law enforcement system are examined in the context of transferring the penitentiary system to a civilian agency and its subsequent return to the Ministry of internal affairs. Based on the research findings, proposals are made for further improvement of the system in line with the norms and standards of international penitentiary law.

The next article examines certain issues of the legal regulation of parole from punishment imposed by a court sentence. Based on an analysis of the challenges associated with the application of the parole system, as well as legislative and law enforcement practices, recommendations for its reform are provided.

The problems of preventing extremism and terrorism among inmates in the penal system are analyzed based on the hypothesis that prevention relies on both governmental and societal measures. Prevention of extremism in prisons is carried out through two main approaches: preventing the radicalization of inmates and ensuring social rehabilitation, including the abandonment of radical ideology.

The section «International law and comparative legal studies» features five articles exploring various aspects of international law. One of the key topics addressed is ensuring information security and cybersecurity, which are inherently complex and involve a combination of legislative and organizational measures, the integration of scientific, technical, and economic capacities of relevant legal entities, and the use of existing and newly developed approaches, methods, and tools for information protection. In the article by Zh.O. Kulzhabayeva, these issues are examined through the lens of distinguishing between the concepts of «information security» and «cybersecurity» at the legislative level.

The next article focuses on identifying the most promising directions for managing electronic waste. An analysis of international legislation and practices in e-waste management, along with materials from international organizations such as the UN and the World Economic Forum, allows the identification of advanced e-waste management practices that can be adapted to Kazakhstan's conditions.

The third article, dedicated to scientific research and ethics, analyzes international legal norms and standards at both universal and regional levels regarding the conduct of scientific research and the observance of scientific ethics. According to the rules established by international legal instruments, primarily adopted within international organizations, scientific research must be conducted responsibly, respecting the rights of both researchers and the individuals involved as subjects of research.

The next article emphasizes that flight safety has always been and continues to be a critical issue since the inception of civil aviation. The International Civil Aviation Organization (ICAO) establishes civil aviation standards at the international level, coordinates activities, and fosters the development of air transport to enhance safety.

The section «Legal monitoring» opens with the article «Certain issues of the statute of limitations under the legislation of the Republic of Kazakhstan». The authors highlight the need to clarify and harmonize the provisions of the Civil code of the Republic of Kazakhstan related to the statute of limitations, which has become increasingly relevant in light of the dynamic changes in law enforcement practices and legislation.

The study reveals that current legal norms, such as Articles 179 and 181 of the Civil code, require clarification to enhance legal certainty and stability in law enforcement practices. Particular attention is given to the application of the statute of limitations to claims by collection agencies following the 2017 reform. Two key positions are examined: one supports maintaining the five-year statute of limitations, while the other advocates reducing it to three years.

The article on the legal status of state bodies directly subordinate and accountable to the President of the Republic notes that their activities often overlap, and their direct subordination is partially limited. This situation is attributed to the extensive powers of the Head of State, though the author challenges certain aspects of this framework.

The third article in this section focuses on analyzing the Law of the Republic of Kazakhstan «On state social procurement, state orders for strategic partnership implementation, grants, and awards for non-governmental organizations in the Republic of Kazakhstan». It examines its application in practice and aims to identify problematic issues in improving legislation on state social procurement, offering scientifically grounded recommendations for their resolution.

The article on the legal regulation of criminal liability and punishment for fraud, as provided under article 190 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan, notes a steady decline in overall crime across the country, including crimes against property. However, within this structure,

there is a noticeable trend of significant growth in fraud cases. The article highlights deficiencies and imperfections in legal regulation and provides a criminal-legal characterization of fraud as a form of theft targeting another's property.

The authors of the next article, dedicated to the legalization of corporate criminal liability and the legal mechanisms for enforcing criminal penalties against legal entities, conclude that the «legalization» of corporate criminal liability would have a positive impact on the country's economic development. It would lead to an effective and proportionate approach to combating economic, environmental, corruption-related, and organized crime.

In the current issue, the section «Tribune of the young scholar» features four articles by young researchers.

The first article explores the issues of legal regulation of the labor of «platform workers», who are part of the growing sector of the economy operating through digital platforms, such as ride-hailing or food delivery apps. Despite significant advantages, such as flexible work schedules, this type of employment also introduces elements of job insecurity, highlighting the need for legal intervention to ensure the protection of these workers' rights.

The second article focuses on social auditing, a comprehensive activity that includes evaluating an organization's performance, preparing reports, and implementing measures to improve operations and work style. According to the authors, social auditing in the Republic of Kazakhstan is in an active developmental phase, reflecting a growing awareness of the importance of corporate social responsibility and transparency in business practices.

The third article notes that the development of artificial intelligence systems is leading to the disappearance of many professions and the emergence of new ones. The robotization of entire industries and the elimination of jobs requiring physical labor necessitate the introduction of restrictions in labor legislation on tasks assigned to robots in EAEU member states. The article emphasizes the need to regulate the development of labor standards ensuring interaction between robots and humans and to address labor legislation comprehensively.

The fourth article highlights that rapid technological progress, particularly in military technologies, presents new challenges requiring the development of legal mechanisms capable of adequately responding to potential threats and ensuring global security. These challenges are exacerbated by the absence of unified international standards for the use of AI in military applications, leading to legal uncertainty and a lack of harmonized regulations.

The traditional section «Archival Pages» features an article titled «Returning to the scientific publication of candidate of legal sciences Z.G. Kaziev and A.B. Yesimova, «Sectoral legal monitoring: general concept, objectives, and implementation opportunities», published in «Bulletin of the Institute of legislation of the Republic of Kazakhstan» № 1(42) in 2016. Through a retrospective analysis, the article examines the shift towards sectoral analysis of legislation, which allows for the review of specific regulatory legal acts adopted within a given sector. This approach provides a comprehensive picture to address legal gaps, eliminate defective, ineffective, and declarative norms, and conduct a thorough analysis of legislation with the involvement of a broader range of public, scientific organizations, and citizens.

The section «Chronicle of scientific life» features a review by Doctor of law, professor V.A. Malinovsky, titled «Constitutional economics in Kazakhstan – a breakthrough project in the making!». The article is dedicated to the international scientific and practical conference on «Constitutional economics: an interdisciplinary field of humanities and a multidisciplinary academic course», held from October 1 to 12, 2024, at Narxoz University.

The conference review, organized by the Eurasian institute of economic and legal research at Narxoz University, provides a comprehensive overview of the key components of constitutional economics and the contributions of leading thinkers. The discussion spans a variety of topics, including (the experiences of countries with differing political systems; various fields of law, philosophy, and economics; the roles of governmental, economic, and financial self-regulating institutions; human components, including gender aspects; interconnections and dependencies among political, economic, and social relationships; the unique constitutional concept of natural resources belonging to the people, among other topics).

This is a brief digest of the articles published in the current issue of the journal. We hope that this edition will be both interesting and useful to our readers. We invite everyone to collaborate and publish their scientific articles and reviews of new legal literature in the journal. We would be delighted to receive your proposals and feedback!

Meanwhile, the magazine continues to work towards approaching international standards. In this important and necessary matter, our partners, colleagues from other universities of the country and abroad, whose relations are based on the idea of mutual business cooperation, provide constant support. By providing the author's articles, they also helped in conducting a two-way anonymous "blind" review, a very responsible and important matter.

We would like to express our great appreciation and note the conscientious work of the following reviewers throughout 2024:

Nukusheva A.A., Candidate of Legal Sciences, Professor; Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda c.; Akhpanov A.N., Doctor of Legal Sciences, Professor of Astana International University, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan; Ablaeva E.B., Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of the Department of Jurisprudence and International Law, Faculty of Humanities and Law of Turan University; A. Amangeldi, Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil Law disciplines of Kunaev University, Researcher at the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov; Rakhmetov S.M., Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Tlembayeva Zh.U., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Medical Law and Ethics of Astana Medical University; Voznyak O.A., Candidate of Legal Sciences, teaching professor of the Department of Criminal Justice of the Higher School of Law at Maqsut Narikbayev University; Ismagulov K.E., Doctor of Legal Sciences, Analyst of the Department of Analytics, Organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan; Dauletkhanova A.A., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Medical Law and Ethics of Astana Medical University; Abdizhami A.J., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of Department of Civil and Labor Law of Karaganda State University named after academician E.A. Buketov; Sairambaeva Zh.T., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of International Law, Dean of the Faculty of International Relations of Al-Farabi Kazakh National University.

Despite being busy, sometimes extremely busy, they always went out of their way to provide a high-quality review in a timely manner, to contribute to the provision of well-developed articles in the Bulletin. The support they provided was very tangible. Thank them very much for this! For active cooperation and contribution as reviewers of the journal "Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan", letters of thanks were addressed to these persons on behalf of the Director of the Institute.

On behalf of the Editorial Board, the Editorial Board and the staff of the Institute of Legislation and Legal Information, congratulations to everyone on the year 2025! May the New Year bring new successes, achievements and prosperity!

The Editorial Board of the «Bulletin of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan»

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНДА ПАРАДИГМАЛЫҚ ОЙЛАУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Рамазан Абайұлы Кокжалов

*LLM, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты директорының орынбасары; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: Ramazan_Kokzhalov@kazguu.kz*

Аннотация. Парадигмалық ойлау әлі күнге дейін Қазақстанның құқық ғылымына толықтай енбеген. Алайда, оның дұрыс конституциялық және заңнамалық шешімдер қабылдауда маңызды рөл атқару әлеуеті бар. Парадигма ұғымы құқық тарихын, философиясын және ғылымын жүйелеуге негіз жасайды. Осылайша, парадигмалық ойлау құқықтың эволюциялық дамуына үлес қосып, ұлттық болмыс пен заң шығару процесі арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ете алады.

Парадигманы ғалымдардың әлем мен қоршаған процестерді байқайтын «оптикасы» деп қарастыруға болады. Қазақстанның кеңестік тарихы, сондай-ақ Батыс елдерінің құқықтық доктриналары елдің юриспруденциясына әлі де айтарлықтай ықпал етуде. Барлық посткеңестік елдердің құқықтың іргелі негіздерін еуроцентрлік және американо-центрлік көздерден алып отырғаны анық, бірақ бұл негіздер әртүрлі тарихи және мәдени контекстерде дамыған.

Басқа діл аясында тарихи және мәдени тұрғыда қалыптасқан құқық нормалары қазақ қоғамының өміріне толықтай сәйкес келмейді. Мысалы, Қытайда, конфуцийшілдіктен туындаған идеялар мен этикаға үйлесімді, әлеуметтік база жүйесі (Social Credit System) заңнамалық деңгейде қабылданған. Сол себепті, Батыс елдері Қытайдың мұндай құқықтық институтын жиі сынға алады. Қазақ қоғамының мұндай институтты қабылдауы екіталай, себебі халқымыздың тереңнен бастау алатын ерекше еркіндік идеясы бар. Алайда, теориялық тұрғыдан алғанда, мұндай нормативтік шешім еліміздің қазіргі құқықтық даму кезеңінде пайда болуы әбден мүмкін, себебі құқық жүйемізде парадигмалық ойлау қалыптаспаған.

Құқықтық парадигмалық ойлау – шешім қабылдау үшін негіз бола алатын философиялық, тарихи және ғылыми көзқарастар алғышарттары. Қазақ юриспруденциясының отарлауға және кеңес дәуіріне дейінгі кезеңдегі философияны жүйелеу арқылы өз эволюциялық дамуын қалпына келтіруге әлеуеті бар және бұл үдерісті құқықта парадигмалық ойлауды қалыптастыру арқылы жүзеге асыруға болады.

Түйінді сөздер: құқық парадигмасы, құқық философиясы, құқық тарихы, құқықтың эволюциялық дамуы, парадигмалық ойлау, құқықтық позитивизм.

ОСНОВЫ ПАРАДИГМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРАВОВОЙ НАУКЕ

Кокжалов Рамазан Абаевич

*LLM, заместитель директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: Ramazan_Kokzhalov@kazguu.kz*

Аннотация. Парадигматическое мышление до сих пор не вошло в правовую науку Казахстана, однако обладает потенциалом играть важную роль в принятии правильных конституционных и законодательных решений. Понятие парадигмы закладывает основу для систематизации истории, философии и науки права. Таким образом, парадигматическое мышление может способствовать эволюционному развитию права и обеспечивать гармонию между национальной идентичностью и законодательными процессами.

Парадигму можно рассматривать как «оптику», через которую ученые наблюдают мир и процессы, происходящие вокруг. Советское прошлое Казахстана, а также западные правовые доктрины до сих пор оказывают значительное влияние на отечественную юриспруденцию. Очевидно, что все постсоветские страны заимствуют фундаменталь-

ные основы права из европоцентричных и американоцентричных источников, однако эти основы развивались в иных исторических и культурных контекстах.

Правовые нормы, исторически и культурно сформированные в другом культурном пространстве, не всегда могут соответствовать жизни конкретного общества. Например, в Китае система социальной оценки (Social Credit System), принятая на законодательном уровне, гармонично сочетается с идеями и этикой, происходящими из конфуцианства. Однако, не понимая этого, западные страны часто критикуют данный правовой подход Китая. Подобный правовой институт противоречит духу казахского народа, поскольку наше общество обладает уникальной идеей свободы, уходящей корнями в глубину веков. Тем не менее, теоретически, на данном этапе развития права в нашей стране, такие неправильные решения возможны, поскольку в правовой системе отсутствует парадигматическое мышление.

Парадигматическое правовое мышление представляет собой применение философских, исторических и научных предпосылок, которые могут служить основой для принятия решений. Казахская юриспруденция имеет потенциал восстановить свое эволюционное развитие, обратившись к философским традициям до колониального и советского периода, и этот процесс может быть реализован через внедрение парадигматического мышления в правовую систему.

Ключевые слова: парадигма права, философия права, история права, эволюционное развитие права, парадигматическое мышление, правовой позитивизм.

FOUNDATIONS OF PARADIGMATIC THINKING IN LEGAL SCIENCE

Kokzhalov Ramazan Abayevich

LLM, Deputy Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: Ramazan_Kokzhalov@kazguu.kz

Abstract. Paradigmatic thinking has not yet fully entered Kazakhstan's legal science, but it holds the potential to play a key role in making sound constitutional and legislative decisions. The concept of a paradigm provides a foundation for systematizing the history, philosophy, and science of law, contributing to the evolutionary development of law and fostering harmony between national identity and legislative processes.

A paradigm can be seen as the «lens» through which scholars view the world and its processes. Kazakhstan's Soviet past, along with Western legal doctrines, continues to influence its jurisprudence. All post-Soviet nations have drawn their legal foundations from Eurocentric and Americentric sources, which developed in different historical and cultural contexts.

Legal norms shaped in other environments do not always fit a specific society. For instance, China's Social Credit System, rooted in Confucian ethics, fits their context but is often criticized by Western nations. Such a system would contradict the Kazakh people's deep-seated idea of freedom. Yet, theoretically, at this stage in Kazakhstan's legal development, such misguided decisions remain possible due to the absence of paradigmatic thinking.

Paradigmatic legal thinking is based on philosophical, historical, and scientific premises that guide decision-making. Kazakhstan's jurisprudence has the potential to restore its evolutionary development by returning to pre-colonial and Soviet-era philosophical traditions, a process that can be achieved through the integration of paradigmatic thinking into the legal system.

Keywords: legal paradigm, philosophy of law, history of law, evolutionary development of law, paradigmatic thinking, legal positivism.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_20

Кіріспе

Заң ғылымында «парадигма» тұжырымдамасының үлкен рөл ойнауға әлеуеті бар. «Парадигма» терминін ғылым аясында алғаш

қолданған американдық ғалым, философ – Т. Кун. Оның пайымдауынша ғылымның «бірқалыпты даму» кезендері болады. Бұл кезендерде ғылыми оңалысты қамтамасыз ету

үшін білім адамдары бұрын жеткен, баршамен мойындалған және сенімді нәтижелерге тіреу бола алатын ғылыми жетістіктерге сүйенеді. Сол жетістіктердің және әдіс-тәсілдердің жиынтығы - парадигма деп аталады [1].

Мақалада «заң парадигмасы», «құқық парадигмасы», «заң ғылымы/ғалымдары» «құқық ғылымы/ғалымдары» терминдері тең мәнде қолданылады.

Ғылымның кез-келген саласы секілді, заң ғылымында да, парадигмалық ойлауға арналған зияткерлік шеңбер болғаны анық. Парадигма тұжырымдамасын қолдана отырып заң теориясы мен іс-тәжірибесінің күрделі сұрақтарына жауап беруге болады. Т. Кунның ойынша парадигмалар ғылымның тұрақты дамуын қамтамасыз етеді [2]. «Қалайша?» - деген сұраққа тоқталып кететін болсақ олар білім саласының әдіс-тәсілдерін, теориялары мен қағидаларының жиынтығы болуымен қатар олардың дұрыс қолданылуының кепілі бола алады.

Мақаланың басты мақсаты парадигмалық ойлаудың Қазақстанның құқық жүйесін дамытудағы рөлін анықтау, заң шығару және құқық қолдану қызметіне енгізу жолын анықтау болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін осы мақалада құқық саласындағы парадигмалық ойлаудың түсініктері зерттеліп, Қазақстанның құқық жүйесі үшін олар қаншалықты ықпал ете алатыны, сондай-ақ олардың нормашығару процесі үшін маңыздылығы талданады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында ақпаратты жүйелі зерттеуге және тәртіпке келтіруге талдау жасау әдісі, Қазақстандағы құқықтың даму үдерісі мен шет мемлекеттердегі нормашығармашылықтағы парадигмалық ой үлесін анықтаудың салыстырмалы әдісі, батыстық және отандық ғылым эволюциясына тоқталу барысында тарихи әдіс, сонымен қатар парадигмаларды «оптикамен» салыстыруға жол беретін интерпретациялау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Парадигма функцияларының бірі – пайда болған білімді ретке келтіру. М. Мастерманның айтуынша парадигмалар кез-келген ғылым саласында хаостың алдын алып, маңызды ақпарат пен қосымша ақпаратты ажыратуға септігін тигізеді [3]. Тиісінше ол заң ғылымы саласында теориялар мен доктриналарды тәртіпке келтіріп, тұжырымда-

маларды дәйекті және бірізді етеді. Мысалы, құқықтық позитивизм бұл – мемлекет тарапынан шығарылған заңдар. Алайда сол заңдар моральдік қасиеттерге қайшы келсе де, олар орнықты болып қала береді. Демек, құқықтық позитивизм заң қабылдау үдерісіне, заңдылығына және бар болмысы мәселелеріне шоғырланып ақылдақты, яғни моральды, өз шеңберінен шығарып, оны қарастыруға лайық емес қосалқы фактор деп қарастырады. Егер ғылым, көрсетілген мысал сияқты, жүйелік пен сәйкестікке келмесе әрбір теория мен тұжырым маңызды факторларды ажырата білмеу себебінен біркелкі болатын еді.

Т. Кунның пікірінше ғылым кезеңдері бірқалыпты және дағдарысты болып бөлінеді. Ғылыми дағдарыс кезінде парадигмалар өте маңызды рөлге ие, себебі олар ескі парадигмаларға күмән келтіріп, кейін олардың орнын басып алады [2]. XX-XXI ғасырға дейін халықаралық құқық ілімі мемлекеттердің зайырлығы парадигмасының аясында дамып отырды. Алайда, кейін мемлекеттердің зайырлығы парадигмасы адам құқықтары парадигмасымен алмастырылмағаны екіталай. Одан басқа, Т. Кун білім адамдары үшін парадигмалардың тек дәл өздері бағдар беріп отырады деген ой шығарып, «ғылыми тәсілді» сынауға ұшыратқан. Парадигмаларды прецедент тәріздес деуге болады. Құқық саласы заңдардың бірізді қолдануын көздегенімен, сот шешімдері олардың қолдану аясын көрсетіп, заңдарды түсіну жүйесін орнатады. Мұндай жүйе заңның болашақта қолдану тәсілін және шеңберін азаматтарға мәлім етеді [4]. Осыған ұқсас ғалымдар да жаңа мәселелерді шешу үшін ескі ғылыми жетістіктерді қолданады.

Парадигма мен теорияның айырмашылығын талдасақ, парадигма – кең ауқымды түсінік. Ол ғылыми қоғамның белгілі бір пікір, әдіс-тәсілдер мен сын-ойларының жиынтығы. Парадигма ғалымдар әлемді қалайша көріп жүргенін түсіндіретін жалпы қағидалар мен теорияларды қамтиды. Ал теория болса, белгілі бір құбылысты түсіндіретін анықтама немесе модель. Теория парадигма аясында орын тапқан эмпирикалық мәлімет пен логикалық қорытындыларға сүйенеді. Ол әлемнің белгілі бір көрініс-қырларын гипотезалар арқылы түсіндіреді. Өз кезегінде гипотезалар да тәжірибе жолымен тексеріледі және расталады. Демек, парадигма мен теорияның айырмашылығы – парадигма ғылыми зерттеу үшін кең ауқымды шеңбер мен алғышарт құрса, теория осы

шеңбер аясында нақты бір анықтамалардың жиынтығы болып табылады. Парадигма көптеген теорияларды қамтуы мүмкін. Сондай-ақ, парадигмалардың алмасуы теориялардың қайта қарастырылуына не пайда болуына әкеліп соғуы мүмкін.

Американдық заңгер Р. Стерн «Micro Law: The Tyranny of Paradigms» атты мақаласында қалыптасқан парадигмалардың бірін сынап, келесідей мысал көрсетеді: адамның жеке мүлкіне қол сұғылмаушылық түсінігі толық орныққан. Тиісінше, адам өз мүлкімен қалағанын істейді. Егер ол мүлік жер немесе ғимарат тәріздес жылжымайтын мүлік болса, мүлікке қол сұғылмаушылық қағидасы қолданылады. Жеке тұлға зауыт-фабрика сияқты өндіріс орындарын иемденіп отырса, одан шыққан түтін және басқа да улы химикаттардан келетін зиянға жауапты болады. Бұған құқықтық негіз болып отырған Noxious effluvia компаниясының (улы бу-түтін газ қалдықтарының) жабайы жануарлармен теңестірілуі. Нақты айтар болсақ, хайуанаттар бағын алсақ, одан қашқан жабайы аңдар жеке тұлғаларға зарар келтірсе, сол хайуанаттар бағының иесі жауапкершілікке тартылады. Сәйкесінше, мұны аналогия ретінде ала отырып, заңгерлер өнеркәсіп объектілерінен шыққан улы газ-түтіндерін жабайы аңдарға теңейтін жауапкершілік бекіткен. Р. Стерннің пікірінше бұл орныққан парадигмалардың бірі деп айтуға тура келеді. Өйткені келтірілген мысалда ойлау әдіс-тәсілі қолданылады. Өз кезегінде парадигмалар ғалымдардың күрделі сұрақтарды шешу жолында бұрынғы ғылыми жетістіктерді қолдану жолын басқарады. Түтін мен қоршаған ортаны ластау үшін жауапкершілік бұрын қалыптасқан жанама зардап үшін келтірілген жауапкершілік қағидасымен салыстырылған. Яғни ескіден орныққан жанама жауапкершілік қағидасы жаңадан шыққан түтін мәселесіне қолданылған. Көрсетілген аналогиямен келіспей, Р. Стерн заңгер ғалымдарды парадигмалық ойлаудан гөрі әрбір жеке жаңа мәселеге қатысты жан-жақты қарастырылған жаңа шешім табуы ұсынды [5].

Басқа ғалымдар Р. Стерн сияқты сыни пікірді бүгінгі күнге дейін білдірген жоқ. Керісінше парадигмаларды қолдана отырып заңгерлер ғылыми жаңалықтар ашып отыр.

Ж. Коэн заң парадигмасын Т.Кун берген анықтамаға келтіріп, оны ғылыми теория немесе заң доктринасынан бөлек екенін қарастырады. Парадигманы біріктірілген когнитивті және нормативті алғышарттар деп анықтайды. Бұл алғышарттар заңнама-

лық және соттық интерпретацияларды бір бағытқа келтіреді. Сондай-ақ, ол мемлекет пен қоғам арасында заңның қатынастарды қалай орнату керектігінің түсінігін қалыптастырады да, құқықтық реттеудің жарамды формаларын анықтайды. Кез келген парадигма идеологияға айналып кетуі мүмкін. Мұндай жағдайлар, заман талаптары және мәселелері өзгеріп, ал ғалымдар ортадағы өзгерістерді байқамай ескі тәсілдерге сүйене берген кезде орын алады. Тиісінше, жаңа жағдайларға бейімделмеген парадигма құқықтар мен қағидалардың жаңашыл интерпретацияларына тосқауыл қояды [6].

Ж. Коэн заң парадигмаларының екі түріне тоқталған. Олар – либералды модель және әл-ауқат моделі. Либералды парадигмаға сай мемлекет жеке тұлғалардың өмірлеріне неғұрлым аз араласуы қажет. Оның пікірінше мемлекет барлық тұлғалардың теңдігін мойындап олардың жеке өмірлеріне, жеке кәсіптеріне, сонымен қатар жеке тұлғалардың өзара қарым қатынастарына араласуы өте төмен деңгейде болу керек [6]. Ал әл-ауқат парадигмасы болса, мемлекет қоғамдық әділдікті орнату мақсатында экономикалық және қоғамдық процеске араласу құқығына ие. Аталмыш мақсатқа баса назар аударып, үкімет қоғам мүшелерінің алдында кез-келген талаптар қоюға құқылы. Яғни әл-ауқат парадигмасында заң нормалары әлеуметтік экономикалық құндылықтарды теңдік орнату мақсатымен қайта таратуға бағытталған болса керек [7, 88 б.].

Әл-ауқат пен либералды модельдер батыс елдерінің саяси және құқықтық ортаны қалыптастырып отырған заң парадигмалары олар қоғамның қара нәсілділердің және тағы басқа аз топтар өкілдерінің дискриминациясын тоқтату, прогрессивті салық түрлерін енгізу, қоғамдық теңдік орнату әл-ауқат заң парадигмасының көрінісі бола алады. Ал жаңадан қалыптасып жатқан аз қоғамның топтары өкілдерін қоғамға шығару, бір жынысты неке құру, ұмытылу құқығының пайда болуы (the right to be forgotten) және жаппай жеке өмір және дербес деректерді қорғауға арналған заңдарды қабылдау, либералды заң парадигмасының шеңберінде пайда болады.

Бұл парадигмалардың тамырында жатқан түпкілікті парадигма – құқықтық позитивизм.

Құқықтық позитивизмді парадигма ретінде таныған француз заң ғалымдары – Б. Дюпре және Ж. Альперин. Олардың пайымдауынша XVIII ғасырда құқық ілімі парадигмалық революцияны бастан кешірген болатын. Осы кезең заң болмысының түсіні-

гін екі тарапқа бөлгендіктен, ғалымдар оған «Ұлы бөлініс» деген атау қойды. Бөліністен бұрын құқық саласы өнер не болмаса қоғамның кең тараған қасиетті қағидалары ретінде қарастырылған. Бөліністен кейін құқық саласы басқа парадигма тарапынан талқылана бастады. Мұнда - адам баласы құқық жаратушысы рөлін ойнап, құқық нормалары жүйелендіруге лайық объектілерге айналып, құқық позитивизмі парадигмасының кезеңі басталады. Заманауи құқықтық позитивизм парадигмасының басты құрамды бөліктері – құқық философиясы, құқық тарихы және құқық ғылымы. Осы салалар құқықтық ғылым тарапынан зерттеуге болатын объектілер айналды. Бөлініске дейінгі кезең болса, құқықтың қасиетті зат болып танылғаны анық [8, 15 б.].

Қазақстан Республикасының заң ғылымы құқықтық позитивизмге толығымен келген жоқ деп айтуға болады.

Мақала авторы құқықтық позитивизм парадигмасын қолдамайтынын және де еліміздің заң ғылымын келесі жазылатын мәтін жалғасында дәріптемейтінін ескереді.

Құқықтық позитивизмінің құқық тарихы, құқық философиясы және құқық ғылымы атты құрамдас бөліктері бар деп жоғарыда көрсетіледі. Осы элементтерінің тек біреуі ғана отандық заң ғылымдарында үлкен назарға ие. Ол – құқық ғылымы. Осы сөздің анықтамасына тоқталсақ құқықты ғылым ретінде алғаш болып құптаған Гарвард құқық мектебінің деканы Х.К.Лангделл болатын. Оның пікірінше құқық ғылымы қағидалар мен доктриналарды қамтиды және бұл элементтердің объективті өмірде қолдануға жарамдылығын тексереді [9]. Ш. Койл мен Д. Павлакос құқық ғылымы деп құқық саласына ортақ болған пікір, тұжырымдама мен тұжырымдамалардың талдауына қатысты барлық дауларды қарастырған [10].

Қазақстанда мұндай процестердің болып жатқаны рас, бірақ құқық ғылымына қатысты мәселе жоқ деуге болады.

Ендеше, Қазақстандағы құқық тарихы мен құқық философиясын талқылайық. Елімізде құқық тарихы мен құқық философиясы бар болғанымен, олар қазіргі нормашығармашылық үдерістерге ықпал етпейді.

Қазақ елінің алғашқы құқық тарихшысы және философы Ш. Уәлиханов өз еңбектерінде қазақ қоғамының құқық құрылымын және сол кезге дейін жеткен құқық жүйесіне талдау жүргізген. Патшалық сот реформасына қатысты хаттарында империяның қазақ қоғамына қатысты жүргізген саясатын жер-

гілікті халыққа лайықсыз екенін дәлелдеген. Сондай-ақ, Ш.Уәлиханов батыс әлемінің заң ғалымдарын терең зерттеп, пікірлерін империализмге қарсы қолданған. Оның келесідей сөздері бар: «Джон Стюарт Милдкі өте дұрыс, әлде бір сославияға жаңа құқықтар берерден бұрын, алдымен осы сославия адамдарының ақыл-ес, адамгершілік және саяси сапасын айқындайтын нақты ғылыми зерттеулер жүргізілуі керек» [11]. Көрсетілген мысалдар Ш.Уәлихановтың құқық тарихы мен құқық философиясына қатысты ойларының тек бір бөлігі. Ш.Уәлихановтан кейінгі қазақ елі құқығының көрнекті тарихшысы С.Зиманов болатын. Сонымен қатар, қазақ құқығының тарихы мен философиясының басқа да жарқын қайраткер-ғалымдар бар. Дегенмен, олардың сын-пікірлері еліміздің қазіргі құқық жүйесіне ықпалы екіталай.

Бұл жақтағы ахуалды батыстағы заң ғылымымен салыстырған жөн. Мысалы, батыстық құқықтық позитивизм құқық тарихы және философиясының эволюциясымен дамыған. Заманауи батыстық либералды және әл-ауқат заң парадигмалары оның айқын көрінісі. Бұл идеялардың алғашқы нышандары ежелгі Грек философы Аристотель еңбектерінен бастау алып, кейін Т. Аквинат (XIII ғ.), М. Лютер (XV ғ.), Дж. Локк (XVII ғ.), Ш. Л. де Монтескье (XVII ғ.), И. Кант (XVIII ғ.), Дж. Бентам (XVIII-XIX ғ.), Дж. Остин (XIX ғ.), Дж. С. Миль (XIX ғ.), Г. Харт (XX ғ.), Дж. Роулз (XX ғ.), Л. Фуллер (XX ғ.), Ю. Хабермастардан (XX - XXI ғ.) У. Кимлика мен Дж. Финниске жетті. Бұл аталмыш заңгер ғалым-қайраткерлердің пікірлері құқық тарихшылары мен философтар тарапынан зерттеліп даму алғанын атап өтетін маңызды жайт. Мысалы, Дж. Бентамның утилитаристтік пікірлері кейін А. Линкольннің «адамдарға тиесілі, адамдармен құрылған және адамдарға арналған мемлекет» доктринасына айналды [12]. Жалпы алғанда, аталмыш тұлғалардың пікірлер жиынтығы қазіргі батыс заң ғылымына позитивизм парадигмасы тарапынан ықпал етіп отыр.

Алайда, Қазақстан заңнамасында, еліміздің аумағында туған ғалым-философтардың пікірлері отандық заң парадигмасын қалыптастыруда орын алмайды. Мұндай қайраткерлердің қатарына Йоллығ Тегін, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Ахмет Йүгінеки, Қожа Ахмет Яссауи, Сүлеймен Бақырғани, Жиренше Шешен, Бұқар Жырау, Қазыбек Би, Төле Би, Әйтеке Би және тағы да басқаларды жатқызуға болады. Б.З. Иманмолдаева

қазақ қоғамында Күлтегін ескерткіштерінің жазуын салған Йоллығ Тегін мен Әл-Фарабиден бастап Абай-Ыбырайға дейінгі ұрпақтар сабақтастығы феномені бар екендігін дәлелдейді [13]. Тиісінше бұл жаңалық еліміздің өзіндік құқықтық рухы бар екендігінің айқын көрінісі болып табылады.

Ұлттық құқық парадигмасының қалыптасуына ықпал ететін Қазақстанның құқық жүйесінің бірегей тетіктерін анықтау ерекше ғылыми маңызға ие. Еліміздің құқық философиясын, тарихи және мәдени тамырларын зерттеу еуропадан өзгеше жаңа парадигма үшін негіз бола алады.

Парадигмалық ойлау Қазақстан Республикасының тарих бойы қалыптасқан қоғамдық әділеттілік пен тепе-теңдік қағидаттарына назар аударуға мүмкіндік береді.

Қазақ заң ғылымының парадигмалық ойлаудың негізі Йоллығ Тегін, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни және Ш. Уәлиханов сияқты ойшылдардың еңбектерінде жатыр. Олардың шығармалары жаңа құқықтық парадигманы құру үшін іргетас бола алады. Бұл мақсатқа жету отандық құқықтық философияны дамытуды, оны білім беру бағдарламалары мен заңнамалық процестерге енгізуге бағытталған күш-жігер жұмылдыруды талап етеді.

Қазіргі кезде отандық заң саласы нақты бір бағытсыз дамып жатыр. Мұның айқын көрінісі қабылданып жатқан заңдардың түпкілікті мақсатының жоқтығы. Заңның тек тәртіп орнатуға мақсат қоймайтынын ескерген жөн. Себебі қоғамдық құндылықтарға байланысты тәртіп түсінігі мен заңдылық түсінігі де өзгеріп отырады. Олар абсолютті түсінік-қағидалар емес. Ғасырлар бойы қазақтың даналары заң мен мемлекет болмысының мақсаты қоғамды біріктіріп, сақтап оның жеке тұлғалардың кемелденуіне (дамуына) бағытталғанын анық білген. Заң тек тәртіп орнатуды мақсат етеді деп тек авторитарлық, не буржуазиялық, не сословиелік мемлекеттер түсінеді.

Ұсынылып отырған парадигмалық ойлау тәсілі Қазақстанның отарлық және кеңес дәуірлері кезінде жоғалған құқық және мемлекет болмысының философиялық мағынасын қалпына келтіреді. Бұл модель романо-германдық және англо-саксондық құқық жүйелерінде үстемдік ететін догматикалық құқықтық позитивизмнен бас тартуға мүмкіндік береді. Айта кетсек, батыстық парадигмалық ойлау шын мәнінде мемлекеттің тек экономикалық жағдайын түзетуге мақсаттанған. Ал, қазақ даласында, жоғарыда

айтылғандай, тарих бойы қалыптасқан парадигмалық ойлау мемлекет пен құқықтың 3 негізгі мақсатын белгілейді – елді біріктіру, елді сақтау және елдегі жеке тұлғалардың дамуына жағдай жасау.

Еліміздің қазіргі заңнамасы мен болмысының философиясы мұндай мақсаттарды ешбір жерде белгілемейді. Қазіргі заңдар кез-келген мүдделерді қолдау үшін қабылданып, бұл 3 фундаменталды маңызы бар мақсаттарды алға қоймайды. Мемлекет пен құқық болмысының түпкілікті мақсаттарын біліп оларды әрбір саяси және құқықтық шешім қабылдау барысында басты назарға алу керек.

Парадигмалық тәсілді қолдану Қазақстанға заңнаманың құрылымын ғана емес, оның мағынасын да қайта қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл әділетті, инклюзивті және тұрақты қоғам құруға жағдай жасайды.

Осылайша, парадигмалық ойлау тәсілі Қазақстанның қазіргі құқық жүйесіндегі олқылықтардың орнын толтырып қана қоймай, оны ұлттық құндылықтар мен мәдени мұра негізінде одан әрі дамыту үшін негіз қалайтын әдіснаманы білдіреді.

Осыған орай парадигмалық ойлау еліміздің жаһандану заманында ұлттық болмысын сақтауға едәуір үлес қосып, қоғамда тұрақтылық пен тәртіптің орнығуын нығайтуға көмектеседі.

Қорытынды

Жоғарыда көрсетілген ойшылдардың пікір-ойлары қазақ елінің ерекше заң парадигмасын қалыптастыруда зор әлеуеті бар. Қазақ заң ғылымында парадигмалық ойлау әлі күнге дейін қалыптаспау себебі қоғамымыз құқық философиясы мен тарихынан өнеге алмай, тек мезеттік пайда әкеліп отыратын шетелдік тәжірибеге негізделген норма шығару шешімдерін таңдап отыруында деп білеміз.

Парадигмалық ойлау қазақстандық құқықтық ғылым үшін үлкен мәнге ие. Оны тәжірибеге енгізу үшін бірнеше нақты нұсқаларды қарастырған қажет. Біріншіден, ұлттық құндылықтар мен мәдени ерекшеліктерге назар аудара отырып, жаңа заңдарды әзірлеу барысында парадигмалық ойлауды қолданған жөн. Мысалы, Қазақстанда жаңа қарым-қатынастарды реттейтін заңды қабылдаудан бұрын, оның қазақтың ұлттық философиясы мен мәдениетіне қаншалықты сәйкес келетініне сараптама жүргізіп, керек жағдайда оған бейімдеу жолдарын табу арқылы парадигмалық тәсілді енгізуге болады.

Екіншіден, болашақ заңгерлердің парадигмалық талдау дағдыларын дамыту үшін заң білімін реформалау маңызды. Ол үшін құқық философиясы мен құқықтық антропология пәндерін енгізіп халықаралық құқықтық нормаларды сыни тұрғыдан бағалау әдебін қалыптастыру қажет.

Аталмыш шаралар заңгерлерге өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізбен үйлесімді нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге мүмкіндік береді.

Әрине, дұрыс парадигмалық ой дәстүрін қалыптастыру үшін жоғарыда аталған тарихи тұлғаларымыздың құқыққа, мемлекетке және әділдікке қатысты пікірлерін жүйелеу қажеттілігі туындап отыр. Отандық құқық философиясын дамытуға көп күш жұмылдыру керек. Құқық тарихы мен ондағы тәжірибелерден үлгі алып, қабылданып жүрген заңнаманы жетілдірудегі рөлін анықтауда парадигмалық ой дәстүрі үлес қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kuhn T.S. *The Structure of Scientific Revolutions*. – Chicago: The University of Chicago Press – (International Encyclopedia of Unified Science. Foundations of the Unity of Science; v. II, no. 2) 1970. – 223 б.
2. Mackenzie K.D., House R.J. *Paradigm Development in the Social Sciences: A Proposed Research Strategy // Academy of Management Review*. Vol 3. – 1978. – 7-23 б.
3. Masterman M. *The Nature of a Paradigm // In: Lakatos I., Musgrave A. (Eds.). Criticisms and the Growth of Knowledge*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1970. – 59-90 б.
4. Wray K.B. *Kuhn's Intellectual Path: Charting the Structure of Scientific Revolutions*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 39-40 б.
5. Stern R.H. *Micro Law: The Tyranny of Paradigms. // IEEE Micro*. – 1997. – 3-4 б.
6. Cohen J.L. *Regulating Intimacy: A New Legal Paradigm*. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 3-4 б.
7. Kymlicka W. *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – (Second edition) – 512 б.
8. Dupret B., Halpérin J-L. *State Law and Legal Positivism: The Global Rise of a New Paradigm*. – Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2021.– (Legal History Library; Vol. 55) – 512 б.
9. Law Library - American Law and Legal Information Free Legal Encyclopedia: Robert Lee Carter - Further Readings to Child Molestation. Case Method - Further Readings - Law, Students, Langdell, and Legal // JRank Articles [Электрондық ресурс]. – URL: <https://law.jrank.org/pages/5049/Case-Method.html#ixzz8pUhfFWnv> (жүзінген күні: 23.10.2024).
10. Coyle S., Pavlakos G. (eds.). *Jurisprudence or Legal Science? A Debate about the Nature of Legal Theory*. – Oxford: Hart Publishing, 2005. – 174 б.
11. Исакаев Ж. *Адам - таңғажайып құбылыс*. 27 Маусым 2015 [Электрондық ресурс]. – URL: https://massaget.kz/asyil_soz/adam-tangajayyip-kubyilyis-29886/ (жүзінген күні: 23.10.2024).
12. Mieder W. *Proverbs Are The Best Policy: Folk Wisdom And American Politics*. – 1st ed. Utah State University Press, 2005. Project MUSE [Электрондық ресурс]. – URL: <https://muse.jhu.edu/book/9278> (жүзінген күні: 23.10.2024).
13. Иманмолдаева Б.З. *Ұрпақтар сабақтастығы феномені - ұлттық бірегейлікті сақтаудың маңызды факторы: әлеуметтік-философиялық талдау*. Филос. ғыл. докт. дисс. – Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2024 – 135 б.

REFERENCES

1. Kuhn T.S. *The Structure of Scientific Revolutions*. – Chicago: The University of Chicago Press – (International Encyclopedia of Unified Science. Foundations of the Unity of Science; v. II, no. 2) 1970. – 223 b.
2. Mackenzie K.D., House R.J. *Paradigm Development in the Social Sciences: A Proposed Research Strategy // Academy of Management Review*. Vol 3. – 1978. – 7-23 b.
3. Masterman M. *The Nature of a Paradigm // In: Lakatos I., Musgrave A. (Eds.). Criticisms and the Growth of Knowledge*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1970. – 59-90 b.
4. Wray K.B. *Kuhn's Intellectual Path: Charting the Structure of Scientific Revolutions*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 39-40 b.

5. Stern R.H. *Micro Law: The Tyranny of Paradigms*. // *IEEE Micro*. – 1997. – 3-4 b.
6. Cohen J.L. *Regulating Intimacy: A New Legal Paradigm*. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 3-4 b.
7. Kymlicka W. *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – (Second edition) – 512 b.
8. Dupret B., Halpérin J-L. *State Law and Legal Positivism: The Global Rise of a New Paradigm*. – Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2021.– (Legal History Library; Vol. 55) – 512 b.
9. Law Library - American Law and Legal Information Free Legal Encyclopedia: Robert Lee Carter - Further Readings to Child Molestation. Case Method - Further Readings - Law, Students, Langdell, and Legal // JRank Articles [Jelektrondyқ resurs]. – URL: <https://law.jrank.org/pages/5049/Case-Method.html#ixzz8pUhjFWnv> (zhygingen kыni: 23.10.2024).
10. Coyle S., Pavlakos G. (eds.). *Jurisprudence or Legal Science? A Debate about the Nature of Legal Theory*. – Oxford: Hart Publishing, 2005. – 174 b.
11. Isakaev Zh. Adam - таңғазһајур қыбылыс. 27 Mausym 2015 [Jelektrondyқ resurs]. – URL: https://massaget.kz/asyil_soz/adam-tangajayyip-kubyilyis-29886/ (zhygingen kыni: 23.10.2024).
12. Mieder W. *Proverbs Are The Best Policy: Folk Wisdom And American Politics*. – 1st ed. Utah State University Press, 2005. Project MUSE [Jelektrondyқ resurs]. – URL: <https://muse.jhu.edu/book/9278> (zhygingen kыni: 23.10.2024).
13. Imanmoldaeva B.Z. *Ұрақтар сабақтастығу феномени - ұлттық бiрегејлиkti сақтаудың маңызды факторы: әлеуметтік-философиялық талдау. Filос. зыл. докт. diss.* – Almaty: Abaj atyndағу Қазақ ұлттық педагогикалық университети, 2024 – 135 b.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ

Ахметов Арман Серикович

Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), профессор
 НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан»;
 г. Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Аннотация. В представленной научной статье проводится анализ актуальных проблем правового воспитания современного общества. Научное исследование было проведено на основе поиска и анализа различных отечественных и зарубежных авторских исследований, которые посвящены данной резолюции. Целью научной работы является целостный анализ и осмысление феномена правового воспитания, выявление его особенностей, методов и форм реализации. В ходе написания статьи были использованы различные методы научного анализа, которые помогли раскрыть данную проблематику: индукция, дедукция, синтез, анализ, формализация, абстрагирование, диалектика, сравнение. В научном исследовании были приведены различные подходы и мнения исследователей на основе собственных суждений и практического опыта, обозначены принципы и функции правового воспитания. Отдельное внимание было уделено освещению зарубежного опыта реализации системы правового воспитания на всех уровнях образовательной системы, а также предложены меры по улучшению положения в нашей системе образования. В научной работе проанализированы положения относительно цифровизации процесса правового воспитания в молодежной среде, раскрыты особенности и методы повышения уровня правосознания молодого поколения. Результаты исследования обусловлены собственными выводами и авторским определением правового воспитания, а также рекомендациями относительно совершенствования нормативной базы по данному вопросу. Весь представленный материал в статье может быть использован при проектировании различных стратегий и программ, применяться в учебном процессе на всех уровнях образования. В заключение сделан вывод о том, что правовое воспитание является одним из важнейших компонентов формирования уровня правовой культуры и правосознания личности, а также способствует созданию собственных правовых установок и представлений о правовой действительности.

Ключевые слова: право, правовое воспитание, правовая культура, правосознание, государство, общество, личность, система, индивид, цифровые права.

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Арман Серікұлы Ахметов

Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент), «Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» КеАҚ профессоры;
 Павлодар қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Аннотация. Ұсынылған ғылыми мақалада қазіргі қоғамдағы құқықтық тәрбиенің өзекті мәселелері талданады. Ғылыми зерттеу осы қаулыға арналған әртүрлі отандық және шетелдік түпнұсқалық зерттеулерді іздестіру және талдау негізінде жүргізілді. Ғылыми жұмыстың мақсаты - құқықтық тәрбие құбылысын жан-жақты талдау және түсіну, оның ерекшеліктерін, жүзеге асыру әдістері мен формаларын анықтау. Мақаланы жазу барысында бұл мәселені ашуға көмектескен ғылыми талдаудың әртүрлі әдістері қолданылды: индукция, дедукция, синтез, анализ, формализация, абстракция, диалектика, салыстыру. Ғылыми зерттеуде зерттеушілердің өзіндік пайымдаулары мен практикалық тәжірибесіне негізделген әртүрлі көзқарастары мен пікірлері ұсынылып, құқықтық тәрбиенің принциптері мен функциялары көрсетілген. Білім беру жүйесінің барлық деңгейінде құқықтық білім беру жүйесін енгізудің шетелдік тәжірибесін көрсетуге ерекше назар аударылып, білім беру жүйеміздегі жағдайды жақсарту шаралары ұсынылды. Ғылыми жұмыста

жастар арасында құқықтық тәрбие процесін цифрландыруға қатысты ережелер талданып, өскелең ұрпақтың құқықтық санасының деңгейін арттырудың ерекшеліктері мен әдістері ашылған. Зерттеу нәтижелері өз тұжырымдарымызбен және автордың құқықтық білім беру анықтамасымен, сондай-ақ осы мәселе бойынша нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру бойынша ұсыныстармен анықталады. Мақалада келтірілген барлық материалды әртүрлі стратегиялар мен бағдарламаларды жобалауда қолдануға және білім берудің барлық деңгейінде оқу процесінде пайдалануға болады. Қорытындылай келе, құқықтық тәрбие жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының деңгейін қалыптастырудың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, сонымен қатар құқықтық шындық туралы өзіндік құқықтық көзқарастар мен идеяларды жасауға ықпал етеді деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: құқық, құқықтық тәрбие, құқықтық мәдениет, құқықтық сана, мемлекет, қоғам, тұлға, жүйе, жеке, цифрлық құқықтар.

CURRENT ISSUES OF LEGAL EDUCATION

Akhmetov Arman Serikovich

Doctor of Philosophy (PhD), associate professor, Professor of NPJSC «Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan»; Pavlodar c., Republic of Kazakhstan; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Abstract. The presented scientific article analyzes current problems of legal education in modern society. The scientific research was carried out on the basis of a search and analysis of various domestic and foreign original studies that are devoted to this resolution. The purpose of the scientific work is a holistic analysis and understanding of the phenomenon of legal education, identifying its features, methods and forms of implementation. In the course of writing the article, various methods of scientific analysis were used, which helped to reveal this issue: induction, deduction, synthesis, analysis, formalization, abstraction, dialectics, comparison. The scientific study presented various approaches and opinions of researchers based on their own judgments and practical experience, and outlined the principles and functions of legal education. Special attention was paid to highlighting foreign experience in implementing the legal education system at all levels of the educational system, and measures were proposed to improve the situation in our education system. The scientific work analyzes the provisions regarding the digitalization of the process of legal education among youth, reveals the features and methods of increasing the level of legal consciousness of the younger generation. The results of the study are determined by our own conclusions and the author's definition of legal education, as well as recommendations for improving the regulatory framework on this issue. All the material presented in the article can be used in the design of various strategies and programs and used in the educational process at all levels of education. In conclusion, it is concluded that legal education is one of the most important components of the formation of the level of legal culture and legal consciousness of an individual, and also contributes to the creation of one's own legal attitudes and ideas about legal reality.

Keywords: law, legal education, legal culture, legal consciousness, state, society, personality, system, individual, digital rights.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_28

Введение

Вопросы изучения правового воспитания в современном обществе обусловлены происходящими в Казахстане изменениями во всех сферах жизни общества. В настоящее время происходящие изменения общественных отношений задают необходимость более детального изучения проблем правового воспитания в условиях реформирования и модернизации всей правовой системы. По-

этому исследование содержания и форм реализации правового воспитания заслуживает отдельного внимания и требует разработки мер по повышению уровня правовой культуры населения и развития правосознания.

К основным нормативно-правовым источникам, которые регулируют вопросы реализации правового воспитания можно отнести:

1. Конституция РК;
2. Указ Президента Республики Казахстан

от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года»;

3. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании»;

4. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591-II

«О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности»;

5. Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV «О профилактике правонарушений».

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года в разделе 7 «Правовое образование, правовая пропаганда», прописано, что «...Государственным органам и органам местного самоуправления в пределах своей компетенции необходимо на системной основе заниматься правовым освещением проводимой правовой политики, а также информировать об основных положениях принимаемых нормативных правовых актов, используя различные формы правовой пропаганды: распространение соответствующей информации в средствах массовой информации, издание бесплатной литературы по правовому воспитанию и правовой проблематике, проведение публичных мероприятий»¹.

В Послании Главы государства К.Ж. Токаева было озвучено, что для полноценного развития государственной правовой политики «...Следует также системно повышать правовую и финансовую грамотность граждан». Это будет возможным только при реализации полноценной программы правового воспитания населения с учетом особенностей законодательной базы и специфики форм общественных отношений².

Резюмируя вышеизложенное, можно сделать вывод, что государственная правовая политика в области реализации правового воспитания требует дальнейшей модернизации с использованием положительного зарубежного опыта, а также в соответствии с запросами и потребностями общества.

Материалы и методы исследования

Данная научная работа была написана посредством поиска, обзора и анализа отечественных и зарубежных исследований,

которые раскрывают содержание и сущность правового воспитания, также была проанализирована нормативная база и зарубежные источники. Методологической базой научного исследования является совокупность общенаучных и частнонаучных методов исследования, а именно: синтез, анализ, диалектика, абстрагирование, формализация, аксиоматика, дедукция, индукция, применение которых дало возможность в более полной мере раскрыть актуальные вопросы правового воспитания.

Обсуждение

Понятие «правовое воспитание» в более широком понимании выражается в реализации логической операции, которая раскрывает содержание данного определения. Само содержание правового воспитания включает в себя совокупность определенных признаков и элементов данного феномена. На сегодняшний день существует большое количество различных научных подходов и определений, посвященных теоретическому осмыслению правового воспитания. При этом большинство авторов полагают, что правовое воспитание является одним из обязательных условий формирования правовой культуры личности, степени развития его правосознания. Многочисленные дефиниции данного понятия имеют множество схожих положений, но и обладают определенной вариативностью в форме объяснения его содержания.

Например, известный исследователь Алексеев С.С. считает, что правовое воспитание понимается как процесс, обусловленный организационно-идеологическим влиянием на сознание человека, которое влияет на развитие уровня правосознания и правовой культуры личности, формирует у нее правовые ценности и установки правомерного поведения [1, с. 174].

Можно увидеть, что в основе данного определения лежит идея о том, что правовое воспитание сравнивается с процессом целенаправленного воздействия (влияния) на объект, которым выступает сознание человека, культура и модель поведения.

По мнению Мамонько М.М., правовое воспитание - это составной элемент всей государственной политики государства.

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 11.01.2024)

² Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 01.09.2022 г. // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 11.01.2024)

Именно правовое воспитание формирует систему правовых ценностей, которые со временем становятся собственными (личными) убеждениями индивида и влияют на его модель правомерного поведения [2, с. 42].

Правовое воспитание - это процесс формирования у граждан развитого правосознания и культуры соблюдения действующих законов. Правовое воспитание имеет главную цель - формирование у человека высокого уровня идеологической составляющей личностного развития [3, с. 58].

Правовое воспитание является составной частью процесса гражданского воспитания, которое содержит в себе такие компоненты как нравственное, семейное, политическое воспитание, что говорит о многосторонности данного феномена, который обеспечивает способность индивида реализовать себя в обществе [4, с. 98].

Можно согласиться с мнением Матузова Н.И., который полагает, что правовое воспитание - это целенаправленная деятельность государственных органов, включая общественные институты и объединения по формированию высокого уровня правовой культуры и развитого правосознания среди населения, которое достигается посредством реализации следующих форм: правовое обучение (образование), правовая пропаганда, применение положительной юридической практики [5, с. 243].

Проведенный анализ различных мнений и подходов к определению сущности и содержания правового воспитания, дает нам возможность представить собственную позицию. Правовое воспитание - это целенаправленный процесс влияния государственных органов власти, различных общественных организаций на индивида, который направлен на создание развитой модели правосознания, через трансляцию и передачу накопленного правового опыта, обеспечения правового просвещения и воспитания правовых оценочных суждений и установок в сторону формирования человека и позитивного отношения к действующей правовой системе.

Правовое воспитание влияет на формирование уровня правосознания личности, обеспечивает реализацию правомерного поведения и создает условия для более объективной оценки текущих проблем в области права.

Исходя из вышеназванных целей правового воспитания, вытекают соответствующие задачи:

1) формирование и реализация системы правовых знаний и компетенций;

2) формирование собственной правовой убежденности и уверенности в своих представлениях и взглядах;

3) формирование модели правовых установок в поведении, которые соответствуют законам.

В современных условиях развития общественных отношений, правовое воспитание носит дискурсивный характер, это наглядно проявляется в полиморфности субъектов и объектов процесса правового воспитания. Любой человек под влиянием права приобретает статус субъекта правовоспитательного процесса, т.к. действует по линии горизонтальной коммуникации. Это особенно прослеживается в том, что правовое воспитание воздействует на эмоционально-психологическое состояние, создает предпосылки для формирования ценностных представлений, которые задаются содержанием программы правового воспитания. Таким положением могут пользоваться лица, заинтересованные в манипуляциях общественным сознанием населения в своих корыстных целях.

Специфичность правового воспитания выражается в аксиологическом и праксиологическом аспектах, что обуславливает нелинейность правовоспитательной работы. Объекты правового воспитания подвержены влиянию различных субъектов (организаций), цели которых могут отличаться от общезначимых задач правового воспитания. Поэтому возникает необходимость выделения ценностного компонента в правовом воспитании, который позволит создать условия для корреляции правовых ценностей, находящихся в основе правовой системы и правового поведения личности [6, с. 221].

На основании вышеизложенного, необходимо отметить, что правовое воспитание отражено в деятельности различных государственных и общественных институтов, которые направлены на создание модели активной правовой личности во всех сферах государственной политики (социальная, экономическая, политическая и др.). Необходимо сказать, что дискурсивность процесса правового воспитания имеет проявление не только в полиморфности возникающих общественных отношений, но и в зависимости от степени эффективности правовоспитательной деятельности, выраженной в корреляции традиционных правовых методов и подходов с инновационными приемами и средствами реализации содержания правового воспитания.

Далее следует определить функции правового воспитания, которые обеспечивают

процесс организации правового обучения, передачи правовых знаний и обуславливает возможность применения полученных знаний в практической деятельности. К таким функциям правового воспитания относятся: 1) регулятивная; 2) познавательная; 3) воспитательная (мировоззренческая); 4) прогностическая; 5) профилактическая [7, с. 52].

Правовое воспитание находится в прямой связи с политическим, семейным и другими видами воспитательного воздействия на индивида, при этом оно опирается на собственные принципы организации, отражающие его специфику. Например, ранее во многих правовых научных трудах прописывался базовый принцип воспитательного воздействия - идеологический. Сейчас большее значение имеют принципы правового воспитания: 1) принцип научности, который основывается на достижениях педагогико-психологической, юридической наук; 2) принцип комплексного (универсального) подхода, который заключается в применении различных методов и организационных форм воспитательного воздействия; 3) принцип системности, обусловленный порядком реализации форм и методов правового воспитания; 4) принцип дифференциации, который обладает функцией разграничения объектов правового воспитания исходя их особенностей и форм выражения; 5) принцип применения правовой практики. В общей совокупности данные принципы призваны обеспечивать эффективность и достижимость целей правового воспитания. Специфика процесса правового воспитания в обучении, определена типом организации образования, уровнем и категорией обучающихся и подготовкой соответствующих профессиональных кадров. Отдельное внимание необходимо уделять методам правового воспитания, направленных на формирование правового сознания личности (метод убеждения, аргументации), формирование модели правомерного поведения (образец, пример), а также стимулирование достигаемых целей. Можно сделать вывод, что в процессе правового воспитания проявляется воздействие на личность не только юридического характера, но и проявляется психолого-педагогическое влияние на основе используемых традиционных методов и форм образовательного процесса.

Правовое воспитание личности обеспечивается под влиянием всех сторон и форм правовой жизни, а также целенаправленного воздействия на индивида в процессе

обучения правовым знаниям. К основным принципам правового воспитания можно отнести: 1) вариативность относительно различий индивидов и их поведения в обществе; 2) целевая направленность, отражающая специфику уровня правокультурности личности [8, с. 112].

Правовое воспитание имеет прямую связь с правовым обучением, т.к. процесс воспитания не может осуществляться без обучения, которое в определенной мере оказывает воспитательное воздействие на личность. Можно отметить некоторое различие по мере данного воздействия: процесс воспитания оказывает влияние в большей мере на эмоционально-волевою и аксиологическую сторону сознания, а процесс обучения, оказывает влияние на когнитивно-рациональную сторону человека, формируя у него способность познавать и изучать новые знания, получать правовой опыт и формировать собственные умозаключения.

Методы правового воспитания имеют различные сферы применения и степень эффективности. Большую роль играет метод - правовое просвещение. Данный метод основывается на процессе распространения правовых знаний в пользу повышения уровня правовой культуры. Эффект воспитательной работы выражается в том, что повышается уровень индивидуального правосознания личности, который проявляется в наличии у индивида понимания общих правовых принципов и функций, влияющих на жизнедеятельность всего общества и государства. Правовое просвещение формирует у человека позитивное отношение к действующей правовой системе, создает условия для реализации своих прав и свобод и в целом повышает уровень правовой культуры [9, с. 166].

Правовое воспитание имеет направленность на формирование определенных мировоззрений, которые связаны с четким представлением субъекта о правовых явлениях, а также нацелено на развитие правового сознания личности и его позитивное отношение к правовой действительности. Поэтому важным элементом правового воспитания является именно правовое просвещение, которое открывает много новой правовой информации и помогает индивиду понимать правовые категории и системы для объективного представления о правовых явлениях.

Таким образом, можно сделать вывод, что правовое воспитание обладает рядом осо-

бенностей, которые характеризуют его уникальность и эффективность:

1) Правовое воспитание рассматривается как одно из главных составляющих правовой политики государства в области образования. В образовательном процессе роль правового образования видится в формировании целостного представления человека о праве и его формах реализации;

2) В самой основе правового воспитания должна находиться определенная модель, которая отвечает ценностям и правовым идеалам современного общества;

3) Правовое воспитание имеет комплексный и системный характер, что говорит о необходимости разработки общегосударственной стратегии (концепции) правового воспитания населения нашего государства. Содержание такой стратегии будет носить плановый (перспективный) характер, содержать цели и принципы, методы и формы, а также ценностные компоненты правового воспитания.

Большое значение в решении вопросов по реализации правового воспитания среди молодежи имеет школа, т.к. именно на этом этапе жизни происходит процесс социализации индивида. Поэтому необходимо рассматривать правовое воспитание на данном этапе как неотъемлемый элемент всего образовательного процесса. На данный момент в школах изучается такой предмет как «Человек. Общество. Право» или «Основы права» в 9-10 классах. Включение данного предмета именно в данных классах, связано с возрастными особенностями учеников, которые уже могут более осмысленно воспринимать учебный правовой материал, производить собственные умозаключения и оценочные суждения и более верно интерпретировать научные правовые дефиниции на уровне сознания. Также изучение данных предметов имеет связь с установленным возрастом привлечения несовершеннолетних к ответственности за свои деяния [10, с. 28].

Однако, стоит сказать, что учебная программа по данным предметам предусматривает всего лишь один учебный час (урок) в неделю, что не может полностью покрывать весь запланированный учебный материал. Полагаем, что необходимо увеличить количество учебных часов, т.к. это позволит расширить сферу изучаемого материала и повысить качество полученных знаний и навыков обучающихся.

В большинстве вузов учебные программы ориентированы на формирование правовых

знаний у студентов в области отраслей права (уголовное, трудовое, гражданское и др.), а также знаний и навыков в области самостоятельного поиска необходимой правовой информации, которую можно будет применить в реальных ситуациях.

Далее необходимо остановиться на правовом сознании, которое оказывает влияние на правовое воспитание. Правосознание имеет собственную структуру, которая отражает специфику и формы ее реализации. Можно выделить следующие структуры правосознания: 1) когнитивная структура (идеологический и нравственно-психологический уровни); 2) социальная структура (индивидуальный, групповой и общественный уровни); 3) инструментальная структура (аксиологический, гносеологический, волевой уровни); 4) сущностно-содержательная структура (свобода, законность, ответственность).

В процессе формирования правосознания студентов, важно учитывать личностные качества индивида, при этом основываясь на компонентах мотивационного, оценочного (аксиологического), регулятивного (поведенческого) порядка. Рассмотрим каждый компонент.

1) Мотивационный компонент в процессе формирования правосознания личности имеет направленность на повышение активности студентов в области получения правового образования. При правовом воспитании с позиций педагогического подхода, необходимо учитывать уровень сформированности правосознания студента, роль и значение текущей правовой среды, которая оказывает влияние на процесс правового обучения.

2) Оценочный (аксиологический) компонент в процессе правового воспитания студентов учитывает оценочные суждения и взгляды субъектов правового образования в отношении действующей правовой системы. При этом правовое обучение подразумевает не только получение правовых знаний и навыков, но и воспитание правовых ценностей и мировоззрений в условиях изменений в сфере общественных отношений.

3) Регулятивный (поведенческий) компонент правосознания содержит в себе наличие аналитических способностей у студентов, применение умений и навыков в решении поставленных правовых проблем, критического осмысления правовой действительности и навыков работы с юридической документацией.

Можно сделать вывод, что фундаментальное значение в процессе правового воспита-

ния имеет механизмы, которые способствуют организации процесса воспитания на основе искоренения правового нигилизма, развития правовой грамотности, пропаганде правовых знаний через различные ресурсы (интернет). Процесс правового воспитания основывается на совокупности мероприятий, которые включают в себя следующие виды: семинары, научно-практические конференции, специальные учебные курсы или циклы. Отсюда следует, что правовое воспитание должно включать в себя следующие положения: 1) формирование и обеспечение функционирования правовой образовательной среды, которая будет способствовать развитию уровня правосознания и правовой культуры личности; 2) систему механизмов правового воспитания, которые содержат в себе различные методы воспитательного значения (разъяснительная работа по применению правовых знаний, использование современных педагогических технологий, обеспечение правового просвещения по актуальным вопросам правовой реформы).

Система правового воспитания в вузе должна иметь ориентацию на формирование у студентов таких качеств как: требовательность, дисциплинированность, ответственность. Цель правового воспитания студентов заключается в том, чтобы обучить их правовым нормам, которые помогут понимать значение права и его роль в развитии общественных отношений. Это становится возможным при определении основных задач правового воспитания, которые стоят перед преподавателями и всей системой образования:

1) формирование когнитивного элемента в процессе правового воспитания;

2) формирование системы моральных, этических и нравственных убеждений, которые способствуют повышению личной ответственности индивида за принятие собственных решений и форм правового поведения в обществе;

3) формирование способности и готовности принятия участия в правовых преобразованиях и отстаивание собственной правовой позиции.

Изучение актуальных вопросов правового воспитания неотъемлемо связано с правовой грамотностью, которая в контексте данного вопроса, предполагает понимание таких понятий как: «законодательство», «нормативно-правовая норма», «правосознание». Модернизация правовой грамотности производится на основе ее особенностей:

1) правовая грамотность имеет осведомительный характер, который предполагает полную информированность студентов о правовых положениях и возможных изменениях в правовой системе;

2) правовая грамотность имеет аксиологические установки, основанные на адекватном отношении индивида к текущей правовой системе;

3) правовая грамотность носит регулятивный характер, обладающий способностью влиять на поведение человека;

4) правовая грамотность обладает организационными и управленческими установками, которые влияют на деятельность субъектов правового воспитания.

Таким образом, необходимо сказать, что роль вузов в правовом воспитании представляется важным этапом в правовом воспитании. Именно в процессе получения высшего образования, необходимо обеспечить человеку не только получение профессиональных знаний и компетенций по выбранной специальности, но и сформировать у него модель правомерного поведения и высокий уровень общечеловеческой культуры.

Если обратиться к зарубежному опыту в сфере обеспечения правового воспитания в организациях образования, то необходимо заметить, что понятие «правовое воспитание» в большинстве европейских стран имеет равное значение понятию «гражданское воспитание». Данные дефиниции имеют практически равнозначное значение и включают в себя идентичные элементы и методы реализации.

Например, в Испании процесс воспитания гражданской ответственности реализуется посредством внедрения специальных учебных циклов (программ). На уровне начальной школы детям предоставляется на выбор освоение двух циклов: 1) Религия (Religion); 2) Социальные и гражданские права (Social and Civic Values). Затем в средней школе дается возможность выбора также между двумя циклами: 1) Содержание религии (Religion); 2) Этические ценности человека (Ethical Values). Изучение данных учебных программ включает в себя освоение базовых демократических положений, но при этом не изучаются вопросы о политике или об острых социальных проблемах. Стоит заметить, что делается упор на религию, т.к. она в данной модели призвана сформировать у индивида основные гражданские приоритеты [11].

Это говорит о том, что до сих пор в системе образования многих европейских стран

до сих пор доминирует религиозная составляющая как одна из форм общественного сознания граждан.

В Австрии система гражданского воспитания уходит корнями в историческую составляющую, т.е. сформирована с особенностями исторически сложившимися традициями и нормами. Начиная с 2012 г. в Австрии реализуются различные учебные программы (циклы), содержание которых направлено на воспитание и развитие у детей уровня социальной активности и чувства патриотизма за свою страну. В рамках этих учебных программ были созданы центры гражданского воспитания (негосударственные): 1) Центр демократии Вены; 2) Форум политического образования. Данные организации призваны обеспечить обучение гражданским компетенциям обучающихся на основе их межпредметных связей, при этом важное значение здесь имеет повышение мотивации учеников к получению таких знаний и навыков. Положительный эффект имеет внедрение проектных форм обучения основам гражданственности, которые обеспечивают высокий уровень заинтересованности обучающихся и возможность контроля (проверки) полученных знаний [12, с. 28].

В Великобритании главной целью воспитания гражданственности является формирование у учеников нравственной культуры и этических норм поведения в обществе. При этом отдельное внимание уделяется поиску решений в спорных ситуациях по заданным вопросам. Поэтому большая часть учебных программ содержит в себе формы обучения, которые предусматривают участие детей в дебатах, деятельности волонтерских центров и объединений. К обязательным знаниям на среднем звене обучения относятся такие разделы как: основы демократии (парламентской), судебная система, права и свободы человека и гражданина. В целом, можно отметить, что основные образовательные ценности и принципы гражданского воспитания опираются на свободу выбора учениками изучаемых дисциплин и автономностью работы организаций образования [13, с. 2].

Стоит отметить, что такая практика работы организаций образования приносит свои плоды, т.к. обучающиеся формируют свой интеллектуальный уровень на основе принципов демократии, свободе выбора изучаемых областей знаний и транспарентности всего процесса обучения.

Представители современной молодежи значительную часть времени проводит в ин-

тернет-ресурсах (особенно в социальных сетях), поэтому можно использовать потенциал социальных сетей в пользу реализации правового воспитания. Однако довольно редко можно увидеть в интернете познавательные аккаунты, которые ориентированы на молодежную среду и имеют содержание правовой направленности, хотя они обладают высоким потенциалом воспитательного характера. Поэтому представляется, что имеется необходимость создания и внедрения целостной программы правового воспитания молодежной среды посредством применения интернет-ресурсов. Причем содержание такой программы должно учитывать запросы и потребности молодежи, т.е. важно использовать более привычные и понятные методы донесения правового материала.

Под влиянием цифровой среды у человека происходит трансформация правового сознания, и даже наблюдаются элементы манипулирования со стороны заинтересованных лиц. Здесь зачастую происходит подмена или искажение традиционных правовых ценностей иными формами общественного сознания, которые могут носить антиправовой характер. Это наглядно проявляется в социальных сетях, когда исходная правовая информация используется в пользу заинтересованных сторон и происходит искажение достоверной информации или формируется негативное общественное мнение о проводимых правовых реформах в стране.

Одной из самых важных правовых ценностей являются права человека. Данное положение неоспоримо. Но возникает вопрос о самом содержании прав человека и их интерпретации в современной правовой науке, когда возникает вопрос (или даже противоречие) между традиционными (базовыми) и цифровыми (возникающими) правами человека. Действительно, в условиях развития цифровизации область влияния прав человека расширяется, посредством использования виртуального пространства и применения всех возможностей, которые обеспечивают новые технологии. Отсюда следует, что эволюция правового воспитания должна базироваться на четком понимании основных прав и свобод человека, их значения и ценностного содержания. В данном аспекте особое значение имеет право граждан на свободный доступ к правовой информации и ее достоверности, при этом отдельное внимание необходимо уделять обеспечению информационной безопасности человека (защита персональных данных и т.д.).

Правовое воспитание с одной стороны подразумевает получение базовых и необходимых знаний о праве и его значении в обществе и способах реализации полученных знаний в практическом применении. С другой стороны, важным моментом для правового воспитания является влияние на чувственно-эмоциональный фон формирования личности. В правовом воспитании любой субъект общественных отношений обязан получить необходимый объем правовой информации и целостную систему правовых ценностей, которые соответствуют запросам общества. В данном случае поведение субъекта будет в рамках закона и осозанным, а цели правового воспитания можно считать достигнутыми.

Результаты

Таким образом, необходимо сделать вывод, что существует множество определенных правового воспитания, которые можно свести к следующим положениям о данном феномене:

1) Правовое воспитание определяется как система мер, которая учитывает направленность на создание совокупности правовых норм и принципов, ценностных ориентиров и взглядов относительно формирования правовой культуры;

2) Правовое воспитание выражается посредством направленности на модель правового поведения индивида с учетом соблюдения основных правовых норм и принципов;

3) Правовое воспитание выражается как процесс целенаправленного и системного влияния на культуру, правосознание и само поведение человека, которое имеет цель - сформировать позитивное отношение к текущей правовой системе на основе собственных убеждений и принципов;

4) Правовое воспитание отражает способность общества передавать накопленные

правовые ценности и правовой опыт из одного поколения к другому на основе преемственности.

В связи с вышеизложенным, считаем необходимым дополнить Раздел 7 «Правовое образование, правовая пропаганда», «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» следующими положениями:

1) Разработка и реализация «Программы правового воспитания», с учетом запросов и потребностей общества;

2) В области образования на всех уровнях обучения внедрение специального учебного курса (дисциплины) - «Правовое воспитание обучающихся»;

3) Создание интернет-платформы, разработанной специально для проектирования и заполнения контентом по направлению правового воспитания населения.

Заключение

Правовое воспитание - это определенная деятельность целенаправленного характера, которая включает в себя передачу накопленных правовых знаний и навыков, правовых взглядов и представлений из поколения в поколение. Необходимо отметить способность правового воспитания оказывать влияние на правосознание людей и обеспечивать развитие уровня правовой культуры личности и общества в целом. Правовое воспитание имеет призвание моделировать модель поведения, соответствующее интересам и запросам современного правового общества и государства. В содержание правового воспитания входит создание установок и моделей правомерного поведения, которые удовлетворяют потребности и ожидания общества. При этом очень важно, чтобы интересы отдельной личности не противоречили общественным интересам и не вызывали конфликтные ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. *Общая теория права*. - М.: Юридическая литература. - 1981. Т. 2. - 360 с.
2. Мамонько М.М. *К вопросу о понятии «правовое воспитание» // Право и государство: теория и практика*. - 2022. - №7 (211). - С. 42-43.
3. Жумагулов Т.Б., Дарибаев Г.С. *Важность правового воспитания и образования в повышении правовой культуры в контексте модернизации общественного сознания // Научно-правовой журнал «Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан»*. - 2021. - №1 (64). - С. 57-70.
4. Бялт В.С., Чимаров С.Ю. *К вопросу о сущности и значении правового воспитания // International Journal of Humanities and Natural Sciences*. - 2023. - №1-1 (76). - С. 98-100.
5. Матузов Н.И., Малько А.В. *Теория государства и права: Учебник, 7-е изд., испр. и доп.* - М.: Изд. дом «Дело» РАНХиГС, 2021 - 528 с.

6. Скоробогатов А.В., Скоробогатова А.И. Ценностные основы правового воспитания // *Азимут научных исследований*. - 2018. - №3 (24). - С. 221-224.
7. Адаева О.В. Задачи и функции правового воспитания // *Вопросы современной юриспруденции*. - 2016. - №7 (58). - С. 52-55.
8. Демидова И.А. Правовое образование и правовое воспитание: теоретико-юридический аспект // *Общество и право*. - 2021. - №2 (76). - С. 112-117.
9. Карасартова М.М., Сейдинова М.А. Некоторые вопросы правового воспитания личности // *Вестник КазНУ. Серия культурология. Серия политология*. - 2011. - №2 (37). - С. 165-168.
10. Байдалина Г.Ш. Формирование правового воспитания молодежи Казахстана // *Актуальные научные исследования в современном мире*. - 2021. - №3-3 (71). - С. 28-31.
11. Cortes I.M. Una propuesta para la enseñanza de la ciudadanía democrática en España. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.fundacionalternativas.org/public/storage/estudios_documentos_archivos/xmlimport-AwlHot.pdf (дата обращения: 05.01.2023)
12. Fahrenwald K., Feyerer J. Zivilgesellschaftliche Öffnung des Lehrraums Schule // *Erziehung und Unterricht*. - 2016. - №1-2. - Pp. 28-31.
13. Feyfant A. L'éducation à la citoyenneté // *Dossier d'actualité*. - 2010. - №57. - Pp. 1-15.

REFERENCES

1. Alekseev S.S. *Obshhaja teorija prava*. M.: Juridicheskaja literatura. - 1981. T. 2. - 360 s.
2. Mamon'ko M.M. *K voprosu o ponjatii «pravovoe vospitanie»* // *Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika*. - 2022. - №7 (211). - S. 42-43.
3. Zhmagulov T.B., Daribaev G.S. *Vazhnost' pravovogo vospitaniya i obrazovaniya v povyshenii pravovoj kul'tury v kontekste modernizacii obshhestvennogo soznaniya* // *Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan»*. - 2021. - №1 (64). - S. 57-70.
4. Bjalt V.S., Chimarov S.Ju. *K voprosu o sushhnosti i znachenii pravovogo vospitaniya* // *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. - 2023. - №1-1 (76). - S. 98-100.
5. Matuzov N.I., Mal'ko A.V. *Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik, 7-e izd., ispr. i dop.* - M.: Izd. dom «Delo» RANHiGS, 2021 - 528 s.
6. Skorobogatov A.V., Skorobogatova A.I. *Cennostnye osnovy pravovogo vospitaniya* // *Azimut nauchnyh issledovanij*. - 2018. - №3 (24). - S. 221-224.
7. Aдаева О.В. *Zadachi i funkcii pravovogo vospitaniya* // *Voprosy sovremennoj jurisprudencii*. - 2016. - №7 (58). - S. 52-55.
8. Demidova I.A. *Pravovoe obrazovanie i pravovoe vospitanie: teoretiko-juridicheskij aspekt* // *Obshhestvo i pravo*. - 2021. - №2 (76). - S. 112-117.
9. Karasartova M.M., Sejdinova M.A. *Nekotorye voprosy pravovogo vospitaniya lichnosti* // *Vestnik KazNU. Serija kul'turologija. Serija politologija*. - 2011. - №2 (37). - S. 165-168.
10. Bajdalina G.Sh. *Formirovanie pravovogo vospitaniya molodezhi Kazahstana* // *Aktual'nye nauchnye issledovanija v sovremennom mire*. - 2021. - №3-3 (71). - S. 28-31.
11. Cortes I.M. Una propuesta para la enseñanza de la ciudadanía democrática en España. - [Jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: https://www.fundacionalternativas.org/public/storage/estudios_documentos_archivos/xmlimport-AwlHot.pdf (data obrashhenija: 05.01.2023)
12. Fahrenwald K., Feyerer J. *Zivilgesellschaftliche Öffnung des Lehrraums Schule* // *Erziehung und Unterricht*. - 2016. - №1-2. Pp. 28-31.
13. Feyfant A. *L'éducation à la citoyenneté* // *Dossier d'actualité*. - 2010. - №57. Pp. 1-15.

ПРОБЛЕМЫ ДЕФИНИЦИИ КАТЕГОРИЙ «RULE OF LAW» И «RECHTSSTAAT»

Аблаева Эльвира Бекболатовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права гуманитарно-юридического факультета университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. Настоящая работа посвящена исследованию и разрешению проблем дефиниций правовых категорий «Rule of law» и «Rechtsstaat», порождающих неясность, многозначность и неточность в интерпретации и применении юридической терминологии. Выявлены их основные причины, заключающиеся в ошибке перевода англоязычных терминов на другие языки, различиях между правом и законом, неправильной интерпретации Rule of law на национальном уровне и его неопределенность на международном уровне.

Уделяется внимание вопросам сопоставления и противопоставления судебной доктрины англосаксонской правовой системы «Правление права» с близкой ей по характеру юридической концепции романо-германской правовой системы «Правовое государство», категорий право и закон, принципов верховенство права и верховенство закона.

Определено, что «Rule of law» и «Rechtsstaat» по отношению к друг другу не являются противоречивыми или тождественными категориями. Общим для них представляется единство цели в ограничении произвола власти государства, единство задачи по приданию государству правовой формы и наполнению его сущностными составляющими право критериями. А отличием различные способы закрепления, применения и обеспечения прав, которые вполне преодолимы развитием единообразия в судебной практике по толкованию и применению норм материального и процессуального права, правовой определенностью в правовой регламентации правоотношений, в том числе предсказуемостью нормативных, административных и судебных актов, правомерностью ожиданий субъектов.

Автор представленной работы, не исключая того, что между «Rule of law» и «Rechtsstaat» существуют совпадения и расхождения, как и между самими категориями право и закон, собственно, в силу чего разделяются правовые законы и неправовые законы, считает недопустимым их смешивать, уравнивать и принимать в качестве синонимичных терминов.

Исследование показало, что «Rule of law», используемый в основных законах стран с континентальной системой права, выработал совершенно новые философско-правовые идеи и различные суждения относительно его понимания.

Ключевые слова: верховенство права, верховенство закона, закон, право, примат права, правовое государство, правление права, господство силы; хорошее правление; системы права.

«RULE OF LAW» ЖӘНЕ «RECHTSSTAAT» САНАТТАРЫН АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Эльвира Бекболатқызы Аблаева

Заң ғылымдарының кандидаты, «Тұран» университетінің гуманитарлық-заң факультетінің Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. Бұл жұмыс заң терминологиясын түсіндіру мен қолдануда түсініксіздікті, екіұшықтықты және дәлсіздікті тудыратын «Rule of law» және «Rechtsstaat» құқықтық санаттарын анықтау мәселелерін зерттеуге және шешуге арналған. Олардың негізгі себептері ағылшын тіліндегі терминдерді басқа тілдерге аударудағы жіберілген қателіктерден, құқық пен заң арасындағы айырмашылықтардан, Rule of law терминін ұлттық деңгейде дұрыс түсіндірмеуден және оның халықаралық деңгейде белгісіздігінен анықталды.

Англо-саксондық құқықтық жүйенің "Құқық басқаруы" сот доктринасын табиғатына жақын "Құқықтық мемлекет" роман-германдық құқықтық жүйесінің құқықтық тұжырымдамасымен, құқық және заң категорияларымен, құқықтың үстемдігі және заңның үстемдігі принциптерімен салыстыру мәселелеріне назар аударылады.

«Rule of law» мен «Rechtsstaat» бір-біріне қатысты қарама-қайшы және бірдей категориялар емес екендігі анықталды. Олардың ортақтығы – мемлекеттің ерікті билігін шектеудегі мақсат бірлігі, мемлекетке құқықтық форма беру және оны құқықты құрайтын маңызды өлшемдермен толтыру міндеттерінің бірлігі. Ал айырмашылы, құқықтарды бекіту, қолдану және қамтамасыз ету тәсілдерінде. Аталған айырмашылықтар материалдық және іс жүргізу құқығын түсіндіру мен қолдануда сот тәжірибесінде біркелкіліктің дамуымен, құқықтық қатынастарды құқықтық реттеудегі құқықтық анықтықпен, оның ішінде нормативтік, әкімшілік және сот актілерінің болжамдылығын, субъектілердің күтуінің заңдылығын сақтаумен жойылады.

Ұсынылған жұмыстың автордың ойынша, «Rule of law» және «Rechtsstaat» арасында сәйкессіздіктер мен айырмашылықтар бар екенін қоспағанда, құқық пен заң категорияларының өздері сияқты, іс жүзінде құқықтық және құқықтық емес заңдардың болғандығынан, оларды араластыруға, теңестіруге және синонимдік терминдер ретінде қабылдауға жол берілмеу керек.

Зерттеу континенттік құқық жүйесі бар елдердің негізгі заңдарында қолданылатын «Rule of law» оны түсінуге қатысты мүлдем жаңа философиялық-құқықтық идеялар мен әртүрлі пайымдаулар жасағанын көрсетті.

Түйінді сөздер: құқықтың үстемдігі, заңның үстемдігі, заң, құқық, құқықтың басымдығы, құқықтық мемлекет, құқықтық басқаруы, күштің басымдылығы, жақсы басқару, құқық жүйелері.

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF THE CATEGORIES "RULE OF LAW" AND "RECHTSSTAAT"

Ablaeva Elvira Bekbolatovna

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Higher School of Law of Faculty of Humanities and Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: ablaeva_1981@mail.ru*

Abstract. This work is devoted to the study and resolution of the problems of definitions of the legal categories "Rule of law" and "Rechtsstaat", which give rise to ambiguity, ambiguity and imprecision in the interpretation and application of legal terminology. Their main causes are identified, consisting in the error of translation of English terms into other languages, the differences between law and statute, incorrect interpretation of the Rule of law at the national level and its uncertainty at the international level.

Attention is paid to the issues of comparison and contrast of the judicial doctrine of the Anglo-Saxon legal system "Rule of law" with the legal concept of the Romano-Germanic legal system "State of Law", which is close to it in content, the categories of law and statute, the principles of the rule of law and the rule of law.

It is determined that "Rule of law" and "Rechtsstaat" in relation to each other are not contradictory and identical categories. What they have in common is the unity of purpose in limiting the arbitrariness of state power, the unity of the task of giving the state a legal form and filling it with essential criteria that constitute the law. And the difference is the different ways of securing, applying and ensuring rights, which can be completely overcome by developing uniformity in judicial practice in the interpretation and application of substantive and procedural law, legal certainty in the legal regulation of legal relations, including the predictability of regulatory, administrative and judicial acts, the legitimacy of the expectations of subjects.

The author of the presented work, without excluding the fact that there are coincidences and differences between the "Rule of law" and "Rechtsstaat", as well as between the categories of law and law themselves, in fact, by virtue of which legal laws and non-legal laws are separated, considers it unacceptable to mix them, equate them and accept them as synonymous terms. The study showed that the "Rule of Law" used in the basic laws of countries with a continental

legal system has developed completely new philosophical and legal ideas and different judgments regarding its understanding.

Keywords: *rule of law, supremacy of law, law, right, primacy of law, Rechtsstaat, rule of law state, Rule of force, good government, legal systems.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_38

Введение

Процесс интегрирования Казахстана в сообщество развитых стран мира повлек за собой необходимость имплементации норм международного права на своей территории. Внедрение в национальное законодательство и казахстанскую судебную практику общепризнанных демократических стандартов в области прав и свобод человека за последние годы показывает заимствование англоязычного термина «*Rule of law*», употребляемого в основном как «*верховенство закона*» и в редких случаях – «*верховенство права*». К сожалению, передовой опыт зарубежной юридической науки и международные стандарты, вовлеченные в ту или иную национальную правовую систему и правоприменительную практику, не в полной мере учитывают, сложившиеся в том или ином государстве быт и традиции, расклад его политических сил, уровень правовой культуры населения, особенности судостроительства и судопроизводства. Принимая их во внимание, будет правильным признание того, что самые действенные механизмы в сфере защиты прав и свобод человека, а также в сфере правосудия, эффективно функционирующие в развитых европейских государствах, не могут быть применимы в других государствах, например, в Казахстане. Уместно привести справедливое высказывание П.Д. Баренбойм: «Доктрина Дайси сформулирована для Англии и малоприменима в других странах, особенно тех, где действует неанглосаксонская правовая система» [1, с.13]. Такое же мнение мы находим у Ю.А. Шарандина, Д.В. Кравченко: «Невозможно механически переносить некую основополагающую правовую концепцию на другие страны, такая правовая концепция в любом случае будет сталкиваться, противоборствовать и смешиваться с другими национальными правовыми концепциями». «Более того, – продолжают

авторы, многие эксперты сейчас говорят о том, что доктрина верховенства права может и должна восприниматься именно через ее сопоставление с основной «конкурирующей» правовой доктриной – правового государства (и наоборот)» [2, с.67].

Обобщение анализа конституций некоторых республик показывает, что в современном мире, принцип «*rule of law*» интерпретируется и принимается разнообразно. Даже те государства как Беларусь¹, Украина², Хорватия³, Эфиопия⁴, которые закрепили в своих конституциях верховенство права в качестве принципа или цели, подразумевают под ним верховенство Конституции. А те государства, как Казахстан⁵, Кыргызстан⁶, Россия⁷, которые закрепили высшую силу и прямое действие Конституции, больше внимания уделяют правам человека и гражданина. На справедливый взгляд В.Е. Чиркина, нормы Конституции многих государств не передают точный и буквальный смысл термина верховенство права, в котором особо выделена господствующая роль права в регулировании общественных отношений и его обеспеченность со стороны государства [3, с.6].

Такого рода путаницы свидетельствуют о несоответствии действительного положения своему номинальному обозначению. Особо подчеркнем, что правильное истолкование, разъяснение смысла и значения норм влияет на принятие законного решения, формирование правильной правоприменительной практики, достижение единообразия в тех или иных сферах правоотношений. В связи с этим, уместно уделить внимание на одно из важных в философии Конфуция учение – императив «*чжэньмин*». Его учение по правильному формулированию понятий и исправлению названий имен, не соответствующих своей сути, весьма необходимо для хорошего управления государством

¹ Конституция Беларуси от 15 марта 1994 года // URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=V19402875>

² Конституція України 28 червня 1996 року // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

³ Конституция Хорватии от 22 декабря 1990 года // URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=107>

⁴ Конституция Эфиопии от 1994 года // URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=77>

⁵ Конституция Казахстана от 30 августа 1995 года // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

⁶ Конституция Кыргызстана от 11 апреля 2021 года // URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru>

⁷ Конституция России от 12 декабря 1993 года // URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>

и упорядочения общественных отношений. Согласно конфуцианской философии, «если названия не соответствуют сути, то и со словами неблагополучно. Если со словами неблагополучно, то и дела не будут ладиться» [4, с.204]. Основным смысл учения Конфуция кроится в том, что название имен, положение вещей и поведение человека должны соответствовать своей сути и предназначению, к примеру, «правитель должен быть правителем, чиновник – чиновником, отец – отцом, сын – сыном» [4, с.202].

Поэтому, в настоящей работе с учетом требований, предъявляемых к объему публикации, остановимся только на различиях терминологии категории «*rule of law*» в государствах-членах Совета Европы (СЕ), а также в юридической науке и практике постсоветских стран, не затрагивая иных аспектов рассматриваемой проблемы.

Методы и материалы

Применены общелогические (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия), философские (диалектика и метафизика), частно-филологические (сопоставительно-стилистический), специальный юридический (сравнительно-правовой) методы познания.

Результаты и обсуждение

Парламентская Ассамблея СЕ обеспокоилась различиями в терминологии и пониманию понятия "верховенство права" (*rule of law*) в разных языках. Например, во французском языке часто используется термин "état de droit", который по смыслу соответствует немецкому правовому понятию "Rechtsstaat", что в переводе на русский язык означает "правовое государство". Эти различия в терминологии и их интерпретации вызывают путаницу и непонимание [5]. Из Резолюции Парламентской Ассамблеи следует, что «употребление термина «*état de droit*» точно не отражает англоязычное понятие «*rule of law*», как выражение «*prééminence du droit*», используемое во французском тексте Устава СЕ, в преамбуле Конвенции о правах человека и в судебной практике Европейского суда по правам человека», то есть не согласуется с основным смыслом «*rule of law*» и про-

тиворечит ему [5]. В связи с этим, Парламентская Ассамблея заключила, чтобы на русский язык перевод "rule of law" осуществлялся в значении "верховенство права", а на французский - "prééminence du droit" [5]. Вместе с тем, она поручила Венецианской Комиссии обеспечить правильную интерпретацию перечисленных терминов в духе принципа законности и надлежащей правовой процедуры⁸.

Несмотря на проделанную Венецианской комиссией кропотливую работу, нужно признать, что она узко и бегло подошла к этому вопросу, задавшись только целью примирить принцип *rule of law* и концепцию *правовое государство*. Не выявляя родство общеславянских и индоевропейских языков, происхождение слов *право, law, le droit, rechte*, а также факторов, влияющих на их изменение, Венецианская Комиссия ограничилась лишь рассмотрением истории зарождения рассматриваемых терминов и понятий. Занявшись изысканием наиболее подходящего определения понятию *rule of law*, она выявила 6 ее аспектов: «законность; правовая определенность; запрет на произвол; доступ к правосудию; соблюдение прав человека; не дискриминация и равенство перед законом»⁹. В завершении своего исследования, не найдя определения понятию верховенство права, Венецианская комиссия заключила: «верховенство права действительно представляет собой основополагающий и общий европейский стандарт для того, чтобы направлять и ограничивать осуществление демократической власти»¹⁰.

По справедливому замечанию В.В. Ершова такая интерпретация термина *верховенство права* отождествляет его с правовым государством [5, с.16]. Также на это обратил свое внимание Джеймс Р. Силкенат, верно подметивший, что большинство не чувствуют различий между «*Rule of law*» и «*Rechtsstaat*», причиной чему на его взгляд, является их смешение или неправильный перевод [6, с.15-16]. Исследования показывают, что верховенство права, являющийся жизненным принципом англо-саксонской системы общего права соотносится, сопоставляется, противопоставляется с идеей правового государства, выдвинутой Кантом и, как правило,

⁸ «Принцип *rule of law*», утвержденный Резолюцией Парламентской Ассамблеи Совета Европы № 1594 (2007) // URL: [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2007\]/\[Bratislava2007\]/Res1594_rus.asp](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2007]/[Bratislava2007]/Res1594_rus.asp) (дата обращения: 15.08.2024).

⁹ Доклад о верховенстве права, утвержденный Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии, Страсбург, 4 апреля 2011 года // URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus) (дата обращения: 15.08.2024).

¹⁰ Там же.

являются предметом философии права и современного конституционализма. «Исследование и сопоставление доктрин верховенства права, и близкой по содержанию концепции правового государства, – по мнению докладчика, вероятно, будет способствовать нашему пониманию сущностного значения верховенства права и его роли в построении общества возможностей и справедливости» [6, с.15-16].

Осенью 2016 г. Венецианская Комиссия опубликовала Доклад с названием «Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права», состоящий из трех частей. В первой части излагается цель и предмет исследования, показана взаимосвязь между верховенством права, демократией и правами человека. Во второй части указаны контрольные показатели верховенства права, то есть раскрывается 6 аспектов верховенства права, которые были определены Венецианской Комиссией в Докладе от 2011 г., а также приводятся примеры посягательства на верховенство права. В третьей части даны обязательные и рекомендательные нормы относительно вопроса о верховенстве права. Итак, Венецианская Комиссия доводит до нашего сведения, что Контрольный список разработан в целях дальнейшего продвижения верховенства права, предназначен обеспечить механизм оценки соблюдения данного принципа в определенном государстве с учетом его конституционно-правового строения, законодательства и судебной практики. Задачей его является обеспечение объективной, полной, доступной и единообразной оценки. Обращается внимание на открытый характер перечня Контрольных вопросов, который по мере необходимости вероятно пополнится. Критерием оценки верховенства права выступает законодательство и судебная практика. Контрольный список может быть использован в качестве инструментов оценки всеми субъектами: госорганами, гражданским обществом, международными организациями. Поскольку даже самые развитые демократические государства не достигли абсолютного верховенства права, Венецианская Комиссия рекомендует субъектам оценки, в первую очередь, при оценке верховенства права учитывать, какие критерии его не соблюдены, до какой степени, в каком сочетании и т.п. Поэтому вовсе не

обязательно, чтобы верховенство права того или иного государства отвечало всем контрольным вопросам. Низкий уровень верховенства права означает большую потребность в нем, а высокий уровень – меньшую потребность в нем. Также Венецианская Комиссия признает, что принцип верховенства права тесно связан с правами человека. Собственно, в чем наблюдается схожесть во взглядах сторонников либертарного подхода к правопониманию. С одной стороны, соблюдение прав человека означает обеспечение верховенства права, а с другой стороны, механизм защиты прав человека реализуется посредством соблюдения принципа верховенства права¹¹.

Перечислим контрольные вопросы в рамках каждого из 6 критериев верховенства права. Итак, первый критерий — это законность, включающий в себя примат закона, соблюдение закона, соотношение международных и внутренних правовых норм, законодательные полномочия исполнительной власти, законодательные процедуры, исключения в чрезвычайных ситуациях, обязанность исполнения законов, субъекты частного сектора, выполняющие государственные задачи. Вторым критерием является определенность, охватывающий доступность законодательства и решений судов, предсказуемость, стабильность и последовательность закона, правомерные ожидания субъектов, отсутствие обратной силы, принципы *nullum crimen sine lege* и *nulla poena sine lege*; *res judicata*. Третьим критерием является предотвращение злоупотребления (превышения) полномочиями, определяемое наличием правовых гарантий против произвола и злоупотребления полномочиями (*détournement de pouvoir*) со стороны органов власти. Четвертым критерием является равенство перед законом и недискриминация, то есть закрепление и обеспечение его в качестве принципа, предоставление гарантий равенства в законодательстве и перед законом. Пятым критерием является доступ к правосудию: независимость и беспристрастность, справедливый суд, конституционное правосудие. И, в качестве последнего критерия приведены примеры проблемы, встающие на пути обеспечения верховенства права, среди которых коррупция и конфликт интересов, сбор данных и наблюдение¹².

На наш взгляд, одна из проблем, порож-

¹¹ Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права, принятый на 106-м пленарном заседании Венецианской комиссии // [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-rus) (дата обращения: 15.08.2024).

¹² Там же.

дающих непонятность в интерпретации принципа *the rule of law* на национальном уровне, состоит в ошибке перевода. Так, в прямом переводе русскоязычного термина «верховенство права» на немецкий язык, он во многих переводах обозначается термином «*Rechtsstaatlichkeit*», на английский язык «*supremacy of law*» или «*rule of law*», на французский язык «*l'état de droit*», на казахский язык «*құқықтың үстемдігі*», на киргизский язык «*укуктун үстөмдүгү*». В обратном переводе англоязычного термина «*rule of law*», якобы несущего в себе смысл «*верховенство права*», на другие языки, «*rule of law*» утрачивает свой смысл, в итоге затемняется его понимание. Например, в переводе на русский язык термин «*rule of law*» довольно часто обозначается термином «*верховенство закона*», на казахский язык «*заңның үстемдігі*», на киргизский язык «*мыйзамдын үстөмдүгү*». В то же время в перечисленных языках есть различаемые между собой понятия «*право*» и «*закон*». Закон – это английское *law*, французское *la loi*, немецкое *Gesetz*, итальянское *la legge*. Как видим английский термин *law* употребляется как в значении право в субъективном и объективном смысле, так и в значении закон, что не наблюдается в других языках, особенно в русском, казахском, киргизском языках.

Исходя из этого, есть существенные различия между верховенством права и верховенство закона, поскольку право и закон не есть одно и то же. В постсоветских странах, в которых казахский, киргизский, русский языки являются государственными языками, есть понимание того, что существует «*верховенство права или закона*» как принцип правового государства и само «*правовое государство*» как юридическая концепция. Также есть признание того, что между ними существуют совпадения и расхождения, как и между категориями право и закон. Согласно этим представлениям, не уместно говорить о смешении верховенства права и правового государства.

Как правильно подметил В.К. Дмитриев, недопустимо рассматривать их в качестве синонимов, поскольку даже сам лингвистический анализ конструкции словосочетаний «*правовое государство*» подсказывает, что оно акцентируется на «*государстве*», а «*верховенство право*» на праве. Соотносятся они между собой тем, что правовое государство представляет собой систему правовых средств и гарантий, посредством которых

реализуются принципы права, то есть оно выступает одной из форм реализации *Rule of Law*, в свою очередь, которое предписывает, чтобы государственная власть организовывалась и действовала в строгом соответствии с принципами права, обеспечивая их реализацию, а не произвольно, просто следуя формальным правилам. В контексте такого соотношения *Rule of Law* подразумевает более динамичный и адаптивный подход к организации и функционированию органов государственной власти, нацеленный на воплощение в действительность ценностей права [7, с.13].

Обнаруживаются также научные мнения, как отождествляющие, так и разграничивающие между собой идеи, на которых построены доктрины правового государства – *Rechtsstaat* и верховенства права – *Rule of Law*. Так, В.Д. Зорькин пишет, что «общепризнанный принцип верховенства (господства) права или правового государства лежит в основе нового миропорядка и конституционного строя современных демократий» [8, с.30]. Казалось бы, российский учёный ставит между ними знак тождества, но он в своих научных исследованиях, верховенство права и правовое государства, рассматривает в их неразрывной связи. Придерживаясь естественно-правового подхода к правопониманию, который и заложен в основе Конституций многих стран, к существенным признакам правового государства автор правильно отнес: «верховенство права, содержащее в себе приоритет прав человека и верховенство правового закона, народовластие и разделение власти» [9, с.51-54].

Не исключая сходства между правовым государством – *Rechtsstaat* и верховенством права – *Rule of Law*, в тоже время, не упуская из виду разницу между англосаксонским общим правом и континентальным рецептированным римским правом, Г.А. Гаджиев приводит различия между ними. Авторская гипотеза состоит в том, что верховенство права не существует (и не может существовать) как универсальная, общеобязательная концепция [10, с.13-14]. Вместе с тем, он обращает внимание на то, что верховенство права в России развивается как судебная доктрина, в то время как правовое государство – это, прежде всего научная концепция [10, с.13-14].

С последним мнением, наверное, следует согласиться, прежде всего, по той причине, что идея или принцип верховенство права активно развивается не только европейской

судебной доктриной и российской, но и медленными темпами казахстанской. Принцип верховенство права, впервые было выработано многолетней судебной практикой Англии. Суды, как нам известно, провозглашают свои акты от имени государства, что свидетельствует о придании актам суда законной силы актов государства, требования, вытекающие из которых неукоснительно должны всеми без исключения исполняться или соблюдаться. В противном случае, неисполнение или несоблюдение требований, вытекающих из актов суда, может повлечь за собой применение самых строгих мер воздействия, вплоть до привлечения к уголовной ответственности. Придание англичанами актам судов силы закона, признание их источниками британской правовой системы, объясняется тем, что благодаря силе и авторитету судебных актов обеспечиваются права человека и утверждаются их абсолютное верховенство над всем и всеми. Правовые позиции ЕСПЧ, в первую очередь, выстроены на обеспечение прав и свобод человека и гражданина, на признание их приоритетности и установления их верховенства. Как правило, англосаксонских стран мало интересуется создание и официальное закрепление прав и свобод человека и гражданина. Они сильно озадачены именно обеспечением их надежных и действенных средств защиты. В этой части уместно привести принцип прецедентного права: *«ubi jus ibi remedium»*.

Различия между верховенством права и правовым государством П.Д. Баренбойм объясняет так, что, во-первых, отцом-основателем доктрины верховенство права является Альбер Дайси, а правового государства – Иммануил Кант, во-вторых, доктрина верховенство права выработана в 1895 г., а правового государства на 100 лет раньше, в-третьих, по доктрине верховенства права источником конституционного права выступают решения судов, а по правовому государству – сама писаная Конституция [1, с.13].

Р.А. Каламкарян, Ю.И. Мигачев также считают, что концепция господство права существует давно, в международное право она пришла из внутреннего права Англии, под ней в общем плане понимались: «правовая форма образования и деятельности правительств, судебной системы, исключавшая любые проявления произвола, беззакония, авторитарных методов руководства; упорядоченный на основе судебных решений характер происхождения конституционных норм; юридическое равенство всех граждан

перед законом» [11, с.39]. По сообщениям авторов, аналогичная концепция есть в США – «правительство под законом», во Франции – «принцип законности и верховенство нормы права», в ФРГ – «правовое государство». *Rule of law* они противопоставляют *Rule of force*, то есть господству силы, оправдывающей себя оказанием давления и применением насилия для решения каких-либо внешнеполитических задач при полном отрицании международного права, которые полностью исключает господство права [11, с.41]. Мнение авторов хотелось бы дополнить тем, что Казахстан, по сей день, под эгидой «Правительство для всех», проводит институциональные реформы, в том числе и по обеспечению верховенства закона. Ее реализация, несомненно, возлагается именно на судебную ветвь власти, которую она неохотно обеспечивает.

В своей работе немецкий философ и социолог, рассматривая процессы конституционализации международного права, приходит к выводу, что в основе *Rule of Law* и *Rechtsstaat* заложена одна идея – об ограничении политического господства и одна цель – о придании политическому господству правовую форму [12, с.127]. «Эта идея, – пишет Ю. Хабермас, воплощенная уже в древних парламентах, или сословных собраниях, приспособленная к коллективному представительству, идея взаимного ограничения и сбалансирования «господствующих сил», в современных теориях государства развилась в представлении о дистрибутивном, распределительном, «разделении господства», «разделении власти суверена»; она соединилась с индивидуалистическими концепциями – учением о правах человека в английском либерализме, о функциональном разделении законодательной, исполнительной власти и права в немецком конституционализме» [12, с.127-128]. Таким образом, автор считает, что *Rule of law* и *Rechtsstaat* представляют собой два варианта одной идеи об ограничении произвола власти – господстве законов, под которым он понимает принцип господство права [12, с.128]. Далее, Ю. Хабермас пишет, что концепция «господства закона» получила свою легитимность из источников естественного права, она основана на идее естественных прав человека [12, с.129].

Следующей главной причиной, вызывающей многозначность и неточность в вопросах различения терминов *rule of law* и *верховенство закона*, уравнивая понятия *rule of law* с режимами конституционность

и законность, смешение его с концепцией *правовое государство*, является проблема соотношения категорий право и закон. Сама постановка этой проблемы состоит в понимании права в объективном и субъективном смысле, что порождает в науке и практике юриспруденции различные интерпретации, особенно в англосаксонской системе права и англоязычных странах. Выявляя в контексте языка философии соотношение понятий права и закон, Л.И. Фархутдинов верно отметил, что «ситуация осложняется также спецификой каждого конкретного языка, тем, что в терминологической системе понятия нормы, права, закона, морали и прочие не располагаются идентичным образом» [13, с.214].

Между тем, категории *право* и *закон* подобно англоязычным юридическим терминам *law* и *right* наполняются разным смыслом. Соответственно, будет правильным, если мы признаем, что *rule of law* в англосаксонской системе права и верховенство закона в романо-германских системах права не есть одно и то же. Так, русскоязычное *право*, понимаемое нами в объективном смысле, при переводе на английский язык обозначен юридическим термином *law*, под которым мы будем подразумевать *закон* [14, с.219]. При определении права, нормы права или правовой нормы и законности, в англоязычной юридической терминологии употребляется одно слово *law*, что приводит к сумятице. В качестве примера можно сослаться на учредительные документы международных организаций и обнаружить, что в их деятельности часто употребляются термин *rule of law*, под которым они имеют в виду, как *верховенство права*, так и *верховенство закона*. Очень редко можно встретить термин *supremacy of law*, в переводе на русский язык, означающий господство, верховенство права [14, с.222].

Тем временем, другая проблема видится в неясности и неопределенности позиций самих международных организаций, нормы которых имеют приоритет над национальным правом субъектов международного права, признавших их юрисдикцию на своей территории. Изучение казахстанскими исследователями категории *rule of law* в работе международных организаций убеждает в том, что оно является высшим идеалом и ценностным благом, к которому они стремятся, принципом деятельности и сферой направленности, мерой поведения и ответственности субъектов международного права,

европейским стандартом в области защиты прав или судебной доктриной, критерием человеческого измерения или комплексной системой безопасности [15, с.193].

Сам термин *rule* имеет несколько переводов, как: 1) правило, устанавливать правило; 2) норма права, устанавливать правовую норму; 3) постановлять, постановление, предписание, приказ; 4) править, правление, господство, власть [14, с. 325-326]. Учитывая их, можно заключить, что термин *rule* несет в себе только два значения. В первом значении *rule* является существительным, неодушевленным, означающий какое-либо правило поведения, а во втором глагол несовершенного вида, означающее править чем-то или кем-либо. Поэтому этот термин в зависимости от употребляемых словосочетаний будет иметь разные значения. Так, *rule of law* в первом значении — это «норма права или правовая норма» [14, с. 222], то есть определенное правило поведения, под которыми, мы, вероятнее всего, будем иметь в виду норму гражданского, уголовного или административного права, как правило, применительно к континентальной системе права, вытекающих из объединённых и систематизированных законов, а в англосаксонской системе общего права из судебных решений. Во втором значении термин *rule of law* переводится на русский язык как «законность» [14, с. 222], понимаемый в современном юридическом мире также неоднозначно. Так, законность в одних случаях понимается как режим действия законов, в других как правила толкования, в остальных как метод осуществления политической власти, а в основном как принцип построения, организации и функционирования органов власти. Безусловно, в таком контексте *rule of law* означает установить законное право или законное правление.

В этой связи, в значении перевода *rule* как постановлять, постановление, предписание, приказ, хотелось бы упомянуть, что слово *jus* на латыни означает: «право, закон, правосудие» [14, с.215], а более древнее латинское слово *lex* только закон [14, с.228]. Значение римского термина *lex*, в отличие от английского *law* и греческого *nomos* изначально кроилось в принуждении или понуждении человека к чему-то, либо в побуждении в нем чего-то. Корнем термина *lex* является: «слово, выражение, речь». Они связаны с действием читать. Рассматривая различные объяснения значения термина закон (*lex*), С.П. Шевцов, сформулировал общий вывод:

«закон (lex) означал для римлян некий фиксированный людьми (позже – записанный и выставленный) фрагмент миропорядка, который требовал торжественного публичного провозглашения (чтения), воспроизводя тем самым аналогичный порядок в римской общине» [16, с.322].

В свою очередь, *право*, понимаемое нами в субъективном смысле, в английском языке обозначено юридическим термином «*right*» [14, с.322], употребляемый в основном для определения естественных, основных прав и свобод человека. К примеру, «*right of assembly*» – право собраний; «*right of asylum*» – право убежища; «*right of conscience*» – свобода совести; «*right of defence*» – право на защиту; «*right of local self*» – право граждан на местное самоуправление; – «*right of property*» – право собственности; «*right to work*» – право на труд; «*electoral right*» – избирательные права; «*right voting*» – право на участие в голосовании, право голоса [14, с.322-323]. Для определения субъективных прав и права в объективном смысле, на других языках используются одни и те же термины, как *droit* (фр. яз.), *recht* (нем.яз.), *derecho* (исп. яз.), *diritto* (ит. яз.) и мн. др., возводимые к латинскому *rectus, drectus* (прямой, под прямым углом, прямая линия, прямая ссылка – рус.яз.; тура, тік – каз. яз.). Согласно этимологическому онлайн-словарию, слово право – это древнеанглийский *riht* в значении «справедливый, хороший, надлежащий, прямой, не загнутый», из протогерманского *rehtan*, от корня *reg* «двигаться по прямой», также «править (to rule), управлять прямо (to lead straight), делать правильно (to put right)» [17]. Следовательно, само слово *right* имеет корень от глагола *to rule*, который означает правильное или хорошее правление. Соответственно, считается верным, если *rule of law* понимать в значении править правильно надлежащим образом, то есть здесь речь идет не только о хорошем правлении, но и законном правлении.

Right означает «правый». Этот термин в значении «правый» Маковский М.М. соотносит с «мужчиной», «рукой» и понятием огня [18, с.306]. Означают также правую сторону, расположенную в противоположность левой стороне, что характерно и для русскоязычного термина «право». Однако в отличие от *droit* (фр. яз.), *recht* (нем.яз.), *derecho* (исп. яз.), *diritto* (ит. яз.), термин «право» употребляется в нескольких значениях. Во всех этимологических словарях указывается принадлежность слова «право»

к общеславянскому языку, имеет происхождение от древнего слова *правь*, в последующем приобрело форму слова – правый, восходящий первоначальному смыслу первый [19, с.314]. В качестве родственного, к слову, правый, Г.А. Крылов признает – *probus* (лат.), со смыслом хороший, изначально несущий в себе смысл первый [19, с.314]. Обратим внимание на то, что первый указывает на источник происхождения и занимаемое им место. Следовательно, право в таком смысле означает, что оно по отношению к закону и государству первично и соответственно выше него. Правый в обыденном понимании – это значит не левый, не ложный, не кривой, не косой, не сутулый и т. п. Известны также попытки славян-язычников в объяснении устройства мира с использованием слов *правь*, *явь*, *навь* и *славь*. Приведем фрагмент надписи из деревянной дощечки I древнеславянской письменности IX в. н.э., представленный в переводе от известного российского исследователя Велесовой книги А.И. Асова, где говорится о Прави, Яви и Нави: «... Но греки напали на Русь, творя зло во имя (своих) богов. Мы не знали уже, куда бежать и что делать. Правь же невидимо Дажьдбогом положена, а за ней, как пряжа течет Явь, которая творит нашу жизнь, а когда та пройдет, наступит смерть. Явь есть текущее и творится Правью, а после нее есть Навь. До нее Навь и после нее Навь. ... Пренебрегаем, да еще и глумимся над Истиной. Недостойны мы быть Дажьдбожьими внуками! Только молясь богам, имея чистыми душу и тело, будем жить с Праотцами нашими, в богах сливаясь в единую правду ...» [20, с.14-15].

Слова *правь*, *явь*, *навь* и *славь*, можно соотнести с действиями *будь*, *избавь*, *кинь*, *мажь*, *режь*, *ставь*, *сядь*, повелительной формы глаголами второго лица, приказывающими совершить какой-либо акт. Как было показано выше, *rule* первом значении является существительным, а во втором глаголом. В старославянском словаре указано, что *правь* в первом значении, понимается как прямой, ровный *primu govnu*, а во втором – правильный, справедливый, *spravne, spravedlivy*» [21, с.496-497]. Здесь нужно отметить, что прямой состоит в родстве с греческим *promos* (передовой) и английским *prime* (первый), что заметно даже в схожести звучания знакомых нам слов. Из этого можно определить право источником истины, которое обязывало всех точно и строго соответствовать ей, не отступая от прямооты

и ровности в направления, ни в правую, ни в левую стороны. «Прямизна, однако, – пишут К.В. Арановский, С.Д. Князев, – уже намекает на отступление от права к тому произвольному руководству, где указующая десница пересиливает право-законные тяготения и где прямолинейные direction, Direktion, директива, направление или управление по смыслу и происхождению все еще связаны с right, recht – с правом, остаются с ним в корневом гнезде и питаются его пространственно-этической правотой, но уже готовы немного ему «изменить» и дать субъекту, его руководящей воле перевес или власть над законом» [22, с.17].

Термин десница [23, с.253] значительно употреблялся в зрелищном и художественном искусстве для названия правой руки и географических объектов, расположенных на поверхности земли по правую сторону, а для левой – шуйца [23, с.1508]. Так, термин десница использовался в пьесе А.С. Пушкина «Каменный гость» от 1830 г., в значении правая рука. В частности, пушкинский персонаж Дон Гуан произносит следующие слова, когда каменная статуя убитого им командора де Сольва хватает его за правую руку и уносит Дон Гуана в преисподнюю: «... Вот она... о, тяжело Пожатье каменной его десницы! Оставь меня, пусти – пусти мне руку ... Я гибну – кончено – о Дона Анна!» [24]. От старославянского слова «деснь», в значении «правый», образовались слова «одесная» и «одесную», которую употребляли в защитных молитвах, в священных писаниях, но со смыслом «сила, могущество, власть». Есть реки с названием Десна, впадающей с правой стороны и Шуя с левой стороны. Термины «десница» и «шуйца» часто связывались с личностью, его идеями, творчеством и психофизикой, и использовались при составлении автопортрета. Подобную синонимизацию можно встретить в литературе, к примеру, в книге Н.К. Михайловского «Десница и шуйца Льва Толстого; Ф.М. Достоевский – Жестокий талант», где десница и шуйца употребляются литературным критиком для выражения силы и слабости, достоинств и недостающих качеств в личности известных русских писателей.

Однако на взгляд С.П. Шевцова, «кажется маловероятным, что значение «правая сторона», «правая рука» могут быть присущие словам, обозначающим «право», поскольку термин для правой руки существовал – он восходил к индоевропейскому *deks-to: (фр. destre, итал. destro, исп. diestro, др.

– англ. swidra, др. – верх. – нем. zeso, ст. – слав. Деснь)» [16, с.351]. Но, как привели мы выше, название правых рек Десна и правой руки десницы, производные от слова «деснь».

Словосочетания, включающие слово правый, в других случаях представляют собой положительную семантическую ассоциацию, а слово левый – отрицательную коннотацию. Так, противопоставление бинарных оппозиций «хороший-плохой» или «позитивный-негативный» либо «живой-мертвый» и т. п., наблюдается в работе Н.И. Толстого в связи ориентацией «правый» – «левый», сославшегося на предсказания современной сербской народной традиционной системы [25, с.155].

Слово государство образовано от слов государь, господарь, господин, они определяют принадлежность к хозяину, владельцу. Коренной основой перечисленных слов является слово, образованное путем сложения gostь и podь – господь. Слово gostь (приезжий купец) восходит, к слову, rotis (хозяин, владелец) [19, с.97-98], то есть гостя от бога или существующий под ним. Гостя встречали как бога, потому что он послан богом и ведет к нему. Встреча, почитание и проводы гостей одна из давних традиций казахского народа. В казахском народе есть пословицы, которые прямо указывают на то, что гость есть благо, посланное богом, среди них: «Кұдайы қонақ (гость от бога); қырықтың бірі – Қыдыр (один из сорока благ – это гость; қонақпен еріп құт пен ырыс келеді (с гостем в дом входят благополучие и изобилие); қонақты қусаң, құт пен ырыс қашады (прогонишь гостя, с ним уйдет благополучие и изобилие)». Следовательно, словосочетание «правовое государство», состоящее из двух слов «право» и «государство», означает то, что государство вторично по отношению к праву, исходящему от бога или представляющегося божественным началом, которое по отношению к нему первично. Но применительно к континентальной системе права, общепринято считать, что правовое государство означает связанность государства с правом и не более того.

Заключение

Анализ Конституций Украины, Беларусь, Анголы, Хорватии, Эфиопии и Кыргызстан показал, что несмотря на утверждение ими принципа верховенства права, отсутствует его четкое понятие, критерии его определяющие или признаки его описывающие. Так,

конституционные нормы о верховенстве права перечисленных стран свидетельствуют, что верховенство права означает, во-первых, установление верховенства Конституции, во-вторых, обеспечение верховенства прав и свобод человека и гражданина, в-третьих, соблюдение режима конституционности и законности, в-четвертых, осуществление государственной власти на основании закона.

Между тем, все указанные значения верховенства права имеют очень много общего и схожего с конституционными нормами стран, утвердивших верховенство Конституции. Напротив, в Конституциях тех стран, которые вместо верховенства права провозгласили верховенство Конституции, особое внимание уделяется именно правам человека и гражданина, а не законов. В этой связи, следует заключить, что Rule of law несколько не противоречит Rechtsstaat. Однако отсутствие противоречивости ни в коем случае не позволяет ставить между ними знак тождественности. Учитывая, что в правовом государстве нормативные правовые акты, являющиеся источником права и признающиеся действующим правом, могут содержать в себе запреты и ограничения, должен

верховенствовать именно правовой закон, отвечающий всем критериям права.

Следует принять во внимание, что понимание и применение принципа Rule of law зависят от различных культурно-исторических наследий, социально-экономических условий, геополитических направлений, правовых обычаев и религиозных верований, выступающих в качестве факторов, влияющих на правопонимание людей и сферу правоприменения. Например, в одной системе права действует статутное право, в то время, когда в других – прецедентное право, в-третьих – религиозное право, а над всей системой национального права стоит международное право. Несмотря на существующие различия в интерпретации и механизмах реализации принципа rule of law, категории составляющие его основу или содержание, должны иметь место в любом правовом государстве. Поэтому Rule of law, будучи фундаментальной основой международного права, субъектом которой является и Казахстан, обязательна для исполнения на всей его территории госорганами, общественными организациями, должностными и частными лицами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баренбойм П.Д. *Соотношение доктрин Верховенства права и Правового государства как главный вопрос философии права и конституционализма*. – М.: ЛУМ, 2013. – 128 с.
2. Кравченко Д.В. *Верховенство права и правовое государство: лингвистические аспекты конвергенции и разграничения // Международные правовые доктрины: поиск взаимопонимания / Сборник статей под ред. Е.Г. Тарло, Д.В. Кравченко*. – М.: ЛУМ, 2013. – С. 303-311.
3. Чиркин В.Е. *Верховенство права: современные варианты терминологии // Журнал российского права, 2015. № 12*. – С. 5-11.
4. *Конфуцианское «Четверокнижие» («Сы шу»)*. Пер. с кит. и коммент. А.И. Кобзева, А.Е. Лукьянова, Л.С. Переломова, П.С. Попова при участии В.М. Майорова; Вступит, ст. Л.С. Переломова; Ин-т Дальнего Востока. – М.: Вост. Лит, 2004. – 432 с.
5. Еришов В.В. *Верховенство права и правовое государство: актуальные теоретические и практические проблемы / Верховенство права и правовое государство: проблемы теории и практики: Мат. X между. науч. пр. конф.* – М.: РГУП, 2016. – С. 11-35.
6. Джеймс Р. Силкенат. *Верховенство права и его значение / В Сб. статей: Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / отв. ред. В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм* – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 15-16.
7. Дмитриев В.К. *О соотношении категорий «верховенство права» и «правовое государство» // Национальная Ассоциация ученых, 2015. № 1 (6)*. – С. 11-13.
8. Зорькин В.Д. *Верховенство права и конституционное правосудие // Журнал российского права, 2005. № 12*. – С. 30-36.
9. Зорькин В.Д. *Конституционно-правовое развитие России / В.Д. Зорькин*. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 720 с.: - ISBN 978-5-91768-221-1. - Текст: электронный. - URL: <https://znanium.ru/catalog/product/220355> (дата обращения: 13.09.2024). – Режим доступа: по подписке.

10. Гаджиев Г.А. Судебная доктрина Верховенства права в России / В Сб. статей: *Международные правовые доктрины: поиск взаимопонимания* / отв. ред. Е.Г. Тарло, Д.В. Кравченко. – М.: ЛУМ, 2013. – С. 13-44.
11. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. *Международное право: Учебник*. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 688 с.
12. Хабермас Ю. *Расколотый Запад* / Пер. с нем. – М.: Изд-во «Весь мир», 2008. – 192 с.
13. Фархутдинов Л.И. Соотношение понятий права и закона в контексте языка философии // *Ученые записки Казанского университета. Том 154, кн. 1.* – 2012. – С. 214-219.
14. *Англо-русский полный юридический словарь. 35 тыс. слов и устойчивых словосочетаний* / Сост. А.С. Мамулян. Первое изд. – М.: Раббит, 1993. – 400 с.
15. Аблаева Э.Б. "Rule of law" в работе международных организаций // *Пробелы в российском законодательстве*, 2017. № 7. – С. 193-200.
16. Шевцов С.П. Архаичное понимание права: этимологический подход // *ΣΧΟΛΗ* Философское антиковедение и классическая традиция, 2013. Том 7. Вып. 2. – Новосибирск: Ред.-изд. центр Новосиб. гос. ун-та, 2013. – С. 340-355.
17. *Etymological online Dictionary* // URL: <https://www.etymonline.com/word/right>
18. Маковский М.М. *Историко-этимологический словарь английского языка*. – М.: Издательский дом «Диалог», 1999. – 416 с.
19. *Этимологический словарь русского языка*. – СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с.
20. *Велесова книга. ВЛЕС КНИГА* / пер. и коммент. Валентина и Юлии Гнатюк. – М.: Амрита-Русь, 2006. – 272 с.
21. *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков): около 10000 сл.* / Э. Благова, Р.М. Цейтлин, С. Геродес и др. Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М.: Рус. яз., 1994. – 842 с.
22. Арановский К.В., Князев С.Д. *Правление права и правовое государство в соотношении знаков и значений* / под ред. Н.А. Сергеевой. – М.: «Проспект», 2016.
23. *Большой толковый словарь русского языка*. / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 2000. – 1536 с.
24. Пушкин А.С. *Каменный гость*. [Электронный ресурс]: Интернет-библиотека Алексея Комарова. Режим доступа. URL: <http://ilibrary.ru/text/468/p.1/index.html> (дата обращения: 20.08.2024).
25. Толстой Н.И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. М.: Изд-во «Индрик», 1995. – 512 с.

REFERENCES

1. Barenbojm P.D. *Sootnoshenie doktrin Verhovenstva prava i Pravovogo gosudarstva kak glavnyj vopros filosofii prava i konstitucionalizma*. – М.: LUM, 2013. – 128 s.
2. Kravchenko D.V. *Verhovenstvo prava i pravovoe gosudarstvo: lingvisticheskie aspekty konvergencii i razgranichenija* // *Mezhdunarodnye pravovye doktriny: poisk vzaimoponimaniya* / Sbornik statej pod red. E.G. Tarlo, D.V. Kravchenko. – М.: LUM, 2013. – S. 303-311.
3. Chirkin V.E. *Verhovenstvo prava: sovremennye varianty terminologii* // *Zhurnal rossijskogo prava*, 2015. № 12. – S. 5-11.
4. *Konfucianskoe «Chetveroknizhie» («Sy shu»)*. Per. s kit. i komment. A.I. Kobzeva, A.E. Luk'janova, L.S. Perelomova, P.S. Popova pri uchastii V.M. Majorova; Vstupit, st. L.S. Perelomova; In-t Dal'nego Vostoka. – М.: Vost. Lit, 2004. – 432 s.
5. Ershov V.V. *Verhovenstvo prava i pravovoe gosudarstvo: aktual'nye teoreticheskie i prakticheskie problemy* / *Verhovenstvo prava i pravovoe gosudarstvo: problemy teorii i praktiki*: Mat. X mezhd. nauch. pr. konf. – М.: RGUP, 2016. – S. 11-35.
6. Dzhejms R. Silkenat. *Verhovenstvo prava i ego znachenie* / V Sb. statej: *Doktriny Pravovogo Gosudarstva i Verhovenstva Prava v sovremennom mire* / отв. ред. V.D. Zor'kin, P.D. Barenbojm – М.: LUM, *Justicinform*, 2013. – S. 15-16.
7. Dmitriev V.K. *O sootnoshenii kategorij «verhovenstvo prava» i «pravovoe gosudarstvo»* // *Nacional'naja Associacija uchenyh*, 2015. № 1 (6). – S. 11-13.
8. Zor'kin V.D. *Verhovenstvo prava i konstitucionnoe pravosudie* // *Zhurnal rossijskogo prava*, 2005. № 12. – S. 30-36.

9. Zor'kin V.D. *Konstitucionno-pravovoe razvitie Rossii / V.D. Zor'kin.* – М.: Norma: INFRA-M, 2011. – 720 с.: - ISBN 978-5-91768-221-1. - Текст: электронный. - URL: <https://znanium.ru/catalog/product/220355> (data obrashhenija: 13.09.2024). – Rezhim dostupa: po podpiske.
10. Gadzhiev G.A. *Sudebnaja doktrina Verhovenstvaprava v Rossii / VSb. statej: Mezhdunarodnye pravovye doktriny: poisk vzaimoponimaniya / otv. red. E.G. Tarlo, D.V. Kravchenko.* – М.: LUM, 2013. – С. 13-44.
11. Kalamkarjan R.A., Migachev Ju.I. *Mezhdunarodnoe pravo: Uchebnik.* – М.: Izd-vo Jeksmo, 2004. – 688 с.
12. Habermas Ju. *Raskolotyj Zapad / Per. s nem.* – М.: Izd-vo «Ves' mir», 2008. – 192 с.
13. Farhutdinov L.I. *Sootnoshenie ponjatij prava i zakona v kontekste jazyka filosofii // Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Tom 154, kn. 1.* – 2012. – С. 214-219.
14. *Anglo-russkij polnyj juridicheskij slovar'. 35 tys. slov i ustojchivyh slovosochetanj / Sost. A.S. Mamuljan. Pervoe izd.* – М.: Rabbit, 1993. – 400 с.
15. Ablaeva Je.B. *"Rule of law" v rabote mezhdunarodnyh organizacij // Probely v rossijskom zakonodatel'stve, 2017. № 7.* – С. 193-200.
16. Shevcov S.P. *Arhaichnoe ponimanie prava: jetimologicheskij podhod // ΣΧΟΛΗ Filosofskoe antikovedenie i klassicheskaja tradicija, 2013. Tom 7. Vyp. 2.* – Novosibirsk: Red.-izd. centr Novosib. gos. un-ta, 2013. – С. 340-355.
17. *Etymological online Dictionary // URL: <https://www.etymonline.com/word/right>*
18. Makovskij M.M. *Istoriko-jetimologicheskij slovar' anglijskogo jazyka.* – М.: Izdatel'skij dom «Dialog», 1999. – 416 с.
19. *Jetimologicheskij slovar' russkogo jazyka.* – SPb.: ООО «Poligrafuslugi», 2005. – 432 с.
20. *Velesova kniga. VLES KNIGA / per. i komment. Valentina i Julii Gnatjuk.* – М.: Amrita-Rus', 2006. – 272 с.
21. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X-XI vekov): okolo 10000 sl. / Je. Blagova, R.M. Cejtlin, S. Gerodes i dr. Pod red. R.M. Cejtlin, R. Večerki i Je. Blagovoj.* – М.: Rus. jaz., 1994. – 842 с.
22. *Aranovskij K.V., Knjazev S.D. Pravljenje prava i pravovoe gosudarstvo v sootnoshenii znakov i znachenij / pod red. N.A. Sergeevoj.* – М.: «Prospekt», 2016.
23. *Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo jazyka. / Sost. i gl. red. S.A. Kuznecov.* – SPb.: «Norint», 2000. – 1536 с.
24. *Pushkin A.S. Kamennyj gost'. [Elektronnyj resurs]: Internet-biblioteka Alekseja Komarova. Rezhim dostupa. URL: <http://ilibrary.ru/text/468/p.1/index.html> (data obrashhenija: 20.08.2024).*
25. *Tolstoj N.I. Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i jetnolingvistike. M.: Izd-vo «Indrik», 1995. – 512 с.*

КОНСТИТУЦИОННЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Сарпеков Рамазан Кумарбекович

Кандидат юридических наук, советник директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: sarpekov.r@zqai.kz

Караев Алипаша Агаханович¹

Кандидат юридических наук, главный научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, директор НИИ Публичного права Каспийского университета; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ali_agahan@mail.ru

Аннотация. Конституционные реформы, состоявшиеся в Республике Казахстан в 2022 году, обозначили новые векторы дальнейшей модернизации правовой и политической системы. На первый план вышли проблемы эффективности государственного управления, качество законотворческого процесса, а также необходимость реформирования института конституционного контроля, посредством которого в стране обеспечивается верховенство Конституции и поддерживается режим конституционной законности.

Мировой опыт показывает, что органы конституционного контроля вовлечены практически во все сферы общественных отношений. По всеобщему признанию, на современном этапе правового развития судебный конституционный контроль представляет собой наиболее действенный инструмент совершенствования законодательства, защиты конституционного строя и обеспечения динамичности всей правовой системы.

В этом плане, учреждение в Казахстане Конституционного суда и возврат к судебной модели конституционной юстиции стал наиболее заметным результатом прошедшей реформы.

Согласно нормам конституционного законодательства, деятельность Суда направлена на дачу официального толкования норм Конституции, проведение предварительного и последующего контроля, установление правильности проведения выборов и референдумов. Однако, несмотря на наличие довольно широкого круга полномочий, одним из наиболее эффективных полномочий остается контроль в отношении законов, принятых Парламентом Республики Казахстан.

В статье на основе изучения нормативных постановлений Конституционного Суда и различных научных подходов рассматриваются некоторые проблемы данной формы контроля, анализируются причины низкого качества правовых актов, приводятся правовые позиции Конституционного Суда, а также обращается внимание на необходимость дальнейшего совершенствования механизмов конституционного контроля.

В статье также показана роль Конституционного Суда в совершенствовании законодательства.

Ключевые слова: Защита Конституции, конституционное правосудие, судебный контроль, позитивный законодатель, правовые позиции.

¹ Автор для корреспонденции

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ: КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Рамазан Құмарбекұлы Сәрпеков

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты директорының кеңесшісі; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sarpekov.r@zqai.kz

Әлипаша Ағаханұлы Караев

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас ғылыми қызметкері, Каспий университетінің құқық-ғылыми зерттеу институтының директоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ali_agahan@mail.ru

Аннотация. 2022 жылы Қазақстан Республикасында өткен конституциялық реформалар құқықтық және саяси жүйені одан әрі жаңғыртудың жаңа векторларын белгіледі. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі, заң шығару процесінің сапасы, сондай-ақ конституциялық бақылау институтын реформалау қажеттілігі бірінші орынға шықты, оның көмегімен елде Конституцияның үстемдігі қамтамасыз етіледі және конституциялық заңдылық режимі сақталады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, конституциялық бақылау органдары қоғамдық қатынастардың барлық салаларына қатысады. Сот Конституциялық бақылауы заңнаманы жетілдірудің, конституциялық құрылысты қорғаудың және бүкіл құқықтық жүйенің серпінділігін қамтамасыз етудің ең пәрменді құралы болып табылады.

Осыған байланысты, Қазақстанда конституциялық соттың құрылуы және конституциялық әділеттің сот моделіне қайта оралу өткен реформаның ең елеулі нәтижесі болды. Конституциялық заңнама нормаларына сәйкес соттың қызметі Конституция нормаларына ресми түсініктеме беруге, алдын ала және кейінгі бақылауды жүргізуге, сайлау мен референдумдардың дұрыс өткізілуін белгілеуге бағытталған. Алайда, кең өкілеттіктерге қарамастан, Конституциялық Соттың ең тиімді өкілеттіктерінің бірі Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдаған заңдарға қатысты бақылау болды.

Мақалада Конституциялық Соттың нормативтік қаулыларын және әртүрлі ғылыми тәсілдерді зерделеу негізінде бақылаудың осы түрінің кейбір мәселелері қаралады, құқықтық актілердің сапасының төмендігінің себептері талданады, Конституциялық Соттың құқықтық ұстанымдары келтіріледі, сондай-ақ конституциялық бақылау тетіктерін одан әрі жетілдіру қажеттілігіне назар аударылады.

Мақалада Конституциялық Соттың заңнаманы жетілдірудегі рөлі де көрсетілген.

Түйінді сөздер: Конституцияны қорғау, Конституциялық Сот төрелігі, сот бақылауы, позитивті заң шығарушы, құқықтық ұстанымдар.

CONSTITUTIONAL CONTROL AS A TOOL FOR IMPROVING LEGISLATION: SOME PROBLEMS

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich

Candidate of Legal Sciences, Advisor to the director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: sarpekov.r@zqai.kz

Karaev Alipasha Agakhanovich

Candidate of Legal Sciences, Chief Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Director of the Research Institute of Public Law at Caspian University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ali_agahan@mail.ru

Abstract. *The constitutional reforms that took place in the Republic of Kazakhstan in 2022 marked new vectors for further modernization of the legal and political system. The problems of the effectiveness of public administration, the quality of the legislative process, as well as the need to reform the institution of constitutional control, through which the supremacy of the Constitution is ensured in the country and the regime of constitutional legality is maintained, have come to the fore.*

World experience shows that constitutional control bodies are involved in almost all spheres of public relations. Judicial constitutional control is the most effective tool for improving legislation, protecting the constitutional system and ensuring the dynamism of the entire legal system.

In this regard, the establishment of the Constitutional Court in Kazakhstan and the return to the judicial model of constitutional justice was the most noticeable result of the reform. According to the norms of constitutional legislation, the Court's activities are aimed at giving an official interpretation of the norms of the Constitution, conducting preliminary and subsequent control, and establishing the correctness of elections and referendums. However, despite the rather wide range of powers, one of the most effective powers of the Constitutional Court has become control over laws adopted by the Parliament of the Republic of Kazakhstan.

Based on the study of the normative decisions of the Constitutional Court and various scientific approaches, the article examines some problems of this form of control, analyzes the reasons for the poor quality of legal acts, provides the legal positions of the Constitutional Court, and draws attention to the need for further improvement of the mechanisms of constitutional control.

The article also shows the role of the Constitutional Court in the implementation of legislation.

Keywords: *Protection of the Constitution, constitutional justice, judicial control, positive legislator, legal positions.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_51

Введение

Институт судебного конституционного контроля представляют собой достаточно мощный правовой инструмент, при помощи которого происходит защита нарушенных конституционных прав и свобод граждан, а также совершенствование законодательства. Среди прочего, эффективный конституционный контроль дисциплинирует участников законотворческого процесса, выявляет пробелы в законах и иных правовых актах, активизирует научные дискуссии, расширяет доступ граждан к правосудию, а также повышает уровень доверия между обществом и властью. Конституционный контроль направлен также на обеспечение единства законодательства и поддержания баланса политических интересов между Президентом и ветвями власти в законотворческой сфере.

Очевидно также, что, рассматривая законы на предмет конституционности, Конституционный Суд не должен вмешиваться в полномочия других органов государственной власти, воздерживаться от установления и исследования фактических обстоятельств, относящихся к сфере политических интересов. Данное положение определяет не только пределы его полномочий, но и отделяет его компетенцию от полномочий других институтов власти. Согласно конституционному

закону РК «О Конституционном Суде»,² Конституционный Суд при рассмотрении обращений подчиняется только Конституции и не может исходить из политических и иных мотивов.

Материалы и методы

Основными материалами для проведения данного научного исследования явились нормы Конституции РК, конституции зарубежных стран, нормативные постановления Конституционного Суда, а также научные публикации казахстанских и зарубежных ученых в области конституционного правосудия.

При работе над данной статьей были использованы общие и частные методы научного исследования: исторический, диалектический, формально-логический, функциональный, формально-юридический, сравнительно-правовой и другие.

Результаты и обсуждения

Согласно нормам конституционного законодательства, Конституционный Суд Республики Казахстан наделен правом проводить предварительный контроль в отношении законов исключительно на основе обращения субъектов, перечень которых перечислен в Конституции. В целях обеспечения принципов нейтральности и объективности, законодательство не допускает

² О Конституционном Суде Республики Казахстан. Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 153-VII ЗПК. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153>. (дата обращения: 20.11.2024).

рассмотрение вопросов своей компетенции по собственной инициативе. Исключение составляют случаи, связанные с пересмотром ранее принятых решений.

Контроль в этой сфере непосредственно направлен на защиту норм Конституции, основ конституционного строя, а также принципа разделения власти. Осуществляя конституционный контроль Конституционный Суд выявляет пробелы и неопределенности в нормах законов иных правовых актах, дает рекомендации Парламенту и Правительству о приведении спорных норм в соответствие с Конституцией РК.

«Конституционный Суд, отмечает профессор Ударцев С.Ф., при проведении контроля может отменять противоречащие Конституции нормативно-правовые акты или их отдельные положения. И в этом качестве его нередко называют «негативным законодателем», поскольку Суд устраняет из правовой системы неконституционные нормы. Одновременно с этим, Конституционный Суд, толкуя нормы Конституции и давая рекомендации субъектам законотворческого процесса может быть и «позитивным законодателем» и участвовать таким образом в совершенствовании законодательства [1].

Несомненно также, что при проведении конституционного контроля Конституционный Суд учитывает и политическую составляющую данной формы охраны Конституции, поскольку инициирование вопроса о рассмотрении закона на конституционность есть в какой-то мере продолжение политической борьбы депутатских фракций, которые, обращаясь в высшую конституционную инстанцию, надеются восстановить «справедливость» и добиться своих желанных целей. Возможно, что учет этих обстоятельств в современных политических условиях не столь важен, однако не исключено, что в будущем при изменении политического климата Конституционному Суду необходимо будет учитывать и эти факторы.

При данной форме контроля, основная проблема, по сути, заключается в том, что в принятом законе уже выражена компромиссная воля законодателя, различных партийных фракций и исполнительной власти. Если спорный закон признается неконституционным, Парламент должен подчиниться воле Конституционного Суда и доработать его в соответствии с рекомендациями.

Проведение контроля в этой области затрагивает также природу национального представительства. Как известно, в консти-

туционном праве действует «презумпция добросовестности законодателя», основанная на предположении, что при принятии законов, законодатель изначально, как представитель интересов нации, не преследует цели нарушить Конституцию, а напротив, стремится к тому, чтобы его «продукция» была полезна для народа и отражала социальные запросы общества.

В таком подходе отражается концепция верховенства закона, в котором выражается всеобщая воля народа. Исходя из этой посылки, в теории права существует абстрактное предположение, что акты парламентов не могут содержать изъяны и в силу этого подвергаться сомнению. Такая традиция, как известно, сложилась в Великобритании, Канаде и некоторых других странах, в которых судебная власть не вправе отменять акты Парламента.

Однако в странах, где основным источником права считается позитивное право, акты парламентов, могут быть подвергнуты конституционному контролю, как в предварительном, так и в последующем порядке. Очевидно также, что любая презумпция не может быть абсолютной, особенно в сфере законотворчества и должна в силу этого иметь определенные пределы своего действия.

Важно также отметить, что при определении конституционности законов Конституционный Суд, не обладая правом устанавливать их соответствие международным договорам, вместе с тем, вправе в своих решениях ссылаться на них, применять их в качестве критерия, особенно при рассмотрении законов, затрагивающих или ограничивающих права и свободы граждан. В этом отношении конституционный контроль как бы обязывает законодателя и других участников законодательного процесса не только соблюдать нормы и принципы Конституции, но и налагает на них определенные ограничения.

Отметим также, что эффективность данной формы контроля может определяться способностью судей при анализе оспариваемого закона применять универсальные общеправовые начала, среди которых особо необходимо учитывать принципы справедливости, эффективности, соразмерности, преемственности и приоритетности интересов личности.

Согласно сложившейся практике при осуществлении предварительного контроля Конституционный Суд вправе проверять конституционность закона по следующим параметрам: по компетенции; по форме;

и по содержанию. Эти критерии в своей совокупности направлены на обеспечение верховенства Конституции, защиту принципа разделения власти и конституционных прав и свобод личности. Гарантийный потенциал этой функции придает правовой системе определенную динамичность и системность, позволяет упорядочить законодательство, создает устойчивые представления о значимости Конституции как важнейшем регуляторе политико-правовых отношений в обществе.

Фрагментарный анализ практики Конституционного Суда Республики показывает, что большинство дел было связано с рассмотрением конституционных жалоб, а также осуществлением контроля за конституционностью норм законодательства. Реже в практике встречались дела, связанные с официальным толкованием норм Конституции, и вовсе отсутствуют решения о конституционности выборов и референдума.

Вместе с тем одним из наиболее конструктивных полномочий Конституционного Суда Республики Казахстан остается контроль конституционности законов, в котором выражается сущность конституционного правосудия как инструмента совершенствования законодательства.

Потребность в проведении данного вида контроля обусловлена рядом причин, среди которых можно назвать различия в понимании норм законов, пробелы и неопределенности в нормах права, абстрактность и противоречивость отдельных положений, допускающих различное толкование. Практика законодательной деятельности казахстанского Парламента показывает, что нередко, принимаемые законы разрабатываются в спешке, содержат множество отсылочных норм, имеют несовершенную форму изложения, отличаются двусмысленностью и технико-юридическими погрешностями.

Косвенно об этом свидетельствует частота вносимых поправок в принятые законы, а также практика Конституционного Суда, который в своих решениях дает рекомендации Парламенту и Правительству. Конституционный Суд призывает законодателя быть более четким при формулировании правовой нормы, исключая возможность произвольной интерпретации ее содержания³.

Нередко, в ходе конституционного производства судьи выявляют противоречия

в правовых актах, которые при их применении приводят к нарушению конституционных прав и свобод граждан, установленных Конституцией. На данную проблему обращают внимание и ряд казахстанских ученых, отмечая что поспешность в процессе принятия законов не позволяет субъектам законодательства полноценно оценить ситуацию и критически осмыслить возникшую проблему, нуждающуюся в законодательном оформлении. Проект закона не успевает пройти весь цикл необходимых этапов. Проводимые экспертизы, нередко, проводятся не специалистами, носят формализованный характер, не учитывают доктринальные подходы ученых [2].

Безусловно, подобные погрешности, формируют определенную почву для различного понимания нормы права, затрудняют достижение цели правовой регламентации, и в итоге, отрицательно сказываются на качестве закона и стабильности правовой системы.

Во многом, это обстоятельство связано с низким уровнем профессионализма субъектов законодательной инициативы, отсутствием политической конкуренции, а также слабым вовлечением институтов гражданского общества в процесс обсуждения правовых актов. Не последнюю роль играют и лоббистские группы, представляющие интересы олигополии или отдельных финансово-олигархических групп.

Естественно, что в подобных случаях без надлежащего института конституционного контроля, наделенного правом предварительного и последующего контроля, представляется затруднительным обеспечение качества правовых актов и их дальнейшее применение.

В отдельных случаях, нормативные постановления Конституционного Суда могут вызвать дискуссии в научном сообществе, а также озадачить субъектов законодательного процесса, перед которыми ставится определенная задача. Так, например, при рассмотрении на предмет конституционности пункта 3 статьи 52 Закона Республики Казахстан «Об арбитраже», Конституционный суд, признав указанную норму соответствующей Конституции, выявил несоблюдение требований к правовым актам в отношении юридической точности и предсказуемости правовых последствий.

³ Нормативные постановления Конституционного Суда Республики Казахстан от 22 февраля 2023 года № 3; от 16 мая 2023 года № 13-НП, Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 9 октября 2024 года № 52-НП «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан части второй и абзаца второго части третьей статьи 314 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан от 4 июля 2014 года» и др.

По мнению Конституционного Суда понятие «публичный порядок», содержащееся в законе должно основываться на более четких критериях, позволяющих отличать правомерное поведение от противоправного, исключая при этом любую возможность произвольной интерпретации положений закона». На основе данного постановления, Правительству Республики Казахстан было рекомендовано рассмотреть вопрос о дальнейшем совершенствовании законодательства Республики Казахстан об арбитраже⁴.

Вместе с тем, соглашаясь с правовой позицией Конституционного Суда о необходимости более четкого законодательного регулирования и необходимости внесения соответствующих изменений в закон «Об арбитраже», заметим, что достаточно сложно дать исчерпывающее определение оценочным понятиям, к каковым относится понятие «публичный порядок».

Как известно, оценочные понятия присутствуют во всех отраслях правовой системы Республики Казахстан. В Уголовном праве к ним относятся «общественно – опасное деяние», «тяжкий вред» и т.д.; в Гражданском праве – это «несоразмерный ущерб», «небрежность» и др.; в административном праве – «справедливость», «разумный срок» и др.

Так, профессор А.Г. Диденко, анализируя данную проблему пишет: «оценочным является то понятие, посредством которого законодатель предоставляет субъектам реализации правовых норм в процессе такой реализации (использовании, исполнении, соблюдении, применении норм права) самим определять меру, отделяющую одно правовое состояние от другого, либо правовое состояние от неправового». Далее, А.Г. Диденко справедливо замечает, что оценочные понятия по своему существу привязаны к индивидуальному случаю с его специфическими обстоятельствами [3].

Характерно также, что о природе понятия «публичный порядок» писали в своих трудах академик М.К. Сулейменов и асс. профессор А.Е. Дуйсенова, которые отмечали, что: «Понятие «публичный порядок», по мнению ученых, это оценочное понятие, которое применяется по-разному в различных странах. Содержание его может меняться в зависимости от развития государства и исторической обстановки. Понятие

«основы правопорядка», содержащееся в законе «Об арбитраже», вполне соответствует и отражает сущность понятия «публичный порядок». Все попытки определить его более детально, предпринимаемые учеными и законодателями различных стран, заканчивались неудачей» [4].

Таким образом, Конституционный Суд, давая рекомендации Правительству поставил перед ним достаточно сложную задачу: дать определение тому, что определить довольно сложно. Вместе с тем, проблема неопределенности «отдельных понятий», содержащихся в нормах права весьма актуальна и нуждается в более глубоком научном анализе.

Контроль в отношении законов выявил еще одну проблему, которая также нуждается в научном анализе. Известно, что законодательные акты, по своему назначению представляют собой достаточно мощные политико-правовые инструменты, при помощи которых государство регулирует довольно широкий спектр общественных отношений, устанавливает правовое положение высших и местных органов власти, правовой статус граждан, политических партий, общественных объединений и организаций, обеспечивает реализацию внешней политики государства, участвует в межгосударственных отношениях и многое другое.

Вместе с тем, в Казахстане, вопросы разграничения законодательного и подзаконного регулирования по - прежнему актуальны и нуждаются в официальном толковании. На данную проблему обращают внимание многие казахстанские ученые, в публикациях которых предлагаются различные варианты ее разрешения [5].

Нерешенность данного вопроса приводит к тому что, Парламент, нередко расширяет свою законодательную компетенцию и принимает законы, о которых нет упоминания в Конституции (например, речь идет о таких законах как законы «О науке», «О культуре» и др.).

Однако, в некоторых случаях, законодательная инициатива Парламента жестко ограничивается указанием на то, что нормы Конституции прямо не наделяют его правом принимать те или иные законы [6]. Например, речь в данном случае идет об инициативе группы депутатов принять закон «О парламентском расследовании, инсти-

⁴ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 13 сентября 2024 года №51-НП «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 3 статьи 52 Закона Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года «Об арбитраже». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000051/links> (дата обращения: 10.11.2024).

туционализация которого значительно бы усилила формы парламентского контроля и способствовало бы повышению конституционного статуса Парламента в механизме разделения власти. Таким образом, несмотря на то, что подпункт 13 пункта 2 статьи 25 Конституционного закона РК «О Парламенте и статусе его депутатов», закрепляет за депутатами право «осуществлять другие полномочия в соответствии с конституционным законом, регламентами Парламента и его Палат», данная инициатива не нашла поддержку со стороны Правительства и была заблокирована по формальным основаниям⁵.

Именно отсутствие четкого разграничения законодательного и подзаконного регулирования ставит Парламент, избираемый народом, в зависимость от Правительства, наделенного правом давать положительное заключение на проекты законов и ограничивать таким образом любую инициативу депутатов. Наличие блокирующих норм нарушает правовое равенство субъектов законодательной инициативы, являющегося важной составной частью принципа разделения власти и системы сдержек и противовесов.

Вместе с тем, являясь одним из ключевых полномочий Конституционного Суда, контроль в отношении законов и иных правовых актов вызывает ряд вопросов, имеющих как теоретическую, так и практическую значимость.

Прежде всего, Конституционный Суд, при анализе спорной нормы должен для себя уяснить значение словосочетания «соответствие Конституции», а также, что должно выступать в качестве критерия – норма Конституции, ее идеи или принципы; нужно ли учитывать государственные интересы, исторический фон и социальные ожидания, а также факторы, предшествующие принятию закона. Не менее важными представляются пределы внутренней мотивации судей, их личные убеждения и правовые взгляды, политическая целесообразность, реальная независимость судей и многое другое.

К примеру, различные правовые традиции на практике породили неодинаковое толкование понятия «неконституционности». Так, еще более ста лет тому назад было высказано предположение, что существуют определенные различия между английским, французским и американским пониманием этого

понятия. Для англичанина, например – «это мнение, высказанное спикером Парламента о неконституционности закона»; для француза – «заявление о неконституционности закона, предполагающего одновременно и его осуждение»; а для американца, напротив, «неконституционность акта Конгресса, это необязательно его осуждение, несмотря на то, что он считается недействительным» [7].

В теории права существуют и иные подходы к пониманию «конституционности» учет которых может быть полезен при рассмотрении законов на соответствие нормам Конституции» [8].

На практике не исключены ситуации, когда закон, который проверяется на конституционность может быть признан соответствующим Конституции, но при этом противоречить Праву, которое по своему содержанию намного богаче, сложнее и многограннее, чем определено пунктом 1 статьи 4 Конституции, и наряду с нормативными правовыми актами включает в себя и естественное право.

В качестве примера можно привести закон «О возврате государству незаконно приобретенных активов»⁶, который был признан соответствующим Конституции, но ряд его положений вызывают вполне разумные вопросы и по сей день.

Не подвергая сомнению важность принятия данного закона, вместе с тем, обратим внимание на некоторые правовые аспекты проблемы. Так, согласно нормам закона, критерием применения положений закона была обозначена сумма в 100 млн. долл. США, причем без какого-либо объяснения и обоснования. При этом, если лицо, попавшее в «особый список» не сможет доказать законность происхождения данных активов, то они, признаются активами необъяснимого происхождения и подлежат изъятию.

Очевидно, что данная норма не согласуется со статьей 77 Конституции РК, которая гласит что «обвиняемый не обязан доказывать свою невиновность». Обязанность доказывания, согласно норме Конституции, лежит на обвинителе, а не на подозреваемом лице. Кроме того, Закон субъектами возврата капиталов (активов) признает только высокопоставленных чиновников, тогда как в процесс коррупции были вовлечены не только они, но и лица иного уровня.

В отношении гарантий права собствен-

⁵ «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов». Конституционный закон Республики Казахстан от 16 октября 1995 года N 2529. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002529>. (дата обращения: 10.11.2024).

⁶ «О возврате государству незаконно приобретенных активов». Закон Республики Казахстан от 12 июля 2023 года № 21-VIII ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000021> (дата обращения: 16.11.2024).

ности, Конституционный Суд подчеркнул, что государство гарантирует это право исключительно на то имущество, которое было приобретено законным путем. При этом, гарантийный потенциал не распространяется на имущество, приобретенные с нарушением законов»⁷.

Иными словами, с одной стороны, государство не дает гарантий на имущество, приобретенное незаконным путем, но с другой, признает его законным, если сумма «украденного» ниже 100 млн. долларов. Небесспорны также вопросы образования состава комиссии, особенно в части возможного конфликта интересов, закрытость информации и пр.

В Казахстане приняты ряд законов, направленных против коррупции. Мы присоединились к ряду международных Конвенций в этой области. Кроме того, в стране функционируют соответствующие правоохранительные органы, которые вправе в отношении подозреваемых лиц провести соответствующие следственные действия и привлечь их к ответственности на общих основаниях. Для расследования фактов коррупции не требуется принятие отдельного закона. Вся необходимая правовая база для этого имеется.

Конституционный Суд при рассмотрении законов на конституционность должен использовать максимально возможные варианты изучения закона. Его решения не должны ограничиваться проведением формального конституционного контроля. Суд должен проверять все положения закона на предмет конституционности и обеспечить, таким образом защиту национальных интересов. Без ясного понимания и выработки четких правовых подходов к пониманию что же такое «конституционность», представляется проблематичным эффективно решать вопросы о соответствии законов и иных нормативных правовых актов Конституции.

Необходимо также заметить, что при рассмотрении обращений Конституционный суд, помимо обеспечения верховенства Конституции, обеспечивает также защиту принципа разделения власти, а также дисциплинирует участников законотворческого процесса.

С учетом господства в Парламента одной политической партии проведение конституционного контроля в отношении законов

также направлено против «монопольной диктатуры правящей политической партии», способной навязать обществу свое видение той или иной ситуации.

Стоит также обратить внимание и на то обстоятельство, что признание неконституционным акта Парламента выступает одной из форм конституционной ответственности. В подобных случаях Конституционный Суд как бы предупреждает законодателя, ориентируя его на необходимость провести дополнительную «работу над ошибками», быть более внимательным в будущем, чтобы исключить рецидивы нарушений Конституции.

Причем в зависимости от вида контроля «замечания» могут касаться не только содержания закона, но и неточностей формального характера, которые может допускать законодатель. Юридическим следствием признания закона не соответствующим Конституции является запрет для Президента подписывать и обнародовать его.

Заключение

Таким образом, подводя итог проведенному исследованию необходимо отметить, что предварительный конституционный контроль, несмотря на ряд нерешенных вопросов, вместе с тем является важным средством обеспечения верховенства Конституции и поддержания единства законодательства. Среди прочего, конституционный контроль в этой сфере выступает индикатором качества работы не только Парламента, но и иных субъектов законодательной инициативы. И чем меньше Конституционный Суд находит «ошибки» в законах, тем выше профессионализм состава Парламента (и в какой-то мере и Правительства, являющегося основным поставщиком законопроектов). И наоборот, частое признание законов несоответствующими Конституции, может свидетельствовать не только о их низком качестве, но и говорить о «правовой слабости» депутатского корпуса и аппарата Правительства.

Действуя в качестве «позитивного законодателя» Конституционный Суд, активизирует участников законотворческого процесса, способствует выработке новых правовых норм, обеспечивает единство законодательства и поддерживает баланс политических интересов в законотворческой сфере.

⁷ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2023 года № 20-НП <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/492943?lang=ru> (дата обращения: 20.11.2024).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ударцев С.Ф. Два выдающихся изобретения человечества. Газета Время. 23 августа 2023. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://time.kz/blogs/hocuskazat/2023/08/23/sergej-udartsev-dva-vydayushhihsya-izobreteniya-chelovechestva>. (Дата обращения: 15.11.2024).
2. Подопригора Р.А., Караев А.А., Кудайбергенов З.К., Сейтнуров А.Н. Правовые аспекты законотворческого процесса в Республике Казахстан: (Практический курс). - Нур -Султан, ДЕЛЬТА-ПРИНТ. 2022. - С. 50-51.
3. Диденко А.Г. Оценочные понятия в гражданском законодательстве - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.online.zakon.kz. (Дата обращения: 12.11.2024).
4. Сулейменов М.К., Дуйсенова А.Е. Применение оговорки о публичном порядке в Республике Казахстан: проблемы теории и практики - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.online.zakon.kz. (Дата обращения: 12.11.2024).
5. Жанузакова Л., Нургазинов Б.К., Караев А.А. Некоторые вопросы разграничения законодательного и подзаконного регулирования // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан научно-правовой журнал - №1 (64) - 2021. - С. 22-35; Сафинов К. Что должно регулироваться законами, а что – подзаконными актами? https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38672671 и др.
6. Туник С. Почему правительство Казахстана уже более десяти лет рубит законопроекты о парламентском расследовании. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.caravan.kz/news>. (Дата обращения: 20.11.2024).
7. Курис Э. Субъекты с правом обращения в Конституционный Суд // Конституционное правосудие. – М., 2005. – № 2. – С. 123–125.
8. Тиковенко А.Г. Понятие «конституционность» в теории и практике. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/32925/1/006.pdf>. (Дата обращения: 25.11.2024).

REFERENCES

1. Udarcev S.F. Dva vydajushhihsja izobretenija chelovechestva. Gazeta Vremja. 23 avgusta 2023. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://time.kz/blogs/hocuskazat/2023/08/23/sergej-udartsev-dva-vydayushhihsya-izobreteniya-chelovechestva>. (Data obrashhenija: 15.11.2024).
2. Podoprigora R.A., Karaev A.A., Kudajbergenov Z.K., Sejturov A.N.. Pravovye aspekty zakonotvorcheskogo processa v Respublike Kazahstan: (Prakticheskij kurs). - Nur -Sultan, DEL"TA-PRINT. 2022. - S. 50-51.
3. Didenko A.G. Ochenochnye ponjatija v grazhdanskom zakonodatel'stve - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: www.online.zakon.kz. (Data obrashhenija: 12.11.2024).
4. Sulejmenov M.K., Dujsenova A.E. Primenenie ogovorki o publichnom porjadke v Respublike Kazahstan: problemy teorii i praktiki - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: www.online.zakon.kz. (Data obrashhenija: 12.11.2024).
5. Zhanuzakova L., Nurgazinov B.K., Karaev A.A. Nekotorye voprosy razgranichenija zakonodatel'nogo i podzakonnogo regulirovanija // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan nauchno-pravovoj zhurnal - №1 (64) - 2021. - S. 22-35; Safinov K. Chto dolzhno regulirovat'sja zakonami, a chto – podzakonnymi aktami? https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38672671 i dr.
6. Tunik S. Pochemu pravitel'stvo Kazahstana uzhe bolee desjati let rubit zakonoproekty o parlamentskom rassledovanii. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.caravan.kz/news>. (Data obrashhenija: 20.11.2024).
7. Kuris Je. Sub#ekty s pravom obrashhenija v Konstitucionnyj Sud // Konstitucionnoe pravosudie. – M., 2005. – № 2. – S. 123–125.
8. Tikovenko A.G. Ponjatie «konstitucionnost'» v teorii i praktike. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/32925/1/006.pdf>. (Data obrashhenija: 25.11.2024).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАҢБАЛАУ ЖҮЙЕСІН ДАМУЫН ЗАҢНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Талап Кайратович Нурекешов¹

PhD докторы, Alikhan Bokeikhan University «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы; Семей қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: talapcz@bk.ru

Анор Абайханқызы Мұқашева

Заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Конституциялық және азаматтық құқық» кафедрасының профессоры; Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: anarabai@mail.ru

Ерлан Майданулы Айтказин

Құқық магистрі, Alikhan Bokeikhan University «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы; Семей қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: aytkazin1805@mail.ru

Аннотация. Мақала отандық экологиялық сертификаттау және таңбалау жүйесінің дамуының қазіргі саяси және құқықтық аспектілеріне талдау жасауға арналған. Мақала авторлары саланы реформалау үшін қолданыстағы құқықтық нормаларды егжей-тегжейлі зерделеу, жүйелеу қажет деп санайды, себебі бүгінгі күнге экологиялық таңбалаудың кейбір бағыттары бойынша нақты нормативтік критерийлер жоқ.

Ғылыми мақалада қойылып отырған мақсат елімізде экологиялық таңбалау қызметін реттейтін заңнамаға шолу жасау арқылы оның іс жүзінде қолданылуына баға беру, сонымен қатар жалпы отандық экологиялық сертификаттау және таңбалау жүйесінің дамуын заңнамалық қамтамасыз ету мүмкіндіктеріне талдау жасау болып табылады.

Мақала барысында Еуропалық Одақ және әлемнің бірқатар дамыған елдеріндегі сәтті тәжірибелер қарастырылады. Оның ішіндегі мұндай таңбалау түрлерін құқықтық қамтамасыз етуге қатысты тәжірибелерге ерекше назар аударылған.

Зерттеу әдістемесі заңнама мен заң әдебиеттеріне шолуды көздейді, ғалымдар мен сарапшылардың пікірлерін талдауды қамтиды, олардың негізінде авторлар ұсыныстар береді, стандарттарды әзірлеудегі тәуекелдер талқыланады.

Талқыланып жатқан жаңа заң жобасын ескере отырып аталған жүйенің елімізде дамуына байланысты болжамдар жасалынған. Органикалық өнімді өндіруге көшу шарттарын, оны өндіруге, айналымына және таңбалауға қойылатын талаптарды қарастыратын, сондай-ақ органикалық өнімдерді есепке алу және қадағалау жүйесі мен оны өндірушілердің бірыңғай тізімін қалыптастыру бастамаларын көздейтін жаңа заң жобасы авторлармен кеңінен талданған.

Авторлардың пікірінше, бүгінгі күнде еліміздегі экологиялық сертификаттау және таңбалау қызметін реттейтін заңнаманы жетілдіру қажеттілігі байқалады. Мұндай зерттеулер заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу үшін ғана емес, сонымен қатар құқық қолдану қызметін үйлестіру үшін де маңызды. Тақырыптың өзектілігі осы жүйені іске асыру тетігін заңнамалық мүмкіндіктер мен эмпирикалық жағдай тұрғысынан қарастырудан тұрады.

Түйінді сөздер: экологиялық таңбалау, экологиялық сертификаттау, органикалық өнім, экологиялық таза өнім, қоршаған орта, тұтынушы, гринвошинг.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ МАРКИРОВКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Нурекешов Талап Кайратович

*Доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Alikhan Bokeikhan University; г. Семей, Республика Казахстан;
e-mail: talapkz@bk.ru*

Мукашева Анор Абайханкызы

*Доктор юридических наук, профессор кафедры «Конституционное и гражданское право» Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: anarabai@mail.ru*

Айтказин Ерлан Майданулы

*Магистр права, старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Alikhan Bokeikhan University; г. Семей, Республика Казахстан,
e-mail: aytkazin1805@mail.ru*

Аннотация. *Статья посвящена пристальному анализу современных политических и правовых аспектов развития отечественной системы экологической сертификации и маркировки. Авторами предложены детальное изучение и систематизация действующих правовых норм, так как на сегодняшний день нет четких нормативных критериев по некоторым направлениям экомаркировки.*

Целью исследования является оценка практического применения законодательства, регулирующей деятельность по экологической маркировке в стране, а также анализ возможностей законодательного обеспечения развития отечественной системы экологической сертификации и маркировки в целом.

В статье рассматривается успешный опыт Европейского Союза и ряд других развитых стран мира. Особое внимание было уделено именно вопросам правового обеспечения таких видов маркировок.

Методика исследования предусматривает обзор законодательства и юридической литературы, включает анализ мнений ученых и экспертов, на основе которых авторы дают рекомендации, обсуждают риски при разработке стандартов.

С учетом обсуждаемого нового законопроекта сделаны прогнозы по развитию данной системы в стране. Авторами широко проанализированы новый законопроект, предусматривающий условия перехода к производству органической продукции, требования к ее производству, обороту и маркировке, а также инициативы по формированию системы учета и надзора за органической продукцией и единого списка ее производителей.

По мнению авторов есть необходимость совершенствования законодательства в данной области. Такие исследования важны не только для выработки научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию законодательства, но и для координации правоприменительной деятельности. Актуальность темы заключается в рассмотрении механизмов реализации данной системы с точки зрения законодательных возможностей и эмпирического состояния.

Ключевые слова: *экологическая маркировка, экологическая сертификация, органические продукты, экологически чистые продукты, окружающая среда, потребитель, гринвошинг.*

LEGISLATIVE BASES FOR THE DEVELOPMENT OF THE ENVIRONMENTAL LABELING SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Nurekeshov Talap Kairatovich

*PhD, Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines
at Alikhan Bokeikhan University; Semey c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: talapz@bk.ru*

Mukasheva Anor Abaykhankyzy

*Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Constitutional and Civil
Law at Eurasian National University named after L.N. Gumilyov;
Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: anarabai@mail.ru*

Aytkazin Yerlan Maidanuly

*Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines at Alikhan
Bokeikhan University; Semey c., Republic of Kazakhstan; e-mail: aytkazin1805@mail.ru*

Abstract. *The article is devoted to a close analysis of modern political and legal aspects of the development of the national Institute of environmental certification and labeling. The authors propose a detailed study and systematization of the current legal norms, since today there are no clear regulatory criteria for some areas of eco-labeling.*

The purpose of the study is to assess the practical application of legislation regulating environmental labeling activities in the country, as well as to analyze the possibilities of legislative support for the development of the national institute of environmental certification and labeling in general.

The article examines the successful experience of the European Union and a number of other developed countries of the world. Particular attention was paid to the issues of legal support for such types of markings.

The research methodology provides a review of legislation and legal literature, includes an analysis of the opinions of scientists and experts, on the basis of which the authors make recommendations, discuss risks in the development of standards.

Taking into account the new draft law under discussion, forecasts have been made for the development of these institutions in the country. The authors have extensively analyzed the new draft law providing for the conditions for the transition to the production of organic products, requirements for its production, turnover and labeling, as well as initiatives to form a system of accounting and supervision of organic products and a single list of its producers.

According to the authors, there is a need to improve legislation in this area. Such studies are important not only for the development of scientifically sound recommendations for improving legislation, but also for the coordination of law enforcement activities. The relevance of the topic lies in considering the mechanism of implementation of this institution from the point of view of legislative possibilities and empirical state.

Keywords: *environmental labeling, environmental certification, organic products, environmentally friendly products, environment, consumer, greenwashing.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_60

Кіріспе

Экологиялық сертификаттаудың алғашқы түрлері батыс елдерінде жиырма бесінші ғасырдың соңында пайда болды. Оған түрткі болған жағдайларға: қоршаған орта жағдайының нашарлауы, өнеркәсіптің нәтижесіндегі ластануды, адамдардың қолайлы ортада өмір сүруге және «жасыл» тауарларды тұтынуға деген ұмтылысын жатқызуға бо-

лады. Уақыт өте келе тұрақты даму тұжырымдамасы қалыптасты, сонымен бірге тұрақты өндіріс пен тұтыну дамыды. Бұл тұжырымдамалар экологиялық таңбалаудың маңыздылығын айтарлықтай арттырғаны белгілі.

Қазақстан Республикасында экологиялық таңбалаудың құқықтық негізі аз зерттелген. Елімізде жалпы экологиялық сертификаттау

және таңбалау жүйесін теориялық зерттеулердің жетіспеушілігі сезіледі. Саланы реформалау үшін қолданыстағы құқықтық нормаларды егжей-тегжейлі зерделеу, жүйелеу қажет деп санаймыз.

2015 жылы «Органикалық өнім өндіру туралы» заң қабылданғанына қарамастан, Қазақстанда белгілі бір тауарларға «Есо» немесе «Organic» белгісін берудегі жағдай әлі де түсініксіз қалып отыр. Мәселен, үкімет те, өндірушілер де және көп жағдайда сатып алушылар да осы таңбалаудың нақты тұжырымдамаларын, олардың айырмашылықтарын ажырата алмауда.

Бүгінгі күнде еліміздегі экологиялық сертификаттау және таңбалау қызметін реттейтін заңнаманы жетілдіру қажеттілігі байқалады және мұндай қажеттілік зерттеу бағытын өзекті етуде. Ағымдағы жылдың 27 наурызында Мәжілістің жалпы отырысында депутаттар «Органикалық өнім өндіру және оның айналымы туралы» заңды екінші оқылымда оған ілеспе түзетулерімен бірге қабылдады. Негізгі заң органикалық өнімді өндіруге көшу шарттарын, оны өндіруге, айналымына және таңбалауына қойылатын талаптарды қарастырады. Сондай-ақ, органикалық өнімдерді есепке алу және қадағалау жүйесі, оны өндірушілердің бірыңғай тізімі енгізілетін болады. Заңшығарушымен мұндай өзгерістер органикалық өндірісті халықаралық нарықта қалыптасқан стандарт талаптарына сәйкес сертификаттауға мүмкіндік береді деп болжануда.

Ғылыми мақалада қойылып отырған мақсат елімізде экологиялық таңбалау қызметін реттейтін заңнамаға шолу жасау арқылы оның іс жүзінде қолданылуына баға беру, сонымен қатар жалпы отандық экологиялық сертификаттау және таңбалау жүйесінің дамуын заңнамалық қамтамасыз ету мүмкіндіктеріне талдау жасау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында ақпараттық мәліметтер мен ғылыми ақпарат көздерінің анали-

тикалық әдісі қолданылды. Экологиялық таңбалаумен қатысты зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шет елдік авторлардың ғылыми еңбектеріне шолу жасалынып, заңнамаларды зерттеу теориялық және жүйелік талдау әдістерін пайдалану арқылы жүзеге асты.

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасының «Органикалық өнім өндіру туралы» заңы, экологиялық таңбалау қызметін реттейтін заңнамалық база, «Органикалық өнім өндіру және оның айналымы туралы» заңның жобасы, Қазақстанның «жасыл» экономикаға көшуі жөніндегі тұжырымдамасы, экологиялық таза өнімдерді сертификаттау мен таңбалау қызметін реттейтін халықаралық және шет елдердегі ұлттық заңнамалар, оларды зерттеу нәтижелері пайдаланылды.

Талқылау

Жалпы мағынасында экологиялық таңбалау әртүрлі экологиялық сипаттамалары бар ұқсас өнімдер арасында нормативтік айырмашылығын ажырату құралы деуге болады, мұндай айырмашылықты әртүрлі экологиялық таңбаны тағайындаудан көреміз [1].

Екімыңыншы жылдардың басында алғаш рет елде органикалық өндіріс үшін саяси алғышарттар қалыптаса бастады, Н.Ә. Назарбаев 2007 жылғы Жолдауында агроөнеркәсіптік кешен қызметкерлерінің назарын әлемде белсенді дамып келе жатқан экологиялық таза ауыл шаруашылығы өнімдерінің жаңа нарығына аударуды тапсырған болатын². 2015 жылдың 27 қарашадасында «Органикалық өнім өндіру туралы»³ заңның қабылдануы аталған бағытқа жаңа серпін бергендей болды. 2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі жолдауында Президент Қ.Ж. Тоқаев: «бізде тек елде ғана емес, шетелде де сұранысқа ие органикалық және экологиялық таза өнім өндіру үшін айтарлықтай әлеует бар» - деп атап өтті⁴. Сондай-ақ, Қазақстан үшін экологиялық таза өнімдер нарығын дамыту басым бағыт екендігі «Қазақстан –

² Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – [Электронды ресурс] - Айналыс режими: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2007-zhylgy-28-akpan (жүзінген күні: 01.03.2024).

³ «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z150000423> (жүзінген күні: 01.03.2024).

⁴ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – [Электронды ресурс] - Айналыс режими: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy (жүзінген күні: 01.03.2024).

2050» Стратегиясында⁵, «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдамасында⁶ және агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының тұжырымдамасында⁷ көрсетілген.

Бүгінгі күнде Қазақстанда тауарларды қадағалау үшін таңбалауды енгізу тауарларды ЕАЭО-да сәйкестендіру құралдарымен таңбалау туралы Келісім⁸, сондай-ақ 2019 жылы қолданысқа енген «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы⁹ шеңберінде жүргізілуде. Бұл жалпы таңбалауға арналған нормативтерді қамтитын құжаттар.

2015 жылдың 27 қарашадасында «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының №423-V Заңы қабылданды. Заң ауыл шаруашылығы өнімі мен шикізатын органикалық өндірудің, өңдеудің, сертификаттаудың, қаптаудың, тасымалдаудың, сақтау мен өткізудің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайды. Заңның неізгі әлеуеті ресурстарды ұтымды пайдалануға, халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаны қорғауға, саланы мемлекеттік реттеу, сондай-ақ органикалық деп белгіленген ауыл шаруашылығы өнімдері мен шикізаттарының сапасын арттыру кепілдіктерін қамтамасыз етуге бағытталған.

Заңға сәйкес органикалық өнімдерге: ауыл шаруашылығы өнімдері, балық шаруашылығы өнімдері, жабайы өсімдіктерден алынатын өнімдер және оларды қайта өңдеу

өнімдері, оның ішінде заң талаптарына сәйкес өндірілген тамақ өнімдері жатады¹⁰.

«Органикалық өнім өндіру туралы» заң органикалық сертификаттау органдарына қойылатын талаптарды реттемейді. Органикалық өндірістегі сертификаттау тәртібі техникалық реттеу және стандарттау туралы заңнамаға сәйкес әзірленген Қазақстан Республикасының Ұлттық стандартында айқындалған.

Органикалық өнімге немесе оның өмірлік циклінің процестеріне қойылатын міндетті талаптар органикалық өнімді өндіру мен оның айналымы қағидаларында белгіленеді. Органикалық өнім өндіру кезінде өндірушілер технологиялық немесе зоотехникалық қажеттілік жағдайында немесе диеталық мақсаттар үшін пайдалануға рұқсат етілген тағамдық және жем-шөп қоспаларын қолдануда қойылған талаптарды сақтауға міндетті. Сәйкестік сертификатымен расталатын органикалық өнім мен өндірістің сәйкестігін растау ерікті негізде жүргізіледі [2, 28-30 б.].

Заңды іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігімен келесі нормативті құжаттар әзірленді:

1. Органикалық өнім өндірушілердің тізілімін жүргізу ережесі¹¹.
2. Органикалық өнімдерді өндіру және айналым ережесі¹².
3. Органикалық өнім өнімдіру кезінде қолданылатын, рұқсат етілген құралдар тізімі¹³.

⁵ Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – [Электронды ресурс] - Айналыс режімі: https://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-elbasy-nenazarbaevtyyn-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kaza (жүзінген күні: 05.03.2024).

⁶ «Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577> (жүзінген күні: 11.03.2024).

⁷ «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960> (жүзінген күні: 15.03.2024).

⁸ Соглашение о маркировке товаров средствами идентификации в Евразийском экономическом союзе (г. Алматы, 2 февраля 2018 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36914263&pos=2;-45#pos=2;-45 (жүзінген күні: 15.03.2024).

⁹ «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 12 сәуірдегі N 544 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000544> (жүзінген күні: 15.03.2024).

¹⁰ «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000423> (жүзінген күні: 20.03.2024).

¹¹ «Органикалық өнім өндірушілердің тізілімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 18 желтоқсандағы № 1-3/1102 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012890> (жүзінген күні: 25.03.2024).

¹² «Органикалық өнім өндіру мен оның айналымы қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 23 мамырдағы № 230 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013875> (жүзінген күні: 25.03.2024).

¹³ «Органикалық өнім өндіру кезінде қолданылатын, рұқсат етілген құралдар тізімін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 23 мамырдағы № 231 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013836> (жүзінген күні: 25.03.2024).

2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданыста болған үш стандарттың екеуінің ағымдағы жылы күші жойылып, үшіншісінің орнына ҚР СТ 3111-2023 «Өнімдер органикалық. Өндіріс, қайта өңдеу, таңбалау және сату процесіне қойылатын талаптар»¹⁴ қабылданды.

Бүгінгі күнде шығарылатын өндіріс қалдықтарының көлеміне қарап, өндіру және тұтынудың қоршаған ортаға әсер етуі өте жоғары екенін көреміз. Осы тұрғыдан алғанда экологиялық таңбалау стандарттары кәсіпорындарға өндірістік процестерді қауіпсіз етуге, тауарларды өндіруге қатысатын ресурстарды ұтымды пайдалануға және халық үшін қауіпсіз өнімдерді өндіруге көмектеседі. Экологиялық таза өнімдердің пайдасына таңдау жасау энергияны тұтыну, химиялық заттарды пайдалану, биоәртүрлілік сияқты экологиялық аспектілерге оң әсер етеді және экосертификатталған тауарларды дәстүрлі тауарларға қарағанда көбірек өндіру қоршаған ортаға кері әсердің төмендеуіне кепілдік береді. Мысалы, «Есо» таңбасы арнайы рәсім бойынша 3 саатылы сараптамадан өткен өнімге сараптама қойған шарттардың орындалуын міндетті жүйелі тексеріп отыру негізінде белгілі бір мерзімге беріледі. «Есо» тауар белгісін берудің мұндай жүйесі осы таңбалауды сатып алуды да, қолдан жасауды да болдырмауға бағытталған¹⁵. «Есо» белгісінде Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі Зияткерлік меншік құқықтары комитетінің №24349 тауар белгісінің куәлігі бар.

Іс жүзінде барлық қазақстандық органикалық өнімдер экспортқа шығарылады, сәйкесінше шетелдік стандарттарға сәйкестігіне сертификатталады. Экспорттың негізгі елдері - Еуропалық Одақ, АҚШ, Қытай, Ресей және Украина. Статистикалық деректерге сәйкес Қазақстан Еуропалық Одақтағы органикалық өнімнің жетекші экспорттаушыларының ондығына кіреді. Еуропалық Одаққа экспортталатын негізгі өнімдер: бидай, күнбағыс, майлы дақылдар және соя¹⁶.

Ағымдағы жылдың 27 наурызында Мәжілістің жалпы отырысында депутаттар «Органикалық өнім өндіру және оның

айналымы туралы» заң жобасын екінші оқылымда оған ілеспе түзетулерімен қабылдады. Негізгі заң органикалық өнімді өндіруге көшу шарттарын, оны өндіруге, айналымына және таңбалануына қойылатын талаптарды қарастырады. Сондай-ақ, органикалық өнімдерді есепке алу және қадағалау жүйесі, оны өндірушілердің бірыңғай тізімі енгізілетін болады. Заңшығарушымен мұндай өзгерістер органикалық өндірісті халықаралық нарықта қалыптасқан стандарт талаптарына сәйкес сертификаттауға мүмкіндік береді деп болжануда. Сонымен қатар, сертификаттау объектілерінен органикалық өнімдер алынып тасталады, ендігі тек өндіріс процесі сертификатталатын болады.

Тағы бір жаңашылдық ретінде органикалық өнімді шекара арқылы өткізу кезінде бақылау енгізілуде. Заң жобасын ұсынушылардың пікірінше мұндай бақылау тұтынушылардың құқықтары мен халықтың денсаулығын қорғауға, талаптарға сәйкес келмейтін өнім айналымының жолын кесуге және отандық органикалық өнім өндірушілерді жалған таңбалауға байланысты азаматтарымызды жаңылыстыратын импорттаушылар тарапынан жосықсыз бәсекелестіктен қорғауға ықпал ететін болады.

Ілеспе түзетулердің бірі ретінде сәйкестік сертификаты құнының 50% субсидиялау және органикалық тыңайтқыштарды субсидиялау қосылды. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске енгізілген түзетулермен әкімдіктерде бақылаудың тиісті функцияларын алып тастауға байланысты органикалық өнім өндіру саласындағы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік алынып тасталады. Бұл ретте органикалық өнімді өндіруді бақылау және оның айналымы жөніндегі қызметті қадағалау оларда қалмайды. Ендігі кезекте мұндай функцияны сәйкестікті растау және халықтың санитариялық-эпидемиологиялық салауаттылығы жөніндегі органдар жүзеге асыратын болады¹⁷.

Е.В. Климовтың пікірінше: «Қазақстанда нормативтік-құқықтық база дамудың белсенді кезеңінде. Ұлттық органикалық стандарттар бойынша сертификатталған өндірушілер аз. Алайда, елде сертификаттау жүйелерін

¹⁴ СТ РК 3111-2023 «Продукция органическая. Требования к процессу производства, переработке, маркировке и реализации». // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38691665&pos=3;-108#pos=3;-108 (жүзінген күні: 25.03.2024)

¹⁵ «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000423> (жүзінген күні: 20.03.2024).

¹⁶ Рустамов Ж., Киришнер К., Катто-Андригетто Д. Анализ существующего положения дел институциональной и законодательной базы. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://agrardialog-kaz.de/wp-content/uploads/2021/03/statusquo-organic-report_ru_fin.pdf (жүзінген күні: 29.03.2024)

¹⁷ Мәжіліс принял закон «О производстве и обороте органической продукции» во втором чтении. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id52224/1/1> (жүзінген күні: 30.03.2024)

дамыту үшін нақты белгіленген саяси ерік-жігер бар, оның ішінде өндірушілер тобын ішкі бақылау жүйесі негізінде сертификаттау көзделуде. Мұндай талпыныстардың болуы алдағы бірнеше жылда отандық органикалық секторда оң өзгерістерді болжауға негіз болуда» [2, 28-30 б.].

Қазақстандық органикалық өнім нарығын зерттеуге арнаған еңбектерінде Ш.Е. Альпеисова, Р.А. Қарабасов және Р.С. Беспаетова заңнамадағы терминдер мен түсініктердің мәселелеріне мән берген. Авторлардың пікірінше заңнамадағы терминдердің көптігі және олардың бағыттарының бұлыңғырлығы тұтынушыларды адастыруда: олар органикалық, экологиялық және биологиялық өнімдерге әртүрлі талаптар бар екенін біле бермейді немесе түсінбейді. Бұл өз кезегінде тұтынушылардың көңіл-күйін әділетсіз манипуляциялауға негіз болады және қоғамда органикалық өнімдерге деген теріс көзқарастың қалыптасуына әсер етуі мүмкін. Қазақстандық терминологияда тек «органикалық өнімдер», «органикалық тамақ өнімдері», «экологиялық таза тамақ өнімдері» кеңінен қолданылады. Ал «Bio» өнім белгісі Қазақстанның ішкі нарығындағы тамақ өнімдерінің атауларында әртүрлі приставкалар мен толықтырулар түрінде кездеседі. Мысалы, «Табиғи», «Фермер», «Bio» және басқалар. Соңғы приставканы («Bio») заңнамалық түрде ЕАЭО аумағында шығарылатын сүт өнімдерінің атауларында ғана пайдалануға рұқсат етілген [3].

Саланың маманы, сарапшы Р. Жазыкбаеваның пікірінше елімізде органикалық өнімнің ішкі нарығы әзірге нашар дамыған, бірақ оны дамыту үшін үлкен әлеует бар, әсіресе ірі қалаларда. Органикалық өндіріс тұжырымдамасы еліміз үшін жаңа және халыққа өндіріс критерийлері, органикалық өнімнің артықшылықтары және оны таңбалау ережелері туралы жеткілікті ақпарат жетпеуде. Осыған байланысты «жасыл» өнім белгілерін негізсіз таққан өнімдерді сату қауіпі артуда, бұл әрекеттер әлемде «гринвошинг» (ағылш. greenwashing, whitewash-қа ұқсас – «ағарту», кейде «жасыл камуфляж») деп аталынып кеткен¹⁸.

Ұлттық аккредиттеу орталығының сарапшылары да Қазақстанда гринвошинг трендінің белең алып бара жатқанын атауда. Сертификатталмағанына немесе тауардың экологиялық таза екендігі дәлелденбегеніне қарамастан компаниялар өз өнімдерінің сыртқы қаптамасына «Bio» немесе «Organic» жапсырмаларын жабыстырулары көбейіп кеткен¹⁹.

Р. Жазыкбаеваның пікірінше экологиялық сертификаттауды белсенді қолдана бастау үшін қолданыстағы заңнамалық база жеткіліксіз, сонымен қатар бірқатар ұйымдастырушылық және қаржылық шаралар кешені қабылдануы тиіс. Өндірушілер сертификаттаумен байланысты шығыстарды еңсеру үшін, сондай-ақ химиялық құралдар мен стимуляторлардан бас тартуға байланысты өндіріс көлемі төмендеген өтпелі кезеңде қолдау үшін мемлекет тарапынан субсидиялар қарастырылуы қажет деп санайды автор²⁰. Бұл жерде атай кету керек, талқыланып жатқан жаңа заң жобасында экологиялық сертификаттауды субсидиялау көзделініп отыр. Заң жобасында сәйкестік сертификаты құнының 50%-н және органикалық тыңайтқыштарды субсидиялау көзделген.

Тағы бір ескеретін жағдай, батыс елдерінде болашақта маңызды болуы мүмкін тағы бір үрдіс пайда болуда. Ол елдерде экологиялық таза өнім өндіруді қоғамдық денсаулық сақтау қажеттіліктерімен қатар қарастыра орырып олардың заңнамаларын үйлестіруге, ортақ және бірыңғай құқықтық негіздерін қалыптастыруға әрекеттер жасалынууда [4]. Мұндай саясаттың маңызы зор және болашақта ауқымы кеңейе түседі деп сенеміз. Ол үшін мұндай бастамалар халықаралық деңгейде қолдау тауып, салауатты өмір салтын және экологиялық таза азық-түлікті өндіру мен тұтынуды насихаттау үшін әлемдік қауымдастықтың күш-жігері бірігуі тиіс.

Шет елдердегі қалыптасқан жағдайға келетін болсақ, зерттеу бағытындағы ең озық тәжірибелер, әрине, батыс елдеріне тиесілі. Оның ішінде Еуропалық Одақтың тәжірибесі сәтті деп бағалауға болады.

Еуропалық Одақ деңгейіндегі органикалық өнімдерді өндіру мен таңбалауды реттейтін алғашқы құжаттар 1991 жылы қабыл-

¹⁸ Жазыкбаева Р. Регулирование производства, маркировки и сертификации органических продуктов в законодательстве Республики Казахстан. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://www.aequitas.kz/upload/files/publications/2022/270422_markirovka_kazakhstan_organic_product_new.pdf (жүзінген күні: 01.04.2024)

¹⁹ Переход к экосертификации продуктов в РК затрудняет высокая стоимость органического сельского хозяйства / Первый евразийский деловой журнал «Бизнес-Мир Казахстана». – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: <https://businessmir.kz/2023/01/31/perehod-k-ekosertifikatsii-produktov-v-rk/> (жүзінген күні: 03.04.2024)

²⁰ Жазыкбаева Р. Регулирование производства, маркировки и сертификации органических продуктов в законодательстве Республики Казахстан. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://www.aequitas.kz/upload/files/publications/2022/270422_markirovka_kazakhstan_organic_product_new.pdf (жүзінген күні: 01.04.2024)

данды. 2023 жылы Еуропалық комиссияның 834/2007²¹ және 889/2008²² қайта қаралған ережелері, сондай-ақ 2018 жылғы 30 мамырдағы Еуропалық Одақтың 2018/848²³ жаңа органикалық регламенті қабылданды. Бұл саясат пайдалы тағамдарды өндіруге, атап айтқанда Еуропадағы органикалық өнімдерді таңбалауға қойылатын негізгі талаптарды сипаттайды. Заңнамада экологиялық таза өнім көптеген терминдермен белгіленеді, мысалы, органикалық тағамдар, экологиялық тағамдар, биологиялық тағамдар, сондай-ақ олардың «био» немесе «эко» сияқты қысқартылған атаулары да бекітілген. Мұндай атаулар өндірудің барлық кезеңдерінде органикалық стандарттарды сақтай отырып жасалатын тамақ өнімдері мен сусындарға беріледі. Еуропалық стандарттар ретінде танылған экологиялық таза өнімдер көбінесе «Euro-leaf» (Еуро парағы) деп аталатын белгімен белгіленеді.

Алайда, экологиялық таза өнім өндіру ережелері қызмет көрсету еліне және сертификаттау схемасына байланысты өзгереді. Мемлекеттердегі сертификаттау ұйымдарының көлемі жеткілікті. Мысалы, Германияда 17 биосертификаттау ұйымы болса, 2022 жылғы жағдай бойынша Испанияда 46 ұйым жұмыс істеп тұрған.

Қалай дегенмен де, бұл елдерде де мәселелер жоқ емес. Шетелдік ғалымдармен жүргізілген арнайы зерттеулер барысында алынған деректерге сүйенсек, салыстырмалы түрде дамыған экономикалар қатарына жататын Германия, Чехия және Канаданың өзінде экологиялық өнім өндіру ережелерін бұзушылықтар орын алуда. Зерттеу барысында сауалнамаға қатысқандардың Германияда - 25%, Чехияда - 33% және Канада - 48% экологиялық өнім өндіру кезінде барлық ережелер сақтала бермейтіндігін атаған. Деректерге сәйкес Канадада азаматтардың өздері хабарлаған ықтимал бұзушылықтардың ең жоғары 48% көрсетілген. Мұндай жоғары көрсеткіштің болуы Канададағы сертификаттаудың үлкен аумағы мен бақылаудың қиындығымен және Еуропа елдерімен салыстырғанда экологиялық таза өндіріске қатысты заңнаманың өзгешелігімен байланысты болуы мүмкін [5].

Еуропадан тыс әлемнің бірқатар мемлекеттерінде экологиялық таңбалау кеңінен қолданылуда. Олардың ішіндегі ең танылғандарына келесілерді жатқызуға болады:

- Қытай ұлттық бағдарламасы. 50 000 астам өнімге экологиялық таңба берілген, таңбалаудың 97-ден астам стандарты әзірленген. Бұл таңбалау түрлері I типке сәйкес келеді.

- Жапондық «EcoMark» (Экобелгі) экологиялық таңбалау жүйесі 56 өнім түріне арналған стандарттарды және 5200 тауар түріне арналған сертификаттарды қамтиды. Бұл таңбалау I типке сәйкес келеді, бағдарламада қоршаған ортаға өндірістік қызмет нәтижесінде келтірілген зиянды азайтуға және қалдықтарды қауіпсіз жоюға ықпал ететін өнімді экологиялық таңбалаудың дамыған жүйесі бар. Бағдарлама қайта өңделген өнімдерді пайдалануды және жаңартылмайтын ресурстарды тұтынуды шектеуді ынталандырады. Экологиялық таңбалау тоқыма бұйымдарын, оның ішінде қайта өңделген материалдардан жасалған бұйымдардың нарығын дамытуға қолдау ретінде құрылған болатын.

- Солтүстік Американың «Green Seal» (Жасыл мөр) деп аталынатын I типті таңбалау бағдарламасы. Бағдарламаға сәйкес 32 стандарт әзірленген. Тауарлардың 3800-ден астам түріне экологиялық таңбалар берілуде.

- Канадалық экологиялық бағдарлама - 76 критериді қамтиды және 10000-нан астам өнім түрлеріне қолданылуда. Мемлекетте қоршаған ортаға зиянды азайту мен қауіпсіз жоюға ықпал ететін өнімдерді таңбалаудың дамыған жүйесі бар [6].

Ал халықаралық деңгейге келетін болсақ, экологиялық таңбалауды қолдану алғашқы рет 1992 жылы Рио-де-Жанейрода өткен БҰҰ-ның Қоршаған орта және даму жөніндегі Дүниежүзілік конференциясында ұсынылды. Бас құжатта елдердің үкіметтері өнеркәсіптік сектормен ынтымақтастықта тауарлар мен қызметтердің экологиялық таңбалауын енгізу және тарату мақсаты болып табылатын ақпараттық бағдарламаларды дамытуға және кеңейтуге жәрдемдесу, сондай-ақ, сатып алушыда экологиялық таза өнім мен ондай болып табылмайтын өнім

²¹ Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91. // <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/834/oj> (жүзінген күні: 03.04.2024).

²² Commission Regulation (EC) No 889/2008 of 5 September 2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control. // <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/889/oj> (жүзінген күні: 03.04.2024).

²³ Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on organic production and labelling of organic products and repealing Council Regulation (EC) No 834/2007. // <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/848/oj> (жүзінген күні: 03.04.2024).

арасында таңдау мүмкіндігін жасау үшін өнімнің экологиялық сипаттамаларын көрсететін ақпаратты таратуға жәрдемдесу қажет екендігі айтылған [7].

Қазіргі уақытта экологиялық таңбалау халықаралық сауданың қарқынды дамуының арқасында кеңінен таралуда. Экологиялық таңбалау жүйесін дамыту Дүниежүзілік сауда ұйымының сауда және қоршаған ортаны қорғау комитетінде күн тәртібіндегі басымдықтардың бірі ретінде қойылған. Дүниежүзілік Банктің да рөлін оң бағалауға болады, мұндағы талаптар экологиялық және әлеуметтік жұмыстарды қолдау бағдарламасына енгізілген.

Экологиялық таңбалау «жасыл» мемлекеттік сатып алуды дамытуда да оң әсер етуде. Мұндай таңбалаудың болуы мемлекеттік сатып алу саласын реформалау үшін сөзсіз қажет элемент болып табылады [8]. Осы контекстте экологиялық таңбалаудың дамуына оң әсер бергендердің қатарына: «Environmental Choice» (Экологиялық таңдау) канадалық экологиялық таңбалау жүйесі, жапондық «Eco-Mark» (Экобелгі) экологиялық бағдарламасын және американдық «Green Seal» (Жасыл мөр) атауға болады [6].

Ұлттық заңнаманы жетілдірумен қатар Қазақстан ЕАЭО шеңберінде органикалық заңнаманы ортақ үйлестіру процесіне тартылған. 2021 жылғы желтоқсанда ЕАЭО елдерінің органикалық өнімнің ортақ нарығын дамыту жөніндегі жол картасы қабылданды. Келісімнің негізгі ережелерінің бірі ЕАЭО-ның жалпы нарығында өнімді сертификаттауды өзара тану мақсатында мүше-мемлекеттердің органикалық өнімдерін өндіруге және таңбалауға қойылатын талаптарды бірыңғай тәртіпке келтіруге арналған.

2022 жылдан бері мүше елдер үшін ортақ болуы тиіс «Органикалық өндіріс өнімі» (ККМ 557) стандарты талқылануда. ЕАЭО кіретін елдермен органикалық өнімдерді сату бойынша бірыңғай нарық құру бағытында белсенді жұмыстар жүргізіліп келеді. Қазіргі геосаяси дағдарыс аймақтағы интеграциялық процестерге әсер ететіні сөзсіз, дегенмен, саяси бағыт сақталуда.

Нәтижелер

Қазіргі уақытта бар қазақстандық органикалық өнімдер экспортқа шығарылуда. Ішкі нарық әзірге нашар дамыған, бірақ оны дамыту үшін үлкен әлеует бар, әсіресе ірі қалаларда. Органикалық өндіріс тұжырымдамасы еліміз үшін жаңа және халыққа өндіріс критерийлері, органикалық өнімнің

артықшылықтары және оны таңбалау ережелері туралы жеткілікті ақпарат жетпеуде.

Заңнамада терминдер мен түсініктерді ажыратуға байланысты мәселелер бар. Жоғарыда талқыланған авторлардың терминдердің көптігіне байланысты тұтынушыларда қиындықтар туындауына қатысты пікірлермен келісеміз. Көпшілік органикалық, экологиялық және биологиялық өнімдерге әртүрлі талаптар бар екенін біле бермейді немесе түсінбейді, ал елде оны кәсіби түсіндіру мен мониторинг жүргізіші субъект белгіленбеген. Бұл өз кезегінде тұтынушы үшін қиындық туғызып, органикалық өнімдерге деген теріс көзқарастың қалыптасуына әсер етуде. Қазақстандық терминологияда тек «органикалық өнімдер», «органикалық тамақ өнімдері», «экологиялық таза тамақ өнімдері» кеңінен қолданылады. Ал «Bio» өнім белгісі Қазақстанның ішкі нарығындағы тамақ өнімдерінің атауларында әртүрлі приставкалар мен толықтырулар түрінде кездеседі.

Импорттық және отандық тауарлардың арасында гринвошинг әрекеттерінің өршуі кезінде «Organic», «Bio» немесе «Eco» сертификаттарын алу іс жүзінде қазақстандық өндірушіге ешқандай артықшылық бермейтін жағдай қалыптасқан. Себебі тұтынушы мұндай өнімнің шын мәнінде экологиялық таза жолмен өндірілгенін анықтай алмайды, тиісінше мұндай белгілерге сенбейді. Қазақстанда да, ЕАЭО шеңберінде де «жасыл» өндірушілердің ортақ тізімі қарастырылмаған. Ал елдегі мемлекеттік органдар іс жүзінде дәрменсіз күйге түскен, себебі бірде-бір мемлекеттік компания экологиялық таңбалаудың сәйкестігін тексерумен айналыспайды немесе бақыламайды.

Қазақстанда экологиялық таза тауарларға сұраныс қарапайым сатып алушылар деңгейінде ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік деңгейде де өсуі байқалады. Бүгінгі таңда көптеген елдерде «жасыл» мемлекеттік сатып алу тәжірибесі дамыған, ендігі кезекте экологиялық таңбаның болуы тендерлер мен конкурстарға қатысушылар үшін де маңызды артықшылық болып табылады. Қазақстан да мұндай үрдістен қалыс қалмауда. Заңшығарушы «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заң жобасын талқылауда, оған сәйкес мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік компаниялардың сатып алуларына экологиялық талаптарды енгізу жоспарлануда. Олардың ішінде қайта өңделген шикізатты пайдалану және тауарлар өндірісінде табиғи ресурстарды үнемдеу, өнімнің

расталған «жасыл» таңбалануы, қалдықтарды қайта өңдеудің жоғары дәрежесі және тағы басқалары бар.

Сондықтан, «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заңның қабылдануы экологиялық таңбалауға деген мемлекет ішіндегі сұранысты арттырып, отандық жүйенің дамуына жаңа серпін беруі тиіс деп санаймыз.

Қорытынды

Елде экологиялық таңбалау түрлерін белсенді қолдану үшін заңнаманың қолданыстағы базасы жеткіліксіз деп санаймыз, нормативтердің іс жүзінде қолданыла бастауы үшін қажет өзгерістер сұрануда. Сонымен қатар бірқатар ұйымдастырушылық және қаржылық шаралар кешені қабылдануы қажет болып отыр.

Е.В. Климов атап өткендей, Қазақстанда нормативтік-құқықтық база дамудың белсенді кезеңінде, елде сертификаттау жүйелерін дамыту үшін нақты белгіленген саяси ерік-жігер бар. Мұндай саясатты жүзеге асыру үшін, отандық экологиялық таңбалау жүйесін реттейтін заңнаманы жетілдіру мен бақылау механизмдерінің іс жүзінде тиімді жұмыс істеуі үшін қажет келесідей ұсыныстарды ескеру маңызды деп санаймыз:

1. Көптеген елдерде экологиялық таза өнімдерді тексеру үшін қолданылатын үшінші тараптың сертификаттауы түріндегі бір балама құралы бар, ал қолданыстағы отандық заңнамада осындай нормаларды қарастырмайды. Тиісті ережелердің болмауы сертификаттау және экологиялық таңбалау жүйесінің тиімді жұмыс істеуіне кедергі болып отыр және Қазақстанда PGS сияқты кем дегенде бір сертификаттауды қабылдау ұсынылады. PGS - бұл жергілікті деңгейге бағытталған сапаны қамтамасыз ету жүйесі. Ол өзара сенім қағидасы мен білім алмасуды басшылыққа ала отырып жұмыс істейтін болады және өндірушілерді мүдделі тараптардың белсенді қатысуымен сертификаттайды.

2. Заңдағы терминдерге қатысты түсініксіздер жойылуы тиіс. Таңба белгілері мен қолданылатын ажырату терминдерінің нақты анықтамасы органикалық өнімдердің өндірісі мен айналымын реттеуге арналған негізгі заңда берілуі тиіс.

3. Жоғарыда атап өткендей, гринвошинг әрекеттерінің өршуі кезінде «Organic», «Bio» немесе «Eco» сертификаттарын алу іс жүзінде қазақстандық өндірушіге ешқандай артықшылық бермейтін жағдай қалыптасты,

себебі, тұтынушы мұндай белгілердің шын мәнінде органикалық өнімге тағылғанын анықтай алмауда, тиісінше мұндай белгілерге деген сенім төмен. Қазақстанда да, ЕАЭО шеңберінде де «жасыл» өндірушілердің ортақ тізімі қарастырылмаған. Ал елдегі мемлекеттік органдар іс жүзінде дәрменсіз күйге түскен, себебі бірде-бір мемлекеттік компания экологиялық таңбалаудың сәйкестігін тексермейді немесе бақыламайды.

Аталған мәселелер шешімін табуы тиіс, Қазақстан бойынша ортақ «жасыл» компаниялардың тізімі енгізілген база болуы қажет деп санаймыз. Оған жауапты, таңбалаудың сәйкестігін тексеріп отыратын немесе бақылайтын субъект анықталуы қажет. Гринвошинг мәселесіне қарсы тұратын шаралар жоспары қабылдануы тиіс.

4. Кәсіпорындардың органикалық немесе экологиялық таза өндіріске көшу процесі экономикалық жағынан да, әлеуметтік жағынан да барынша ыңғайлы және тиімді болуы үшін мемлекеттік сектор бизнеске барлық өндірістік және сертификаттау процестерін жолға қою мәселелерінде жан-жақты көмектесуі тиіс. Субсидиялар, жеңілдіктер қарастырылуы керек, бюрократиялық кедергілер азаюы қажет. Сондай жағдайда ғана Қазақстанда «Eco», «Bio» және «Organic» таңбалары бар табиғи өнімдердің саны артуы мүмкін.

5. «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заңның қабылдануы да маңызды деп санаймыз. Онда көзделген мемлекеттік сатып алуғағы экологиялық талаптардың күшіне енуі экологиялық таңбалауға деген сұранысты арттыратын болады.

Органикалық өнімді өндіру мен таратуға қатысты талқыланып жатқан жаңа заңның қабылдануы елімізде осы бағытты реттейтін қосымша ережелер мен стандарттарды қайта қарауды қажет етері сөзсіз. Негізгі заңдағы жаңашылдықтың аз еместігін ескеретін болсақ мұндай өзгерістердің күрделі болатыны күмән тудырмайды. Ал мұндай стандарттарды әзірлеудегі басты тәуекел - критерийлердің елдегі қалыптасқан жағдайды ескермеуі себебінен іс жүзінде қолданылмауы деп санаймыз. Бұған жол бермеу үшін стандарттарды әзірлеуде елдің экономикалық-әлеуметтік жағдайы мен технологиялық даму деңгейін ескеру қажет, зерттеушілер мен сарапшылар және салалық ұйымдар тарапынан берілетін ұсыныстарға мән берілуі маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Du M. *Voluntary Ecolabels in International Trade Law: A Case Study of the EU Ecolabel*. // *Journal of Environmental Law*. Vol. 33, Issue 1 – 2021 – pp. 167-193.
2. Климов Е.В. *Обзор законодательства по сертификации групп малых и средних органических сельхозпроизводителей центральной Азии*. – Алматы: KAZFOAM. – 2021. – 48 с.
3. Альпеисова Ш.Е., Қарабасов Р.А., Беспаева Р.С. *Қазақстандық органикалық өнім нарығы: бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету мәселелері*. // *Аграрлық нарық проблемалары*. № 4 – 2022. – 78-85 б.
4. Seufert V., Ramankutty N., Mayerhofer T. *What is this thing called organic? – How organic farming is codified in regulations*. // *Food Policy*. Vol. 68 – 2017. – pp. 167-193.
5. Kononets Y., Konvalina P., Bartos P., Smetana P. *The evolution of organic food certification*. // *Frontiers in Sustainable Food Systems*. Vol. 7 – 2023. – pp. 1-16.
6. Казанцева А. Н., Маликова О.И. *Экологическая маркировка как инструмент перехода к устойчивому развитию*. // *Инновационная экономика*. №4 (210) – 2016. – С. 71-75.
7. Basu A., Chau N., Grote U. *Eco-Labeling and Stages of Development*. // *Review of Development Economics*. Vol. 7 – 2003. – pp. 228-247.
8. Ибрагимова Ф.Г., Айтқазин Е.М. *Қазақстан Республикасындағы «жасыл» мемлекеттік сатып алу институтының дамуын заңнамалық қамтамасыз етудің өзекті сұрақтары*. // *Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы*. №3 (29) – 2023. – 18-28 б.

REFERENCES

1. Du M. *Voluntary Ecolabels in International Trade Law: A Case Study of the EU Ecolabel*. // *Journal of Environmental Law*. Vol. 33, Issue 1 – 2021. – pp. 167-193.
2. Klimov E.V. *Obzor zakonodatel'stva po sertifikacii grupp malyh i srednih organicheskikh sel'hozproizvoditelej central'noj Azii*. – *Almaty: KAZFOAM*. – 2021. – 48 s.
3. Al'peisova Sh.E., Karabasov R.A., Bespaeva R.S. *Kazakstandyk organikal'nyk onim narygy: basekege kabiletilikti kamtamasyz etu maseleleri*. // *Agrarlyk naryk problemalary*. № 4 – 2022. – 78-85 b.
4. Seufert V., Ramankutty N., Mayerhofer T. *What is this thing called organic? – How organic farming is codified in regulations*. // *Food Policy*. Vol. 68 – 2017. – pp. 167-193
5. Kononets Y., Konvalina P., Bartos P., Smetana P. *The evolution of organic food certification*. // *Frontiers in Sustainable Food Systems*. Vol. 7 – 2023. – pp. 1-16
6. Kazanceva A. N., Malikova O.I. *Jekologicheskaja markirovka kak instrument perehoda k ustojchivomu razvitiju*. // *Innovacionnaja jekonomika*. №4 (210) – 2016. – S. 71-75
7. Basu A., Chau N., Grote U. *Eco-Labeling and Stages of Development*. // *Review of Development Economics*. Vol. 7 – 2003. – pp. 228-247
8. Ibragimova F.G., Ajtkazin E.M. *Kazakstan Respublikasyndagy «zhasyl» memlekettik satyp alu institutynyn damuyn zannamalyk kamtamasyz etudin ozekti syraktary*. // *Kykyk korgau organdary akademijasynyn zharshysy*. №3 (29) – 2023. – 18-28 b.

МЕМЛЕКЕТТІК ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ МҮЛКІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІНІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ

Даулеткелди Мурзаханович Махмадинов

*Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты, SDU University;
Қаскелең қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: dayletkeldi@mail.ru*

Бақыт Өмірханұлы Алтынбасов¹

*Заң ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: altynbasov@yandex.ru*

Нурмухамед Даулеткелдіұлы Мырзатаев

*PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Азаматтық
құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрa меңгерушісінің
ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыстар жөніндегі
орынбасары; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: mikhailnur@mail.ru*

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоғары оқу орындарының мүлкінің құқықтық режимі, атап айтқанда, мемлекеттік кәсіпорындар, коммерциялық емес акционерлік қоғамдар және мемлекеттік мекемелер мәртебесінде жұмыс істейтін ұйымдардың құқықтық мәртебесіне қатысты қолданыстағы заңнаманың нормалары жан-жақты қарастырылады. Бұл оқу орындарының құқықтық мәртебесі мүлкілік құқықтарға тікелей әсер ететіні анық, ал мүлкілік қатынастардың ерекшеліктері ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасына, сондай-ақ елдің экономикалық және әлеуметтік даму көрсеткіштеріне елеулі ықпал етеді. Білім беру ұйымдары, әсіресе, мүлкілік иелену, пайдалану және билік ету құқықтарына қатысты көптеген шектеулерге тап келеді, бұл жағдай өз кезегінде олардың қаржылық тұрақтылығына және бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсерін тигізеді. Мақалада осы мәселелерді талдайтын ғалымдардың зерттеулері негізінде құқықтық нормалар мен мүлкілік басқаруға қатысты заңнамадағы қайшылықтар анықталады. Аталған құқықтық мәселелер білім беру ұйымдарының мүлкілік қатынастарын тиімді басқару, сондай-ақ олардың толыққанды жұмыс істеуі мен дамуына қажеттілікті арттыратын факторлар ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарының мүлкіпен байланысты мәселелері қаржылық ресурстарды тиімді пайдалануға, инвестициялық тартымдылықты арттыруға, және де білім беру сапасын көтеруге мүмкіндік беретін шешімдер әзірлеуді талап етеді. Бұл мәселенің маңыздылығы білім беру жүйесінің тұрақтылығы мен сапасын қамтамасыз ету үшін аса өзекті болып табылады, өйткені мүлкілік басқарудың тиімділігі білім беру ұйымдарының дамуында, ғылыми зерттеулердің жүзеге асырылуында және кадрлық потенциалдың қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Осының барлығы жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және халықаралық стандарттарға сай білім беру сапасын қамтамасыз ету үшін маңызды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік кәсіпорындар, мемлекеттік мекемелер, құқықтық режим, акционерлік қоғам, мүлкілік қатынастар, құқықтық мәртебе.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ИМУЩЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Махмадинов Даулеткелди Мурзаханович

Докторант факультета права и социальных наук, SDU University; г. Каскелен, Республика Казахстан; e-mail: dayletkeldi@mail.ru

Алтынбасов Бахыт Омирханович

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: altynbasov@yandex.ru

Мырзатаев Нурмухамед Даулеткелдиевич

Доктор PhD, заместитель заведующего по научно-инновационной работе и международным связям кафедры гражданского права, гражданско-процессуального и трудового права Казахского национального университета им. аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: tixametnur@mail.ru

Аннотация. В статье подробно рассматривается правовой режим имущества государственных высших учебных заведений Республики Казахстан, в частности нормы действующего законодательства, касающиеся правового статуса организаций, действующих в статусе государственных предприятий, некоммерческих акционерных обществ и государственных учреждений. Очевидно, что правовой статус этих учебных заведений напрямую влияет на имущественные права, а особенности имущественных отношений оказывают существенное влияние на качество предоставляемых образовательных услуг, а также на показатели экономического и социального развития страны. Образовательные организации сталкиваются со многими ограничениями, особенно в отношении прав владения, пользования и распоряжения имуществом, что, в свою очередь, отрицательно сказывается на их финансовой устойчивости и конкурентоспособности. В статье на основе исследований ученых, анализирующих эти вопросы, выявляются противоречия в правовых нормах и законодательстве, касающемся управления имуществом. Данные правовые вопросы рассматриваются как важнейшие факторы для эффективного управления имущественными отношениями организаций образования и обеспечения необходимых условий для их развития. Кроме того, проблемы организаций образования, связанные с имуществом, требуют разработки решений, позволяющих эффективно использовать финансовые ресурсы, повышать инвестиционную привлекательность, а также повышать качество образования. Значимость данного вопроса является наиболее актуальной для обеспечения стабильности и качества системы образования, поскольку эффективность управления имуществом играет решающую роль в развитии образовательных организаций, осуществлении научных исследований и формировании кадрового потенциала. Все это важно для повышения конкурентоспособности вузов и обеспечения качества образования в соответствии с международными стандартами.

Ключевые слова: государственные предприятия, государственные учреждения, правовой режим, акционерное общество, имущественные отношения, правовой статус.

ABOUT SOME FEATURES OF THE LEGAL REGIME OF THE PROPERTY OF STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Makhmadinov Dautletkeldi Murzakhanovich

Doctoral student at the Faculty of Law and Social Sciences, SDU University; Kaskelen c., Republic of Kazakhstan; e-mail: dayletkeldi@mail.ru

Altynbasov Bakhyt Omir Khanovich

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Eurasian National University named after L. N. Gumilyov;
Astana c., Republic of Kazakhstan, e-mail: altynbasov@yandex.ru*

Myrzataev Nurmukhamed Dauletkeldyevich

*PhD, Deputy Head of Scientific and Innovative Work and International
Relations, of the Department of Civil Law, Civil Procedure
and Labor Law of Al-Farabi Kazakh National University;
Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: muxametnur@mail.ru*

Abstract. *The article examines in detail the legal regime of the property of state higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan, in particular the norms of current legislation concerning the legal status of organizations operating in the status of state enterprises, non-profit joint-stock companies and state institutions. It is obvious that the legal status of these educational institutions directly affects property rights, and the specifics of property relations have a significant impact on the quality of educational services provided, as well as on the indicators of economic and social development of the country. Educational organizations face many restrictions, especially with regard to the rights of ownership, use and disposal of property, which, in turn, negatively affects their financial stability and competitiveness. Based on the research of scientists analyzing these issues, the article reveals contradictions in legal norms and legislation related to property management. These legal issues are considered as the most important factors for the effective management of property relations of educational organizations and ensuring the necessary conditions for their development. In addition, the problems of educational organizations related to property require the development of solutions that make it possible to effectively use financial resources, increase investment attractiveness, and improve the quality of education. The importance of this issue is most relevant for ensuring the stability and quality of the education system, since the effectiveness of property management plays a crucial role in the development of educational organizations, the implementation of scientific research and the formation of human resources. All this is important for improving the competitiveness of universities and ensuring the quality of education in accordance with international standards.*

Keywords: *state-owned enterprises, state institutions, legal regime, joint-stock company, property relations, legal status.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_71

Кіріспе

Мемлекеттік жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесіне қатысты Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының нормаларын талдай отырып, заңнамалық актілерде өз мүлкін басқару, иелену және билік ету контекстінде осы ұйымдардың құқықтарының мәні туралы бірыңғай түсінік жоқ деп пайымдауға болады. Сонымен бірге, білім беру саласындағы мүлкілік қатынастарды дамыту негізгі білім беру қызметін жүзеге асыруға айтарлықтай әсер етеді, бұл өз кезегінде экономикалық және әлеуметтік дамудың кең міндеттерімен байланысты. Мысалы, бір авторлар жоғары оқу орындары жергілікті экономикаға, әсіресе туризм индустриясына айтарлықтай әсер ететіндігін атап көрсетеді [1]. Білім беру жүйесі ғылымның дамуы мен таралуында, жаңа білімнің сақталуы мен оны ұсынылуында шешуші рөл атқарады. Ол экономикалық өсу мен еңбек нарығының

талаптарына сай бейімделуге ықпал етіп, азаматтарды саяси және іскерлік өмірде белсенді қатысуға дайындайды. Сонымен қатар, ол халықтың кәсіби дағдылары мен әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыру арқылы мемлекет пен қоғамның дамуына қажетті әлеуетті қамтамасыз етеді. Осы тұрғыда мемлекеттік жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режимі проблемаларының өзектілігі артып келеді, бұл білім беру ұйымдары мүлкінің заттық құқықтары мен құқықтық мәртебесінің мәнін терең зерттеуді талап етеді. Мүлкілік қатынастарды реттеудің тиімділігі қазіргі білім беру жүйесінің дамуы мен жаңғыруы үшін маңызды болып отыр. Қазақстанның құқықтық дәстүрлерін ескеріп, білім беру ұйымдарының азаматтық құқықтық қатынастарға белсенді араласуы білім беру саласын жаңартудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

«Құқықтық режим» ұғымы құқық теориясында және заң ғылымының әртүрлі са-

лаларында кеңінен қолданылады, оны ғалымдар құқық объектілеріне, субъектілер санаттарына және қызмет түрлеріне қатысты әртүрлі контексттерде қолданады. Алайда, мағыналардың алуан түрлілігіне қарамастан, құқықтық режим өзінің негізгі анықтама-сында құқықтық реттеудің нақты құрылымын білдіреді. Ол құқықтың функционалдық аспектілерімен сипатталады және қоғамдық қатынастарға әсер ететін құқықтық құралдар кешенін қамтиды. Бұл құралдар құқықтық реттеу мақсаттарына тиімді қол жеткізу үшін жағдайлар жасайды. Демек, құқықтық режимді әлеуметтік өзара әрекеттесудегі тұрақтылық пен реттілікке ықпал ететін құқықтық жүйенің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға болады.

Мемлекеттік жоғары оқу орындары шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар нысанында не коммерциялық емес акционерлік қоғамдар не мемлекеттік мекеме ретінде жұмыс істейді, бұл оларды мемлекеттік заңды тұлғалар ретінде саралайды. «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 14) тармақшасына сәйкес мұндай заңды тұлғаларға мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелер кіреді². Олардың құқықтық мәртебесі республикаға тиесілі мүлікті мемлекеттік басқару шеңберінде білім беру функцияларын орындауды көздейді. Осы оқу орындарының мемлекеттік мүлікті басқаруы мен пайдалануы олардың қызметінің тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған арнайы құқықтық нормалармен реттеледі. Бұл білім беру ұйымдары жоғары білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыруда шешуші рөл атқарады.

Профессор С.С. Алексеев құқықтық режимді реттеудің ерекше әдістерімен, құқықтар мен міндеттердің пайда болу және жүзеге асырылу тәртібімен, сондай-ақ санкцияларды қолданумен сипатталатын құқықтық ықпал етудің тұтас жүйесі ретінде қарастырады [2, с.172]. И.Ф. Сюбареваның пікірінше, құқықтық режим – бұл құқықтық құралдар мен тетіктер кешенін қолдану арқылы көрсетілген құқықтық реттеудің нақты нысаны. Бұл құралдар мен механизмдер сипатты бағыттайды және оларды реттеу мен басқарудың ерекше тәртібін қалыптастыра отырып, қоғамдық қатынастарға құқықтық әсер ету векторын анықтайды [3]. Өз кезегінде, профессорлар Н.И. Матузов, А.В. Малько құқықтық ре-

жимді әртүрлі құқықтық құралдар мен әдістер арқылы жүзеге асырылатын қоғамдық қатынастарды реттеудің ерекшелігі ретінде сипаттайды, бұл құқықтық реттеудің әртүрлі салаларына жеке көзқарастың қажеттілігін көрсетеді. Қоғамдық қатынастардың әрбір саласы құқықтық ықпал ету әдістері мен түрлерінің бірегей үйлесімін талап етеді [4, с.272]. Сонымен қатар, құқық теориясында осы тұжырымдаманың мәнін ашатын басқа тәсілдер бар [5, с.140].

Құқықтық режим тұжырымдамасын зерттей отырып, жоғарыда аталған ғалымдар оны құқықтық әдістер мен құралдар кешені арқылы көрсетілген құқықтық реттеу нысаны немесе жүйесі ретінде қарастыратынын атап өтуге болады. Бұл тетіктер құқықтық реттеу мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін құқықтық жүйе шеңберінде оларды ретке келтіруге және бақылауға жәрдемдесу арқылы қоғамдық қатынастарға ерекше әсер етуге бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдістемелік негізі-әлеуметтік-саяси және құқықтық құбылыстарды олардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігінде зерттеуге мүмкіндік беретін танымның диалектикалық әдісі. Жұмыс барысында талдау, синтездеу, салыстыру және салыстыру әдістері де қолданылды. Осы әдістерді қолдану білім беру ұйымдары мүлкінің құқықтық режимін және осы саладағы кәсіпкерлік қызметті жан-жақты зерттеуге, мүліктік қатынастардың негізгі ерекшеліктерін анықтауға және мүліктік құқықтардың заңнамалық аспектілерін қарастыруға ықпал етті.

Нәтижелер мен талқылаулар

Құқықтық режим тұжырымдамасы ғылыми зерттеулерде жеткілікті түрде маңызды болып көрінгенімен, бұл тұжырым кеңірек талдауды қажет етеді. Құқықтық режим термині ғылыми басылымдарда белсенді қолданылады. Дегенмен, мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы шеңберіндегі құқықтық режимдер теориясының толыққанды тұжырымдамасы әлі қалыптасқан жоқ. Бұл құбылыстың бірнеше себептері бар. Біріншіден, жиі жүйеленбейтін пікірлердің кең ауқымы бар. Бұл көзқарастар қарама-қайшы болуы мүмкін және құқықтық режимдердің табиғаты мен мәнінің негізгі аспектілеріне қатысты. Екіншіден, құқықтық

² «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024)

режимдер бастапқыда нақты бір салаларға бағытталған және тек белгілі бір мақсаттарға немесе ведомстволарға байланысты құрылады, сондықтан оларды қолдану аясы шектеулі болады. Үшіншіден, нормативтік құқықтық актілерде осы тұжырымдаманы бекітуде біркелкіліктің болмауы байқалады. Мұндай кемшіліктер тәжірибеде кездесетін жағдайлардың мәніне де әсер етеді.

Бүгінгі таңда «құқықтық режим» термині құқықтық режимдердің әртүрлі санаттары көзделген Қазақстан заңнамасында кеңінен қолданылады. Мысалы, оларға «Астана» халықаралық қаржы орталығының режимі³, әлеуметтік сипаттағы төтенше жағдай режимі⁴, шарттар режимі⁵, арнайы экономикалық аймақ режимі⁶, пайдалы қазбалар режимі⁷, мемлекеттік мүлік режимі⁸, сондай-ақ терроризмге қарсы операция режимі⁹ жатады. Осы режимдерді анықтайтын нормативтік құқықтық актілердің тізімі ұзақ. Олардың барлығы қоғамдық қатынастардың әртүрлі аспектілерін реттеуге және нақты құқықтық режимдерді орнатуға бағытталған. «Құқықтық режим» немесе жай «режим» термині көптеген ережелерде кездеседі, бірақ оларда оның нақты анықтамасы жоқ. Дегенмен, әртүрлі құқықтық режимдерді реттейтін нормаларды дұрыс қолдану үшін осы тұжырымдаманың мәні мен заңды табиғатын терең түсіну қажет.

С.И. Ожегов сөздігіне сәйкес, «режим» сөзінің контекстке байланысты өзгеруі мүмкін бірнеше мағынасы бар. 1) Істер, әрекеттер тәртібі. Бұл мән өмірдің әртүрлі салаларына қатысты болуы мүмкін, белгілі бір әрекеттерді орындаудың белгіленген тәртібін көрсетеді. Мысалы, жұмыс немесе оқу контекстінде режим уақытты ұйымдастыруға және өнімділікті арттыруға көмектесетін нақты күн тәртібін білдіруі мүмкін. 2) Қызмет, жұмыс, бір нәрсенің болу шарттары. Бұл

анықтама белгілі бір объект немесе жүйе жұмыс істейтін белгілі бір жағдайларды білдіреді. Мысалы, кәсіпорынның жұмыс режимі ашылу сағаттарын, үзілістерді және жұмыс тиімділігіне әсер ететін басқа параметрлерді қамтуы мүмкін. 3) Мемлекеттік жүйе. Бұл мән әдетте халыққа қарсы немесе анти-демократиялық болуы мүмкін режимдерге қатысты теріс контексте қолданылады. Бұл жағдайда «режим» термині азаматтардың құқықтары мен бостандықтары шектелген авторитарлық немесе тоталитарлық басқармаларға сілтеме жасау үшін қолданыла алады [6]. Осылайша, «режим» сөзі көп мағыналы және ұйымдық құрылымдар мен ережелерді де, саяси жағдайларды да көрсететін әртүрлі контексттерде қолданылуы мүмкін.

Әрбір білім беру ұйымының құқықтық режимі Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің¹⁰ және «Мемлекеттік мүлік туралы» заңының¹¹ қолданыстағы нормаларымен айқындалатын белгілі бір мүлкі болады. Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік жоғары оқу орындарының құрылтайшысы болып табылады. Өз кезегінде құрылтайшының өкілеттігі Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім, Ішкі істер, Қорғаныс министрліктеріне, Ұлттық қауіпсіздік комитетіне, Жоғары сотқа және т.б. мемлекеттік органдарға беріледі. Осылайша, мемлекеттік жоғары оқу орындарының мүліктік қатынастарын құқықтық реттеу белгіленген заңнамалық нормалар шеңберінде жүзеге асырылады, бұл білім беру саласында мемлекеттік мүлікті тиімді басқаруға және пайдалануға ықпал етеді.

Мемлекеттік жоғары оқу орындарының құрылтайшысы өз мүлкінің бір бөлігін бөледі және белгіленген жарғы шеңберінде оның қызметін қамтамасыз ету үшін оны оқу орнына бекітеді. Алайда, мұндай мүлікті бөлу жоғары оқу орындарының толыққанды

³ «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁴ «Төтенше жағдай туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 ақпандағы № 387 Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000387_links (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁵ «О реабилитации и банкротстве» Закон Республики Казахстан от 7 марта 2014 года № 176-V ЗПК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000176/z140176.htm> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁶ «Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 3 сәуірдегі № 242-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000242> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁷ «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁸ «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁹ «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі № 416-I Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000416_ (жүзінген күні: 10.10.2024).

¹⁰ 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі № 268-ХІІІ // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (жүзінген күні: 10.10.2024).

¹¹ «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024).

жұмыс істеуі үшін жеткіліксіз. Сондықтан құрылтайшы ағымдағы операцияларды қаржыландыруды қамтамасыз ететін қаржы қаражатын беруді жалғастыруда. Бүгінгі таңда қаржыландыру тұрақты емес және жеткіліксіз көлемде жүзеге асырылады, бұл мемлекеттік жоғары оқу орындарының нақты қажеттіліктеріне жауап бермейді. Осы орайда, заңнамалық актілерде қаржыландырудың минималды көлемін нақты реттеудің болмауы белгілі бір қайшылықтарды тудыратыны атап өткен жөн. Бұл қайшылықтар акционерлік қоғам мәртебесі бар жоғары оқу орындарын толық қаржыландыру мүмкіндігіне де, мемлекеттік кәсіпорындар ретінде жұмыс істейтін жоғары оқу орындары үшін өзін-өзі қаржыландыруға да қатысты [7]. Осылайша, бұл жағдайлар білім беру ұйымдарының тұрақты жұмыс істеуі мен дамуын едәуір қиындатады, бұл ұсынылатын білім сапасына теріс әсер етеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 202-бабы шеңберінде Қазақстан Республикасының заңнамасы меншік құқығы ретінде мекемелер мен қазыналық кәсіпорындарға оралымды басқару құқығын бекітеді. Бұл құқық оларға меншік иесі берген мүлікті иеленуге, пайдалануға және билік етуге мүмкіндік береді, бірақ олардың қызметінің мақсаттары мен меншік иесінің тапсырмаларына сәйкес заңнамалық актілерде белгіленген шектерде ғана¹².

Алайда, осы норманың мазмұнын зерттеу келесідей қорытындыға әкеледі: мекемелер мүлікті иесінен алғанымен, іс жүзінде олар бұл мүлікті басқару құқығынан айырылады. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 206-бабының 1-тармағында мекемелер өз бетінше иеліктен шығара алмайтыны немесе оларға бекітілген мүлікке, сондай-ақ смета бойынша бөлінген қаражат есебінен сатып алынған мүлікке өзге де жолмен билік ете алмайтыны тікелей көрсетіледі¹³. Осылайша, заң жүзінде оралымды басқару құқығын берудің көрінісі болғанына қарамастан, заң шығарушы айтарлықтай шектеулер енгізеді. Мұнда мүлікті оралымды басқару үшін берілетін 202-бап пен мекеме тарапынан осы мүлікке өз бетінше билік етуді болдырмайтын 206-бап арасында айқын қайшылықты байқауға болады.

Мекемеге оралымды басқару құқығында меншік иесі бекіткен мүлікті иелену және

пайдалану мүмкіндігі беріледі. Алайда, ол бұл мүлікті, соның ішінде иеліктен шығаруды өз бетінше басқаруға өкілеттікке ие емес. Мұндай шектеулер смета бойынша бөлінген қаражатқа қолданылмайды, оларды мекеме нысаналы мақсатына сәйкес дербес пайдалана алады. Мүлікті иеліктен шығару қажет болған жағдайда, мекеме меншік иесіне оны иесінің атынан иеліктен шығару туралы сұрау салуды ғана жүзеге асыра алады.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 188-бабының 2-тармағы пайдалану құқығы мүліктің пайдалы табиғи қасиеттерін пайдалануға және одан пайда табуға заңды түрде кепілдік беретін құқық деп белгілейді. Пайда әртүрлі нысандарда болуы мүмкін: кіріс, өсім, жеміс, төл алу немесе басқа да формаларда көрініс табуы мүмкін¹⁴. Бұл дегеніміз, пайдалану құқығы бар адам мүліктен материалдық немесе материалдық емес пайда алуға құқылы, сонымен қатар одан әр түрлі формада табыс таба алады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 123-бабына сәйкес, мүлікті пайдалану нәтижесінде алынған түсімдер (жемістер, өнімдер, кірістер) заңнамада немесе мүлікті пайдалану туралы шартта өзгеше көзделмесе, осы мүлікті заңды негізде пайдаланатын тұлғаға тиесілі болады. Бұл норма мүлікті пайдалану құқығының маңыздылығын көрсетеді, өйткені ол мүлікті тиімді пайдалану арқылы алынған барлық түсімдердің, өнімдердің және кірістердің пайдаланушыға тиесілі екенін анықтайды¹⁵.

Осы орайда, «мүлікті пайдаланудан түскен кірістер оны пайдаланушы тұлғаға тиесілі» деген тұжырымды әртүрлі түсіндіруге болады. Бұл тұжырым мемлекеттік мекеме немесе кәсіпорын өзінің қызметінен түскен кірістерге, сондай-ақ сол кірістер есебінен алынған мүліктерге меншік құқығын иемденуге мүмкіндік береді деп қарастырылуы мүмкін. Бұл кірістер мен мүліктердің құқықтық режимі айналасында құқықтық белгісіздікті тудырады, әсіресе осындай қаражат есебінен сатып алынатын мүлікке қатысты. Мұндай кең мағынадағы интерпретация қате түсініктерді тудырады, оған сәйкес мемлекеттік мекемелер өздерін өз қызметінен алынған қаражат пен активтердің толық иелері деп санауы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Азаматтық ко-

¹² 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі № 268-ХІІІ // [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_\(жүзінген күні: 10.10.2024\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_(жүзінген күні: 10.10.2024)).

¹³ Сол жерде

¹⁴ Сол жерде

¹⁵ Сол жерде

дексінің 9-тарауы мемлекеттен мүлік алған мемлекеттік кәсіпорындарға берілетін шаруашылық жүргізу құқығын реттейді¹⁶. Бұл кәсіпорындар Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексте және Қазақстан Республикасының басқа да заңнамалық актілерінде белгіленген нормалар шеңберінде әрекет етеді және осы мүлікті иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқылы. Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылмайды. Олардың табысы мемлекеттік тапсырыс бойынша міндеттемелерді орындау нәтижесінде немесе қызметтер мен өз өндірісінің өнімдерін үшінші тұлғаларға сатудан қалыптасады.

Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындардың меншік иесінің жазбаша келісімін талап ететін жағдайларды қоспағанда, негізгі құралдарға жатпайтын мүлікке ұйым өз бетінше билік етуге құқылы. Сонымен қатар, шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар негізгі құралдарға жататын мүлікті, сондай-ақ кәсіпорынға тиесілі акцияларды сатуға немесе беруге құқылы емес. Мүлікті иеліктен шығару немесе өзге де билік ету, сондай-ақ дебиторлық берешекті есептен шығару, негізгі құралдар кәсіпорын қызметінен түскен өз кірістері есебінен қаржыландырылатын жағдайларды қоспағанда, меншік иесінің келісімін талап етеді.

Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорын негізгі құралдарды иеліктен шығару жөніндегі мәмілелерден және оларды ұзақ мерзімді жалға беруден алған ақшаны өз қалауы бойынша пайдалануға болады. Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорын өндірілген өнімді оларды өндіруге, қызметтің залалсыздығын қолдауға және өз жұмысын өз кірістері есебінен қаржыландыруға арналған шығындарды толық өтеуді қамтамасыз ететін бағалар бойынша өткізуге құқылы. Мемлекеттік тапсырыс бойынша дайындалған өнім тиісті мемлекеттік басқару органымен келісілген бағалар бойынша сатылады. Мемлекеттік тапсырыстан тыс өндірілген өнімдер кәсіпорынның өзі анықтайтын бағамен сатылуы мүмкін.

«Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 138-бабына сәйкес республикалық мемлекеттік кәсіпорынның еңбекақы төлеу қорының шамасын тиісті

саланың уәкілетті органы айқындайды. Шаруашылық жүргізу құқығындағы кәсіпорын белгіленген еңбекақы қоры шеңберінде еңбекақы төлеу нысандарын, штат кестесін және лауазымдық айлықақылардың мөлшерін дербес белгілеуге құқылы. Республикалық мемлекеттік кәсіпорындар басшыларының лауазымдық жалақыларының мөлшеріне келетін болсақ, оларды уәкілетті органдар да айқындайды¹⁷.

Оралымды басқару құқығы меншік иесінің қаражаты есебінен қаржыландырылатын мекеменің, меншік иесінен мүлік алушы және өз қызметінің мақсатына, меншік иесінің тапсырмаларына және мүліктің мақсатына сәйкес Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген шекте сол мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын жүзеге асырушы қазыналық кәсіпорындардың заттық құқығы болып табылады.

Қазақстандағы мемлекеттік жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесіне қатысты меншік басқару құқықтарын түсіндіруде бірізділік жоқ [8]. Дегенмен, білім беру саласындағы мүліктік қатынастар білім беру ұйымдарының тиімді жұмыс істеуі және жалпы әлеуметтік-экономикалық даму үшін аса маңызды болып табылады. Сондықтан мемлекеттік оқу орындарының мүлікке қатысты құқықтық режимін құқықтық тұрғыдан терең зерттеу қажет.

Қазақстандағы білім беру ұйымдары «Мемлекеттік мүлік туралы» заңға сәйкес мемлекеттік заңды тұлғалар ретінде әрекет етеді, олар мемлекеттік кәсіпорындар, коммерциялық емес акционерлік қоғамдар немесе мемлекеттік мекемелер түрінде құрылып, қызмет етеді. Осы ұйымдардың құқықтық мәртебесі мемлекеттік меншікті тиімді басқаруды қамтамасыз ету мақсатында айқындалған. Алайда, білім беру ұйымдарының мүлікті басқару құқықтарын реттеу күрделі мәселе болып табылады. Олардың мүлікті пайдалану құқықтары тек шектеулі пайдалану мүмкіндіктерімен сипатталады, бұл ұйымдардың өз мүліктерін тиімді басқаруына кедергі келтіруі мүмкін. Мұндай шектеулер, бір жағынан, мемлекеттік мүліктің сақталуын қамтамасыз етуге бағытталса, екінші жағынан, білім беру ұйымдарының дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Сондықтан, мүлікті басқару құқықтарын реттеу жүйесін қайта

¹⁶ 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі № 268-ХІІІ // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (жүзінген күні: 10.10.2024).

¹⁷ «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-ІV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024).

қарау мен жетілдіру қажет. Бұл білім беру ұйымдарының қызмет тиімділігін арттыруға және мемлекеттік мүлікті ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді¹⁸.

Құқықтық теориядағы «құқықтық режим» ұғымы құқықтық реттеудің белгілі бір құрылымын білдіреді. Бұл құрылым құқықтық құралдардың жиынтығы арқылы белгілі бір нормативтік мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған. Ғалымдар С.С. Алексеев, И.Ф. Сюзарева, Н.И. Матузов, А.В. Малько құқықтық режимді әртүрлі қырынан қарастырады, атап айтқанда, құқықтық әсер ету әдістері мен реттеу салаларына қарай айқындайды [2, 3, 4]. Құқықтық режимдер қоғамдық қатынастардың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін маңызды компонент ретінде қарастырылады.

Қазақстанның Азаматтық кодексі мен «Мемлекеттік мүлік туралы» заңы бойынша мемлекеттік жоғары оқу орындарына тек пайдалануға берілген мүлікке қатысты «шаруашылық басқару» құқығы беріледі. Бұл құқықтар осы мекемелерге мүлікті иеленуге және пайдалануға мүмкіндік береді, бірақ олар өздігінен мүлікті иеліктен шығаруға құқылы емес. Егер мүлікті иеліктен шығару қажет болса, мекеме мүлік иесінің мақұлдауын алуы керек¹⁹.

Мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың қызметінен алынған кірістердің құқықтық режимі құқықтанушы ғалымдар мен заң шығарушы органдар арасында пікірталас тудырады. Бір жағынан, кірістердің заңдық мәртебесі туралы нақты анықтама болмауы әртүрлі құқықтық түсініктеме беруге жол ашады, бұл олардың меншікке, шаруашылық жүргізуге немесе оралымды басқаруға жатқызылуы мүмкін екендігін көрсетеді. Бұл мәселе мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың өз міндеттемелері бойынша жауапкершіліктерін анықтауда да күрделі жағдайларды тудырады.

Кірістердің құқықтық мәртебесін айқындаудың екі жолы бар. Біріншісі – бұл кірістерді мемлекеттік меншік деп есептеу, себебі мемлекеттік мекемелердің қызметі мемлекет тарапынан қаржыландырылады. Екіншісі – бұл кірістерді мемлекеттік мекемелердің меншік құқығына жатқызу, өйткені олар қызмет барысында өздігінен табыс табады. Мұндай құқықтық белгісіздік көптеген құқықтық дауларға әкеледі, әсіресе мемлекеттік мекемелердің қаржылық мін-

деттемелері бойынша жауапкершіліктерін белгілеуде қиындықтар туындатады.

Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар басқаларға қарағанда көбірек автономияға ие. Оларға мемлекет тарапынан тікелей қаржыландыру берілмейді, сондықтан олар көрсетілетін қызметтер мен тауарларды сату арқылы табыс табады. Олар негізгі емес активтерді өз бетінше басқара алады, бірақ негізгі активтерді иеліктен шығару үшін мүлік иесінің келісімін талап етеді. Осы мәселелерді шешу үшін заңнамада қызметтен алынған кірістер мен осы қаражатқа сатып алынған мүліктің құқықтық мәртебесі нақты көрсетілуі қажет. Бұл құқықтық қақтығыстарды болдырмауға және ұйымдардың қаржылық міндеттемелерін реттеу барысында заңнамалық айқындықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл ұйымдар әлі де қаржылық операцияларда үлкен қиындықтарға тап болады, өйткені олардың барлық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мемлекет тарапынан бөлінетін қаражаты жеткіліксіз. Бұл мәселе білім беру сапасына тікелей әсер етеді, өйткені жоғары оқу орындары өз-өздерін қаржыландыруға толықтай қабілетті емес. Сонымен қатар, заңнамада оқу орындарына қажетті ең төменгі қаржыландыру мөлшері нақты көрсетілмеген, бұл акционерлік қоғам түрінде және мемлекеттік кәсіпорын ретінде әрекет ететін ұйымдар арасындағы айырмашылықтарға әкеледі.

Мемлекет тарапынан жоғары оқу орындарының жеткіліксіз қаржыландырылуы көптеген елдерде жоғары білім берудің негізгі проблемаларының бірі болып қала береді, бұл академиялық стандарттар мен зерттеулердің қол жетімділігіне әсер етуде. Бұл тапшылықты өтеу мақсатында мемлекеттер әртүрлі тәсілдерді қолдануда. Мысалы, Венгрияда парламент он бір университетті басқаруды Үкімет тағайындайтын жеке қорларға беру туралы шешім қабылдады. Венгрия билігінің мәлімдемесіне сәйкес, бұл реформа қосымша қаржыландыруды тартуға, нәтижелермен байланыстыруға, сондай-ақ университеттердің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Алайда, сыншылар бұл шара жекешелендіруге бағытталған қадам болуы мүмкін, бұл академиялық автономияның жоғалуына әкелуі мүмкін, өйткені қорларды басқару Үкіметтің бақылауында қалады дейді. Нәтижесінде

¹⁸ Сол жерде

¹⁹ Сол жерде

академиялық процестерге, әсіресе мемлекеттің білім беру ұйымдарына араласуының соңғы жағдайлары аясында саяси ықпалдың күшеюіне қатысты аландаушылық артып келеді. Мысал ретінде өз қызметін Будапешттен көшіруге мәжбүр болған орталық еуропа университетіндегі жағдайды келтіруге болады. Мұндай шаралар академиялық институттардың Тәуелсіздігіне және олардың ғылыми зерттеулер мен білім беру міндеттерін еркін орындау қабілетіне күмән келтіреді [9]. Университеттерді жеке қорларға беру олардың мүлкінің құқықтық режимінің өзгеруіне әкелуі мүмкін, бұл оны иеліктен шығаруға жағдай туғызатыны айқын. Қорлар қоғамдық фокусты сақтайды және білім беру мақсаттарын қолдайды деген Үкіметтің сенім беруіне қарамастан, жекешелендіру университеттің меншігін пайдалануға шектеулерді жеңілдетуі мүмкін, бұл оны иеліктен шығару немесе жеке қолға қайта бөлу қаупін арттырады, жоғары білім берудегі ресурстардың қол жетімділігі мен бақылау сипатын өзгертпейді.

Мүліктің құқықтық режиміне қатысты өзекті мәселелердің бірі – зияткерлік меншікке байланысты проблемалар. Бұл салада материалдық активтермен қатар зияткерлік қызмет нәтижелеріне қатысты құқықтарды басқару қиындықтары туындайды. Зияткерлік меншікке мүліктік және мүліктік емес құқықтарды нақты реттеудің болмауы құқықтық олқылықтарға әкеп соғады. Мемлекеттік мекемелердің мұндай активтерге ерекше құқықтарын тиімді пайдалану үшін оларды материалдық емес құнды актив ретінде дұрыс жіктеу мен есепке алу маңызды. Бұл құқықтық режимді жетілдіру мемлекеттік жүйеде зияткерлік меншікті басқаруды жақсартуға ықпал ететіні сөзсіз.

Зияткерлік меншік нысандарын тиімді басқару үшін, мемлекеттік мекемелердің зияткерлік меншікке қатысты айрықша құқықтары аса құнды активтер санатына жатқызылып, бухгалтерлік есепте материалдық емес активтер ретінде тіркелуі керек. Бұл құқықтардың заңды мәртебесін нақтылау қажеттігін көрсетеді. Осыған байланысты, заңнамаға мемлекеттік мекемелердің зияткерлік меншік құқықтарын басқарудың ерекше тәртібін нақтылайтын нормаларды енгізу өте маңызды. Мұндай шаралар зияткерлік меншік саласындағы құқықтық реттеудің нақтылығы мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

А. А. Амангелді айрықша құқықтарды басқарудың әртүрлі тәсілдерін дәл түсінудің

маңыздылығын атап өтті. Оның пікірінше, айрықша құқықтарды беру – бұл процесс, онда құқық иесі өзгеріссіз қалса да, құқықты пайдалану құқығы уақытша өзгеге тапсырылады. Бұл тәсіл құқықтың уақытша сипатын айқын көрсетеді, яғни құқық иесі өзінің құқықтарын белгілі бір мерзімге басқа тұлғаға бере алады. Ал айрықша құқықтарды иеліктен шығару құқықтардың толық немесе ішінара қайтарымсыз түрде басқаға берілуін білдіреді. Нәтижесінде, бастапқы құқық иесі өз құқықтарының бір бөлігін немесе барлығын жоғалтады. Осылайша, құқықтарды басқарудың екі түрі арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар, бұл құқықтарды тиімді басқару үшін маңызды аспектілерді көрсетеді [10]. Бұл өз кезегінде заңнамалық реттеудің қажеттілігін дәлелдейді, себебі айрықша құқықтарды тиімді басқару үшін арнайы ережелер енгізілуі тиіс. Мұндай өзгерістер мемлекеттік мекемелердің құқықтық мәртебесін нақтылап, зияткерлік меншікке қатысты құқықтық даулардың алдын алуына мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Қазақстанның мемлекеттік жоғары оқу орындарының мүліктік қатынастарын реттейтін құқықтық база күрделі және әртүрлі шектеулермен сипатталады. Мүлікті басқару және иеліктен шығару жөніндегі құқықтардағы шектеулер білім беру мекемелерінің тиімді қызметіне теріс әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, мемлекеттік жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесінің өзгеруі мен қаржыландырудың жеткіліксіздігі олардың дамуындағы кедергілерді тудырады. Мұндай жағдайлар жоғары оқу орындарының қаржылық тұрақтылығына, инфрақұрылымын жаңартуға және білім беру сапасына әсер етеді. Сондықтан, бұл мәселелерді шешу үшін құқықтық көзқарас қажет. Білім беру ұйымдарының мүліктік қатынастарын реттеу үшін заманауи құқықтық нормаларды енгізу және тиімді механизмдерді дамыту қажет. Бұл шаралар мемлекеттік жоғары оқу орындарының экономикалық тиімділігін арттыруға, мүлікті басқару мен пайдалану тиімділігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ білім беру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Зияткерлік меншік объектілерінің құқықтық мәртебесін нақтылау қажеттілігі, әсіресе мемлекеттік мекемелер үшін, өте маңызды. Бүгінде осы ұйымдардағы зияткерлік меншіктің құқықтық жағдайы анық емес, бұл олардың зияткерлік меншіктерін

басқаруда және пайдалануда қиындықтар туғызатынын көрсетеді. Сондықтан заңнамаға мемлекеттік мекемелердегі зияткерлік меншік құқықтарын басқару үшін арнайы ережелер енгізу қажет. Бұл ережелер құқықтарды иеленудің, пайдаланудың және берудің ашық тәртібін орнатуға көмектеседі, нәтижесінде олардың тиімді басқарылуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, зияткерлік меншікті пайдаланудан алынатын кірістердің құқықтық жағдайын заңмен бекіту ұсынылады. Мұндай кірістерді мемлекеттік мекемелер мен бюджет арасында қалай бөлу керектігін нақты анықтау маңызды. Бұл мемлекет мүдделері мен ұйымдардың

зияткерлік өнімдерді жасау мен коммерциаландыруға ынтасын теңгеруге мүмкіндік береді. Нәтижесінде, бұл инновациялар мен әзірлемелердің белсенділігін арттырып, елдің экономикасы мен ғылыми әлеуетінің дамуына оң әсер етеді.

Еуропалық Одақ елдерінің заңнамасын талдай отырып, Қазақстанда да жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режиміне қатысты тиісті өзгерістер енгізу қажет. Еуропалық Одақ елдеріндегі өзгерістерге ұқсас, Қазақстан өз заңнамасын жаңа талаптарға сәйкес бейімдеу керек, бұл өз кезегінде жоғары оқу орындарының мүлкіне қатысты басқару мен құқықтық реттеуді тиімдірек етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Bayanbayeva A. et al. *The Transformational Role of Entrepreneurial Universities in Fostering Tourism Sector of Kazakhstan: Legal Documentary Analysis // Journal of Environmental Management and Tourism*. - No 4. – 2023. – P. 2046-2055. <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/7901> (жүзінген күні: 10.10.2024).

2. Алексеев С.С. *Общая теория права: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.* - М.: ТК «Велби»; Проспект, 2008. - 359 с.

3. Сюбарева И.Ф. *К вопросу о правовых режимах* <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravovyh-rezhimakh> (жүзінген күні: 10.10.2024).

4. Матузов Н.И., Малько А.В. *Правовые режимы: Вопросы теории и практики // Правоведение*. 1996. № 1. С. 16-29. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23283851> (жүзінген күні: 10.10.2024).

5. *Теория государства и права: Учебник для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп.* - М.: «НОРМА-ИНФРА-М», 2001. - 428 с.

6. *Толковый словарь Ожегова*. <https://slovarozhegova.ru/> (жүзінген күні: 10.10.2024).

7. Алтынбасов Б.О. *Мемлекеттік университеттердің азаматтық құқықтық мәртебесінің реформасы: теориялық және практикалық мәселелер // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – № 4(62). – 2020. – 73-82 б.

8. Altynbassov B. et al. *Legal and Organizational Issues of the Transformation of Public Universities into Non-Profit Organizations in Kazakhstan // Journal of Advanced research in Law and Economics*. - No 49. – 2020. – P. 726-234. <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5152> (жүзінген күні: 10.10.2024).

9. Zubaşcu, F. (2021, April 29). *New performance-based funding model raises concerns about motive behind Hungary's university reform*. Retrieved from Science/Business: <https://sciencebusiness.net/news/new-performance-based-funding-model-raises-concerns-about-motive-behind-hungarys-university> (жүзінген күні: 10.10.2024).

10. Амангельды А.А., Дюсебаев Т.Т. *Зияткерлік меншік саласындағы құқықтардың құқықтық мирасқорлығы // КазҰУ Хабаршысы*. - № 2. – 2024. – 82-100 б. - <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/3101> (жүзінген күні: 10.10.2024).

REFERENCES

1. Bayanbayeva A. et al. *The Transformational Role of Entrepreneurial Universities in Fostering Tourism Sector of Kazakhstan: Legal Documentary Analysis // Journal of Environmental Management and Tourism*. - No 4. – 2023. – P. 2046-2055. <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/7901> (zhyygingen kyuni: 10.10.2024).

2. Alekseev S.S. *Obshhaja teorija prava: Uchebnik. 2-e izd., pererab. i dop.* - M.: TK «Velbi»; Prospekt, 2008. - 359 s.

3. Sjubareva I.F. *K voprosu o pravovyh rezhimakh* <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravovyh-rezhimakh> (zhyygingen kyuni: 10.10.2024).

4. Matuzov N.I., Mal'ko A.V. *Pravovye rezhimy: Voprosy teorii i praktiki* // *Pravovedenie*. 1996. № 1. S. 16-29. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23283851> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
5. *Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik dlja vuzov / pod red. prof. V.M. Korel'skogo i prof. V.D. Perevalova*. 2-e izd., izm. i dop. - M.: «NORMA-INFRA-M», 2001. - 428 s.
6. *Tolkovyj slovar' Ozhegova*. <https://slovarozhegova.ru/> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
7. Altynbassov B.O. *Memlekettik universitetterdiń azamattyq qyқықтық мәртеbesiniń reformasy: teorijalyq zhәне praktikalyq мәseleler* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. – № 4(62). – 2020. – 73-82 b.
8. Altynbassov B. et al. *Legal and Organizational Issues of the Transformation of Public Universities into Non-Profit Organizations in Kazakhstan* // *Journal of Advansed research in Law and Economics*. - No 49. – 2020. – P. 726-234. <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5152> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
9. Zubaşcu, F. (2021, April 29). *New performance-based funding model raises concerns about motive behind Hungary's university reform*. Retrieved from Science/Business: <https://sciencebusiness.net/news/new-performance-based-funding-model-raises-concerns-aboutmotive-behind-hungarys-university> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
10. Amangel'dy A.A., Djusebaev T.T. *Zijatkerlik menshik salasynдағы қықықтардың қықықтық mirasқorlyғы* // *KazYU Habarshysy*. - № 2. – 2024. – 82-100 b. - <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/3101> (zhygingen kyni: 10.10.2024).

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ПРОЦЕДУР ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

Аленов Марат Амрадинович

*Доктор юридических наук, профессор Высшей школы права
Международного университета Астана; г. Астана,
Республика Казахстан; e-mail: lsc@mail.ru*

Дюсенов Ербол Абаевич¹

*Кандидат юридических наук, аналитик отдела аналитики, организации заседаний
и протоколирования Конституционного Суда Республики Казахстан; г. Астана,
Республика Казахстан; e-mail: erbol.dyussenov@gmail.com*

Аннотация. Статья посвящена вопросам формирования задач и выстраивания механизмов учета экологических критериев в сфере государственных закупок. Проведен обзор программных и стратегических документов, затрагивающих необходимость развития сферы государственных закупок в контексте ограничения воздействия вредных для здоровья факторов, сохранения качества природных ресурсов и новых подходов в государственном управлении. В статье обращено внимание на потенциал Орхусской конвенции и выделены отдельные аспекты для совершенствования практики взаимодействия с общественностью. Также отмечено, что институционализация участия общественности в принятии решения воплотилась в проведении обсуждений проектов нормативных правовых актов, проектов строительства промышленных, инфраструктурных и иных объектов.

Проанализирован Закон «О государственных закупках» 2024 года, который начнет действовать с начала 2025 года.

Также в статье приведен опыт ЕС, в частности изучены соответствующие акты по вопросу государственных (публичных) закупок для улучшения окружающей среды.

Проведен анализ, необходимость которого продиктована задачами исследования; он охватывает зарубежную практику по регулированию и осуществлению «зеленых» закупок в Швеции, Норвегии, Дании, Германии, Канаде, Соединенных Штатах Америки и Австралии.

Представлен вывод об оправданности привлечения общественности к принятию решения на стадии постановки задачи и планирования разработки соответствующего решения для полного рассмотрения альтернативных вариантов решений, включая рассмотрение одновременно нескольких таких вариантов.

Отмечается, что анализ зарубежного опыта показывает наличие существенного потенциала для развития инструментов экологизации в сфере государственных закупок, а также демонстрирует примеры для разработки и внедрения эффективных механизмов экологических закупок, адаптируя их к правовой системе и экономическому укладу страны.

Авторы подчеркивают, что участие общественности в принятии решений, доступ к информации и к правосудию имеет конституционно-правовое наполнение и прослеживается в отраслевом законодательстве. Уделено внимание Основному закону государства, выступающему концептуальным документом и закрепляющим ценностно-правовые векторы регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: государственные закупки, экологизация, «зеленые» закупки, участие общественности в принятии решений, охрана окружающей среды.

¹ Автор для корреспонденции

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ САЛАСЫНДА ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ РӘСІМДЕРІН ЭКОЛОГИЯЛАНДЫРУ

Марат Амрадинұлы Әленов

Заң ғылымдарының докторы, Астана Халықаралық университетінің
Жоғары құқық мектебінің профессоры; Астана қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: lsc@mail.ru

Ербол Абайұлы Дүйсенов

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының
Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттама жасау бөлімінің талдаушысы;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: erbol.dyussenov@gmail.com

Аннотация. Мақала мемлекеттік сатып алу саласындағы тиесілі міндеттерді қалыптастыру және осы салада экологиялық критерийлерді есепке алу тетіктерін құру мәселелеріне арналған. Денсаулыққа зиянды факторларды шектеу, табиғи ресурстардың сапасын сақтау және мемлекеттік басқарудағы жаңа тәсілдер контекстінде мемлекеттік сатып алу саласын дамыту қажеттілігін қозғайтын бағдарламалық және стратегиялық құжаттарға шолу жасалды. Мақалада Орхус конвенциясының әлеуетіне назар аударылып, қоғаммен өзара әрекеттесу тәжірибесін жетілдірудің жекелеген аспектілері де көрсетілген. 2024 жылғы «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңға талдау жасалды, оның ережелері 2025 жылдың басынан бастап күшіне енеді. Сондай-ақ, жұртышылықтың шешім қабылдауға қатысуын институттандыру нормативтік құқықтық актілердің жобаларын, өнеркәсіптік, инфрақұрылымдық және өзге де объектілердің құрылыс жобаларын талқылауды жүргізуде көрініс тапқаны атап өтілді.

Сондай-ақ, ЕО тәжірибесі келтірілген, атап айтқанда, қоршаған ортаны жақсарту үшін мемлекеттік (жария) сатып алу мәселесі бойынша тиісті актілер зерделенген.

Швецияда, Норвегияда, Данияда, Германияда, Канадада, Америка Құрама Штаттарында және Австралияда «жасыл» сатып алуды реттеу және жүзеге асыру бойынша шетелдік тәжірибені қамтитын зерттеу міндеттерінен туындаған талдау жасалды.

Шешім қабылдау сатысында шешім қабылдауға жұртышылықты тарту және шешімдердің балама нұсқаларын, соның ішінде бірнеше осындай нұсқаларды бір уақытта толық қарастыру үшін тиісті шешімді әзірлеуді жоспарлау негізділігі туралы қорытынды берілген.

Шетелдік тәжірибені талдау мемлекеттік сатып алу саласындағы экологияландыру құралдарын дамыту үшін елеулі әлеуеттің бар екендігін көрсетеді, сондай-ақ экологиялық сатып алудың тиімді тетіктерін әзірлеу және енгізу, оларды елдің құқықтық жүйесі мен экономикалық құрылымына бейімдеу үшін мысалдар көрсетеді.

Авторлар қоғамның шешім қабылдауға, ақпаратқа қол жеткізуге және сот төрелігіне қатысуы конституциялық-құқықтық мазмұнға ие және салалық заңнамада байқалатынын атап көрсетеді. Тұжырымдамалық құжат ретінде әрекет ететін және қоғамдық қатынастарды реттеудің құндылық-құқықтық векторларын бекітетін мемлекеттің Негізгі заңына назар аударылды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік сатып алу, экологияландыру, «жасыл» сатып алу, шешім қабылдауға жұртышылықтың қатысуы, қоршаған ортаны қорғау.

GREENING OF DECISION-MAKING PROCEDURES IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT

Alenov Marat Amradinovich

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Higher School of Law at Astana International University; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: lsc@mail.ru

Dyussenov Yerbol Abayevich

Candidate of Legal Sciences, Analyst of the Department of Analytics, organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: erbol.dyussenov@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the formation of tasks and development of mechanisms for taking into account environmental criteria in the field of public procurement. A review of program and strategic documents is conducted that address the need to develop the field of public procurement in the context of limiting the impact of factors harmful to health, preserving the quality of natural resources and new approaches in public administration. The article draws attention to the potential of the Aarhus Convention and highlights certain aspects for improving the practice of interaction with the public. It is also noted that the institutionalization of public participation in decision-making was embodied in the discussions of draft regulatory legal acts, projects for the construction of industrial, infrastructure and other facilities.*

The Law «On Public Procurement» of 2024, which will come into force at the beginning of 2025, is analyzed.

The article also provides the EU experience, in particular, the relevant acts on the issue of state (public) procurement to improve the environment are studied.

An analysis was carried out, the need for which is dictated by the objectives of the study; it covers foreign practice in regulating and implementing «green» procurement in Sweden, Norway, Denmark, Germany, Canada, the United States of America and Australia.

A conclusion is made about the justification for involving the public in decision-making at the stage of setting the problem and planning the development of the corresponding solution for a full consideration of alternative solutions, including consideration of several such options simultaneously.

It is noted that the analysis of foreign experience shows the presence of significant potential for the development of greening tools in the field of public procurement, and also demonstrates examples for the development and implementation of effective mechanisms for green procurement, adapting them to the legal system and economic structure of the country.

The authors emphasize that public participation in decision-making, access to information and justice have a constitutional and legal content and can be traced in industry legislation. Attention is paid to the Basic Law of the state, which acts as a conceptual document and enshrines the value and legal vectors of regulating public relations.

Keywords: *public procurement, greening, «green» procurement, public participation in decision-making, environmental protection.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_82

Введение

Приоритизация внедрения современных подходов в обеспечении устойчивого развития страны, в ограничении вредных факторов для здоровья человека, связанных с промышленным производством, в совершенствовании государственных закупок, последовательно отмечалась в выступлениях и посланиях Главы государства К.К. Токаева.

В соответствии с Конституцией государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека (пункт 1 статьи 31). Данное кон-

ституционное положение заложило глубокий пласт для развития правового регулирования отношений по охране окружающей среды.

Развитие правовых механизмов, согласно Концепции правовой политики Казахстана до 2030 года, очерчено рамками устранения рисков, затрагивающих национальную безопасность, жизнь и здоровье человека, экологию, правопорядок и нравственность.

Актуальным для рассмотрения вопросом представляется учет воздействия антропогенной деятельности на окружающую среду в сфере государственных закупок. Эта сфера,

которая непосредственно соприкасается с работой государственных органов и бизнес-структур, где нередко проявляются полярные интересы. В этой связи представляется весьма важным формирование и действие в этой сфере эффективных механизмов учета экологической критериев в деятельности хозяйствующих субъектов.

Государственные закупки занимают важное место в экономике Республики Казахстан, обеспечивая реализацию социальных программ и развитие инфраструктуры. Вместе с тем традиционные подходы к этому процессу зачастую не учитывают экологические аспекты. В последние годы все большее внимание уделяется экологизации процедур принятия решений в сфере государственных закупок, что связано с необходимостью устойчивого развития и защиты окружающей среды.

Законом Республики Казахстан от 23 октября 2000 года ратифицирована Конвенция о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды (далее – Конвенция).² Тем самым, согласно Закону «О международных договорах Республики Казахстан», государство в международном плане устанавливает для себя обязательность международного акта, а также его приоритет перед законами и он применяется непосредственно, кроме случаев, предусмотренных самим международным актом.³

Положения Орхусской конвенции в соответствии с процедурой законотворчества внедряются в законы Республики Казахстан, это прослеживается в Экологическом, Предпринимательском кодексах и иных нормативных правовых актах. Институционализация определенным образом участия общественности в принятии решения воплотилась в общепринятой практике уполномоченных государственных органов по проведению обсуждений проектов нормативных правовых актов,

проектов строительства промышленных, инфраструктурных и иных объектов.

Вместе с тем, наблюдается, что ряд экологически чувствительных проектов на особо охраняемых природных территориях вызывал критику в отношении обеспечения полноценного участия для населения и для заинтересованной общественности, природоохранных общественных организаций.⁴

Материалы и методы

Исследование проведено с учетом актуальных направлений развития практики и методики рассмотрения вопросов охраны окружающей среды и их правового регулирования.

Основными материалами послужили международные акты, законодательство Казахстана, аналитические материалы, сообщения СМИ и т.д. При подготовке статьи использованы метод правового анализа, системный метод и др.

Результаты

В 2024 году в Казахстане был принят Закон о государственных закупках, в который были внесены изменения, касающиеся экологических требований. В соответствии с этим законом, участники государственных закупок обязаны учитывать экологические показатели своих товаров и услуг. Это шаг к повышению ответственности бизнеса и снижению негативного влияния на окружающую среду.

К одной из положительных черт Закона 2024 года «О государственных закупках» (введение в действие 1 января 2025 года) можно отнести внедрение на законодательном уровне понятия устойчивых закупок. Данный термин включает в себя признаки оптимального и эффективного расходования денег в период жизненного цикла приобретенного товара, работы, услуги и всеохватывающее определение по достижению социальных, экономических и экологических аспектов развития. Как видно из содержания законодательного термина и общепринятой концепции устой-

² Закон Республики Казахстан от 23 октября 2000 года № 92-III «О ратификации Конвенции о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0000000092> (дата обращения: 30.09.2024)

³ Закон Республики Казахстан от 30 мая 2005 года «О международных договорах Республики Казахстан» (статья 20-1) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0500000054> (дата обращения: 30.09.2024)

⁴ Казахстан: Споры вокруг Кокжайлыу вышли на мировой уровень. Орхусский центр информационно-объяснительной палаты для экологической демократии <https://aarhusclearinghouse.unece.org/news/kz-spory-vokrug-kokzailau-vysli-namirovoi-uroven>, Горный кластер, часть 1: кто освоит Заилийский Алау и 1,5 млрд долларов? <https://informburo.kz/stati/gornyy-klaster-chast-1-cto-osvoit-zailiyskiy-alatau-i-15-mlrd-dollarov.html>, В Министерстве экологии прокомментировали идею строительства на Бозжыре https://www.lada.kz/aktau_news/ecology/85526-v-ministerstve-ekologii-prokommentirovali-ideyu-stroitelstva-na-bozzyre.html, Эксперты назвали шесть причин запрета на строительство в урочище Бозжыра https://www.lada.kz/aktau_news/society/85572-eksperty-nazvali-shest-prichin-zapreta-na-stroitelstvo-v-urochishe-bozzyra.html, Акимат Мангистауской области опубликовал список незаконных строений в Актау <https://www.inaktau.kz/news/3593845/akimat-mangistauskoy-oblasti-opublikoval-spisok-nezakonnyh-stroek-v-aktau> (дата обращения: 30.09.2024)

чивого развития, в отличие от «зеленых» закупок, устойчивые закупки охватывают три компонента устойчивого развития: экономический, социальный и экологический.

Представляет интерес Регламент (ЕС) № 1980/2000 Европейского парламента и Совета от 17 июля 2000 года по вопросу государственных (публичных) закупок для улучшения окружающей среды⁵.

В указанном Сообщении отмечается, что экологические критерии существуют на европейском уровне, например, в рамках Экомаркировки ЕС⁶, Регламента Energy Star⁷, Директивы по экодизайну для энергопотребляющих продуктов⁸. Содержащиеся критерии предусматривают установление как минимальных требований, так и улучшенных эксплуатационных характеристик для приобретаемых товаров, работ и услуг.

При этом в Конвенции указано, что каждая договаривающаяся сторона Конвенции обеспечивает участие общественности на самом раннем этапе, когда доступны все возможности для рассмотрения различных вариантов и может быть обеспечено эффективное участие общественности (пункт 4 статьи 6 «Участие общественности в принятии решений по конкретным видам деятельности» Конвенции).

Таким образом привлечение общественности к принятию решения оправданно на стадии постановки задачи и планирования разработки соответствующего решения, дабы с учетом работы исполнителей уполномоченных органов в условиях постоянного дефицита времени дать возможность для полного рассмотрения возможных вариантов решений, включая рассмотрение одновременно нескольких таких вариантов.

Согласно пункту 3 статьи 2 вышеуказанной Конвенции к экологической информации относится любая информация в письменной, аудиовизуальной, электронной или любой иной материальной форме об окружающей среде, о воздействии физических

факторов, о деятельности уполномоченных органов, оказывающей или могущей воздействовать на элементы окружающей среды, в том числе экономический анализ и допущения, использованные при принятии соответствующих решений, а также сведения о состоянии здоровья и безопасности людей, условиях их жизни, состоянии объектов культуры, зданий в части влияния на них элементов окружающей среды.

В конституционном положении, устанавливающем обязанность государственных органов, общественных объединений, должностных лиц и средств массовой информации обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации, заложена основа дальнейшего развития законодательного регламентирования доступа к экологической информации (пункт 3 статьи 18 Конституции РК).

Как следует из определения экологической информации, приведенном в Конвенции, экономический анализ, используемый при принятии экологически значимых решений прямо отнесен к экологической информации.

Между тем предоставление информации, включая технические и экономические расчеты, не получило распространения в качестве одного из предметов общественных обсуждений.

Обсуждение

Экологизация в том виде, в котором оно наблюдается, сравнительно молодое явление и широко распространено суждение о ней, как о последовательном внедрении идей сохранения природы и устойчивой окружающей среды в жизнедеятельности человека.⁹ В научной литературе представлены труды, посвященные вопросам экологизации. [1], [2]

Внедрение критериев, учитывающих экологическое воздействие, в публичных, а именно, в государственных закупках явля-

⁵ *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions «Public procurement for a better environment» COM(2008) 400 final {SEC(2008) 2124}{SEC(2008) 2125}{SEC(2008) 2126}* (Регламент (ЕС) № 1980/2000 Европейского парламента и Совета от 17 июля 2000 года о пересмотренной схеме присуждения экологической маркировки Сообщества. Официальный вестник L 237, 21/09/2000 стр. 0001 – 0012) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0400> (дата обращения: 30.09.2024)

⁶ *Regulation (EC) No 1980/2000 of the European Parliament and of the Council of 17 July 2000 on a revised Community Eco-label Award Scheme, currently being revised* <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2000/1980/oj> (дата обращения: 30.09.2024)

⁷ *Regulation (EC) No 106/2008 of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 on a Community energy – efficiency labelling programme for office equipment* <https://www.legislation.gov.uk/eur/2008/106> (дата обращения: 30.09.2024)

⁸ *Directive 2005/32/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 2005 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-using products* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005L0032&from=SL> (дата обращения: 30.09.2024)

⁹ *Полязычный словарь и тезаурус Викисловарь* <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F> (дата обращения: 30.09.2024)

ется глобальной тенденцией, активно реализуемой во многих странах.

Экологизация государственных закупок подразумевает интеграцию экологических критериев в процесс выбора поставщиков и товаров. К ним применим термин «зеленые» закупки, который в свою очередь охватывается понятием устойчивых закупок. «Зеленые» закупки включают в себя оценку жизненного цикла продукции, предполагая использование при ее производстве экологически чистых технологий и материалов.

Передовой опыт зарубежных стран в экологизации государственных закупок показал, что в скандинавских странах (Швеция, Норвегия, Дания) сложилась практика «зеленых» закупок. В данных государствах внедрена система экологических критериев, которые применяются на всех этапах государственных закупок.

В Швеции применяются строгие экологические критерии для государственных закупок и действует система, включающая оценку жизненного цикла продукции. В стране принят Закон Швеции о государственных закупках. В нормативном акте регулирование государственных закупок предусмотрено с учетом экологических и социальных критериев¹⁰.

В Норвегии также осуществляются «зеленые» закупки, в том числе в области строительства и в отношении инфраструктурных объектов. В стране действует Закон о государственных закупках (Public Procurement Act), содержащий положения о «зеленых» закупках и устойчивом развитии¹¹.

В Германии принципы устойчивого развития внедрены в систему государственных закупок. Здесь действует система обязательных экологических требований для государственных учреждений, которая включает параметры оценки жизненного цикла продукции, устойчивого сельского хозяйства при закупках продовольствия, поддержки локальных производителей, которые соблюдают экологические стандарты. Существует система экологической оценки государственных закупок. Она включает экологические критерии, учитывающие энергосбережение и использова-

ние переработанных материалов. Существует Закон против ограничений конкуренции (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen), который среди прочего включает положения о «зеленых» закупках, а также Постановление о заключении государственных контрактов (Verordnung über die Vergabe öffentlicher Aufträge), которое предназначено для регулирования процедуры государственных закупок с учетом экологических критериев¹².

В Канаде проводится политика «зеленых» закупок, которая охватывает все федеральные министерства. Основные элементы содержат требования учитывать экологические аспекты в процессе выбора поставщиков, поддерживать инновационные экологически чистые технологии, обучать сотрудников государственных органов принципам устойчивого развития и экологии. «Зеленые» закупки являются частью федеральной политики, и правительство поддерживает использование экологически чистых продуктов и услуг. В стране принята Политика «зеленых» закупок для федеральных департаментов и агентств, направленная на снижение нагрузки на окружающую среду в проводимых закупках (Policy on Green Procurement)¹³.

В США существует инициатива «Зеленые закупки», которая направлена на снижение углеродного следа государственных закупок. Основные меры включают создание реестров экологически чистых товаров и услуг, принятие федеральных правил, обязывающих государственные учреждения учитывать экологические факторы при закупках, а также реализацию программ по повышению осведомленности среди поставщиков о преимуществах экологически чистых решений. На законодательном уровне принят акт о федеральном регулировании закупок (Federal Acquisition Regulation – FAR), который включает экологические требования для федеральных закупок, а также Указ Президента США о стимулировании развития отраслей чистой энергетики и создании рабочих мест посредством федеральной устойчивости (Executive Order on Catalyzing Clean Energy Industries and Jobs Through Federal Sustainability), уста-

¹⁰ Swedish Public Procurement Act (Закон Швеции о государственных закупках) <https://www.konkurrensverket.se/globalassets/dokument/informationsmaterial/rapporter-och-broschyror/informationsmaterial/swedish-public-procurement-act.pdf> (дата обращения: 30.09.2024)

¹¹ Public Procurement in Norway: A Comprehensive Overview (Государственные закупки в Норвегии: комплексный обзор) <https://www.lawynorway.no/post/public-procurement-in-norway-a-comprehensive-overview> (дата обращения: 30.09.2024)

¹² Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (Закон против ограничений конкуренции) <https://www.gesetze-im-internet.de/gwb/> (дата обращения: 30.09.2024); Verordnung über die Vergabe öffentlicher Aufträge (Постановление о заключении государственных контрактов) https://www.gesetze-im-internet.de/vgv_2016/ (дата обращения: 30.09.2024)

¹³ Policy on Green Procurement (Политика «зеленых» закупок) <https://www.tbs-sct.canada.ca/pol/doc-eng.aspx?id=32573> (дата обращения: 30.09.2024)

навливающий цели по устойчивому развитию и «зеленым» закупкам.¹⁴

В Австралии «зеленые» закупки осуществляются через свою программу Sustainable Procurement. Ключевыми аспектами здесь выступают внедрение экологических стандартов для всех государственных контрактов, социальной ответственности и прозрачности в цепочках поставок, поддержки местных экологически чистых производств. Реализуются программы по «зеленым» закупкам на уровне государственных и местных властей. Правительство поощряет использование экологически чистых технологий и материалов, а также внедряет стандарты по экосертификации для поставщиков.

Анализ зарубежного опыта и функционирующего механизма проведения государственных закупок свидетельствует о наличии существенного потенциала для развития инструментов экологизации в сфере государственных закупок.

Опыт зарубежных стран в области экологизации государственных закупок демонстрирует, что внедрение экологических критериев не только воздействует на защиту окружающей среды, но и способствует экономическому росту и социальной ответственности задействованных в данной сфере субъектов. Представляется полезным использовать эти примеры для разработки и внедрения эффективных механизмов экологических закупок, адаптируя их к правовой системе и экономическому укладу страны.

Заключение

Участие общественности в принятии решений, доступе к информации и к правосудию имеет конституционно-правовое наполнение и прослеживается в отраслевом законодательстве.

В этом контексте особую роль играет Основной закон государства, являющаяся концептуальным документом и закрепляющая ценностно-правовые векторы регулирования общественных отношений.

В свою очередь в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года обозначено, что государственное регулирование предпринимательской деятельности должно выстраиваться в рамках необходимости устранения рисков, затрагивающих национальную безопасность, жизнь и здоровье человека, экологию, правопорядок и нравственность.¹⁵

Вопросы охраны окружающей природной среды и обеспечения благоприятной среды для человека являются показателями развития экономики и человеческого потенциала страны и всего мира.

Неслучайно, что на международном уровне инициативы и программы по охране природной среды и защиты прав человека установлены на конференциях Рио-де-Жанейро, Картахен, Монреаль и др.

Настоятельной представляется потребность в ценностном ориентировании властных структур и бизнеса для развития экономики, формирования инфраструктуры, развития промышленности, строительства, транспорта, медицины, фармакологии, энергетики.

Таким образом выработанные подходы к охране окружающей среды посредством государственных закупок находят свое нормативное воплощение в законах Республики Казахстан, а также охватываются институтами государственного управления, проистекают из социальных детерминантов и правоприменительной практики, затрагивающих участие общественности в принятии решений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абанина Е.Н. Экологизация как процесс достижения устойчивого развития // *Вестник СГЮА*. - 2018. - №3 (122). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologizatsiya-kak-protsess-dostizheniya-ustoychivogo-razvitiya> (дата обращения: 30.09.2024)
2. Рахимов Э.Х., Галиуллина Р.Х. К вопросу об экологизации сферы правового регулирования государственных закупок // *Аграрное и земельное право*. - 2022. - №11 (215). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ekologizatsii-sfery-pravovogo-regulirovaniya-gosudarstvennyh-zakupok> (дата обращения: 30.09.2024).

¹⁴ Federal Acquisition Regulation (Положение о федеральных закупках) <https://www.acquisition.gov/browse/index/far>, Executive Order on Catalyzing Clean Energy Industries and Jobs Through Federal Sustainability (Указ о стимулировании развития экологически чистых энергетических отраслей и рабочих мест посредством федеральной устойчивости) <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/12/08/executive-order-on-catalyzing-clean-energy-industries-and-jobs-through-federal-sustainability/> (дата обращения: 30.09.2024)

¹⁵ Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 30.09.2024)

REFERENCES

1. *Abanina E.N. Ekologizatsiya kak process dostizheniya ustojchivogo razvitiya // Vestnik SGYUA. 2018. №3 (122). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologizatsiya-kak-protsess-dostizheniya-ustoychivogo-razvitiya> (data obrashcheniya: 30.09.2024)*
2. *Rahimov E.H., Galiullina R.H. K voprosu ob ekologizatsii sfery pravovogo regulirovaniya gosudarstvennyh zakupok // Agrarnoe i zemel'noe pravo. - 2022. - №11 (215). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ekologizatsii-sfery-pravovogo-regulirovaniya-gosudarstvennyh-zakupok> (data obrashcheniya: 30.09.2024).*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚАЙТА ӨНДЕУ НӘТИЖЕСІНДЕ ҚҰРЫЛҒАН ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ОБЪЕКТІЛЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айжан Амангелдіқызы Амангелді

Заң ғылымдарының докторы, Қонаев Университетінің азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының профессоры, М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Алматы Академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. Бұл мақала туындылар институттарын зерттеуге және зияткерлік меншіктің жекелеген объектілерін қайта өңдеуге арналған.

Мақалада туынды ұғымына, түпнұсқа мен туындының арақатынасына әр түрлі көзқарастар талданады. Ғалымдардың қайта өңдеу институтына арналған еңбектерін талдауға баса назар аударылды.

Автор Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының заңнамасы бойынша қайта өңдеу туралы ережелерге салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізді.

Мақалада тұжырымдамалық аппаратқа, «авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңындағы, Қазақстан Республикасының Патенттік Заңындағы және «тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқаулар және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының Заңындағы проблемаларға егжей-тегжейлі зерттеу жүргізілді. Мысалы, ҚР Заңында патентте тәуелді өнертабыс термині айтылады, бірақ оған түсінік берілмейді.

Осы аспектілерді зерттеу өзектілігі мен өзектілігіне ие, өйткені мұндай объектілер азаматтық айналымға белсенді енгізілуде. Қазақстандық ғалымдардың жекелеген аспектілерді шешуге жеткіліксіз көңіл бөлуі құқық қолдану практикасының қиындықтарына алып келеді. Мақалада Қазақстандағы сот практикасына талдау жүргізілді, онда ресми тәсілді болдырмайтын соттардың неғұрлым терең және мұқият талдауын талап ететін мәселелер атап өтіледі.

Мақалада патенттік құқыққа тәуелді объектілердің проблемасы қарастырылады, ол мұндай объектілерді зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелеріне жатқызуға бола ма, жоқ па, өйткені бұл объектілердің өнертапқыштық деңгейі мен жаңалығын патенттік критерийлер ретінде анықтауда проблема туындауы мүмкін.

Қайта өңдеу даралау құралдарына қатысты да өзекті. Сәйкестендіру функциясы және бір құралдың басқа даралау құралынан айырмашылығы жоқ араластыру дәрежесіне ұқсас, ҚР заңнамасында белгіленген формальды белгілер бойынша құқықтық қорғауды ұсынудан бас тартылатын болады.

Түйінді сөздер: қайта өңдеу, туынды жұмыс, модификация, компьютер бағдарламасы, айрықша құқық, құқық иесі, автор, ендік шығармашылық.

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ, СОЗДАННЫХ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПЕРЕРАБОТКИ, ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Амангельды Айжан Амангельдықызы

Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской Академии МВД РК им. М. Есболатова; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию институтов производных произведений и переработки отдельных объектов интеллектуальной собственности.

В статье проанализированы различные подходы к понятию производного произведения, соотношения оригинального и производного произведения. Уделено внимание анализу трудов ученых, посвященных институту переработки.

Автором проведен сравнительно-правовой анализ положений о переработке по законодательству Республики Казахстан и Российской Федерации.

В статье проведено детальное исследование понятийного аппарата, проблемам в Законе Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах», Патентном законе Республики Казахстан и Законе Республики Казахстан «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товара». Например, в Патентном законе РК упоминается термин зависимого изобретения, но понятия ему не дано.

Изучение данных аспектов имеют свою значимость и актуальность, поскольку в гражданский оборот активно вводятся такие объекты. И недостаточное внимание казахстанских ученых к разрешению отдельных аспектов приводит к трудностям правоприменительной практики. В статье проведен анализ судебной практики в Казахстане, в которой отмечаются вопросы, которые требуют более глубокого и тщательного анализа судами, исключающего формальный подход.

В статье рассматривается проблема зависимых объектов патентного права, которая состоит в том, можно ли относить такие объекты к результатам интеллектуальной творческой деятельности, поскольку может возникнуть проблема в определении изобретательского уровня и новизны этих объектов как критериев патентоспособности.

Переработка актуальна и в отношении средств индивидуализации. Схожим до степени смешения, не имеющим функции идентификации и отличимости одного средства от другого средства индивидуализации по формальным признакам, установленным законодательством РК будет отказано в предоставлении правовой охраны.

Ключевые слова: переработка, производное произведение, модификация, программа ЭВМ, исключительное право, правообладатель, автор, параллельное творчество.

THE PROBLEM OF LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS CREATED AS A RESULT OF PROCESSING, ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Kunaev University, researcher of the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the study of institutions of derivative works and processing of individual intellectual property objects.

The article analyzes various approaches to the concept of a derivative work, the ratio of an original and a derivative work. Attention is paid to the analysis of the works of scientists devoted to the Institute of recycling.

The author conducted a comparative legal analysis of the provisions on processing under the legislation of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation.

The article provides a detailed study of the conceptual framework, problems in the Law of the Republic of Kazakhstan "On Copyright and Related Rights", the Patent Law of the Republic of Kazakhstan and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, service Marks, geographical indications and appellations of origin". For example, the Patent Law of the Republic of Kazakhstan mentions the term dependent invention, but the concept is not given to it.

The study of these aspects has its own significance and relevance, since such objects are actively introduced into civil circulation. And the insufficient attention of Kazakhstani scientists

to the resolution of certain aspects leads to difficulties in law enforcement practice. The article analyzes judicial practice in Kazakhstan, which highlights issues that require a deeper and more thorough analysis by the courts, excluding a formal approach.

The article considers the problem of dependent objects of patent law, which consists in whether such objects can be attributed to the results of intellectual creative activity, since there may be a problem in determining the inventive level and novelty of these objects as criteria for patentability.

Recycling is also relevant in terms of means of individualization. Confusingly similar, lacking the function of identification and distinguishability of one means from another means of individualization on formal grounds established by the legislation of the Republic of Kazakhstan, will be denied legal protection.

Keywords: *processing, derivative work, modification, computer program, exclusive right, copyright holder, author, parallel creativity.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_90

Кіріспе

Зияткерлік меншік құқығының барлық институттарында қайта өңдеу нәтижесінде құрылған туынды (тәуелді) объектілер бар.

Авторлық құқық ғылым, әдебиет және өнер туындыларына қолданылады. Белгілі бір туындыны қайта өңдеу нәтижесінде туындылар жасалуы мүмкін, бірақ мәселе осындай туындылардың өзіндік ерекшелігін анықтау болып табылады.

Сонымен қатар, шығармашылық тек қана шектелмейтінін және автордың шығармашылық интеллектуалды қызметі нәтижесінде ұқсас туындылар жасалуы мүмкін екенін ескерсек, оларды туынды немесе түпнұсқа деп тану керек.

Зияткерлік қызметтің туындылары мен даралау құралдарының болуының негізгі алғышарты кез-келген зияткерлік қызметтің объективті қасиеті болып табылады, яғни зияткерлік қызметтің жаңа нәтижелері белгілі бір дәрежеде мәдениеттің жетістіктерін қолдана отырып жасалады [1, 16 б.].

Тарихта кейбір шығармалар басқалардың ықпалымен немесе әсерімен жазылған көптеген жағдайларды табуға болады. Мысалы, Алексей Толстойдың «Буратино» кейіпкерінің «Буратино» кейіпкері Карло Коллодиге ұқсастығы айқын. Басқа автордың жұмысынан осындай шабытқа мысал ретінде Лайман Френк Баумның «оз сиқыршысы» шығармасынан шабыт алған Александр Волковтың «Изумруд қаласының сиқыршысы» кітаптар сериясын келтіруге болады [2]. Бірақ бұл жұмыстардың мазмұны әртүрлі.

Әдістер мен материалдар

Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық,

техико-заңи сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Нәтижелер мен талдаулар

Қазақстан Республикасының (бұдан әрі - ҚР) заңнамасына жүгінсек, қоғамдық қатынастардың осы аспектісін реттейтін нормалар бар екенін атап өткен жөн. Туынды туындылар да авторлық құқық объектісі болып табылады.

ҚР Азаматтық кодексінің (бұдан әрі - АҚ) 971-бабының 1-тармағына сәйкес авторлық құқық олардың мақсатына, мазмұны мен қадір-қасиетіне, сондай-ақ оларды білдіру тәсілі мен нысанына қарамастан, шығармашылық қызметтің нәтижесі болып табылатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларына қолданылады.

Авторлық құқық туралы Заңның 2-бабы 33) тармағына сәйкес туындыны қайта өңдеу-бұл түпнұсқа туындыны бір жанрдан екінші жанрға өзгерту. Бұл ретте түпнұсқа туындыны сахналау, қою және аранжировкалау туындыны қайта өңдеу түрлері болып табылады¹. Өз кезегінде ҚР Авторлық құқық туралы Заңының 34-бабына сәйкес сабақтас құқықтардың объектілері олардың мақсатына, мазмұны мен қадір-қасиетіне, сондай-ақ оларды білдіру тәсілі мен нысанына қарамастан эфирлік және кабельдік хабар тарату ұйымдарын қою, орындау, фонограммалар, беру болып табылады. Яғни, қайта өңдеудің нәтижесі тек туынды ғана емес, сонымен қатар сабақтас құқықтардың объектісі болуы мүмкін деген қорытынды жасауға болады, мысалы, өндіріс түрінде. Кез-келген сабақтас құқықтар объектісін құрудың негізі авторлық құқық объектісі болып табы-

¹ Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=114;-15#pos=114;-15 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

лады. Сонымен қатар, мысалы, фонограмма немесе сабақтас құқықтардың басқа объектісін құру үшін автордың (композитордың, ақынның) музыкалық шығарманы мәтінмен пайдалануға рұқсаты қажет, егер авторлық құқық объектісі қоғамдық доменге өтпесе. Осылайша, туынды мен сабақтас құқықтар объектілерінің ортақ белгілері бар: 1) олардың түпнұсқа авторлық құқық объектілеріне тәуелді екендігі; 2) авторлық құқықтың түпнұсқалық объектілерін пайдалануға құқық иелерінен рұқсат қажет.

Қайта өңдеу нәтижесінде тп сәйкес туынды өнім пайда болады. Авторлық құқық туралы Заңның 2-бабы 34) тармағына сәйкес басқа туындыны шығармашылықпен қайта өңдеу нәтижесінде жасалған шығарма ретінде айқындалған².

Бұл ережелер Қазақстанда ратификацияланған әдеби және көркем шығармаларды қорғау туралы Берн конвенциясының (бұдан әрі – Берн конвенциясы) ережелеріне толық сәйкес келеді, оның 2-бабының (3) тармағына сәйкес әдеби немесе көркем шығарманың аудармалары, бейімделулері, музыкалық аранжировкалары және басқа да қайта өңдеулері түпнұсқа шығарма авторының құқықтарына нұқсан келтірмей, түпнұсқа туындылармен тең дәрежеде қорғалады³.

Туынды және композициялық туындылар авторлық құқықпен қорғалады, олар авторлық құқық объектілері болып табыла ма, жоқ па⁴.

Туындыларды құқықтық қорғаудың ерекшелігі олардың бастапқы туындыны қайта өңдеу нәтижесінде пайда болу ерекшеліктеріне байланысты. Шығарманы қайта өңдеу – бұл шығарманы қолданудың бір әдісі және, әрине, практикалық қызығушылық тудырады [3, 25 б.].

Қызығушылық тудырады, өйткені қайта өңдеу құқығы авторға немесе басқа авторлық құқық иесіне тиесілі айрықша құқықтың өкілеттіктерінің бірі болып табылады, сондықтан қайта өңдеу үшін түпнұсқа туындының уәкілетті субъектісінің рұқсатын алу қажет, егер түпнұсқа шығарма қоғамдық доменге берілген жағдайларды қоспағанда.

Қайта өңдеу – бұл туындыны пайдалану тәсілдерінің бірі, қайта өңдеу құқығы мүліктік сипатқа ие және айрықша құқықтың

бөлігі болып табылады. Туынды түпнұсқа, яғни түпнұсқа шығарманың арқасында туады. Тиісінше, туындының маңызды белгісі оны қолданыстағы авторлық объект негізінде құру болып табылады, оған қатысты айрықша құқық әлі де қолданылады немесе мерзімі өткеннен кейін күші жойылды [3, 26 б.].

Туынды авторлық құқық объектісі болғандықтан, ол сонымен қатар қауіпсіздік критерийлеріне сәйкес келуі керек. Туынды авторлық құқық объектісі ретінде осы нәтижені білдірудің шығармашылық сипаты мен объективті формасы сияқты белгілерге ие болуы керек [3, 26 б.].

Туындының басқа туындылардан айрықша белгілері мыналар болып табылады: біріншіден, ол басқа автордың бұрын жасаған туындысы негізінде жасалады; екіншіден, жаңа туындыны жасаушы түпнұсқа шығарманың толық немесе ішінара қорғалатын элементтерін, мысалы, кейіпкерлерді алады; үшіншіден, түпнұсқа шығарма авторының ниеті сақталуы және сақталуы керек туынды шығарманың авторы бұрмалаған жоқ [4, 199 б.].

ҚР Авторлық құқық туралы Заңының 12 бабында туынды туындыға құқықтар туралы айтылады. Шығарманы қайта өңдеу, өңдеу немесе басқа жолмен қайта өңдеу (қайта өңдеу құқығы) - бұл автордың немесе авторлық құқық иесінің айрықша құқығының мазмұнына кіретін өкілеттіктер.

Заң әдебиетінде шығарманы қайта өңдеу мәселелері ғылыми қызығушылықтың мәні болып табылады.

Шығарманы қайта өңдеу мәселесін қарау кезінде шығармашылық еркіндігі мен шығармаға айрықша құқық, Жаңа (қайта өңделген) объектіге құқық және бастапқы объектіге құқық қайшылықтары туындайды. Бір қарағанда, туындыны қайта өңдеу мүліктік емес құқыққа әсер етпейтін пайдалану тәсілі болып көрінеді. Алайда әр түрлі сипаттағы екі құқықтың арақатынасы қайшылықты анықтайды [3, 27 б.].

Қайта өңдеу кезінде түпнұсқа шығарма авторының ниеті сақталуы керек, бірақ ол аудармашының, режиссердің немесе басқа өңдеушінің өзіндік шығармашылық жұмысының нәтижесі ретінде жаңа объективті түрде көрінеді. Қайта өңдеу кезінде шығар-

² Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=114;-15#pos=114;-15 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

³ Бернская Конвенция об охране литературных и художественных произведений (Парижский Акт, ВОИС, 24 июля 1971 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007512&pos=14;-108#pos=14;-108 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

⁴ Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=192;-41#pos=192;-41 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

маның түрі немесе жанры әрдайым өзгере бермейді, бұл шығарманы аудару кезінде айқын көрінеді. Туынды құқықтық қорғау объектісі ретінде автордың ниетіне сәйкес түпнұсқа (бастапқы) туынды негізінде басқа адамның (адамдардың) шығармашылық еңбегімен жасалады. Туындыларға құқықтық қорғауды берудің басты шарты түпнұсқа туындыға қатысты авторлық құқықты сақтау болып табылады. Туындыға айрықша құқық туындыны қайта өңдеуге құқық болған кезде ғана туындайды [3, 28 б.].

Түпнұсқа туындыны қайта өңдеу шығармашылық сипатта болуы керек. Бұл туындыны техникалық өңдеу, оның ішінде жасанды интеллект технологияларын қолдану мүмкін емес. Шығармашылық субъектісі тек туынды туынды жасау процесінде өзінің білімін, көзқарасын, бағасын, тәжірибесін түсіретін адам бола алады. Туынды шығарма элементтері қолданылған түпнұсқа туындыдан ерекшеленуі керек [4, 196 б.]. Автор шығарманы құрудың шығармашылық сипатының критерийі «субъективті жаңалық» деп санайды, өйткені автор басқа адамдарға белгілі нәтижені дербес жасай алады, бірақ ол үшін ол жаңа, бірінші рет қол жеткізді. Жаңалықтың белгісі нәтижеге жетудің тәуелсіздігінде көрінеді [4, 196 б.].

Шығарманы қайта өңдеу нәтижесінде оның мазмұны форманың түрін өзгерте алады (оқиғаны бейімдеу), бірақ қайта өңдеу форманың түрін өзгертуге әкелмеуі мүмкін (шығарманың қорғалатын бөлігін, кейіпкерлерін пайдалану) [4, 199 б.].

Қазақстанда «Соттардың авторлық құқықты және сабақтас құқықтарды қорғау туралы заңнаманың кейбір нормаларын қолдануы туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 25 желтоқсандағы № 11 нормативтік қаулысы қолданылады, онда туынды туралы авторлық құқық туралы Заңның ережесі қайталанатын, бірақ, өкінішке орай, ҚР соттарына шығармашылық сипатын қалай айқындау керектігі жөнінде ұсыныстар берілмейді шығарманың өзіндік ерекшелігі, ал шығармашылық тәуелсіз және тәуелсіз емес шығарманың анықтамасы, тұжырымдамасы мүлдем жоқ.

Туынды және түпнұсқа туындының өлшемдерін зерттей отырып, Н. Айрапетов туынды туындының мынадай анықтамасын ұсынады: «туынды - бұрыннан бар авторлық құқық объектісін (түпнұсқа туындыны) өрнек нысанын өзгерте отырып немесе өрнек нысанын өзгертпей қайта өңдеу арқылы жасалған, бірақ түпнұсқа туындының маңызды

бөлігін сақтай отырып, объективті түрде көрсетілген авторлық құқық объектісі, шығармашылық оның сипаты оны басқа авторлық құқық объектісінің көбеюі деп санамау үшін жеткілікті» [2]. Н. Айрапетов ұсынған туынды анықтамасымен біз келісеміз.

Сұрақ әрдайым қолдану тәжірибесінде туындайды, ұқсастық немесе қарыз алу дәрежесін қалай анықтау керек, шығармашылық тәуелсіз немесе тәуелсіз емес шығарманы анықтау үшін қандай критерийлерді қолдану керек.

Кейбір авторлардың пікірінше, сот қайта өңдеу туралы қорытынды жасау үшін туынды шығармадағы түпнұсқа туындының элементтерін (бөлігін) табу керек. Басқаша айтқанда, сот кез-келген жағдайда шығармалар арасындағы ұқсастықты анықтауы керек, өйткені бұл туынды шығармада түпнұсқа шығарманың элементтерін (бөлігін) табудың жалғыз мүмкін әдісі деп ойлаймыз. Мұндай ұқсастықтың сипаты мен дәрежесі әр түрлі жұмыстар үшін және әр түрлі өңдеу түрлері үшін әр түрлі болады, бірақ кез-келген жағдайда мұндай ұқсастық орын алуы керек [5].

Алайда, көбінесе соттар дау бойынша шешім шығарған кезде сараптамалық қорытындылардың нәтижелерін басшылыққа алады, бірақ егер Қазақстандағы соттар түпнұсқаны қайта өңдеу нәтижесінде жасалған түпнұсқа және туынды шығармадағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды өздері анықтаса немесе автордың белгілі бір шығармадан шабыт алып, өзінің шығармашылық дербес туындысын жасағанын анықтаса, бұл өте пайдалы болар еді.

Біздің ойымызша, қайта өңдеу нәтижесінде туынды ғана емес, мысалы, аудиовизуалды шығарма да жасалуы мүмкін. Осыған байланысты өте күрделі сұрақ туындайды: аудиовизуалды туындыны туынды деп санауға бола ма? Немесе аудиовизуалды шығарма тәуелсіз түпнұсқа шығарма ма?

Айта кету керек, аудиовизуалды шығармаларға тек көркем, деректі фильмдер ғана емес, сонымен қатар музыкалық бейнелер, жарнамалар да кіреді. Көптеген аудиовизуалды туындылар қайта өңдеу нәтижесінде, мысалы, әдеби түпнұсқа шығарма негізінде жасалған. Мысалы, «соғыс және бейбітшілік», «Тихий Дон», «Анна Каренина», «Мастер және Маргарита» романдары және т.б. кинофильмдердің бірнеше нұсқалары бойынша жасалған, өйткені олар продюсерлерді, режиссерлерді шабыттандырды және олардың әрқайсысы фильмге бейімделуге

өз көзқарасын жасады және инвестициялады, бұл, әрине, осындай фильмдерді жасаушылардың шығармашылығының нәтижесі фильмге бейімделу.

Заң әдебиетіндегі ғалымдардың көзқарастары әртүрлі. А.О. Радоминова фильм тәуелсіз шығарма деп санайды және оны тәуелді (туынды немесе құрама) шығарма ретінде қарастыруға болмайды. Туынды бұрыннан бар туындыны қайта өңдеу жолымен жасалады, оның барысында осындай туынды нысанының элементтері (бөліктері) пайдаланылады. Фильмді екі шарт орындалған кезде Туынды шығармаларға жатқызуға болады: фильм түсіру кезінде тек фильмнің түсірілімі басталған кезде объективті түрде болған шығармалар қолданылуы керек; фильмде мұндай шығармалардың формасының элементтері ғана өз бейнесін табуы керек. Алайда, фильмге қатысты осы шарттарды сақтау мүмкін емес, өйткені фильм түсіру режиссердің, оператордың және т.б. шығармашылық үлестерінің болуын білдіреді, олар тек фильм түсіру процесінде пайда болады және тек онда көрінеді; фильмде бұрыннан бар шығармаларды пайдалану сипаты қайта өңдеуден өзгеше, өйткені фильмде мұндай шығармалардың формалық элементтері емес, өздері қолданылады шығармалар [6, 5-6 б.].

В.И. Елисеевтің ұстанымы қызықты, оның пікірі бойынша туынды объектіге зияткерлік құқықтар екі модель бойынша туындауы мүмкін: а) бастапқы объектіге айрықша құқықтың әрекеті туынды объектіге құқықтардың пайда болуына кедергі келтіретін заңды факт ретінде танылатын тәуелді модель бойынша; б) туынды объектіге зияткерлік құқықтар бастапқы объектіге айрықша құқықтың қолданылуына қарамастан, тиісті түрдегі объектілердің қорғау қабілетінің жалпы өлшемдеріне сәйкес келген жағдайда туындайтын тәуелсіз модель бойынша. Автор туынды объектілерге құқықтардың пайда болу модельдері арасында таңдау критерийлерін ұсынды. Тәуелді модель туынды объектінің заңды тағдыры өз еркіне байланысты бастапқы объектінің құқық иесінің жеке мүдделеріне туынды объектіні жасаушының жеке мүдделерінен басымдық береді не туынды объектіге зияткерлік құқықтардың әлеуетті субъектілерінің шеңберін шектеу немесе туынды объектілердің пайда болуын толығымен болдырмау талап етілетін кезде жария мүдделерді қорғау мақсатында белгіленеді. Тәуелсіз модель зияткерлік қызметтің жаңа қорғауға

қабілетті нәтижесін жасау үшін жеткілікті интеллектуалды үлес қосқан мүдделерге басымдық береді [1, 9-10 б.]. Автор бұл айырмашылықтар бастапқы объектілердің авторлық құқық иелері мен туынды объектілердің авторлық құқық иелері мүдделерінің әділ тепе-теңдігін анықтауда маңызды рөл атқаратыны дұрыс [1, 21 б.].

Бұл ұсыныспен келісуге болады, бастапқы зияткерлік меншік объектісі негізінде жасалған көптеген аудиовизуалды туындылар шын мәнінде шығармашылық тәуелсіздікті бейнелейтіні анық, бірақ мұндай ұстанымдарды іс жүзінде дәлелдеу өте қиын және дау туындаған жағдайда соттан оның шығармашылық тәуелсіздігін анықтау үшін даулы объектіге айтарлықтай батыру қажет болады.

Мысалы, Э.С. Ромашина, ол аудиовизуалды шығарма біртұтас кешен ретінде аудиовизуалды шығарма құрамында бірлесіп қолданылатын зияткерлік қызметтің көптеген нәтижелерін қамтитын күрделі объект деп санайды. Сонымен қатар, аудиовизуалды шығармаға кіретін зияткерлік қызметтің жекелеген нәтижелерін әдетте дербес пайдалануға болады, мысалы, сценарий негізінде кітап немесе комикстер сериясы шығарылуы мүмкін, музыканы аудиовизуалды шығармадан кез-келген белгілі тәсілдермен және т.б. бөлек пайдалануға болады [7, 26 б.].

Осылайша, заң әдебиетіндегі негізгі көзқарастар үш пікірге келеді: аудиовизуалды жұмыс қайта өңдеудің нәтижесі болуы мүмкін, бұл авторлық құқықтың тәуелсіз объектісі және күрделі объект ретінде әрекет ете алады. Кез-келген жағдайда, аудиовизуалды жұмыста бұрыннан құрылған зияткерлік меншік объектісін пайдаланған кезде, шығармашылық қызметтің пайдаланылған нәтижесінің авторлық құқық иесінің рұқсатын алу үшін қайта өңдеу немесе басқа пайдалану қажет деп санаймыз.

Бірақ бейнелеу өнері туындыларына қатысты сұраққа жауап біржақты шешіледі. Кескіндеменің жалғыз данасы-түпнұсқа, ал қалғандары – туындылар ретінде бағаланбайтын көшірмелер, мұндай тұжырымды қол жеткізу құқығы ұғымына сүйене отырып жасауға болады. Бірақ бір идеяға, мысалы, діни себептерге әр түрлі суретшілер мен әр түрлі стильде сурет салуға болады.

Қайта өңдеу мәселелері сабақтас құқықтар объектілері үшін де өзекті (фонограммалар, орындау, эфирлік және кабельдік хабар тарату), өйткені олар авторлық құқық объектілерінің болуы нәтижесінде құрылған.

Сонымен қатар, фонограмманы қайта өңдеу немесе кез-келген тәсілмен қайта өңдеу фонограмма өндірушісіне тиесілі айрықша құқықтың өкілеттіктерінің бірі ретінде әрекет етеді, сондықтан мұндай құқықты беру шарт негізінде жасалуы керек.

Патенттік құқықта объектілер өнертабыстар (пайдалы модельдер) болып табылады және бұрын белгілі құрылғыларды, әдістерді, заттар мен штамдарды жаңа мақсатта қолдану жағдайлары бар, бұл патенттелген объектіні мүлдем жаңа салада қолдану мүмкіндігінің пайда болуын білдіреді. Мәселе мынада, мұндай объектілерді интеллектуалды шығармашылық әрекеттің нәтижелеріне жатқызуға бола ма, өйткені бұл объектілердің өнертапқыштық деңгейі мен жаңалығын патенттік критерийлер ретінде анықтауда мәселе туындауы мүмкін. Егер бұл объектілер осы талаптарға сәйкес келмесе, мұндай патенттік құқық объектілеріне құқықтық қорғау берілмейді, яғни егер объектінің сызығы болса, онда оған құқықтар да бола алмайды.

Патенттік құқықта «алдын-ала пайдалану құқығы» ұғымы да бар, оны параллель шығармашылық деп те атайды. Бұл өтініш беруші бірінші болып өтініш бере алған кезде пайда болады, сондықтан ол патент иесі болады, ал алдын-ала қолданушы болмайды.

ҚР Патенттік Заңының 13-бабының 1-тармағына сәйкес өнеркәсіптік меншік объектісінің басымдығы күніне дейін автордан тәуелсіз құрылған Өнеркәсіптік меншік объектісіне ұқсас шешімді адал пайдаланған немесе оған қажетті дайындықтар жасаған тұлға оны осындай пайдалану көлемін кеңейтпей (алдын ала пайдалану құқығы) өтеусіз пайдалану құқығын сақтайды. Алдын ала пайдалану құқығы басқа тұлғаға тек бірдей шешім қолданылған немесе оған қажетті дайындықтар жасалған өндіріспен бірге берілуі мүмкін⁵.

Патенттік Заңның 11-бабының 5-тармағына назар аударған жөн, онда осы тармаққа сәйкес мәжбүрлеп лицензия берілген жағдайда, көрсетілген лицензия негізінде пайдалануға құқығы берілген қорғау құжатына патент иеленушінің де осыған байланысты мәжбүрлеп лицензия берілген тәуелді өнертабысты пайдалануға лицензия алуға

құқығы бар лицензия⁶. Бұдан шығатыны, ҚР заң шығарушысы тәуелді өнертабыс терминін біледі, бірақ оған түсінік берілмеген.

ҚР Патенттік Заңының 11-бабының 5-тармағына сәйкес өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалана алмайтын, бұл ретте өнеркәсіптік меншік объектісіне басқа қорғау құжаты иесінің қолайлы коммерциялық шарттарда лицензиялық шарт жасасудан бас тартқан құқықтарын бұзбай, оған объектіні пайдалануға мәжбүрлеп айрықша емес лицензия беру туралы өтінішпен сотқа жүгінуге құқығы бар Қазақстан Республикасының аумағындағы өнеркәсіптік меншік.

Егер өнеркәсіптік меншік объектісін басқа қорғау құжаты иесінің құқықтарын бұзбай пайдалана алмайтын патент иесі оның өнеркәсіптік меншік объектісі маңызды техникалық жетістік болып табылатынын және басқа қорғау құжаты иесінің өнеркәсіптік меншік объектісі алдында үлкен экономикалық маңызы бар екенін дәлелдесе, сот оған мәжбүрлеп айрықша емес лицензия беру туралы шешім қабылдауы мүмкін.

Көрсетілген лицензияны беру кезінде сот өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалану шектерін, басқа тұлғаға тиесілі қорғау құжатын, төлемдердің мерзімдерін, мөлшері мен тәртібін айқындауға тиіс. Бұл ретте төлемдер мөлшері белгіленген практикаға сәйкес айқындалған лицензияның нарықтық бағасынан төмен болмауға тиіс.

Осы тармақтың негізінде алынған Өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалану құқығы осы құқық берілген өнеркәсіптік меншік объектісіне қорғау құжатын басқаға берумен бірге ғана берілуі мүмкін⁷.

Осылайша, Қазақстанда патенттік Заңның 11-бабы 5-тармағының ережелері мәжбүрлеп лицензия алу үшін сотқа жүгінуге арқылы құқықтық қорғауды алуға мүмкіндік береді. Алайда, олқылықты жою мақсатында ҚР Заңында патентте тәуелді өнертабыс, тәуелді пайдалы модель және тәуелді өнеркәсіптік үлгі ұғымын қарастыру қажет.

Заң әдебиеттерінде мәжбүрлеп лицензия беру қоғамдық мүдделерді қорғау мақсатында тәуелді объектінің патент иесінің пайдасына бастапқы объектіге айрықша құқықтың ауыртпалығы ретінде түсіндіріледі [8].

Э.П. Гаврилов тәуелді өнертабыстарды

⁵ Қазақстан Республикасының Патент заңы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 16 шілдедегі № 427-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&sub_id=130000&pos=353;-33#pos=353;-33 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

⁶ Қазақстан Республикасының Патент заңы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 16 шілдедегі № 427-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&pos=313;-46#pos=313;-46 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

⁷ Қазақстан Республикасының Патент заңы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 16 шілдедегі № 427-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&sub_id=110000&pos=289;-33#pos=289;-33 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

зерттей отырып, тәуелді өнертабысты барлық басқа өнертабыстардан ажырататын жалғыз белгі-оны негізгі өнертабыстан бөлек дербес пайдалану мүмкін етігін атап өтеді. Осыған байланысты «тәуелді өнертабыс» терминінің өзі өте сәтті болып шығады. Әрине, негізгі өнертабыс қорғалуы керек, оған айрықша құқық болуы керек. Әйтпесе, тәуелді өнертабыс тәуелсіз болады. Сонымен қатар, негізгі өнертабысты өзіне тәуелді өнертабыстан бөлек пайдалануға болады, дегенмен, әрине, өзара тәуелділік құбылыстары да болуы мүмкін. Ғалым сонымен қатар өнертабыстың тәуелділігі автордың жеке басына және патент иесіне байланысты емес екенін атап өтті. Тәуелділік сақталады (ауызша сөз үшін кешірім сұраймын) негізгі және тәуелді өнертабыстың авторы бір адам (немесе бір авторлар тобы) немесе әртүрлі адамдар, сондай-ақ негізгі және тәуелді өнертабысқа айрықша құқықтардың иесі болып табылатындығына қарамастан, бір адам немесе бұл әртүрлі тұлғалар [9]. Автор мәселе негізгі және тәуелді өнертабыстарға құқықтардың субъектілері сәйкес келмеген кезде пайда болады деген қорытындыға келеді [9].

Алайда, кейбір елдердің заңнамасында осындай параллель патенттердің пайда болуына жол бермеуге бағытталған нормалар бар. АҚШ пен Канадада арнайы процедуралар қозғалады. Францияда мұндай жағдайда басымдық күні ғана емес, сол күннің сағаттары мен минуттары да ескеріледі. Жапонияда мұндай өтініш берушілерге олардың қайсысына патент берілуі керек екендігі туралы келісу ұсынылады, ал егер олар келіспесе, патент ешкімге берілмейді [9].

Қайта өңдеу даралау құралдарына қатысты да өзекті. Бұл сәйкестендіру функциясы жоқ және бір құралдың басқа даралау құралынан айырмашылығы жоқ, араластыру дәрежесіне ұқсас сауда белгілері, қызмет көрсету белгілері. Бұл тауар белгілеріне құқықтық қорғау берілмейді, тиісінше, тіркелмеген осындай белгіні пайдаланған жағдайда тауар белгісінің иесінің құқықтары бұзылады, яғни тіркелген белгіні айналып өтіп, оны басқаша өзгертеді, мысалы, ADIDAS. Сондықтан, Қазақстан Республикасының тауар таңбалары туралы Заңының 6, 7-баптарына сәйкес ұқсас тауар таңбаларынан айырмашылығы жоқ, қайта өңдеу нәтижесінде жасалған тауар белгілеріне,

қызмет көрсету белгілеріне қатысты мұндай тауар таңбасын тіркеуден бас тартуға болады⁸, бұл сот практикасымен расталады.

Тауар таңбалары туралы Заңның 7-бабының 1-тармағына сәйкес тауар таңбасын тіркеуден бас тарту үшін өзге де негіздер көзделген. Осылайша, тауар белгілері ретінде оларды араластыру дәрежесіне ұқсас немесе ұқсас белгілер тіркелуге жатпайды:

- тіркеуі жарамсыз деп танылған немесе оның қолданысы тоқтатылған тауар белгілерін қоспағанда, Қазақстан Республикасында тіркелген және біртекті тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты басқа тұлғаның атына неғұрлым ертерек басымдықпен жасалған халықаралық шарттарға байланысты немесе сол адамның сол тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты бірдей тауар белгілерімен қорғалатын тауар белгілерімен тауар белгілері туралы ҚР Заңының 6-тарауы;

- тауарлар мен қызметтердің кез келген түріне қатысты белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасында жалпыға белгілі тауар белгілерімен;

- біртекті тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге (кері қайтарып алынғандардан және тоқтатылғандардан басқа) қатысты басқа тұлғаның атына неғұрлым ертерек басымдықпен тіркеуге мәлімделген белгілермен немесе сол тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты сол тұлғаның бірдей белгілерімен;

- егер тауар таңбасын тіркеу жекелендіру үшін орын атауы тіркелген сол тауарларға қатысты жүзеге асырылса, олар тауар шығарылған жердің осы атауын пайдалану құқығы иесінің атына тіркелетін тауар таңбасының қорғалмайтын элементі ретінде енгізілуі мүмкін жағдайларды қоспағанда, кез келген тауарларға қатысты Қазақстан Республикасында қорғалатын тауарлар шығарылған орындардың атауларымен тауардың шығу тегі.

Бірақ ҚР Тауар белгілері туралы Заңының 7-бабы 1-тармағының 5-тармақшасының 2-3-абзацтарына сәйкес 1-тармағының бірінші бөлігінің 1), 2) және 3) тармақшаларында көрсетілген тауар белгілерінің кез келгенімен араласу дәрежесіне дейін ұқсас біртекті тауарларға немесе қызметтерге қатысты тауар белгісі ретінде белгілеуді тіркеу. Тауар белгілері туралы Заңның 7-тармағына тауар таңбасы иесінің жазбаша келісімі берілген жағдайда жол беріледі. Егер меншік

⁸ Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 26 шілдедегі № 456-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&pos=240;-11#pos=240;-11 (Жүзінген күні: 23.01.2024)

иесі заңды тұлға болып табылса, онда жазбаша келісім фирмалық бланкіде ұсынылуы, уәкілетті тұлға қол қоюы және заңды тұлғаның мөрмен бекітілуі тиіс (болған жағдайда), ал егер меншік иесі жеке тұлға болса, онда қол нотариалды куәландырылуы тиіс⁹.

Яғни, бір жағынан біртекті тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты олардың араласу дәрежесіне дейін бірдей немесе ұқсас немесе сол тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты бірдей тауар белгілерімен немесе кез келген тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты жалпыға бірдей белгілі тауар белгілерімен, ал екінші жағынан, егер түпнұсқа (бастапқы) иесінің тауар белгісін араластыру дәрежесіне дейін бірдей немесе ұқсас тіркеуге келісімі болса¹⁰, мұндай «түпнұсқа емес» (араластыру дәрежесіне ұқсас немесе бірдей) сауда белгісі тіркеледі.

В.С. Никулинаның пікірінше, тауар белгісі оның табиғатын анықтайтын екі негізгі функцияға ие: кепілдік: өндірушіден тұтынушыға тауардың сипаттамалары туралы ақпаратты беру механизмінің рөлін атқарады және беделді: осы өндірушінің тауарында белгілі бір сипаттамалардың болуын тұрақты тұтынушылық күтуді құру. Құқық иеленушінің оң беделінің пайда болуын анықтайтын тұтынушы аудиториясының осындай қабылдауын құруға тауар белгісінің (жарнаманың) танылуына және тартымды қабілетіне инвестиция салу және құқық иеленушінің адал (оң) беделінің (goodwill) тауар белгісін біртіндеп сатып алуы және жинақтауы арқылы қол жеткізіледі [10, 12 б.].

ҚР Тауар белгілері туралы Заңының 1-бабына сәйкес араластыру дәрежесіне ұқсас белгілер - жекелеген элементтердің айырмашылықтары бар және тұтынушы ассоциативті түрде бірдей деп қабылдайтын ұқсас белгілер немесе белгілер; ал бірдей тауар белгілері - барлық элементтерде сәйкес келетін белгілер немесе белгілер. Яғни, бірдей тауар белгілерінде және араластыру дәрежесіне ұқсас тауар белгілерінде кемсітушілік, жаңалық (өзіндік ерекшелік) жоқ, нәтижесінде олар тұтынушыны тауар туралы адастыруы мүмкін және т.б.

В.С. Никулина бұған бірнеше аспектілерді қарастырады: құқық иесінің тауар белгісін

тануға және тартымды қабілеттілікке салған инвестицияларынан экономикалық пайда алу үшін заңды мүддесін қорғауда, сондай-ақ тұтынушының нарықта ұсынылатын тауарларды қабылдауына, заңсыз пайдаланудың әртүрлі нысандарында көрінетін жосықсыз бәсекелестіктің көріністеріне аз көңіл бөліне бестен тұтынушылық тандауды қамтамасыз ету міндетінде басқа біреудің тауар белгісін жасау (араластыру дәрежесіне ұқсастық жасау, бәсекелестің тауар белгісінің беделін пайдалану) [10, 12-13 б.].

Н.Ю. Медведев пікірінше, араластыру дәрежесіне ұқсас тауар белгілерінің заңды анықтамасын (дефиниции) өзгерту қажет, өйткені қазіргі анықтамада тауар белгілерінің араласу қаупінің болуы негізі ретінде салыстырылатын белгілер арасында ассоциациялардың болуы алынады, сонымен қатар «ассоциация» ұғымы мәні бойынша «ұқсастық» ұғымына «тең араластыру дәрежесіне дейін». Бұл теңестіру негізсіз болып көрінеді, өйткені «ассоциация» ұғымы «шатасу дәрежесіне ұқсастық» ұғымына қарағанда кеңірек. Жоғарыда айтылғандарға байланысты, тұтастай алғанда тауар белгілері қауымдастығына түсініксіз нұсқаудың орнына, нақты критерийлерді қамтитын анықтаманы қолдану қажет, олардың болуын анықтаған кезде тауар белгілерінің ұқсастығының болуы туралы шатастыру дәрежесіне дейін айтуға болады. Ол үшін Ресей Федерациясының азаматтық кодексінің тауар белгілерінің ұқсастығын араластыру дәрежесіне дейін анықтау бөлігіндегі ережелерін ашатын тиісті нормативтік актіні толықтыру ұсынылады, келесі ереже «егер бір белгіні тұтынушы екіншісіне қабылдаса немесе тұтынушы салыстырылатын белгілерді тікелей араластырмаса, бірақ таңбаланған тауарлар басқа белгімен араластыру дәрежесіне ұқсас болып саналады, көрсетілген белгілер бір көзден алынған» [11, 10-11 б.]. Осы мәлімдемемен келісемін.

Әділдік үшін, ұқсастықтың нақты критерийлерін араластыру дәрежесіне дейін анықтау қажеттілігі құқық қолдану қатынастарындағы субъектілерге: тауар белгілерін тіркеуге өтінім шеңберінде сараптама жүргізу кезінде уәкілетті ұйымға, соттарға – дауларды шешу үшін тапсырманы жеңілде-

⁹ Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 26 шілдедегі № 456-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&pos=240;-11#pos=240;-11 (Жүзінген күні: 23.01.2024)

¹⁰ Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 26 шілдедегі № 456-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&pos=240;-11#pos=240;-11 (Жүзінген күні: 23.01.2024)

тетінін атап өткен жөн. Қазіргі уақытта бұл шешімдер екіұшты және әр нақты жағдайда субъективті тәсілмен ерекшеленеді.

Осылайша, ҚР Заңының 7-бабының 1-тармағында қарама-қайшылық бар, бір жағынан, егер олар бірдей немесе араласу дәрежесіне ұқсас болса, белгілерді тіркеуге тыйым салынады, екінші жағынан, бұл белгілер түпнұсқа тауар белгісінің құқық иесінің келісімі болған кезде тіркелуі мүмкін, яғни. құқық иесі мен өтініш беруші белгілер өзара келісе алады, бірақ тұтынушы зардап шегуі мүмкін, бұл жоғарыда аталған «сөз байласу» нәтижесінде жаңылыстырылады.

Авторлық құқық объектілерін тауар белгілерінде қолдану жағдайлары жиі кездеседі, бұл жағдайда авторлар мен авторлық құқық объектілерін қайта өңдеу нәтижесінде жасалған тауар белгілеріне құқық иелерінің құқықтары қақтығысады. Бұл мәселені А.М. Горохов өз зерттеулерінде көтереді. Осы мәселе бойынша заңнаманың жетілмегендігін атап өтіп, автор авторлық құқықпен қорғалатын кез-келген объектіні осы объектіге авторлық құқық иесінің келісімімен ғана тауар белгісі ретінде тіркеуге болатындығын анықтау арқылы бұл қайшылықты жоюға болады деп санайды [12, 7 б.]. ҚР заңнамасында тауар белгілерін тіркеуге қойылатын мұндай талап бар, өйткені тауар белгісіне құқықтар белгілеуде пайдаланылған туындылардың авторларының немесе құқық иеленушілерінің құқықтарын бұзбауға тиіс.

Қорытынды

Осылайша, қайта өңдеу көптеген зияткерлік меншік объектілері үшін маңызды екені анық. Шығармашылық іс-әрекет процесі кез-келген шеңбермен шектелмейді,

нәтижесінде ұқсас туындылар жасалуы мүмкін немесе шабыттандырылған автор шығармашылық тұрғыдан тәуелсіз шығарма жасай алады және оларды туынды немесе түпнұсқа туындылар деп тану керек екендігі анық емес. Әрине, қайта өңдеу құқығы авторға немесе басқа құқық иеленушіге тиесілі айрықша құқықтың өкілеттіктерінің бірі болып табылады, сондықтан түпнұсқа туындыны қоғамдық доменге берген жағдайларды қоспағанда, қайта өңдеу (аранжировка, модификация және т.б.) үшін түпнұсқа туындының авторлық құқық иесінің рұқсатын алу қажет, өйткені бұл жағдайда айрықша құқықтар тоқтатылады. Туынды туынды авторлық құқық объектісі болып табылады, сондықтан ол сонымен қатар қауіпсіздік критерийлеріне сәйкес келуі керек, атап айтқанда: ол шығармашылық сипатта болуы керек және объективті түрде көрсетілуі керек. ҚР заңнамасы толығымен емес, шығармашылық тәуелсіз инесамерзімді туындылар ұғымы жоқ, ҚР соттарына шығарманың шығармашылық сипаты мен өзіндік ерекшелігін қалай айқындау керектігі жөнінде ұсынымдар қажет, патенттік құқықтың тәуелді объектілері ұғымы көзделмеген. Осыған байланысты ҚР Заңында патентте тәуелді өнертабыс, тәуелді пайдалы модель және тәуелді өнеркәсіптік үлгі ұғымын қарастыру қажет. Қазіргі уақытта өнертабыстарды, пайдалы модельдерді, өнеркәсіптік үлгілерді қайта өңдеу патентке қабілеттілік критерийлеріне сәйкес келмеуіне байланысты құқықтық қорғаудан бас тартуға әкеледі, ал тауарлық белгілерді қайта өңдеу олардың құқық иелерінің құқықтарының бұзылуына әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Елисеев В.И. Гражданско-правовой режим производных объектов интеллектуальных прав: автореф. дисс. ... к.ю.н. – М., 2017. – 31 с.
2. Айрапетов Н. Критерии разграничения оригинального и производного произведения // <https://www.lidings.com/ru/media/articles/kriterii-razgranicheniya-originalnogo-i-proizvodnogo-proizvedeniya/>. (Жүзінген күні 23.01.2024)
3. Демьяненко Е.В., Шпак А.В. К вопросу о правовой охране производных произведений // *Юрист-Правоведъ*. – 2019. - № 1. – С. 25-29.
4. Белькова Е.Г. Производные произведения науки, литературы и искусства // *Академический юридический журнал*. – 2023. - № 2. – С. 193-201.
5. Довгалюк А., Глонина В. Переработка произведения vs «параллельное» творчество: понятие, критерии разграничения // <https://privlaw-journal.com/pererabotka-proizvedeniya-vs-parallelnoe-tvorchestvo-ponyatie-kriterii-razgranicheniya/>. (Жүзінген күні: 23.01.2024)
6. Радоминова А.О. Гражданско-правовое регулирование создания и использования аудиовизуальных произведений: история и современность: автореф. Дисс. ... к.ю.н. – М., 2012. – 24 с.

7. Ромашин Э.С. Особенности правовой охраны аудиовизуального произведения как сложного комплексного объекта интеллектуальной собственности: автореф. ... к.ю.н. – М., 2016. – 30 с.

8. Елисеев В.И. Правовая охрана зависимых объектов патентных прав // <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-ohrana-zavisimyh-obektov-patentnyh-prav/viewer> (Жүгінген күні: 23.01.2024)

9. Гаврилов Э.П. Зависимые изобретения и зависимые пункты формулы изобретения // <https://wiselawyer.ru/poleznoe/33569-zavisimye-izobreteniya-stolknoveniya-patentnykh-zayavok> (Жүгінген күні: 23.01.2024)

10. Никулина В.С. Правовая защита товарного знака от недобросовестной конкуренции в международном частном праве: автореф. ... к.ю.н. – М., 2013. – 24 с.

11. Медведев Н.Ю. Охраноспособность товарных знаков по законодательству Российской Федерации: автореф. ... к.ю.н. – М., 2008. – 23 с.

12. Горохов А.М. Правовое регулирование охраны товарных знаков в Российской Федерации: автореф. ... к.ю.н. – М., 2006. – 20 с.

REFERENCES

1. Yeliseyev V.I. Grazhdansko-pravovoy rezhim proizvodnykh ob'yektov intellektual'nykh prav: avtoref. diss. ... k.yu.n. – М., 2017. – 31 s.

2. Ayrapetov N. Kriterii razgranicheniya original'nogo i proizvodnogo proizvedeniya // <https://www.lidings.com/ru/media/articles/kriterii-razgranicheniya-originalnogo-i-proizvodnogo-proizvedeniya/>. (ZHügingen küni: 23.01.2024)

3. Dem'yanenko Ye.V., Shpak A.V. K voprosu o pravovoy okhrane proizvodnykh proizvedeniy // *Yurist"-Pravoved"*. – 2019. - № 1. – S. 25-29.

4. Bel'kova Ye.G. Proizvodnyye proizvedeniya nauki, literatury i iskusstva // *Akademicheskii yuridicheskiy zhurnal*. – 2023. - № 2. –S. 193-201.

5. Dovgalyuk A., Glonina V. Pererabotka proizvedeniya vs «parallel'noye» tvorchestvo: ponyatiye, kriterii razgranicheniya // <https://privlaw-journal.com/pererabotka-proizvedeniya-vs-parallelnoe-tvorchestvo-ponyatie-kriterii-razgranicheniya/>. (ZHügingen küni: 23.01.2024)

6. Radominova A.O. Grazhdansko-pravovoye regulirovaniye sozdaniya i ispol'zovaniya audiovizual'nykh proizvedeniy: istoriya i sovremennost': avtoref. Diss. ... k.yu.n. – М., 2012. – 24 s.

7. Romashin E.S. Osobennosti pravovoy okhrany audiovizual'nogo proizvedeniya kak slozhnogo kompleksnogo ob'yekta intellektual'noy sobstvennosti: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2016. – 30 s.

8. Yeliseyev V.I. Pravovaya okhrana zavisimyykh ob'yektov patentnykh prav // <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-ohrana-zavisimyykh-obektov-patentnykh-prav/viewer> (ZHügingen küni: 23.01.2024)

9. Gavrilov E.P. Zavisimyye izobreteniya i zavisimyye punkty formuly izobreteniya // <https://wiselawyer.ru/poleznoe/33569-zavisimye-izobreteniya-stolknoveniya-patentnykh-zayavok> (ZHügingen küni: 23.01.2024)

10. Nikulina V.S. Pravovaya zashchita tovarnogo znaka ot nedobrosovestnoy konkurentsii v mezhdunarodnom chastnom prave: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2013. – 24 s.

11. Medvedev N.YU. Okhranosposobnost' tovarnykh znakov po zakonodatel'stvu Rossiyskoy Federatsii: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2008. – 23 s.

12. Gorokhov A.M. Pravovoye regulirovaniye okhrany tovarnykh znakov v Rossiyskoy Federatsii: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2006. – 20 s.

ОБЯЗАТЕЛЬНАЯ ДОЛЯ В НАСЛЕДСТВЕ КАК ГАРАНТИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ СОЦИАЛЬНО НЕЗАЩИЩЕННЫХ ГРАЖДАН

Нукушева Айгуль Ашимовна¹

Кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова; г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: akuka007@mail.ru

Калкаева Несибели Бакитовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» Института истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кенжибекова Эльмира Полатовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» Института истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: danaestai@mail.ru

Аннотация. Как важнейший механизм защиты интересов, своего рода гарантия для необходимых наследников, институт обязательной доли в наследстве важен в силу таких факторов, как целеполагание по обеспечению минимальной материальной обеспеченности для удовлетворения основных потребностей и условий жизни слабых и уязвимых членов семьи; обеспечение справедливой распределение наследства, сохранение семейных отношений; предотвращение нарушений закона; формулирование четких правил и стандартов, которыми могут руководствоваться наследники и завещатели. В исследовании предпринята попытка детального сравнительного анализа законодательства и правоприменительной практики по реализации права на обязательную долю в наследстве. Закрепление рассматриваемого института в национальных законодательствах выбранных для анализа юрисдикций привело к развитию в доктрине гражданского права современных государств доктрины о праве на обязательную долю наследования, которая расширила границы концептуализации теоретических основ и решения практических вопросов реализации права на обязательную долю наследования. Целью данного исследования является анализ эффективности и значимости обязательной доли в наследстве как механизма обеспечения прав социально незащищенных граждан. Посредством детального изучения законодательства, правоприменительной практики и теоретических концепций основной целью является выявление эффективных методов внедрения этого института для обеспечения справедливости и социальной защиты в обществе. Для достижения поставленной цели используются методы сравнительного анализа, юридического и догматического анализа нормативных актов, а также методы системного анализа для выявления взаимосвязей между различными аспектами обязательной доли в наследстве. Кроме того, в ходе исследования можно использовать метод эмпирического анализа для изучения практического внедрения данного института в различных странах и оценки его эффективности на практике.

Ключевые слова: наследственное право, право на обязательную долю в наследстве, обязательные наследники, наследственное имущество, мера защиты наследника.

¹ Автор для корреспонденции

ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАЛМАҒАН АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ МҰРАДАҒЫ МІНДЕТТІ ҮЛЕС

Айгуль Әшімқызы Нукушева

Заң ғылымдарының кандидаты, профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: akika007@mail.ru

Несібелі Бақытқызы Калкаева

Заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nesibeli77@mail.ru

Эльмира Полатовна Кенжибекова

Заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: danaestai@mail.ru

Аннотация. Мүдделерді қорғаудың маңызды механизмі, қажетті мұрагерлер үшін кепілдіктің бір түрі ретінде мұрадағы міндетті үлес институты отбасының әлсіз және осал мүшелерінің негізгі қажеттіліктері мен өмір сүру жағдайларын қанағаттандыру үшін минималды материалдық қамтамасыз етуді қамтамасыз ету сияқты факторларға байланысты маңызды; мұраны әділ бөлуді қамтамасыз ету, отбасылық қатынастарды сақтау; заң бұзушылықтардың алдын алу; нақты ережелерді тұжырымдау және мұрагерлер мен өсиет қалдырушылар басшылыққа алатын стандарттар. Зерттеуде мұрадағы міндетті үлеске құқықты іске асыру бойынша заңнаманы және құқық қолдану практикасын егжей-тегжейлі салыстырмалы талдау әрекеті жасалды. Қарастырылып отырған институттың талдау үшін таңдалған юрисдикциялардың ұлттық заңнамаларында бекітілуі қазіргі заманғы мемлекеттердің азаматтық құқық доктринасында мұрагерліктің міндетті үлесіне құқық туралы доктринаның дамуына әкелді, ол теориялық негіздерді тұжырымдау және мұрагерліктің міндетті үлесіне құқықты іске асырудың практикалық мәселелерін шешу шекараларын кеңейтті.

Бұл зерттеудің мақсаты әлеуметтік қорғалмаған азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету тетігі ретінде мұрадағы міндетті үлестің тиімділігі мен маңыздылығын талдау болып табылады. Заңнаманы, құқық қолдану практикасын және теориялық тұжырымдамаларды егжей-тегжейлі зерделеу арқылы негізгі мақсат қоғамда әділеттілік пен әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету үшін осы институтты енгізудің тиімді әдістерін анықтау көзделеді. Алға қойылған мақсатқа жету үшін салыстырмалы талдау әдістері, нормативтік актілерді құқықтық және догматикалық талдау әдістері, сондай-ақ мұрадағы міндетті үлестің әртүрлі аспектілері арасындағы қатынастарды анықтау үшін жүйелік талдау әдістері қолданылады. Сонымен қатар, зерттеу барысында осы институттың әртүрлі елдерде практикалық енгізілуін зерттеу және оның практикадағы тиімділігін бағалау үшін эмпирикалық талдау әдісін қолдануға болады.

Түйінді сөздер: мұрагерлік құқық, мұрадағы міндетті үлесті алу құқығы, міндетті мұрагерлер, мұрагерлік мүлік, мұрагерді қорғау шарасы.

COMPULSORY SHARE IN INHERITANCE AS A GUARANTEE OF ENSURING THE RIGHTS OF SOCIALLY VULNERABLE CITIZENS

Nukusheva Aigul Ashimovna

Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law at Karaganda University named after Academician E.A. Buketov; Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: akuka007@mail.ru

Kalkayeva Nessibeli Bakitovna

Candidate of Legal Sciences, Associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law at Abai KazNPU; Almaty c., Republic of Kazakhstan; email: nesibeli77@mail.ru

Kenzhibekova Elmira Polatovna

Candidate of Legal Sciences, Associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law at Abai KazNPU; Almaty c., Republic of Kazakhstan, email: danaestai@mail.ru

Abstract. *The institution of a mandatory share in inheritance is crucial. It protects heirs' interests and guarantees necessary provisions. This ensures minimum material security and fair distribution. It also preserves family relations and prevents legal violations. Clear rules benefit both heirs and testators.*

The study attempts a detailed comparative analysis of legislation and law enforcement practice on the implementation of the right to a mandatory share in the inheritance. The institution's incorporation into selected jurisdictions' laws spurred the development of the doctrine of the right to a mandatory share of inheritance in civil law. This expansion broadened theoretical foundations and addressed practical issues in enforcing the right.

The purpose of this study is to analyze the effectiveness and significance of the mandatory share in inheritance as a mechanism for ensuring the rights of socially vulnerable citizens. Through a detailed study of legislation, law enforcement practice and theoretical concepts, the main goal is to identify effective methods of implementing this institution to ensure justice and social protection in society. To achieve this goal we use methods of comparative analysis, legal and dogmatic analysis of normative acts, as well as methods of systematic analysis to identify the relationships between various aspects of the mandatory share in the inheritance. In addition, the research can use the method of empirical analysis to study the practical implementation of this institution in various countries and assess its effectiveness in practice.

Keywords: *inheritance law, the right to a mandatory share in the inheritance, mandatory heirs, hereditary property, a measure of protection of the heir.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_101

Введение

Институт обязательной доли в наследстве как один из важнейших аспектов социально-значимых положений наследственного законодательства представляет большой интерес для исследований современных ученых практически всех стран мира. Обоснована такая научная дискуссия теоретическим и прикладным значением института обязательной доли в наследстве в контексте обеспечения защиты имущественных прав необходимых наследников. Несмотря на то, что данный правовой институт относится к разряду древнейших, совершенно вер-

но замечено, что эффективность действия системы наследования в целом зависит от тщательной и качественной разработки базовых основ теории правовых механизмов наследования обязательной доли [1, с.59]. Обязательная доля в наследстве представляет собой единственный институт, ограничивающий свободу завещания [2, с.40]. В контексте исследования дискуссионного вопроса о соотношении понятий «свобода» и «право» рассматривается возможность различных действий наследодателя без обращения к государству [3, с.337]. Применительно к проблематике взаимосвязи понятий

«свобода завещания» и «обязательная доля в наследстве» вполне определенной является ее неразрывность. В литературе отмечается необходимость совершенствования правового регулирования института обязательной доли в наследстве с акцентом на расширение норм об обязательной доле в наследстве. Представляется целесообразным усиление гарантий: «обязательная доля в наследстве предполагает защиту прав и интересов круга лиц, которые с точки зрения законодательства являются уязвимыми и нуждаются в дополнительной защите» [4, с.144].

Следует принять во внимание и мнение о том, что право на обязательную долю трактуется как предоставляемое государством право-привилегия лицу-наследнику, гарантирующее защиту прав и законных интересов нетрудоспособных членов семьи наследодателя [5].

Верно, замечено, что «понятие и содержание права на обязательную долю в наследстве является также ключевым для решения вопроса надлежащих способов защиты прав иных наследников по закону и завещанию, которые нарушаются в связи с наследованием обязательной доли» [6]. Для понимания сущности и особенностей обязательной доли в наследстве необходима концептуализация понятия данного института.

Цель исследования заключается в анализе эффективности обязательной доли в наследстве как средства обеспечения прав социально незащищенных граждан.

Предметом изучения являются правовые и социальные аспекты обязательной доли, включая ее роль в обеспечении материального благополучия и сохранении семейных отношений.

Объектом исследования выступают законодательство, практика и теоретические концепции в области гражданского права в национальных законодательствах избранных для анализа юрисдикций

Методы и материалы

Исследование обязательной доли в наследстве как гарантии прав социально незащищенных граждан предполагает использование сравнительного анализа законодательства различных стран, анализ правоприменительной практики для оценки эффективности данного института, юридико-догматический анализ нормативных актов для выявления проблемных аспектов, системный анализ для понимания взаимосвязей с другими элементами наследствен-

ного права и социальной защиты, а также эмпирический анализ для оценки практического влияния обязательной доли на социальное благополучие.

Результаты и обсуждение

В юридической литературе прослеживается обоснование дефиниции института обязательной доли в наследстве по имущественному признаку: «Под обязательной долей мыслится часть наследственного имущества, правом, на получение которого вне зависимости от содержания завещания преимущественно перед иными наследниками обладает определённая категория наследников, круг которых исчерпывающе определён Гражданским кодексом. В свою очередь, право на обязательную долю - есть самостоятельное субъективное право необходимого наследника, в котором заключён его интерес как управомоченного лица» [1, с.69]; «обязательной долей является та часть имущества, которая по наследству и на законных основаниях переходит в собственность обязательных наследников, на что не влияет воля самого наследодателя [7, с.307]»; обязательная доля в наследстве представляет собой ограничение по распоряжению всем своим имуществом, призванное защитить права определенной категории граждан... обязательная доля наследуется независимо от содержания завещания» [8]; обязательная доля представляет собой часть наследственного имущества, которая причитается наследнику, независимо от того, что сказано в завещании, ... указанных наследников называют необходимыми [9, с.63].

В самом общем виде обязательная доля в наследстве представляет собой традиционный институт наследственного права, обладающий социально-экономической и нравственной нагрузками [10, с.24]. Учитывая обоснованное мнение о том, что процедура реализации права на обязательную долю представляет собой особый порядок наследования на основе завещания и в объеме, соответствующем традиции наследования по закону, обязательная доля в наследстве представляет собой отраслевой институт гражданского права. Данный отраслевой институт гражданского права регулирует имущественные и некоторые неимущественные отношения по поводу приобретения указанной наследственной доли [1, с.14].

Для объективной характеристики имущественных и некоторых неимущественных отношений по поводу приобретения обязатель-

ной доли в наследстве следует более детально рассмотреть элементный состав правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве. Данное правоотношение принято воспринимать как разновидность наследственных правоотношений со всеми характеристиками, присущими для элементов наследственных правовых связей. Вместе с тем правоотношение по реализации права на обязательную долю в наследстве как вид гражданских имущественных отношений обладает такими особенными характеристиками, которые обуславливают их уникальность и качественную самостоятельность не только в специфической сфере наследственных правоотношений, но и в целом в теории и практике юриспруденции. Наследственное правоотношение по поводу реализации права на обязательную долю в наследстве представляет собой совершенно особую парадигму правовых связей [1, с.25], урегулированных нормами наследственного права. Эти правоотношения очерчивают круг субъектов завещания, в орбите правоотношения – обязательный наследник и иные наследники. Содержание правоотношения – действия по принятию необходимой доли и иные действия, предпринимаемые субъектами правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве. Юридические связи осуществляются на основе норм и положений наследственного права и связаны как с реализацией права необходимых наследников на обязательную долю, так и, соответственно, с ограничением прав других субъектов универсального наследственного правопреемства. В контексте рассмотрения проблемы практической реализации права необходимых наследников на обязательную долю важное значение имеет правильное применение норм наследственного права [6], поскольку наследование обязательной доли имеет кардинальное отличие от классического распределения наследственного имущества между наследниками в соответствии с конкретным изложением воли наследодателя в завещании.

Объект правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве специфичен: здесь важна дифференциация, обусловленная особенностью объекта, заключенной не столько в сужении круга потенциального имущества по отношению к объекту наследственного правоотношения, сколько акцентированной на выделении необходимой доли. Специфика объекта правоотношения по реализации права на обя-

зательную долю в наследстве: при наличии незавещанной части имущества наследодателя право на обязательную долю удовлетворяется именно из этой части, а в том случае, когда ее недостаточно, недостающая часть обязательной доли компенсируется из завещанного имущества [1, с.32]. Обязательная доля в наследстве никаким органом и никоим образом не может быть изменена в сторону уменьшения или увеличения.

Что касается содержательных характеристик правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве, то оно является личным имущественным правом, которое не может переходить к другим лицам ни по каким основаниям, в том числе и в порядке наследственной трансмиссии. Следует акцентировать: право на обязательную долю в наследстве прекращается в соответствии с фактом смерти обязательного наследника. В законодательствах многих стран имеются нормы о том, что необходимый наследник может быть признан недостойным наследником и, соответственно, лишен права на получение обязательной доли [11, с.125].

Право на обязательную наследственную долю согласуется с общими положениями теории прав человека. В контексте общей теории права прав человека граждане приобретают и осуществляют свои права своей волей и в своих интересах и по своему усмотрению; гражданские права могут быть ограничены только на основании закона и только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства; никто не может быть ограничен в правоспособности и дееспособности иначе как в случаях и в порядке, установленных законом. Таким образом, гарантия права реализации на обязательную наследственную долю гарантировано законодательством для определенного круга наследников, и обязательный наследник имеет возможность выбора: или получить обязательную долю, или не получать ее, что не означает отказа от наследства, а означает реализацию своего права наследника в том объеме, в каком у него есть интерес [11, с.126].

В случае, когда имеющий право на обязательную долю в наследстве наследник по каким-либо причинам не примет наследственного имущества в порядке, установленном законом, то оно переходит к наследникам по завещанию. Что касается вопроса о причаст-

ности данного вопроса к наследникам лица, не успевшего принять причитающейся ему обязательной доли наследства, то право требовать выделения обязательной доли не переходит к его наследникам в порядке трансмиссии.

Общеизвестно, что принцип свободы завещания означает способность наследодателя определять круг наследников и размер их долей в наследстве. Однако существует принцип, согласно которому наследники наследуют не менее половины доли, которая причиталась бы им при наследовании по закону, такая доля называется обязательной. Обязательная доля в наследстве является единственным ограничением принципа свободы завещания [12, с.61].

Обязательная доля в наследстве во многих правовых системах является важнейшим механизмом защиты интересов, своеобразной гарантией для близких родственников «не способных самостоятельно обеспечить себя средствами к существованию» [13, с.60] и обеспечивает им определенный минимум наследства, несмотря на волю наследодателя.

Положение об обязательной доле в наследстве отражено как в гражданском законодательстве Казахстана, так и в гражданском законодательстве постсоветских стран.

В соответствии с пунктом 1 статьи 1069 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее ГК РК) и пунктом 21 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» «при наследовании по завещанию несовершеннолетние или нетрудоспособные дети наследодателя, в том числе усыновленные, нетрудоспособные супруг, родители (усыновители) умершего независимо от содержания завещания наследуют не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля)»².

Казахстанский законодатель «не связывает возникновение права на обязательную долю в наследстве этих лиц с нахождением

их на иждивении наследодателя, с совместным проживанием и ведением с наследодателем общего хозяйства», достаточно того, чтобы данные лица «на день открытия наследства были несовершеннолетними либо нетрудоспособными»³.

Исходя из смысла п. 21 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» право на обязательную долю в наследстве связано с личностью наследника претендующего на данную долю и соответственно не подлежит наследственной трансмиссии⁴.

Также законодатель четко прописывает невозможность установления ограничения и обременения на обязательную долю в наследстве.

Исходя из анализа гражданского законодательства Республики Казахстан, право на обязательную долю предоставлено только наследникам по закону первой очереди при наличии определенных условий, а именно их несовершеннолетия и (или) нетрудоспособности, независимо от его фактической потребности или материального положения [12, с.61].

Аналогичное положение закреплено в статье 1142 Гражданского кодекса Республики Узбекистан и в п. 11 Постановления Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 20 июля 2011 года № 5 «О применении судами законодательства о праве наследования» указывается, что «несовершеннолетние или нетрудоспособные дети наследодателя, в том числе усыновленные, а также его нетрудоспособные супруг и родители, в том числе усыновители наследуют, независимо от содержания завещания, не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля). Перечень обязательных наследников, является исчерпывающий и толкованию не подлежит»⁵.

Схожее по смыслу положение закреплено и в статье 1194 Гражданского кодекса

² Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715 (Дата обращения: 16.01.2024).

³ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715 (Дата обращения: 16.01.2024).

⁴ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715 (Дата обращения: 16.01.2024).

⁵ Гражданский Кодекс Республики Узбекистан (Часть вторая) (утверждена Законом Республики Узбекистан от 29 августа 1996 года № 256-1) // URL: <https://lex.uz/docs/180550#195142> (Дата обращения: 16.01.2024).

⁶ Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан, от 20.07.2011 г. № 05 «О применении судами зако-

Республики Армения: «Обязательной долей считается право наследника наследовать, независимо от содержания завещания, не менее половины доли, которая причиталась бы ему при наследовании по закону. Во время открытия наследства право на обязательную долю имеют несовершеннолетние дети наследодателя, а также дети, супруг и родители наследодателя, признанные в установленном законом порядке инвалидами или недееспособными, или достигшие 60 лет»⁷.

Схожим образом положение об обязательной доле в наследстве урегулировано и в статье 5.20 Гражданского кодекса Литвы: «Дети (усыновленные) наследодателя, супруг (а), родители (усыновители), которые имели право на содержание на день смерти наследодателя, наследуют независимо от содержания завещания половину доли, на которую каждый из них имел бы право в силу закона (обязательная доля), если в завещании не указано больше»⁸.

Аналогичным образом в статье 1241 Гражданского кодекса Украины обозначен состав обязательных наследников и размер обязательной доли в наследстве. Вместе с тем украинский законодатель устанавливает возможность для суда уменьшить размер «обязательной доли в наследстве с учетом отношений между этими наследниками и наследодателем, а также других обстоятельств, имеющих существенное значение»⁹. При этом не уточняется перечень обстоятельств, при которых возможно уменьшение размера обязательной доли в наследстве, что, на наш взгляд, может вызвать трудности при реализации на практике этой нормы.

Киргизский и таджикский законодатели таким же образом подошли к определению состава обязательных наследников, но в то же время иначе определили размер обязательной доли в наследстве: «не менее двух третей доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля)». В Гражданском кодексе Респуб-

лики Таджикистан к обязательным наследникам отнесены также отчимы и мачехи¹⁰¹¹.

Российский и белорусский законодатели аналогично подойдя к определению круга обязательных наследников, в то же время в отличие от казахстанского гражданского законодательства предусмотрели, что «право на обязательную долю в наследстве удовлетворяется из оставшейся незавещанной части наследственного имущества, даже если это приведет к уменьшению прав других наследников по закону на эту часть имущества, а при недостаточности незавещанной части имущества для осуществления права на обязательную долю - из той части имущества, которая завещана» (п.2 ст. 1149 ГК РФ)¹², «обязательная доля выделяется из незавещанной части имущества, а если его недостаточно, то и за счет завещанного имущества» (абзац 2 пункта 2 ст. 1064 ГК Республики Беларусь)¹³.

Следует отметить, что общим для законодательства исследуемых стран в рассматриваемой сфере является то, что право на обязательную долю в наследстве принадлежит лицу не независимо от воли завещателя даже в случаях, когда данное лицо не указано в завещании. Как уже упоминалось выше, такие положения гарантируют защиту прав несовершеннолетних или нетрудоспособных детей наследодателя, а также его нетрудоспособных супруга, родителей и иждивенцев [13, с.63].

Таким образом, исходя из схожести норм, регулирующих исследуемые правоотношения, и смысла отдельных положений изученных статей, можно вывести определение обязательной доли в наследстве общее для гражданского законодательства рассматриваемых стран. Под обязательной долей в наследстве понимается та часть наследственного имущества, которая в установленном в законе порядке обязательно переходит к лицам, которые имеет на нее право по закону вне зависимости от содержания завещания.

нодательства о праве наследования» // URL: <https://lex.uz/docs/2414323> (Дата обращения: 16.01.2024).

⁷ Гражданский Кодекс Республики Армения от 28 июля 1998 года №3P-239. » // URL: http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#R11 (Дата обращения: 16.01.2024).

⁸ Гражданский кодекс Литовской Республики от 18.07.2000 г. // URL: // <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> (Дата обращения: 16.01.2024).

⁹ Гражданский кодекс Украины №435-IV от 16 января 2003 г. // URL: // <http://kievgrad.info/page/1/628> Дата обращения: 16.01.2024).

¹⁰ Гражданский кодекс Кыргызской Республики от 5 января 1998 года № 1 (Часть II) // URL: // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/5> (Дата обращения: 16.01.2024).

¹¹ Гражданский Кодекс Республики Таджикистан (часть третья) 1 марта 2005 года № 84 // URL: // http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=5870&conttype=2. (Дата обращения: 16.01.2024).

¹² Гражданский кодекс Российской Федерации (Часть третья). // URL: // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/(Дата обращения: 16.01.2024).

¹³ Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 года № 218-3. // URL: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30415161. (Дата обращения: 16.01.2024).

Заключение

Подводя итоги исследования роли института обязательной доли в наследстве, следует отметить, что этот вид наследственных правоотношений основан на двустороннем сочетании имущественных интересов - личности и государства. Концептуализация определения обязательной доли в наследстве позволила сформулировать авторскую дефиницию: под обязательной долей в наследстве понимается та часть наследственного имущества, которая в установленном в законе порядке обязательно переходит к лицам, которые имеют на нее право по закону вне зависимости от содержания завещания.

Важное значение для объективной характеристики имущественных и некоторых неимущественных отношений по поводу приобретения обязательной доли в наследстве имеет анализ элементного состава правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве. В данном контексте правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве уникальны, характеризуются качественной самостоятельностью в парадигме юридических связей, очерчивающих структуру:

- 1) круг субъектов завещания (обязательный наследник и иные наследники);
- 2) специфичный объект;
- 3) содержание правоотношения - действия по принятию необходимой доли и иные действия, предпринимаемые субъектами правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве [14, с.160].

Кроме того, наше исследование позволило выявить факторы, определяющие важность применения обязательной доли в наследственном праве:

Прежде всего, обязательная доля в наследстве служит защите интересов слабых и уязвимых членов семьи, таких как несовершеннолетние или нетрудоспособные дети, инвалиды, пожилые люди и лица, неспособные самостоятельно обеспечивать свое существование, гарантируя им определенную часть наследства, что позволяет избежать полного лишения наследства этих категорий наследников и тем самым обеспечивая им минимальную материальную обеспеченность для удовлетворения их основных потребностей и условий жизни.

Во-вторых, применение обязательной доли способствует справедливому распределению наследства, особенно в случаях, когда умерший оставил все или значительную часть наследства другим наследникам в сво-

ем завещании, и тем самым предотвращает возможное неравенство и дискриминацию в отношении законных наследников. Также обязательная доля в наследстве обеспечивает определенную равномерность распределения наследуемого имущества между близкими родственниками. Это связано с идеей о том, что близкие родственники имеют особый статус в отношении наследования и должны получать минимальное наследство, чтобы обеспечить свои основные потребности и уберечь их от страданий из-за нехватки финансовых средств.

В-третьих, обязательная доля помогает сохранить семейные узы и положительное мнение в обществе, поскольку позволяет предоставить определенную долю наследства близким родственникам, поэтому особенно важно защитить интересы детей и супругов. Это также предотвращает полное лишение определенных членов семьи права наследования и способствует передаче собственности от одного поколения к другому, тем самым сохраняя связь между предыдущим и последующими поколениями [11, с.125]. Также справедливое распределение наследства может помочь предотвратить семейные разногласия и конфликты из-за финансовых вопросов.

В-четвертых, обязательная доля также служит средством предотвращения обхода закона и несправедливого распределения наследства. В некоторых случаях, если бы не было обязательной доли, люди могли передать или продать свое имущество перед смертью, чтобы избежать передачи законным наследникам их доли.

В-пятых, обязательная доля в наследстве помогает определить минимальный социальный стандарт, который должен быть обеспечен близким родственникам. Это гарантирует, что даже если наследодатель изъявил свою волю распределить имущество в определенном порядке, определенный процент его имущества будет выделен для удовлетворения основных потребностей наследников.

В-шестых, определение понятия обязательной доли в наследстве в законодательстве создает четкие правила и стандарты, которыми могут руководствоваться наследники и завещатели. Это способствует предсказуемости и стабильности в делах о наследовании, снижает вероятность возникновения споров и судебных тяжб.

В-седьмых, обязательная доля также может служить защитой интересов самого наследодателя, поскольку в некоторых случаях

она позволяет наследодателю гарантировать, что определенные члены семьи будут обеспечены, несмотря на возможные претензии или оспаривание завещания в будущем.

Таким образом, обязательная доля имеет значительное правовое и социальное значение в наследственных правоотношениях, по-

скольку служит средством защиты интересов наследников и поддержания справедливости при распределении наследства. Ее присутствие помогает поддерживать стабильность в обществе и семейных отношениях, обеспечивая минимальную финансовую поддержку законным наследникам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Трапезникова А.В. *Наследование обязательной доли: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – "Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право" - Москва, 2010. - 175 с. [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <https://www.dissercat.com/content/nasledovanie-obyazatelnoi-doli> (Дата обращения: 16.01.2024).*
2. Волос А. А. *Ограничение свободы завещания: сравнительно-правовое исследование // Наследственное право. 2017. № 3. с. 39–42.*
3. Казарян Э. А. *Соотношение понятий «свобода» и «права человека» // Молодой ученый. 2019. № 21 (259). С. 337.*
4. Сербин М.В., Демидова А.А. *Соотношение свободы завещания и правил об обязательной доле в наследстве // Закон. Право. Государство. -2020. - №3 (27). – с.143-147.*
5. Кожокар Е. В., Передерко В.В. *Обязательная доля в наследстве как форма реализации конституционного принципа социальной справедливости [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <http://clj.niuoa.od.ua/archive/21/6.pdf>. (Дата обращения: 16.01.2024).*
6. Козловская Л.В. *Система надлежащих способов защиты прав на обязательную долю в наследстве [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-nadlezhaschih-sposobov-zaschity-prava-na-obyazatelnuyu-dolyu-v-nasledstve> (Дата обращения: 16.01.2024).*
7. Оганесян А.В. *Вопросы назначения обязательной доли в наследстве // Наукосфера. – 2021. - №5-1. – с.306-311*
8. Отрохов А. *Обязательная доля в наследстве при наличии завещания. Понятие размер и расчет доли / А. Отрохов // Логос. Правовой центр. – 2018. - [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <http://logos-pravo.ru/articles/obyazatelnaya-dolya-v-nasledstve-pri-nalichii-zaveshchaniya-ponyatie-razmer-i-raschet-doli>*
9. Никифоров А.В. *Правовое регулирование обязательной доли в наследственном законодательстве России и США // Бизнес в законе. - М.: Изд. Дом "Юр-ВАК". - 2011. - Выпуск 2. - с. 62-65.*
10. Щербина Н.В. *Свобода завещания и случаи ее ограничения. - Законодательство. - 2010. - № 5. - с. 23-29.*
11. Хворикова А.В. *Обязательная доля в наследстве и проблемы, связанные с ее выделением. - Вестник Ессентукского института управления, бизнеса и права. – 2010. - №3. – 124-126.*
12. Нукушева А.А., Жакып-Жан А.Т. *Право на обязательную долю в наследстве по законодательству Республики Казахстан // Актуальные проблемы современности (Серия «Юриспруденция»). – 2018. - № 3 (21). – С.59-63.*
13. Нукушева А.А. *Право на обязательную долю в наследстве: сравнительно-правовой анализ. - Вестник Карагандинского университета. Серия Право. – 2020. - №3 (99). - С. 59-65.*
14. Евсеев Е.Ф. *Ограничение права на обязательную долю в наследстве: в поисках баланса прав и законных интересов наследников. – Закон. – 2023. - №2. – С. 155-171.*

REFERENCES

1. Trapeznikova A.V. *Nasledovanie objazatel'noj doli: dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.03. – "Grazhdanskoe pravo; predprinimatel'skoe pravo; semejnoe pravo; mezhdunarodnoe chastnoe pravo" - Moskva, 2010. - 175 s. [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <https://www.dissercat.com/content/nasledovanie-obyazatelnoi-doli> (Data obrashhenija: 16.01.2024).*
2. Volos A. A. *Ogranichenie svobody zaveshhanija: sravnitel'no-pravovoe issledovanie // Nasledstvennoe pravo. 2017. № 3. S. 39–42.*

3. Kazarjan Je. A. *Sootnoshenie ponjatij «svoboda» i «prava cheloveka» // Molodoj uchenyj. 2019. № 21 (259). S. 337.*
4. Serbin M.V., Demidova A.A. *Sootnoshenie svobody zaveshhanija i pravil ob objazatel'noj dole v nasledstve // Zakon. Pravo. Gosudarstvo. -2020. - №3 (27). – S.143-147.*
5. Kozhokar' E. V., Perederko V.V. *Objazatel'naja dolja v nasledstve kak forma realizacii konstitucionnogo principa social'noj spravedlivosti [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <http://clj.nuoua.od.ua/archive/21/6.pdf>. (Data obrashhenija: 16.01.2024).*
6. Kozlovskaja L.V. *Sistema nadležashhih sposobov zashhity prav na objazatel'nuju dolju v nasledstve [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-nadlezhaschih-sposobov-zaschity-prava-na-obyazatelnyu-dolyu-v-nasledstve> (Data obrashhenija: 16.01.2024).*
7. Oganessian A.V. *Voprosy naznachenija objazatel'noj doli v nasledstve // Naukosfera. – 2021. - №5-1. – S.306-311*
8. Otrohov A. *Objazatel'naja dolja v nasledstve pri nalichii zaveshhanija. Ponjatie razmer i raschet doli / A. Otrohov // Logos. Pravovoj centr. – 2018. - [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <http://logos-pravo.ru/articles/obyazatel'naya-dolja-v-nasledstve-pri-nalichii-zaveshchaniya-ponyatie-razmer-i-raschet-doli>*
9. Nikiforov A.V. *Pravovoe regulirovanie objazatel'noj doli v nasledstvennom zakonodatel'stve Rossii i SShA // Biznes v zakone. - M.: Izd. Dom "Jur-VAK".- 2011. - Vypusk 2. - S. 62-65.*
10. Shherbina N.V. *Svoboda zaveshhanija i sluchai ee ogranichenija. - Zakonodatel'stvo. - 2010. - № 5. - S. 23-29.*
11. Hvorikova A.V. *Objazatel'naja dolja v nasledstve i problemy, svjaznye s ee vydeleniem. - Vestnik Essentukskogo instituta upravlenija, biznesa i prava. – 2010. - №3. – 124-126.*
12. Nukusheva A.A., Zhakyp-Zhan A.T. *Pravo na objazatel'nuju dolju v nasledstve po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Aktual'nye problemy sovremennosti (Serija «Jurisprudencija»). – 2018. - № 3 (21). – S.59-63.*
13. Nukusheva A.A. *Pravo na objazatel'nuju dolju v nasledstve: sravnitel'no-pravovoj analiz. - Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija Pravo. – 2020. - №3 (99). - S.59-65.*
14. Evseev E.F. *Ogranichenie prava na objazatel'nuju dolju v nasledstve: v poiskah balansa prav i zakonnyh interesov naslednikov. – Zakon. – 2023. - №2. – S. 155-171.*

ГИБКОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ: НОВЫЙ ПОДХОД К ТРУДОВЫМ ОТНОШЕНИЯМ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Чокина Марина Викторовна

Кандидат юридических наук, заведующая кафедрой «Экономика, услуги и право»
Алматинского гуманитарно-экономического университета;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: chokina.m@mail.ru

Алимбетова Алида Робертиновна¹

Доктор PhD, доцент кафедры «Экономика, услуги и право» Алматинского
гуманитарно-экономического университета; г. Алматы, Республика Казахстан;
e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Аннотация. Современная система высшего образования сталкивается с вызовами, связанными с ограничениями трудовых отношений преподавателей, привязанных к единственному университету. Эта статья предлагает инновационный подход к пересмотру традиционных моделей трудоустройства, сфокусированный на создании гибких трудовых отношений для преподавателей в высшем образовании. Представленный подход предполагает, что преподаватели могут одновременно работать в нескольких университетах, обеспечивая им новые возможности для профессионального роста и развития. Проблема ограниченности привязки к штатному статусу в единственном университете решается путем перехода к гибкой системе трудовых отношений, позволяющей преподавателям активно участвовать в нескольких образовательных проектах. Введение такой системы предлагает революционные изменения в организации профессиональной жизни преподавателей, открывая перед ними новые перспективы для индивидуализированного управления трудовым графиком и более эффективного использования их профессиональных навыков. Ключевые аспекты новой системы включают в себя возможность преподавателей фокусироваться на своей основной специализации, вести курсы, соответствующие их узкой области знаний, и самостоятельно управлять трудовым графиком. Гибкая система также предусматривает адаптивную оплату труда, учитывающую фактически отработанные часы, стимулируя преподавателей эффективно использовать свое время. Статья рассматривает опыт других стран, таких как Англия, США и Россия, в контексте законодательных ограничений на множественное трудоустройство преподавателей. Важным элементом новой системы является сохранение официального статуса преподавателей в каждом университете, обеспечивая им доступ к преимуществам штатного статуса. Внедрение предлагаемой системы трудовых отношений для преподавателей обещает преобразить высшее образование, создавая условия для повышения качества образования, привлечения и удержания талантливых преподавателей, а также стимулирования инноваций в сфере педагогической деятельности.

Ключевые слова: трудовые отношения, высшее образование, штатный статус, трудовой график, адаптивная оплата труда, образовательные программы, узкоспециализированные области знаний, инновации в высшем образовании, качество образования, удовлетворенность преподавателей.

¹ Автор для корреспонденции

**ИКЕМДІЛІК ПЕН ТИІМДІЛІК:
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ОҚЫТУШЫЛАР
ҚҰРАМЫНЫҢ ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНА ЖАҢА КӨЗҚАРАС**

Марина Викторовна Чокина

Заң ғылымдарының кандидаты, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының меңгерушісі; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: chokina.m@mail.ru

Алида Робертиновна Алимбетова

PhD докторы, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының доценті; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Аннотация. Қазіргі жоғары білім беру жүйесі бір ЖОО-ға байланысты оқытушылардың еңбек қатынастарын шектеуге байланысты қиындықтарға тап болып отыр. Бұл мақалада жоғары оқу орындарында оқытушылар үшін икемді жұмыс тәртібін құруға назар аударып, дәстүрлі жұмыспен қамту үлгілерін қайта анықтаудың инновациялық тәсілі ұсынылады. Ұсынылған тәсіл мұғалімдер бір уақытта бірнеше университетте жұмыс істей алады, оларға кәсіби өсу мен даму үшін жаңа мүмкіндіктер береді деп болжайды. Бір жоғары оқу орнында штаттық мәртебеге шектеулі тәуелділік мәселесі мұғалімдерге бірнеше білім беру жобаларына белсенді қатысуға мүмкіндік беретін еңбек қатынастарының икемді жүйесіне көшу арқылы шешіледі. Мұндай жүйені енгізу мұғалімдердің кәсіби өмірін ұйымдастыруда революциялық өзгерістерді ұсынады, олардың жұмыс кестесін жеке басқаруына және кәсіби дағдыларын тиімдірек пайдалануына жаңа перспективалар ашады. Жаңа жүйенің негізгі аспектілеріне профессорлық-оқытушылар құрамының өздерінің негізгі сарапшылық саласына назар аударуы, олардың арнайы сарапшылық саласына сәйкес курстарды оқыту және өздерінің жұмыс кестесін басқару мүмкіндігі кіреді. Икемді жүйе сонымен қатар мұғалімдерді уақытты тиімді пайдалануға ынталандыратын нақты жұмыс уақытын есепке алатын бейімделген сыйақыны қарастырады. Мақалада Англия, АҚШ және Ресей сияқты басқа елдердің тәжірибесі мұғалімдердің бірнеше рет жұмысқа орналасуына заңнамалық шектеулер контекстінде қарастырылады. Жаңа жүйенің маңызды элементі – әрбір ЖОО-да оқытушылардың ресми мәртебесін сақтау, олардың штаттық мәртебенің артықшылықтарына қол жеткізуін қамтамасыз ету. Ұсынылып отырған мұғалімдердің еңбек қатынастары жүйесі білім сапасын арттыруға жағдай жасау, дарынды мұғалімдерді тарту және ұстап қалу, оқытудағы инновацияларды ынталандыру арқылы жоғары білімді трансформациялауға уәде береді.

Түйінді сөздер: еңбек қатынастары, жоғары білім, кадрлық жағдай, жұмыс кестесі, бейімделген еңбекақы, білім беру бағдарламалары, жоғары мамандандырылған білім бағыттары, жоғары оқу орындарындағы инновациялар, білім сапасы, мұғалімдердің қанағаттанушылығы.

**FLEXIBILITY AND EFFICIENCY:
A NEW APPROACH TO THE LABOR RELATIONS
OF TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Chokina Marina Viktorovna

Candidate of Legal Sciences, Head of the department of Economics, Services and Law at Almaty Humanitarian-Economic University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: chokina.m@mail.ru

Alimbetova Alida Robertinovna

PhD, Associate Professor of the department of Economics, Services and Law at Almaty Humanitarian-Economic University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Abstract. *The modern higher education system is facing challenges related to the limitations of the labor relations of teachers tied to a single university. This article offers an innovative approach to redefining traditional employment models, focused on creating flexible employment relationships for teachers in higher education. The presented approach assumes that teachers can work at several universities at the same time, providing them with new opportunities for professional growth and development. The problem of the limited binding to the full-time status at a single university is solved by switching to a flexible labor relations system that allows teachers to actively participate in several educational projects. The introduction of such a system offers revolutionary changes in the organization of the professional life of teachers, opening up new prospects for individualized work schedule management and more effective use of their professional skills. Key aspects of the new system include the ability of teachers to focus on their main specialization, conduct courses appropriate to their narrow field of knowledge, and independently manage their work schedule. The flexible system also provides for adaptive remuneration, taking into account the actual hours worked, encouraging teachers to use their time effectively. The article examines the experience of other countries, such as England, the USA and Russia, in the context of legislative restrictions on the multiple employment of teachers. An important element of the new system is to maintain the official status of teachers at each university, providing them with access to the benefits of full-time status. The introduction of the proposed system of labor relations for teachers promises to transform higher education, creating conditions for improving the quality of education, attracting and retaining talented teachers, as well as stimulating innovation in the field of teaching.*

Keywords: *labor relations, higher education, staff status, work schedule, adaptive remuneration, educational programs, highly specialized fields of knowledge, innovations in higher education, quality of education, teacher satisfaction.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_111

Введение

В современной системе образования нарастает потребность в радикальном пересмотре трудовых отношений преподавателей, которые в настоящее время ограничены жесткими привязками к штатному статусу в единственном университете. Эта проблема, применяемая традиционной моделью трудоустройства, требует инновационного взгляда, и данная статья стремится предложить перспективный подход, направленный на создание более гибких и современных трудовых отношений для преподавателей в высшем образовании.

Согласно пункту 1 Статьи Закона Республики Казахстан «О статусе педагога»², работодатель обеспечивает педагогу условия для осуществления им профессиональной деятельности в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан. Пересмотр трудовых отношений преподавателей предполагает не просто изменение текущей практики, а внедрение совершенно новой концепции, разрушающей стандартные рамки и открывающей перед преподавателями широкие возможности. Представленный в данной статье подход предлагает револю-

ционное изменение того, каким образом преподаватели могут организовать свою профессиональную жизнь в сфере образования.

Идея позволит преподавателям заниматься преподавательской деятельностью в нескольких университетах одновременно открывает двери перед ними к новым горизонтам профессионального развития.

Это изменение в подходе к трудовым отношениям преподавателей не только удовлетворит их потребности в профессиональном росте, но и привнесет новый уровень гибкости в систему высшего образования. Возможность самостоятельно управлять трудовым графиком, выбирать количество часов, которое преподаватели готовы вкладывать в каждом университете, создает условия для более эффективного использования их профессиональных навыков.

Новая система трудовых отношений, предложенная в данной статье, обещает преобразовать не только жизнь преподавателей, но и всю систему высшего образования в целом. Ее внедрение сулит повышение качества образования, улучшение условий труда преподавателей и стимулирование инноваций в сфере педагогической деятельности.

² Закон Республики Казахстан «О статусе педагога» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648&pos=3;-106#pos=3;-106 (Дата обращения: 22.03.2023.)

Материалы и методы исследования

В ходе исследования был проведен обзор литературы, включающий анализ существующих моделей трудовых отношений в высшем образовании и рассмотрение правовых норм, регулирующих работу преподавателей. Проведен сравнительный анализ систем образования различных стран с акцентом на высшее образование. Методологической основой данного исследования послужили разнообразные методы, такие как анализ и синтез, сравнительный и логический. Их использование позволило полностью осветить представленную тему.

Обсуждение

Закон «О статусе педагога» наделяет представителей профессии правами на осуществление научной, исследовательской, творческой и экспериментальной деятельности; правом на участие в разработке учебных программ, и на участие в работе органов управления школы или вуза.²

Однако для преподавателей, специализирующихся исключительно в узкой области знаний, эти полномочия могут оказаться недостаточными, что создает серьезные ограничения для их профессиональной свободы и эффективности. На фоне существующей системы трудовых отношений, основанной на жестком штатном статусе, возникает необходимость для преподавателей вести дополнительные курсы, не соответствующие их основной специализации, исключительно для того, чтобы набрать необходимое количество часов, обеспечивающих штатный статус.

Эта проблема вытекает из того, что традиционная модель трудоустройства ограничивает преподавателей в свободном выборе дисциплин, которые они могут преподавать. В результате они вынуждены включать в свой учебный нагрузочный план дисциплины, которые не всегда соответствуют их узкой специализации, и это может негативно сказываться на качестве обучения и удовлетворенности преподавателей своей профессиональной деятельностью.

Индуктивное преподавание к ведению дополнительных курсов вне их узкой области специализации также может влиять на уровень мотивации и стимулирования. Преподаватели теряют возможность полностью реализовать свой профессиональный потенциал и внести максимальный вклад в развитие своей узкоспециализированной области.

Решение данной проблемы требует пе-

ресмотра традиционной системы штатного статуса и внедрения более гибкого подхода, позволяющего преподавателям полнее раскрывать свои профессиональные навыки в рамках своей узкоспециализированной области, без необходимости вести курсы, не относящиеся к их основной сфере интересов.

Если анализировать опыт других стран, то можно утверждать, что в России, аналогично Казахстану, имеется законодательное ограничение на получение статуса штатного сотрудника в нескольких университетах. Согласно трудовому законодательству, сотрудник может заключить только один основной трудовой договор на своем основном месте работы. Тем не менее согласно ч. 2 ст. 282 Трудового кодекса РФ³ не ограничивает количество одновременно действующих трудовых договоров о работе на условиях совместительства. Это подразумевает, что работник может иметь несколько таких договоров с различными работодателями, включая университеты [1].

В случае со «штатным» сотрудником это означает, что он может быть штатным сотрудником только в одном университете (его основном месте работы), но также иметь трудовые договоры на условиях совместительства с другими университетами или организациями. Понятие «ставка» в трудовом законодательстве не определено, но если сотрудник принят на работу на часть ставки, это обычно подразумевает, что он работает на неполную ставку, то есть неполный рабочий день или неделю [2, с. 78].

Ограничения для совместителей включают в себя то, что продолжительность рабочего времени не должна превышать 4 часа в день, за исключением дней, когда работник освобожден от основной работы, и в такие дни он может работать полный день. В течение месяца общее время работы совместителя не должно превышать половины месячной нормы рабочего времени, установленной для данной категории работников [3, с. 81].

Что касается уровня гибкости в трудовых отношениях для преподавателей в университетах Англии, то он может варьироваться в зависимости от множества факторов, таких как университетская политика, законы конкретного штата и условия коллективных договоров [4].

В Англии преподаватели могут иметь различные формы занятости, такие как полная ставка, частичная ставка, временные контракты, совместительство и др. Также

³ Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 года № 197-ФЗ // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30396416&pos=2736;-46#pos=2736;-46 (Дата обращения: 12.12.2023.)

существуют различные типы контрактов, включая срочные и бессрочные.

Однако, несмотря на разнообразие форм трудоустройства, уровень трудовых прав и льгот для преподавателей может быть урегулирован университетскими стандартами, законами штата и даже коллективными договорами с профсоюзами. Сотрудники (будь то по контракту с фиксированным или переменным графиком) имеют все трудовые права в зависимости от продолжительности времени, которое они проработали в университете, а также имеют право на договорные льготы, предлагаемые университетом, доступ к некоторым из которых при условии соблюдения минимального стажа работы. Право на договорные льготы для сотрудников, работающих по контрактам с переменной продолжительностью рабочего времени, может осуществляться на пропорциональной основе, где это применимо⁴.

В США лицо может занимать две или более должности в более чем одном государственном органе или высшем учебном заведении. Однако существуют определенные ограничения:

- Работник не может получать льготы от государства, которые превышают те, которые предусмотрены для одного штатного работника.

- Работнику начисляются государственные заслуги за выслугу лет и отпуск в пределах максимальных норм для штатного работника.

- Работник не может получить сумму, превышающую общий государственный взнос на страхование, который равен сумме для штатного работника.

- Каждый работодатель штата обязан вести отдельный учет отпусков.

- При увольнении с одной из нескольких работ в штате остаток накопленного отпуска на данной работе не переносится на оставшуюся работу

- Работник должен быть проинформирован о требованиях перед началом работы в нескольких агентствах или высших учебных заведениях.

- Работник должен уведомить как своего текущего, так и потенциального дополнительного государственного работодателя, прежде чем согласиться на несколько государственных должностей

Если совместная работа связана только с законодательными органами и длится менее

полной занятости, работник может использовать остатки отпусков при всех работах. Остатки отпусков перейдут на оставшиеся законные места работы при увольнении.⁵

Использование отпусков при совместной работе, трудовые права и льготы для сотрудников в совокупности создают благоприятные условия для труда преподавателей и сотрудников университетов в США, чего нельзя отметить в образовательной системе Республики Казахстан.

Результаты

В новой системе предполагается создание модели, позволяющей преподавателям официально трудоустроиться в нескольких университетах одновременно. Это подразумевает уход от традиционного понимания «единственного места работы» и открывает двери для множества возможностей трудовых отношений, которые адаптированы к индивидуальным потребностям преподавателей.

Гибкая система должна предоставлять преподавателям возможность фокусироваться на своей основной специализации и одновременно заниматься дополнительными функциональными обязанностями, чтобы сбалансировать объем часов для достижения штатного статуса. Это содействует более эффективному использованию профессиональных навыков и знаний преподавателей.

Одним из ключевых элементов гибкости является возможность преподавателям самостоятельно управлять своим трудовым графиком. Это позволяет выбирать оптимальное количество часов в каждом университете, учитывая их собственные предпочтения и возможности.

Гибкая система должна включать механизмы адаптивной оплаты труда, учитывающие фактически отработанные часы и вклад преподавателя в каждом университете. Это справедливо распределяет вознаграждение и стимулирует преподавателей эффективно использовать свое время.

Все эти элементы новой системы трудовых отношений обеспечивают пространство для качественного изменения подхода к трудовым отношениям преподавателей в высшем образовании, создавая условия для их более гибкого и эффективного участия в различных учебных заведениях.

Одним из ключевых компонентов пред-

⁴ Процесс найма различных типов персонала, а также типы и шаблоны контрактов Оксфордского университета [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://hr.admin.ox.ac.uk/employees> (Дата обращения: 01.10.2023.)

⁵ Основные положения «двойная или множественная занятость в штате Техас» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://fmj.cpa.texas.gov/fm/pubs/paypol/general_provisions/index.php?section=dual&page=dual (Дата обращения: 23.11.2023.)

лагаемой новой системы трудовых отношений является уникальная возможность для преподавателей обладать штатным статусом в нескольких университетах одновременно. Этот инновационный шаг призван переосмыслить традиционные представления о принадлежности к одному учебному заведению и предоставить преподавателям более широкий охват для проявления своего потенциала.

Данная возможность позволяет преподавателям глубже и более полно раскрывать свою узкоспециализированную область знаний. Будучи штатными в нескольких университетах, преподаватели могут оказывать значительное влияние на развитие своей предметной области и вносить существенный вклад в научные исследования.

Возможность иметь штатный статус в различных университетах также открывает двери для расширения профиля преподавателей. Они могут вести курсы по дополнительным предметам, что дополнительно обогатит их профессиональный опыт и позволит лучше отвечать на потребности разнообразных студенческих аудиторий.

Штатный статус в нескольких университетах способствует развитию мультидисциплинарного подхода в преподавании. Преподаватели, имея доступ к различным учебным заведениям, могут объединять различные области знаний, создавая уникальные образовательные программы и стимулируя студентов к более широкому мышлению.

Такая возможность делает систему трудовых отношений более привлекательной для высококвалифицированных преподавателей. Это создает условия для привлечения и удержания талантливых специалистов в образовательной сфере.

В целом, предоставление штатного статуса в нескольких университетах представляет собой инновационный и многофакторный подход, способствующий не только профессиональному росту преподавателей, но и разнообразию и качеству образовательных программ.

Введение акцента на основную специализацию преподавателей в новой системе трудовых отношений представляет собой существенный шаг в направлении улучшения качества образования и повышения профессионального стандарта преподавательского корпуса. Этот аспект новой системы призван подчеркнуть важность глубокого и экспертного понимания узкоспециализированных предметных областей.

Преподаватели в новой системе получают уникальную возможность нацелить свое

профессиональное развитие и обучение на углубление в своей узкоспециализированной области знаний. Это позволит им оставаться в передовой части научных исследований, следить за последними тенденциями и передавать актуальные знания своим студентам и обеспечит индивидуализированный подход к обучению студентов. Преподаватели смогут создавать учебные программы, направленные на развитие уникальных навыков и знаний в рамках своей специализации, что содействует более эффективному усвоению материала и повышению академического успеха.

Возможность фокусироваться на основной специализации поддерживает активное участие преподавателей в научных исследованиях. Это создает благоприятную среду для развития новых знаний, технологий и методик в их предметной области, что впоследствии может привести к новым открытиям и инновациям.

Фокусировка на основной специализации непосредственно отразится на качестве преподавания. Преподаватели, обладающие глубоким пониманием своей области, смогут предоставлять студентам актуальные и информативные контенты, что приведет к более высокому уровню образования и удовлетворенности обучающихся.

Фокус на основной специализации также способствует привлечению студентов к научным исследованиям. Преподаватели, активно занимающиеся своей областью, могут стать инспираторами для студентов, поощряя их участие в проектах, конференциях и публикациях.

Таким образом, ориентация на основную специализацию преподавателей в новой системе трудовых отношений представляет собой важный элемент, способствующий повышению уровня экспертизы и качества образования и вовлеченности студентов в академическую среду.

Важным аспектом новой системы является сохранение официального статуса преподавателей в каждом университете. Это гарантирует, что преподаватели будут иметь доступ ко всем преимуществам, связанным со штатным статусом, без необходимости вести курсы вне своей основной области знаний.

Заключение

В условиях фундаментальной изменчивости, преобразование активности университета становится критическим условием стабильного социально-экономического развития государства. Центральным и основополагающим элементом трансформации остается преподаватель университета, дея-

тельность которого следует рассматривать с точки зрения образования для сложного общества, «где будут формироваться и транслироваться новые практики и ценности для лучшего процветающего мира».⁶

Внедрение новой системы трудовых отношений для преподавателей, предполагающей возможность обладания штатным статусом в нескольких университетах, является перспективным и инновационным шагом в области высшего образования. Этот подход решает ряд актуальных проблем, с которыми сталкиваются преподаватели, и предлагает ряд существенных преимуществ.

Образование для сложного общества: Доклад Global Education Futures.

Проблема ограниченности привязки преподавателей к штатному статусу в одном университете, несмотря на их узкую специализацию, решается путем перехода к гибкой системе трудовых отношений. Эта система позволяет преподавателям быть штатными в нескольких учебных заведениях, что открывает перед ними новые перспективы для развития и профессионального роста.

Преимущества новой системы явны и разнообразны. Возможность фокусироваться на основной специализации обеспе-

чивает более высокий уровень профессионализма и качественного преподавания в узкоспециализированных областях знаний. Гибкая система трудового графика дает преподавателям контроль над своим временем и уровнем занятости, что способствует эффективному использованию их профессиональных навыков.

Система штатного статуса в нескольких университетах приносит преподавателям не только уважение и признание в различных образовательных средах, но и открывает двери для дополнительных льгот и преимуществ. Это создает условия для расширенных карьерных возможностей, диверсификации учебного опыта и повышения общей удовлетворенности от профессиональной деятельности.

Таким образом, новая система трудовых отношений для преподавателей не только решает текущие проблемы, но и создает благоприятные условия для повышения качества образования, профессионального роста преподавателей и обогащения образовательной среды в целом. Ее внедрение представляет собой важный шаг в направлении современной, гибкой и эффективной системы высшего образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пишизова Е.Н., Тхаркахо М.М., Кикова А.А. Правовое регулирование труда лиц, работающих по совместительству // Журнал «Colloquium-journal». – № 12(64). – 2020. – 47-49 с.
2. Ерёмкина С.Н. Правовые проблемы регулирования трудовых отношений в образовательных организациях в свете Федерального Закона «Об образовании в Российской Федерации» // Журнал «Северо-Кавказский юридический вестник». – 2014. – № 1. – С. 76-83.
3. Нуртдинова А.Ф., Чиканова Л.А., Орловский Ю.П. 502 актуальных вопроса по Трудовому кодексу РФ (комментарии и разъяснения) // Юрайт. – 2-е изд. — 2010. — 287 с.
4. Филипова И. Сравнительный анализ правового регулирования трудовых отношений в России, Франции, США и Великобритании // «Юридическое издательство «Норма». – Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2017. – Том 3. – № 1. – 137-142 с.

REFERENCES

1. Pshizova E. N., Tharkaho M. M., Kikova A. A. Pravovoe regulirovanie truda lic, rabotayuschih po sovmestitelstv // Jurnal «Colloquium-journal». – №12(64). – 2020. – 47-49 s.
2. Eremina S.N. Pravovye problemi regulirovaniya trudovih otnoshenii v obrazovatel'nykh organizatsiyah v svete Federal'nogo Zakona «Ob obrazovanii v Rossiiskoi Federacii» // Jurnal «Severo-Kavkazskii yuridicheskii vestnik». – 2014. – №1. – S. 76-83.
3. Nurtdinova A. F., Chikanova L. A., Orlovskii Yu. P. 502 aktual'nykh voprosa po Trudovomu kodeksu RF (kommentarii i razyasneniya) // Yurait. – 2-e izd. — 2010. — 287 s.
4. Filipova I. Sravnitel'nii analiz pravovogo regulirovaniya trudovih otnoshenii v Rossii, Francii, SShA i Velikobritanii // «Yuridicheskoe izdatel'stvo «Norma». – Jurnal zarubejnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya. – 2017. – Tom 3. – № 1. – 137-142 s.

⁶ Образование для сложного общества: Доклад Global Education Futures. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/model-obrazovaniya-dlya-slozhnogo-mira.pdf> (Дата обращения: 23.03.2024.)

ИНСТИТУТ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ АРЕСТА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: КОЛЛИЗИИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Рахимбердин Куат Хажумуханович

*Доктор юридических наук, профессор кафедры юриспруденции НАО
«Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова»;
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: matai71@mail.ru*

Аннотация. В статье рассматриваются доктринальные, правовые и прикладные проблемы, связанные с применением наказания в виде ареста, предусмотренного уголовным законодательством Республики Казахстан. Анализируется содержание данного наказания и осуществляется его сопоставление с аналогичным уголовным наказанием в Российской Федерации. Автор отмечает, что в уголовном законодательстве России назначение ареста и его содержание, как вида уголовного наказания, выглядит жестче и репрессивнее, чем в Казахстане. Освещается и обобщается практика ареста в Казахстане и иллюстрируются практические проблемы, создающие препятствия к реальному исполнению наказания в виде ареста. Автор убедительно доказывает расхождение сущности ареста с рекомендациями международных правовых актов ООН, с требованиями воспитательного, ресоциализирующего воздействия наказания, содержащимися в правовой доктрине и в уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан. Аргументируются тезисы о спорном и нередко и нереалистичном достижении целей наказания, в условиях ареста и его непропорциональной жесткости, противоречащей принципам гуманизма и справедливости. В статье делается вывод о нецелесообразности сохранения ареста в системе наказаний Республики Казахстан и о возможности его применения лишь к военнослужащим. Автор справедливо считает, что отказ от ареста, как вида наказания, будет означать проявление реалистичности уголовной политики и ее соответствия «духу» и «букве» рекомендаций международных правовых актов ООН. Предлагается финансовые средства, планируемые для обеспечения строительства арестных домов, направить на решение комплекса задач социальной реинтеграции и реабилитации осужденных и на создание условий для эффективной деятельности пенитенциарной и постпенитенциарной пробации в Казахстане.

Ключевые слова: арест, наказание, Республика Казахстан, уголовное законодательство, уголовно-исполнительное законодательство, международные стандарты ООН, осужденный.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДА ҚАМАУҒА АЛУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗА ИНСТИТУТЫ: ҚАЙШЫЛЫҚТАР, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Куат Хажумұханұлы Рахимбердин

*Заң ғылымдарының докторы, «С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан
университеті» КЕ АҚ Құқықтану кафедрасының профессоры;
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: matai71@mail.ru*

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көзделген қамауға алу түріндегі жазаны қолдануға байланысты доктриналық, құқықтық және қолданбалы мәселелері қарастырылған. Бұл жазаның мазмұны талданады және оны Ресей Федерациясындағы ұқсас қылмыстық жазамен салыстыру жүзеге асырылады. Автор Ресейдің қылмыстық заңнамасында қылмыстық жазаның бір түрі ретінде қама-

уға алуды тағайындау және оның мазмұны Қазақстанға қарағанда жазалау шаралары ретінде қатал көрінетінін атап өтті. Қазақстандағы қамауға алу тәжірибесі ерекше көрсетіліп, жалпыланған және қамауға алу түріндегі жазаны нақты орындауға кедергі келтіретін практикалық мәселелер суреттелген. Автор қамауға алу мәнінің БҰҰ-ның халықаралық құқықтық актілерінің ұсынымдарымен, құқықтық доктринада және Қазақстанның қылмыстық-атқару заңнамасында қамтылған жазаның тәрбиелік, қайта әлеуметтендіру әсерінің талаптарымен сәйкессіздігін дәлелдейді. Тұтқындау және оның пропорционалды емес қатаңдығы жағдайында, гуманизм мен әділеттілік принциптеріне қайшы келетін жазалау мақсаттарына даулы және жиі шындыққа жанаспайтын қол жеткізу туралы тезистер дәлелденеді. Мақалада Қазақстан Республикасының жазалау жүйесінде қамауды сақтаудың орынсыздығы және оны тек әскери қызметшілерге қолдану мүмкіндігі туралы қорытынды жасалады. Автор жазаның бір түрі ретінде қамауға алудан бас тарту қылмыстық саясаттың шынайылығын және оның БҰҰ-ның халықаралық құқықтық актілері ұсынымдарының "рухы" мен "әрпіне" сәйкестігін білдіреді деп дұрыс санайды. Қазақстанда пенитенциарлық және постпенитенциарлық пробацияның тиімді қызметі үшін сотталғандарды әлеуметтік жағынан қалпына келтіруде кешенді міндеттердің шешімін жіберу, сондай-ақ қамақта тұрған үйлердің құрылысын қамтамасыз ету үшін жоспарланған қаржы қаражаты ұсынылады.

Түйінді сөздер: қамауға алу, жазалау, Қазақстан Республикасы, қылмыстық заңнама, қылмыстық-атқару заңнамасы, БҰҰ халықаралық стандарттары, сотталған, Ресей Федерациясы

THE INSTITUTION OF ARREST AS A PUNISHMENT IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: COLLISIONS, PROBLEMS, AND APPLICATION PROSPECTS

Rakhimberdin Kuat Khazhumukhanovich

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Jurisprudence at NJSC East Kazakhstan University named after S. Amanzholov; Ust-Kamenogorsk c., Republic of Kazakhstan; e-mail: matai71@mail.ru

Abstract. *The article examines doctrinal, legal, and practical issues related to the application of the punishment of arrest provided for in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The content of this punishment is analyzed, and its comparison is made with a similar criminal punishment in the Russian Federation. The author notes that in Russian criminal legislation, the purpose of arrest and its content as a type of criminal punishment appears stricter and more repressive than in Kazakhstan. The practice of arrest in Kazakhstan is discussed and summarized, highlighting practical problems that create obstacles to the actual execution of the punishment in the form of arrest. The author convincingly argues the discrepancy in the essence of arrest with the recommendations of UN international legal instruments, with the requirements of educational and rehabilitative impact of punishment contained in legal doctrine and in the criminal-executive legislation of the Republic of Kazakhstan. These are substantiated on the controversial and often unrealistic achievement of punishment goals in the conditions of arrest and its disproportionate severity, contradicting the principles of humanism and justice. The article concludes about the inexpediency of retaining arrest in the system of punishments in the Republic of Kazakhstan and the possibility of its application only to military personnel. The author rightfully believes that rejecting arrest as a form of punishment would signify a more realistic approach to criminal policy and its adherence to the "spirit" and "letter" of the recommendations of international legal acts of the United Nations. It is proposed to redirect the financial resources planned for the construction of detention centers towards solving a complex of tasks related to the social reintegration and rehabilitation of convicts, as well as creating conditions for the effective operation of penitentiary and post-penitentiary probation in Kazakhstan.*

Keywords: *arrest, punishment, Republic of Kazakhstan, criminal legislation, penal legislation, international UN standards, convict, Russian Federation*

Введение

Институт наказания традиционно является одним из основных уголовно-правовых средств противодействия преступности, выступает основной формой реализации уголовной ответственности. В современной юридической науке сложилось преобладающее представление о том, что уголовное наказание является карой или возмездным принуждением преступника к претерпеванию различных лишений и ограничений. Известный криминолог Нильс Кристи, выступавший с критикой карательной парадигмы наказания, называл его дозированным причинением боли и страданий правонарушителю [1, с.17]. Советский ученый А.Л. Ременсон, разработавший и обосновавший концепцию мер исправительно-трудового воздействия, справедливо считал, что наказание - это намеренное, возмездное причинение осужденному лишения и моральных страданий [2, с. 57]. Библиейская идея талиона, воплотившись в наказании через века, лишь адаптировалась к духу времени, когда объекты поражающего воздействия наказания стали эквивалентными заменителями тех благ, на которые посягнул преступник. Несмотря на новомодные терминологические постулаты, карательную сущность наказания никто не смог опровергнуть, даже в условиях либерализации уголовной политики, в той или иной степени проявлявшей себя в различных государствах постсоветского пространства. Это относится ко всем без исключения видам наказаний, в том числе и представляющим известную альтернативу уголовно-правовой санкции в виде лишения свободы. Справедливым вышеупомянутый тезис является и применительно к наказанию в виде ареста.

Процессы модернизации уголовного законодательства Республики Казахстан, как и других государств евразийского пространства, неизбежно затрагивали и систему уголовных наказаний, а точнее их виды. Данное обстоятельство обусловило попытки законодателя изменить отдельные существующие наказания или создать новые. В этой связи, определенные надежды возлагались на арест, поскольку идеологемой этого наказания является популярная в западных странах идея «шокового» воздействия на преступника, который оказавшись в условиях ареста на короткий срок, испытал его тяготы и лишения, под влиянием пережитого эмо-

ционального стресса устрашится совершать новые преступления. Этот устрашающий эффект должен срабатывать и в отношении так называемых «неустойчивых» членов общества, удерживая их от совершения преступления. Иными словами, должна реализовываться общая превенция наказания, и в этой связи возникли вопросы относительно того, насколько данный предупредительный механизм ареста по-настоящему работоспособен? Соответствует ли данное наказание принципу гуманизма в уголовном праве и рекомендациям международных стандартов ООН, исторической традиции, связанной с уголовно-правовыми институтами Республики Казахстан. И можно ли рассматривать арест в качестве альтернативы лишению свободы. Представляется, что данная проблема имеет не только доктринальное, законодательное, но и прикладное значение.

Материалы и методы

Методология данного исследования основывается на использовании диалектического метода познания социально-правовой реальности, позволяющего выявить системную связь содержания наказания в виде ареста, с концептуальными положениями института уголовного наказания. Диалектический метод в свою очередь сочетается с такими способами научно-правового анализа, как сравнительно-правовой, проблемно-поисковый, конкретно-социологический, эвристические методы. В процессе выполнения исследования осуществлялось сопоставление положений уголовного законодательства Республики Казахстан с рекомендациями международных правовых актов, а в целях осуществления сравнительного анализа – с уголовно-правовыми нормами и Института законодательства Российской Федерации. Необходимость подобного анализа обуславливается актуальной потребностью общества и государства в Республике Казахстан в глубокой модернизации средств уголовно-правового воздействия в предупреждении преступности.

Результаты и обсуждение

Проблема ареста и других видов наказаний, по существу, детерминируется поиском путей уголовно-правового предупреждения преступности, альтернативных наказанию в виде лишения свободы. В казахстанской правовой доктрине указывается, что «лише-

ние свободы должно применяться как исключительная мера наказания, когда другие виды наказания не позволяют достичь его цели в полном объеме» [3, с.9]. Следовательно, иные наказания, чтобы доказать свою эффективность, должны способствовать более успешному достижению целей института наказания, чем лишение свободы.

Наказание в виде ареста предусмотрено статьей 45 Уголовного кодекса Республики Казахстан. В соответствии с частью 1 статьи 45 УК РК, «Арест состоит в содержании осужденного в условиях строгой изоляции от общества на весь срок назначенного наказания». Уже из буквального толкования данной уголовно-правовой нормы следует ответ на вопрос о том, можно ли считать арест альтернативой лишению свободы. И ответ однозначен: арест - это специфическая, краткосрочная разновидность лишения свободы.

Что входит в содержание данного наказания? Как известно, содержанием элементом любого наказания выступает объем карательных, возмездных ограничений, прав и свобод осужденного. Обращение к вышеупомянутой части 1 статьи 45 УК РК позволяет сделать однозначный вывод о том, что содержанием наказания в виде ареста является возмездное принудительное лишение осужденного права на свободу передвижения. Возмездным оно является потому, что арест, как и любое другое наказание, выступает возмездием, воздаянием осужденному за совершенное им преступление, что не только отражает древнюю идею талиона, но и воплощает смысл социальной справедливости наказания. Арест имеет принудительный характер, т.е. применяется по приговору суда, независимо от субъективного желания и отношения к этому осужденного.

Необходимо отметить, что арест относится к основным наказаниям, т.е. должен назначаться самостоятельно, не дополняя другое наказание. Он также является срочным наказанием, т.е. устанавливается на определенный срок, предусмотренный уголовным законом. В соответствии с частью 2 статьи 45 УК РК, продолжительность ареста составляет от 10 до 50 суток, т.е. единицей измерения этого наказания являются сутки. Следует отметить, что частью 5 статьи 45 УК РК устанавливается возможность назначения ареста ниже низшего предела санкции, в случае замены наказания. Иными словами, арест может быть назначен менее чем на 10 суток. Законодатель установил ограничения в применении данного нака-

зания, оговорив в части 3 статьи 45 УК РК недопустимость назначения ареста несовершеннолетним, беременным женщинам, женщинам в возрасте старше 58 лет, а также имеющим малолетних детей, мужчинам в возрасте старше 63 лет. Не применяется арест и в случае, если мужчина в одиночку воспитывает малолетнего ребенка. Подобные оговорки-исключения означают, что арест имеет достаточно тяжелый характер, обусловленный его правоограничениями, и назначить его упомянутым категориям лиц означало бы нарушение принципа гуманизма в уголовном праве. Законодатель указывает, что арест состоит в условиях строгой изоляции от общества. Формулировка «на весь срок» означает, что условно-досрочное освобождение к данному виду наказания не применяется. Что означает оценочная категория «строгая изоляция»? Уголовный закон официального толкования этому термину не дает. Однако фактически ответ на этот вопрос содержится в уголовно-исполнительном законодательстве. Так, в частности, согласно части 2 статьи 86 УИК РК, осужденные только один раз в месяц могут получать и отправлять за свой счет письма. Лишь один раз в месяц они могут получать посылки, передачи, бандероли с предметами первой необходимости и одежду по сезону. Право на телефонный разговор с супругой или близкими родственниками за счет личных средств допускается только в ситуации смерти или тяжелой болезни кого-либо из близких родственников и при возникновении обстоятельств, угрожающих жизни заболевшего родственника, либо связанных со стихийным бедствием, а равно иных исключительных обстоятельств личного характера. Следовательно, помимо права на свободу передвижения, арест ограничивает и другие права и свободы осужденного. Фактически, объектами правопоражения выступают контакты с внешним миром, т.е. право на телефонные разговоры, на получение посылок, на отправку писем. Можно также считать, что существенно ограничивается право осужденного на частную жизнь. Свидания ему не предоставляются вообще, за исключением свиданий с адвокатом. Данное обстоятельство позволяет сделать вывод о том, что осужденные к аресту не могут рассчитывать на свидание со священнослужителем и у них нет возможности пригласить священника своей религиозной конфессии для совершения таинства или религиозного обряда. Подобное правоограничение, по

существо, противоречит рекомендациям Минимальных стандартных правил Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правил Нельсона Манделы)¹ и является недопустимым ограничением права на свободу совести и вероисповедания.

Фактически осужденные не могут совершить ни одного телефонного звонка своим близким, за весь период отбывания ареста, если не наступят упомянутые обстоятельства, предусмотренные частью 2 статьи 86 УИК РК. Следовательно, строгая изоляция заключается в помещении осужденного в специализированное учреждение, с одновременным лишением его юридической возможности свободы передвижения, общения с близкими посредством свиданий, а также существенного ограничения права на такое общение в форме переписки, получения посылок и передач, телефонных разговоров. Карательная интенсивность этой изоляции остается неизменной, а значит позитивное посткриминальное поведение осужденного, никак не влияет на продолжительность наказания, после провозглашения приговора суда и на его интенсивность.

В отношении кого применимо наказание в виде ареста? Ответа на этот вопрос казахстанский законодатель фактически не дает. Он лишь указывает на возможность назначения ареста в отношении военнослужащих и бывших сотрудников правоохранительных органов, работников суда и прокуратуры. Однако анализ положений статьи 45 УК РК дает основание считать, что арест адресован лицам, совершившим сравнительно неопасные уголовные правонарушения. Это должны быть лица совершеннолетнего возраста, мужчины и женщины, не достигшие ранее упомянутых возрастных планок. Вполне очевидно, что в отношении виновных в совершении тяжких и особо тяжких преступлений, никто не назначит арест, верхний предел которого составляет 50 суток, т.е. приближается к нижней границе наказания в виде лишения свободы. Иными словами, правовая природа ареста состоит в предусмотренной уголовным законом Республики Казахстан фактической и юридической возможности применения краткосрочной, строгой изоляции от общества к осужденному, с невысокой общественной опасностью, признанному виновным в совершении уго-

ловного правонарушения, не относящегося к категории тяжких и особо тяжких преступлений. Суровость ареста дополнительно подчеркивает часть 1 статьи 85 УК РК, согласно которой осужденные к аресту содержатся в изоляции в камерах. В связи с этим возникает вопрос о соразмерности этого наказания и его соответствия критерию соотношения риска и пользы. Идея устрашающего, «шокового» воздействия отражена в нем достаточно наглядно. Следует отметить, что арест, как и любое другое наказание, унижает личное достоинство осужденного, имеет позорящий для человека и его репутации характер. Однако все ли благополучно в этом наказании, с позиции неприкосновенности человеческого достоинства и не являются ли ограничения ареста избыточными и не отвечающими рекомендациям международных стандартов ООН в сфере уголовного правосудия? По существу, арест адресован той категории преступников, которая не нуждается в отрыве от социальной обстановки, в которой они находились и изъятия из той среды, которая их окружала. Понятно, что к серийному убийце или участнику банды никто не применит данное наказание. Зачем же его применять к лицам, в отношении которых в принципе, не требуется изоляция от общества? Фактически, конструируя наказание в виде ареста, казахстанский законодатель не рассчитал, как условия строгой изоляции от общества будут соответствовать усредненному типу осужденного – наиболее возможного адресата ареста. Весьма существенное сходство с арестом в Казахстане имеет наказание в виде ареста в уголовном законодательстве Российской Федерации. Согласно части 1 статьи 54 УК РФ, арест заключается в содержании осужденного в условиях строгой изоляции от общества. Таким образом, в России, как и в Казахстане, арест означает именно строгую изоляцию осужденного, минимизирующую все его возможные контакты с внешним миром. Однако продолжительность ареста по уголовному законодательству России значительно больше чем в Казахстане и составляет от 1 до 6 месяцев. Допускается назначение ареста ниже низшего предела санкции в случае, если он применен в порядке замены обязательных и исправительных работ. Российский исследователь В.А. Уткин, касаясь метаморфоз

¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 17 декабря 2015 года. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005> (дата обращения 20.05.2024)

ареста, как отложенного для практического применения наказания, называл его «виртуальным» наказанием, судьба которого в законодательстве незавидна [4, с.134]. Данный автор отмечает, что еще в 2006 году в Государственной Думе РФ обсуждался вопрос об исключении ареста из системы наказаний, вследствие сложностей с масштабным финансированием строительства арестных домов. В.А. Уткин, в целом поддерживая эту идею, полагает, что арест целесообразно сохранить в УК РФ, но ограничить его сферу применения лишь в отношении военнослужащих, которые могут содержаться на гарнизонных гауптвахтах [4, с.134]. Со времени упомянутого обсуждения возможностей сохранения ареста, депутатским корпусом Государственной Думы РФ, прошло уже 18 лет, однако арест по-прежнему остается в российском уголовном законодательстве.

Следовательно, консенсус относительно перспектив наказания в виде ареста в России пока не достигнут. Заслуживает внимание то обстоятельство, что в соответствии с частью 2 статьи 54 УК РФ, арест не может быть назначен несовершеннолетним, беременным женщинам и женщинам, имеющим детей в возрасте до 14 лет. Следовательно, исходя из буквального толкования части 2 статьи 54 УК РФ, арест может быть применен к лицам мужского пола, являющимся единственными родителями малолетнего ребенка. Кто будет заниматься этим ребенком и содержать его в течение, например, шестимесячного срока ареста его отца, закон умалчивает.

Таким образом, в уголовном законодательстве России назначение ареста и его содержание как вида уголовного наказания, выглядит жестче и репрессивнее, чем в Казахстане. Это касается различий и в продолжительности ареста и круга лиц, в отношении которых данное наказание применимо. С другой стороны, возможность шестимесячной продолжительности ареста, еще позволяет говорить о каком-либо предупредительном, ресоциализирующем воздействии на осужденного. Если же срок ареста не превышает 50-суток как в Казахстане, то говорить о каких-либо мерах по социальной реинтеграции осужденного к аресту, не приходится.

Однако возможно, казахстанский законодатель и не преследовал цели социальной реинтеграции осужденных к аресту. Во всяком случае, ни о каком воспитательном воздействии на осужденных к аресту глава 15 УИК РК не упоминает. Скорее всего, законодатель стремился к оказанию уже

упомянутого нами «шокового» воздействия на осужденных, оказавшихся под арестом и уstraшенных условиями строгой изоляции. По-видимому, он рассчитывал, что на «неустойчивых» граждан арест повлияет в соответствии с известной фразой «чтобы другим не повадно было». Возможно, что упования законодателя на уstraшающий предупредительный эффект ареста небеспочвенны. Но данное обстоятельство, когда в аресте нет ничего, кроме уstraшения условиями строгой изоляции, вступает в противоречие с рекомендациями Правил Нельсона Манделы и других международных стандартов ООН, в сфере обращения с осужденными. Эти стандарты не делают различия между длительным и непродолжительным сроком лишения свободы. В них четко устанавливается, что «в кратчайший срок после приема каждого заключенного, приговоренного на достаточно продолжительный срок, и на основе изучения его характера следует разрабатывать программу работы с ним исходя из полученных сведений о его индивидуальных потребностях, способностях и склонностях» (Правило 94 Правил Нельсона Манделы). Международные стандарты ООН считают приоритетными задачи социальной реинтеграции и исправления осужденных к лишению свободы, независимо от разновидности данного наказания.

Необходимо отметить, что в Казахстане, как и в России, арест, используя терминологию В.А. Уткина, также долгое время был фактически «виртуальным» наказанием. Более того, применение ареста за совершение уголовных проступков переносилось 4 раза, и в настоящее время отложено до 01.01.2027 года. Проблема, как и в России, оказалась связанной с нереалистичными задачами финансирования строительства арестных домов для осужденных. Всего необходимо построить 32 арестных дома на сумму 102 млрд. тенге, а также ввести новые штатные единицы более 2000 сотрудников с ежегодными расходами на оплату труда в размере 7,5 млрд. тенге [5, с.7]. По-видимому, исключительно высокая нагрузка на финансовую систему страны, связанная с механизмом «запуска» ареста как вида наказания, привела к тому, что Республиканская бюджетная комиссия неоднократно отказывала в поддержке бюджетных заявок на строительство арестных домов. Столь высокая затратность ареста неизбежно порождает вопрос о том, надо ли нести огромные бюджетные расходы на строительство арестных

домов, в которых осужденные будут содержаться не более 50 суток? Учитывая, что это лица, совершившие уголовные проступки, и преступления небольшой и средней тяжести, не лучше ли применять к ним пробационный контроль? А средства, которые планировали потратить на строительство арестных домов, с гораздо большей пользой и отдачей, можно использовать на обеспечение социальной реинтеграции осужденных. Иначе возникнет совершенно неоправданный перекоп: осужденные за тяжкие преступления будут находиться на пробации (уже обозначилась такая тенденция), а виновные в совершении неопасных преступлений и уголовных проступков – будут направляться в арестные дома и изолироваться от общества. Сомнительным, на наш взгляд, является арест с точки зрения достижения целей наказаний. Как уже отмечалось, он непропорционально суров в отношении общественной опасности деяний и лиц, их совершивших, на которых рассчитано данное наказание. Говорить о достижении целей исправления за 50-суток ареста проблематично, тем более что никакого воспитательного воздействия в отношении осужденных к аресту, законом не предусмотрено. Что касается предупредительного эффекта, то он выглядит достаточно спорно и неоднозначно. Несомненно, что каких-то осужденных, арест может действительно утратить и удержать от повторного преступления. Полагаем, однако, что найдется немалая часть правонарушителей, которую отбывание ареста может только озлобить, ожесточить и вызвать у них, еще более негативное отношение к обществу. Таких лиц отбывание рассматриваемого наказания будет способно подтолкнуть к новым преступлениям. На наш взгляд, подобное последствие будет характерно для ситуации ареста виновных в преступлениях, связанных с бытовым насилием. Очень сомнительно, что осужденный, избивший свою супругу, а затем полтора месяца проведенный под арестом, изменится в лучшую сторону и прекратит использовать насилие, во взаимоотношениях со своей супругой. Более того применительно к лицам, впервые совершившим сравнительно неопасное преступление и раскаявшимся в содеянном, арест фактически превратится в бессмысленное и даже жестокое наказание.

В настоящее время в Казахстане, арест назначается лишь военнослужащим и тем осужденным, кому данное наказание заменило штраф, исправительные работы и при-

влечение к общественным работам. Согласно части 1 статьи 83 УИК РК, осужденные к аресту как к наказанию – «заменителю», отбывают его в специальных приемниках и изолированных участках следственных изоляторов. Исходя из части 2 статьи 83 УИК РК, военнослужащие осужденные к аресту, отбывают его на гарнизонной гауптвахте.

Судебная практика применения ареста в Казахстане выглядит неровной и нестабильной. Так, в частности, в порядке замены арест назначался в 2018 г. в отношении 149 лиц, в 2019 г. – 285, в 2020 г. – 196, в 2021 г. – 296, в 2022 г. – 60, за 11 месяцев 2023 г. – 86 [5, с.9]. До 2021 года наблюдался рост показателей назначения ареста, а затем – произошло их уменьшение. Эти колебания говорят и об определенных сложностях с применением таких наказаний, как штраф, исправительные работы, привлечение к общественным работам. Поскольку в реальной правоприменительной практике резко сократилась доля исправительных работ, а показатели штрафа невелики, то становится понятным, почему уменьшилась численность лиц, злостно уклоняющихся от отбывания этих наказаний и подвергающихся в порядке замены – наказанию в виде ареста.

Заключение

Как показало проведенное нами исследование, наказание в виде ареста, предусмотренное уголовным законодательством Республики Казахстан, имеет достаточно ограниченную практику применения. В настоящее время оно реализуется лишь в отношении военнослужащих, отбывающих арест на гауптвахте, а также в отношении осужденных, ставших адресатами ареста, в порядке замены им, наказаний в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам. Критика данного наказания в Казахстане связана в основном с проблемами бюджетного финансирования строительства арестных домов и недостаточности мест отбывания данного наказания. Однако, на наш взгляд, в действительности сложности с реальным применением ареста намного глубже. Они связаны с вопросами методологической состоятельности и эффективности наказания в виде ареста. Фактически в содержании данного наказания преобладает «шоковое», устрашающее воздействие на осужденного, условиями строгой изоляции от общества и серьезным ограничением не только на права на личную свободу (свободу передвижения), но и права на любые контак-

ты с внешним миром. Никакой ресоциализирующей составляющей арест не дополнен и в уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан отсутствуют положения, посвященные правовому регулированию воспитательной работы с осужденными к рассматриваемому виду наказания. Данное обстоятельство, по-видимому, объяснимое краткосрочным характером ареста, противоречит общему смыслу уголовно-исполнительного законодательства Казахстана и рекомендациям международных стандартов ООН, в сфере уголовного правосудия. Так, в частности, Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) предусматривают необходимость осуществления индивидуальных программ социальной реинтеграции осужденных, при любой разновидности лишения свободы. В условиях отбывания ареста эти программы фактически не осуществимы. Кроме того, фактическое лишение осужденного к аресту права на свидание (кроме свидания с адвокатом) делает невозможным осуществление права на свободу совести и вероисповеданий, в форме общения со священнослужителями, представляющими религиозные конфессии, к которым принадлежат верующие осужденные. Фактическая недостижимость целей исправления в условиях ареста сочетается с проблематичностью предупредительного эффекта данного наказания. Оно является непропорционально суровым, поскольку в ситуации применения за совершение уголовных проступков и преступлений небольшой и средней тяжести, данное наказание влечет чрезмерный объем уголовной репрессии в отношении лиц, в принципе не нуждающихся в изоляции от общества и в «отрыве»

от той социальной среды, в которой они находились на момент совершения преступления. Наказание в виде ареста может оказаться избыточно карательным и даже жестоким в отношении определенных осужденных, а какую-то часть преступников способно ожесточить и даже подтолкнуть к вовлечению в процессы радикализации.

Изложенные обстоятельства, а также неоправданные бюджетные расходы, обусловленные обеспечением реальной применимости ареста, делают данное наказание бессмысленным и неоправданным в криминологическом аспекте, противоречащим рекомендациям международных стандартов ООН. В связи с этим представляется целесообразным отказаться от данного вида уголовно-правового воздействия, оставив его лишь в качестве наказания, адресованного военнослужащим. Тем осужденным, кому арест выступает «заменителем» штрафа, исправительных работ и привлечения к общественным работам, вполне можно, при необходимости, найти наказание – «заменитель» в виде лишения свободы, ориентируясь на нижнюю границу этого наказания в уголовном законодательстве Республики Казахстан.

Подводя итог изложенному, позволим себе отметить, что отказ от ареста, как вида наказания, будет означать проявление реалистичности уголовной политики и ее ответственности «букве» и «духу» рекомендаций международных правовых актов. Финансовые средства, планируемые для обеспечения строительства арестных домов, гораздо лучше направить на решение комплекса задач социальной реинтеграции осужденных и на создание условий для эффективной деятельности пенитенциарной и постпенитенциарной пробации в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нильс Кристи; пер. с англ. Петрова А., Пророковой В.; Ред. и авт. примеч. Чижов Ю.; Ун-т Осло; [Обществ. Центр содействия реформе уголов. правосудия] — М.: [Идея-Пресс], 1999 — 203 с.
2. Ременсон А.Л. Избранные труды / А.Л. Ременсон. - Томск: Издательский Дом ТГУ, 2003. - 100 с.
3. Акимжанов Т.К., Люцик В.В., Торгаутова Б.А., Цой А.Н. К вопросу о социальных последствиях применения лишения свободы в Республике Казахстан // В сборнике: Уголовно-исполнительная система на современном этапе: взаимодействие науки и практики. Материалы Международной научно-практической межведомственной конференции / Под общей редакцией А.А. Вотинова. 2016: Самара: Самарский юридический институт ФСИН РФ, 2016. – 758 с.
4. Уткин В.А. Проблемы теории уголовных наказаний: курс лекций / В.А. Уткин. – Томск: Издательский дом ТГУ. – 2018. – 240 с.

5. *Актуальные проблемы уголовно-исполнительной системы Казахстана. Материалы заседания Общественного совета по вопросам деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан.* - Астана: МВД РК, 2024. – 74 с.

REFERENCES

1. Nils Kristi; per. s angl. Petrova A., Prorokovoi V.; Red. i avt. primech. Chijov Yu.; Un-t Oslo; [Общестv. Tsentr sodeistviya reforme ugovov.pravosudiya] — M.: [Ideya-Press], 1999 — 203 s.
2. Remenson A.L. *Ízbrannye trudy /A.L. Remenson.* - Tomsk: Ízdatelskii Dom TGU, 2003. - 100 s.
3. Akimjanov T.K., Lyutsik V.V., Torgautova B.A., Tsoi A.N. *K voprosu o sotsialnyh posledstviyah primeneniya lişeniya svobody v Respublike Kazahstan // V sbornike: Ugovovno-ispolnitelnaya sistema na sovremennom etape: vzaimodeistvie nauki i praktiki. Materialy Mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi mejvedomstvennoi konferentsii / Pod obuęei redaktsiei A.A. Votnova.* 2016: Samara: Samarskii yuridicheskii institut FSİN RF, 2016. – 758 s.
4. Utkin V.A. *Problemy teorii ugovovnyh nakazanii: kurs leksii / V.A. Utkin.* – Tomsk: Ízdatelskii dom TGU. – 2018. – 240 s.
5. *Aktualnye problemy ugovovno-ispolnitelnoi sistemy Kazahstana. Materialy zasedaniya Obuęestvennogo soveta po voprosam deyatelnosti organov vnutrennih del Respubliki Kazahstan.* Aстана: MVD RK, 2024. – 74 s.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА

Олейник Василий Иванович

*Руководитель Антикоруиционной комплаенс-службы
НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»;
г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: oleynik56@internet.ru*

Киздарбекова Антонина Сериковна

*Кандидат юридических наук, профессор, корпоративный секретарь
НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»;
г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: kizdarbekovaas@mail.ru*

Аманжолова Ботагоз Атымтаевна¹

*Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор,
профессор кафедры уголовного права, процесса и криминалистики
НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»;
г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: botanik76@mail.ru*

Аннотация. В данной работе рассматриваются вопросы совершенствования антикоррупционного образования в вузах, формирования антикоррупционной культуры, создания системы превенции и противодействия коррупции, основанной на принципах добропорядочности, академической честности, прозрачности и открытости деятельности. В связи с чем, были проанализированы документы, определяющие политику Республики Казахстан по противодействию коррупции, работы отечественных и зарубежных ученых с точки зрения просветительских мер, предпринимаемых государством в отношении образовательных программ.

В работе затронуты вопросы цифровизации процесса обучения основам антикоррупционной культуры, которая оценивается авторами как необходимый элемент современной системы противодействия коррупции. Антикоруиционное образование, которое сегодня активно внедряется в систему образования и молодежную политику, способствует формированию личности, осознающую угрозу, которую представляет коррупция для благополучия общества и безопасности правового государства.

С целью анализа и оценки антикоррупционной политики государства в сфере образования рассмотрены основные вопросы реализации Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы, а также обоснована необходимость внедрения в образовательные программы вузов, независимо от форм собственности, в качестве обязательного компонента курса «Основы антикоррупционного образования и культуры».

В числе основных функций антикоррупционного просвещения: образовательная, коммуникативная, превентивная, профилактическая, правоприменительная, интегрирующая, трансформационная. В своей статье мы остановились на каждой из них и исследовали суть вышеуказанных функций.

Результаты исследования затрагивают существующие проблемы в эффективности принимаемых мер по противодействию коррупции, устанавливают подходы, которые могут быть использованы в педагогической деятельности в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: противодействие коррупции, формирование антикоррупционной культуры, антикоррупционное образование, академическая честность, комплаенс-служба, правовое воспитание.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ БІЛІМ БЕРУДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Василий Иванович Олейник

*«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті»
КЕАҚ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс - қызметтің басшысы;
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: oleynik56@internet.ru*

Антонина Серікқызы Киздарбекова

*Заң ғылымдарының кандидаты, профессор, «Академик Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті» КЕАҚ корпоративтік хатшысы; Қарағанды қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: kizdarbekovaas@mail.ru*

Ботагөз Атымтайқызы Аманжолова

*Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ қылмыстық
құқық, процесс және криминалистика кафедрасының профессоры; Қарағанды қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: botanik76@mail.ru*

Аннотация. Бұл жұмыста жоғары оқу орындарында Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беруді жетілдіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, парасаттылық, Академиялық адалдық, ашықтық және қызметтің ашықтығы қағидаттарына негізделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және алдын алу жүйесін құру мәселелері қаралады. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатын, білім беру бағдарламаларын ақатысты мемлекет қабылдайтын ағартушылық шаралар тұрғысынан отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстарын айқындайтын құжаттар талданды.

Жұмыста сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негіздерін оқыту процесін цифрландыру мәселелері қозғалды, оны авторлар сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қазіргі заманғы жүйесінің қажетті элементі ретінде бағалайды. Бүгінгі таңда білім беру жүйесіне және жастар саясатына белсенді түрде енгізіліп жатқан сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру қоғамның әл-ауқаты мен құқықтық мемлекеттің қауіпсіздігі үшін сыбайлас жемқорлықтың қауіп-қатерін түсінетін жеке тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді.

Мемлекеттің білім беру саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын талдау және бағалау мақсатында Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасын іске асырудың негізгі мәселелері қаралды, сондай-ақ меншік нысанына қарамастан жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларына "сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру және мәдениет негіздері" курсының міндетті құрамдас бөлігі ретінде енгізу қажеттілігі негізделді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағартудың негізгі функцияларының қатарында: білім беру, коммуникативтік, алдын алу, профилактикалық, құқық қолдану, интеграциялау, трансформациялық. Өз мақаламызда біз олардың әр қайсысына тоқталып, жоғарыда аталған функциялардың мәнін зерттедік. Зерттеу нәтижелері сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша қабылданып жатқан шаралардың тиімділігіндегі бар проблемаларды қозғайды, жоғары оқу орындарындағы педагогикалық қызметте пайдаланылуы мүмкін тәсілдерді белгілейді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру, Академиялық адалдық, комплаенс-қызмет, құқықтық тәрбие.

IMPROVEMENT OF ANTI-CORRUPTION EDUCATION AND FORMATION OF AN ANTI-CORRUPTION CULTURE IN UNIVERSITIES OF KAZAKHSTAN

Oleinik Vasily Ivanovich

Head of the Anti-Corruption Compliance Service

NAO «Karaganda University named after Academician E.A. Buketov»;

Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: oleynik56@internet.ru

Kizdarbekova Antonina Serikovna

Candidate of Legal Sciences, Professor, Corporate Secretary

of NAO «Karaganda University named after Academician E.A. Buketov»;

Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: kizdarbekovaas@mail.ru

Amanzholova Botagoz Atymtayevna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal

Law, Process and Criminalistics at NAO «Karaganda University named after Academician

E.A. Buketov»; Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: botanik76@mail.ru

Abstract. *This paper examines the issues of improving anti-corruption education in universities, the formation of an anti-corruption culture, the creation of a system of prevention and combating corruption based on the principles of integrity, academic honesty, transparency and openness of activities. In this regard, the documents defining the policy of the Republic of Kazakhstan on combating corruption, the work of domestic and foreign scientists from the point of view of educational measures taken by the state in relation to educational programs were analyzed.*

The paper touches upon the issues of digitalization of the process of teaching the basics of anti-corruption culture, which is assessed by the authors as a necessary element of the modern anti-corruption system. Anti-corruption education, which is being actively introduced into the education system and youth policy today, contributes to the formation of a personality aware of the threat posed by corruption to the well-being of society and the security of the rule of law.

In order to analyze and evaluate the anti-corruption policy of the state in the field of education, the main issues of the implementation of the Concept of Anti-corruption policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026 are considered, and the need for introduction in to educational programs of universities, regardless of ownership forms, as a mandatory component of the course "Fundamentals of anti-corruption education and culture" is justified.

Among the main functions of anti-corruption education are: educational, communicative, preventive, preventive, law enforcement, integrating, transformational. In our article, we focused on each of them and explored the essence of the above functions.

The results of the study address the existing problems in the effectiveness of anti-corruption measures taken, establish approaches that can be used in teaching activities in higher education institutions.

Keywords: *anti-corruption, formation of an anti-corruption culture, anti-corruption education, academic integrity, compliance service, legal education.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_127

Введение

Проблема противодействия коррупции является одной из самых острых для государства и общества. Многогранность проблем, порождаемых коррупцией, диктуют необходимость системного подхода к организации противодействия ей.

В статье 13 Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции (рати-

фицирована Казахстаном 4 мая 2008 года) закреплён призыв к государствам-участникам к принятию мер, в пределах своих возможностей и в соответствии с фундаментальными принципами внутреннего законодательства, с целью содействия результативному участию лиц и групп, которые не входят в государственный аппарат, в предотвращении коррупционных проявлений и повыше-

нию осведомленности общественности касательно существования, причин, факторов, условий, серьезности и угроз коррупции².

Особое внимание вопросам системной борьбы с коррупцией уделяется и в выступлениях Президента страны К.-Ж.Токаева. 10 июля 2021 года на расширенном заседании Правительства Глава государства он отметил: «... системная и последовательная борьба с коррупцией должна оставаться нашим неизменным приоритетом» [1, с.12].

Коррупция существует в различных сферах жизнедеятельности нашего общества. К сожалению, распространение коррупции в казахстанском обществе, её проникновение в различные сферы общественной жизни, не обошли стороной и вузовскую среду.

Анализ имеющихся точек зрения позволяет поддержать мнение о том, что коррупция в образовании как негативное социально-правовое явление, существующее в общественных отношениях в сфере образования, заключается в противоправном использовании должностного положения, статуса участниками отношений в сфере образования в целях извлечения выгод материального и (или) нематериального характера для себя или третьих лиц, а равно в предоставлении таких выгод [2, с.13]. Как и в любой другой сфере, наличие ее проявлений в образовании негативным образом сказывается на развитии всей системы. Поэтому выработка целостной государственной стратегии противодействия коррупции и скоординированной политики в этой сфере являются одними из насущных задач правовых преобразований на современном этапе.

Современная антикоррупционная политика государства делает ставку на превенцию. На первый план выходят задачи формирования антикоррупционной культуры, проведение антикоррупционного мониторинга, выявление и устранение коррупционных рисков, широкое вовлечение общественности в борьбу с коррупцией.

В нашей стране действует современное антикоррупционное законодательство, реализуются ряд программных документов, образован специальный уполномоченный орган - Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикор-

рупционная служба), деятельность которой, наряду с выявлением фактов коррупционных правонарушений, нацелена на их ранее предупреждение. Активную работу по противодействию коррупции проводят институты гражданского общества и др.

Антикоррупционная политика Казахстана постоянно совершенствуется, исходя из запросов общества, с учетом национальной практики и передового зарубежного опыта. Впервые принята Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802, которая предусматривает систему мер противодействия коррупции с разумным балансом превентивных и уголовно-правовых инструментов. Ранее приоритеты в области противодействия коррупции были предметом концепций правовой политики Республики, охватывавших десятилетние периоды развития страны. Современный дифференцированный подход в данной части представляется более продуктивным, поскольку исключает смешение предметов и методов разных направлений политико-правовой деятельности страны. Все, что имеет непосредственное отношение к государственной антикоррупционной политике, сконцентрировано в одном самостоятельном документе, уделяющем особое внимание вопросам противодействия коррупции, которая с каждым годом обретает новые формы в условиях внедрения в разные сферы жизни и деятельности казахстанского общества цифровых технологий, включая высшее образование [3, с.26-27].

В Концепции также предусмотрены вопросы расширения антикоррупционного образования, внедрение тем добропорядочности и антикоррупционной культуры в образовательные программы на всех уровнях образования. По всем специальностям бакалавриата образовательные программы дополнены предметом «Основы антикоррупционной культуры»³. В контексте Плана действий по реализации Концепции вузам предоставлена возможность реализации образовательных программ подготовки комплаенс специалистов в рамках послевузовского образования (одногодичная маги-

² Конвенция ООН против коррупции, принята в г. Нью-Йорке 21.11.2003г. Резолюцией 58/4 на 51-м пленарном заседании 58-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН, ратифицирована Законом Республики Казахстан от 4 мая 2008 года № 31-IV).-С.5-6.- Режим доступа//ИС «Юрист-Параграф//.www.http//onlaine.zakon.kz

³ Концепция Антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802.-С.1-2,23.-Режим доступа//ИС «Юрист-параграф//.www.http//onlaine.zakon.kz

стратура с возможным первым приемом обучающихся уже в 2024 году)⁴.

В процессе обеспечения качественного образования формируются его прозрачность, нетерпимое отношение к коррупционным проявлениям, которое должно стать гражданской позицией каждого работника и обучающегося, а академическая честность и неподкупность - нормой поведения [4, с.53].

На уровень антикоррупционных проявлений студенческой молодежи существенно влияют: стиль и методы преподавания, наличие научно-обоснованной концептуально-приемлемой программы антикоррупционного обучения и воспитания студентов в соответствии с требованиями государственных стандартов; высокий уровень материальных условий; использование технических средств и оборудования, авторитет преподавателей [5, с. 20].

В Плане действий по реализации Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы предусмотрены следующие мероприятия, выполняемые с участием Министерства просвещения и Министерства науки и высшего образования РК:

п. 5: внедрение тем добропорядочности и антикоррупционной культуры в образовательные программы на всех уровнях образования (МОН и МНВО РК - IV квартал 2024 года);

п. 8: развитие антикоррупционного обучения с обеспечением его непрерывности, последовательности и актуальности путем создания образовательной программы (МОН РК - IV квартал 2023 года);

п. 11: подготовка комплаенс-специалистов в рамках послевузовского образования путем разработки и внедрения образовательной программы (МНВО РК - IV квартал 2023 года).

Данные мероприятия реализуются через особые, в том числе, практико-ориентированные методы обучения, направленные на выработку у студентов знаний, умений и навыков по антикоррупционному законодательству Республики Казахстан [6, с.159;7, с.27-28].

Материалы и методы

Методологической основой исследуемой проблемы является комплекс общих и специальных методов, применяемых в правовой науке, включающих в себя логико-правовой анализ нормативных актов, регламен-

тирующих антикоррупционную культуру, порядок применения цифровых технологий в управленческой и образовательной деятельности, сравнительно-правовой анализ, системно-правовой подход и иные методы, как общего, так и частно-научного характера в этой сфере. При проведении исследования использовались общенаучные методы - анализ основных положений правовой системы, являющееся основой для формирования правовой и антикоррупционной культуры; синтез правовых концептов, изучающих правовую и антикоррупционную культуру, сознание, воспитание.

Результаты, обсуждение

В научной литературе присутствует целый массив определений антикоррупционного просвещения, образования. Так, по мнению А.Э. Бикмухаметова, Р.Р. Газимзянова и П.А. Кабанова, антикоррупционное просвещение - это «распространение достоверных и объективных знаний о коррупции и антикоррупционной деятельности государства и общества» [8, с.92]. И.И. Бикеев и П.А. Кабанов утверждают, что антикоррупционное просвещение представляет собой систему «распространения субъектами государственной политики противодействия коррупции любым способом, в любой форме, в том числе с использованием информационно-коммуникативных средств, достоверной информации, направленной на формирование в обществе в целом, у отдельных групп или индивидов антикоррупционного мировоззрения, антикоррупционного поведения, антикоррупционного сознания и антикоррупционной культуры» [9, с.240]. С.Ф.Оленский, по сути, отождествляет антикоррупционное просвещение с антикоррупционным образованием, понимая под последним целенаправленный процесс «обучения и воспитания в интересах личности, общества и государства, основанных на дополнительных общеобразовательных и профессиональных обучающих программах, разработанных в рамках национального регионального комитета государственных образовательных стандартов и реализуемых в учреждениях высшего профобразования для решения задач формирования антикоррупционного мировоззрения, повышения уровня правосознания и правовой культуры [10, с.44-46].

Охарактеризуем некоторые признаки ан-

⁴ План действий по реализации Концепции Антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 [Электронный ресурс]. - С.32-33. - Режим доступа//ИС «Юрист-параграф»//.www.http://onlaine.zakon.kz

тикоррупционного просвещения. Его цель, как уже было отмечено, - формирование в обществе антикоррупционного мировоззрения, антикоррупционного поведения, антикоррупционного сознания и антикоррупционной культуры.

В числе основных задач антикоррупционного просвещения: распространение информации о противодействии коррупции; правовое просвещение граждан и организаций; индоктринация нетерпимого отношения к проявлениям коррупции; взаимодействие государственных органов со средствами массовой информации и сетевыми медиа в части донесения актуальных сведений до неопределенного круга лиц; установление коммуникаций между властью и обществом в рамках антикоррупционной политики.

Его субъектами, как правило, являются организаторы и исполнители мероприятий, коими выступают органы публичной власти, структурные подразделения таких органов или персонализированные должностные лица. Соответственно, объектом антикоррупционного просвещения выступают граждане, юридические лица, в том числе формализованные и неформализованные институты гражданского общества. В перечень средств антикоррупционного просвещения входят средства массовой информации, интернет-источники, научная, учебная и специальная литература, лекции, интеракции, брифинги, консультации, средства наглядной передачи информации и пр.».

В числе основных функций антикоррупционного просвещения: образовательная, коммуникативная, превентивная, профилактическая, правоприменительная, интегрирующая, трансформационная. Остановимся на каждой из них.

Образовательная функция антикоррупционного просвещения проявляется непосредственно в распространении необходимых знаний о коррупции и её общественной опасности среди населения. В сущности, речь идет о передаче знаний, которые подлежат усвоению и применению.

Коммуникативная функция антикоррупционного просвещения заключается во взаимодействии публичной власти с гражданским обществом и отдельными индивидами в рамках противодействия коррупции.

Превентивная функция антикоррупционного просвещения состоит в предупреждении совершения коррупционных преступлений и правонарушений на уровне общества в целом.

Суть профилактической функции антикоррупционного просвещения - своевременное обнаружение и устранение индивидуальных предпосылок для совершения правонарушений в области злоупотребления государственными полномочиями.

Правоприменительная функция антикоррупционного просвещения заключается в имплементации положений законодательства и подзаконных нормативных правовых актов о противодействии коррупции.

Интегрирующая функция антикоррупционного просвещения сопряжена с вовлеченностью в процесс борьбы с коррупцией различных субъектов права, обладающих различными статусами.

Инновационная функция антикоррупционного просвещения проявляется в разработке новых норм, ценностей и стандартов антикоррупционной деятельности в ходе непосредственной передачи знаний.

Трансформационная функция способствует достижению конечной и фундаментальной цели - искоренению коррупции (трансформации, совершенствованию общественных отношений) [11, с.180-183].

В свою очередь, антикоррупционное образование - это попытка сознательно и преднамеренно повысить осведомленность о важности борьбы с коррупцией. Как отмечает, Н.А. Хорошаева, с точки зрения процессов обучения, антикоррупционное образование - это не только процесс передачи знаний, но и процесс, направленный на формирование характера. Во главу угла ставятся антикоррупционные ценности и моральное осознание против коррупционных действий [12, с. 59].

Наиболее ёмко понятие антикоррупционного образования сформулировано Стефанишевым С.С., который считает, что антикоррупционное образование является целенаправленным процессом обучения и воспитания в интересах личности, общества и государства, основанным на общеобразовательных программах, разработанных в рамках государственных образовательных стандартов и реализуемых в образовательных учреждениях для решения задач формирования антикоррупционного поведения, повышения уровня правосознания и правовой культуры граждан [13, с. 220].

Антикоррупционное образование, которое сегодня активно внедряется в систему образования и молодежную политику, способствует формированию личности, осознающую угрозу, которую представля-

ет коррупция для благополучия общества и безопасности правового государства [14, с.113]. Это является одним из важных усилий по предотвращению коррупционных проявлений.

Не менее важным является вопрос, касающийся мониторинга эффективности антикоррупционного образования. В числе критериев, посредством которых оценивается эффективность, С.В. Охапкин относит: социально-интеллектуальный; ценностно-смысловой; эмоционально-оценочный; поведенческий [15, с.102].

С учетом социально-интеллектуального критерия акцент делается на формировании у обучающихся целостных представлений о таких категориях, как: «должное»; «требуемое»; «справедливое». Посредством данного критерия предоставляется возможность оценивать уровень развития умений по распознаванию разного рода коррупционных моментов в конкретных ситуациях. Что касается ценностно-смыслового критерия, то оценка эффективности дает возможность субъективно отразить отношение обучающихся к антикоррупционным нормативным актам и правоприменительной практике.

Весомое значение следует отвести эмоционально-оценочному критерию. В данном случае речь идет об оценочных суждениях, посредством которых описывается устойчивость и направленность (вектор) отношения обучающихся к антикоррупционным нормативным актам и практике их применения. Наконец, поведенческий критерий позволяет отразить антикоррупционную направленность, а также содержательные стороны поведения учащихся в образовательных организациях [16, с.29,31].

Антикоррупционное образование - это синтез образовательного процесса и воспитания, проводимый в интересах отдельного человека, общества и государства, направленный на формирование социальной ответственности граждан [17, с.74-78].

Григоренко Я.А. считает, что антикоррупционное образование должно предполагать следующие направления обучения и воспитания: сопротивление и снижение правового нигилизма, проведение информационной кампании о коррупции, формирование антикоррупционного мировоззрения, обучение компетенциям, направленным на борьбу с коррупцией, продвижение антикоррупционных взглядов в обществе, выработка общественного понимания природы коррупции и осмысления социально-экономических последствий от её проявления.

Главный вопрос антикоррупционного образования заключается в проблеме его превращения в информационную кампанию, поскольку информированность о коррупции не разрешит проблемы данного социально-правового явления. В целях эффективного проведения антикоррупционного образования следует вводить мониторинг, благодаря которому появится возможность повышения качества обучения, практического применения и социального эффекта.

Мониторинг представляет собой процедуру, включающую систему стандартов, критериев и оценки антикоррупционного образовательного процесса. Она призвана оценивать состояние процессов и анализировать тенденции в сфере антикоррупционного образования.

По нашему мнению, одним из ключевых критериев оценки образовательного процесса является социальный эффект. Он призван отобразить готовность граждан к предотвращению коррупционного поведения и его проявлений [18, с. 38-39]. Воспитание социально-ориентированного индивидуума в условиях проведения рыночных реформ может объективно опираться на достаточно высокий уровень социальных требований, предъявляемых к индивидуальным качествам представителей студенческой молодежи [19, с.109; 8, с.20].

В рамках рассматриваемого вопроса следует уделить внимание и коррупционным рискам. Определение уровня распространенности и должной оценки коррупционных рисков в системе высшего образования, равно как и выявление причин и условий, а также мотивов формирования коррупционных отношений, позволяет устранить пробелы в законодательстве, регулирующие вопросы противодействия коррупции, сложности связанные с реализацией таких законодательных предписаний, а также предпринимать меры, направленные на предотвращение недостатков деятельности высших учебных заведений в организационном, ресурсном и идеологическом аспектах. Шеремета В.И. и Стеценко И.А. дают следующее определение понятию «коррупционные риски в системе образования», - это совокупность объективных и субъективных факторов, побуждающих и открывающих возможность для участников образовательной деятельности вступить в коррупционные отношения [20, с.41]. В.В. Глушенко определяет коррупционные риски, как возможность появления коррупционных отношений, наступления негативных последствий таких отношений

[21, с.38-39]. Райков Г.И. и Чирков Д.К. полагают, что под коррупционным риском следует понимать высокую степень вероятности, при незаконном получении материальной выгоды в личных целях, быть привлеченным к юридической ответственности, пойманым правоохранительными органами с последующим при влечении к юридической ответственности и иными негативными последствиями, предусмотренными действующим законодательством [22, с.92-93]. По мнению ученых Данилевской Е.Е. и Крыловой Т.В. в целях снижения уровня коррупции в сфере образования необходима качественная оценка коррупционных рисков [23, с.41-45]. При этом в целях оценки и минимизации коррупционных рисков в высшем учебном заведении авторы предлагают ряд последовательных этапов такой оценки:

- 1) формирование модели деятельности образовательной организации в виде отдельных бизнес-процессов;
- 2) выделение «критических точек»;
- 3) описание возможных коррупционных правонарушений;
- 4) разработка «карты коррупционных рисков образовательной организации» - являющейся сводным описанием «критических точек» и возможных коррупционных правонарушений;
- 5) подготовка списка должностей, которые непосредственно связаны с высоким коррупционным риском;
- 6) разработка и реализация конкретного комплекса мер по устранению или минимизации коррупционных рисков.

В Карагандинском университете имени академика Е.А. Букетова сформирована практика анализа коррупционных рисков, организации процедур классификации и оценки рисков в сфере деятельности вуза, обеспечение процесса разработки и реализации мероприятий по управлению рисками. Действуют Кодекс корпоративного управления, Политика управления рисками. Разработана система отчетности для всех процедур процесса управления рисками в вузе.

В целях систематизации выявленных коррупционных рисков, ранжирования их по уровню опасности, а также иллюстрации процессов (подразделения), в которых возникают такие риски, сформированы Регистр, Карта, Матрица рисков и План мероприятий по управлению ключевыми рисками, а также соответствующая Методика идентификации, анализа и оценки рисков.

Ведется работа по управлению рисками, связанными с учебной, научной, воспита-

тельной, культурной и другими сферами деятельности университета. Риск-менеджерами структурных подразделений определяются бизнес-процессы, наиболее подверженные рискам, и проводится работа по управлению ими. Риск-менеджмент - это процесс идентификации, оценки и управления рисками, которые могут угрожать деятельности вуза.

Следует отметить, что в настоящее время в реализации антикоррупционных мероприятий широко задействованы процессы цифровизации. Работа с информационными технологиями при формировании правовых и антикоррупционных знаний сама по себе стимулирует отдельную личность к изучению правовых концептов, которые могут заинтересовать обучающегося при использовании социальных сетей. Студенты в рамках информатизации правового и антикоррупционного обучения могут самостоятельно сформулировать свои концептуальные предпочтения, что отражается на уровне более глубокого понимания основных положений правовой системы общества и представляют собой один из значимых результатов многогранной педагогической деятельности в сфере правового и антикоррупционного воспитания [24, с.77].

В этой связи, перевод учебного процесса на цифровые технологии, развитие цифровой образовательной среды университета в цифровую экосистему является очень важной сферой инфраструктурного развития любого современного университета.

Следует отметить, что в Карагандинском университете имени академика Е.А. Букетова в 2021 году внедрен новый интернет ресурс, функционируют собственная информационная система «Электронный университет» (e.buketov.edu.kz), система электронного документооборота, дистанционная технология обучения и т.д. В текущем году в вузе внедрена информационная система АИС «Платонус».

Одной из превентивных мер, показавших свою эффективность, является практика внедрения антикоррупционных комплаенс-служб в системе высшего образования. Создание антикоррупционных комплаенс-служб в вузах обусловлено требованиями антикоррупционного законодательства, предъявляемыми к субъектам квазигосударственного сектора. Учитывая то, что порядка 30 вузов относятся к такого рода субъектам, формирование данной структуры в них является обязательным.

Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова тоже относится к таким

вузам, в связи с чем, во исполнение требований пункта 3 статьи 16 Закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции» решением Совета директоров от 10 марта 2022г. в университете создана Антикоррупционная комплаенс-служба (далее - Служба) и утверждено Положение о ней. Положение разработано на основе типового положения об антикоррупционных комплаенс-службах в субъектах квазигосударственного сектора, утвержденного уполномоченным органом по противодействию коррупции по согласованию с уполномоченным органом по предпринимательству.

Основной целью деятельности комплаенс-службы является обеспечение соблюдения вузом, его работниками и обучающимися законодательства о противодействии коррупции, нормативных правовых актов в этой сфере, а также мониторинг за реализацией мероприятий по противодействию коррупции, включая независимый анализ и оценку коррупционных рисков, повышение уровня прозрачности образовательного процесса, совершенствование правовой культуры и другие меры⁵.

Согласно требованиям закона, данная Служба осуществляет свои полномочия независимо от исполнительного органа, должностных лиц, подотчетна Совету директоров вуза и является независимой при обеспечении требований законодательства Республики Казахстан о противодействии коррупции, в принятии и реализации мер⁶.

В настоящее время в Карагандинском университете имени академика Е.А. Букетова разработаны программные документы, в т.ч. Антикоррупционная политика, Антикоррупционный стандарт, Положение о порядке проведения анкетирования (социологического опроса) обучающихся по вопросам оценки и восприятия коррупции, качества предоставления образовательных услуг, методические рекомендации, памятки, буклеты и другие документы, а также другие антикоррупционные меры методического и разъяснительного характера.

Важным фактором в этой работе служит сотрудничество и взаимодействие с Антикоррупционной службой области, общественностью, студенческим самоуправлением.

В Карагандинском университете имени

академика Е.А.Букетова действуют Советы по корпоративной этике и академической честности. 17 марта 2023 года университет вступил в Лигу академической честности, что будет способствовать повышению качества образования, противодействию коррупции во всех её проявлениях.

Таким образом в вузе создана система противодействия коррупционным правонарушениям и неформальным отношениям, которая постоянно совершенствуется и интенсифицируется посредством обеспечения прозрачности деятельности вуза, превенции возможных коррупционных рисков.

Заключение

Следует отметить, что, несмотря на достаточно совершенное антикоррупционное законодательство Республики Казахстан и наличие политической воли руководства нашей страны к противодействию коррупции, говорить о минимизации коррупции как социального явления - ещё рано. Примером этому могут служить коррупционные скандалы, фигурантами которых выступают отдельные представители властных структур и др.

Несомненно, в борьбе с коррупцией должна использоваться вся система мер: правовых, политических, социально - экономических, нравственно-этических. Эффективными методами противодействия коррупции являются профилактика, воспитание и наказание. Современными правоведами весь комплекс мер по противодействию коррупционных преступлений обозначается терминами, основными из которых являются «предупреждение», «профилактика», «предотвращение», составляющие единое профилактическое воздействие [25, с.56]. Чтоб наиболее эффективно противодействовать коррупции, необходим синтез развития законодательной базы и идеологического обоснования. Именно антикоррупционная культура, мировоззрение, правосознание граждан, смогут в совокупности противостоять развитию коррупционных правонарушений [26, с.37].

Таким образом, основная цель антикоррупционного образования в большей степени должна быть направлена на формирование мировоззрения, отношения, осведомленности и поведения о таких анти-

⁵ Положение «Об антикоррупционной комплаенс-службе некоммерческого акционерного общества «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова», утверждено решением Совета директоров НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова» (Протокол № 2 от 10.03.2022г.).

⁶ Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-VЗРК(по состоянию на 1 января 2022 года).-С.19.- Режим доступа//ИС «Юрист-Параграф»//www.http//online.zakon.kz

коррупционных ценностях, как честность, дисциплина, ответственность, открытость и благонадежность. Посредством его реализации должен воспитываться антикоррупционный характер учащихся и «агентов перемен» в обществе.

Для предотвращения коррупции в сфере образования важно понять, что разрешение этой проблемы возможно только на основе комплексного подхода, с учетом результатов научных исследований, изучения положительного опыта других стран. Рассчитывать на серьезные успехи в деле борьбы с коррупцией можно только в том случае, если решением проблемы займется все общество, а не только «компетентные государственные органы» [27, с.86-87].

Можно сделать вывод о необходимости целевой направленности антикоррупционного воспитания, которое должно состоять в преодолении неуважительного отношения к национальному праву, разъяснении обучающимся общественной вредности коррупции, раскрытии им сущности коррупции как социального явления, формировании осознанности в необходимости негативного

восприятия и отношения к коррупции, а также устойчивой отрицательной оценки этого явления. Кроме того, необходимо усиленно работать над формированием у обучающихся навыков противодействия коррупции. В этой связи следует создать стандарт поведения в условиях сложившихся или складывающихся коррупционных отношений. На примере смоделированных жизненных ситуаций, обучающиеся должны усвоить практические навыки антикоррупционного поведения. При этом противодействие коррупции должно носить не только пассивный, но и активный характер.

Успех в реализации обозначенных направлений деятельности находится в зависимости от кадрового потенциала, то есть тех лиц, на которых возлагается высокая миссия по формированию высоконравственной личности, готовой противостоять любым негативным проявлениям, сопровождающим её на протяжении всей жизни. К сфере воспитания и образования молодых людей не должны допускаться лица, склонные к безнравственным проявлениям и морально неустойчивые [28, с.82].

ЛИТЕРАТУРА

1. *Выступление Главы государства Касым-Жомарта Кемелевича на расширенном заседании Правительства, (г. Нур-Султан, 10 июля 2021 года).* – С.12. – Режим доступа // ИС «Юрист – Параграф // [www.http//onlaine.zakon.kz](http://onlaine.zakon.kz).
2. Дамм И.А. *Коррупция в сфере образования: Понятие, характерные черты, формы и виды //Актуальные проблемы экономики и права.* 2016. Т.10.– № 4.– С.13 – 16.
3. Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. *Особенности реализации Концепции Антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022–2026 годы вузами в условиях внедрения цифровых технологий //Вестник Казахского национального педагогического университета имени Абая, серия «Юриспруденция».– 2022.– № 1 (67).– С.26–33.*
4. Олейник В.И., Аманжолова Б.А. *Совершенствование юридического образования в Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, научно–правовой журнал.* 2022. – № 2 (69).– С. 53-55.
5. Мохорова А.Ю., Демидов В.П., Долженкова Е. *Формирование антикоррупционной культуры студентов в рамках образовательного процесса//Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3. – С. 6-16.*
6. Идрисова С.Ф. *Проблемы реализации концепции непрерывного антикоррупционного образования элиты //ISSN 1993–047X. «Актуальные проблемы экономики и права».* 2010. - № 2. - С.159-162.
7. Мужчиль С.А. *Формирование антикоррупционной культуры обучающихся в высших учебных заведениях Республики Казахстан //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– С.27–28.*
8. Бикмухамедов А.Э., Газимзянов Р.Р., Кабанов П.А. [и др.] *Коррупция и антикоррупционная политика: словарь// Под общей редакцией Р.Р. Газимзянова. - Казань, 2008. – 192 с.*
9. Бикеев И.И., Кабанов П.А. *Антикоррупционное просвещение: вопросы теории и практики.*

В трех томах. Том третий. - Казань, Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2019. – 240 с.

10. Оленский С.Ф. Повышение качества образования студентов юридических специальностей: проблемы эффективности формирования антикоррупционного мировоззрения // Юрист. -2011. - № 19. - С.44–46.

11. Коломинов В.В. К вопросу об антикоррупционном просвещении в Российской Федерации //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022г. в 3 томах, том 2.– С.180–183.

12. Хорошаева Н.А. Значение антикоррупционного образования при формировании антикоррупционных ценностей //Современная школа России. Вопросы модернизации.–2022.– № 5–I (42).–С.59–60.

13. Стефанишев С.С. Предупреждение коррупционных преступлений в зарубежных странах: дисс... канд.юрид. наук. - Москва,2005. – 220 с.

14. Ретина Ю.А. К вопросу молодежной политики в снижении коррупциогенности Российского общества //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– 213 с.

15. Охаккин С.В. Критерии и показатели формирования антикоррупционной позиции обучающихся образовательных организаций высшего образования // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. –2021.– № 4 (57).– С–102.

16. Андреева К.С. Антикоррупционное образование и мониторинг его эффективности // Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022 г. В 3 томах, том 1.– С.29–32.

17. Шорохов В.Е. Антикоррупционное образование в рамках реализации государственной антикоррупционной политики //Развитие теорий. - 2016. - №3–4 (6). С.74–78.

18. Григоренко Я.А. Антикоррупционное образование и мониторинг его эффективности //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 2.– С.38–39.

19. Мохорова А.Ю. Роль правового образования в современном российском государстве // Философия образования. История и современность: Коллективная монография. 2019. – 109 с.

20. Шеремета В.И., Стеценко И.А. Выявление и минимизация коррупционных рисков в системе высшего образования //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3. – С. 34-37.

21. Глуценко В.В. Коррупциология: системно–управленческий подход. – Москва: изд-во ИП Глуценко Валерий Владимирович, 2011.– 204 с.

22. Райков Г.И., Чирков Д.К. Коррупционный риск как следствие борьбы с коррупцией на современном этапе//Актуальные проблемы экономики и права». 2009. - № 4. - С.92–93.

23. Данилевская Е.Е., Крылова Т.В. К вопросу оценки коррупционных рисков в системе высшего образования//Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 2.– С.41–50.

24. Голоманчук Э.В., Астафурова О.А. Цифровые технологии в сфере противодействия коррупции: отдельные направления и особенности реализации //Цифровые технологии в системе публично–правовых (государственно–правовых) отношений.– С.77-80.

25. Соколов И.В., Короткова О.А., Коррупция в органах внутренних дел: понятие, виды, средства и меры противодействия//Право и практика. 2020. - №4. - С.111-113.

26. Шевкуненко М.Ю., Шамрай К.Е. Формирование антикоррупционного мировоззрения и культуры в Российском образовании//Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– С.337-339.

27. Зайцева А.В. Антикоррупционное просвещение // Дialeктика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 2.– С.86–87.

28. Хлус А.М. Антикоррупционное воспитание как направление деятельности в образовательном процессе // Дialeктика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– С.282-284.

REFERENCES

1. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym–Zhomarta Kemelevicha na rasshireнном zasedanii Pravitel'stva, (g. Nur–Sultan, 10 ijulja 2021 goda). – S.12. – Rezhim dostupa // IS «Jurist – Paragraf» // www.http//online.zakon.kz.

2. Damm I.A. Korrupcija v sfere obrazovanija: Ponjatje, harakternye cherty, formy i vidy // Aktual'nye problemy jekonomiki i prava. 2016. T.10. – № 4. – S. 13 – 16.

3. Toleubekova B.H., Hvedelidze T.B. Osobennosti realizacii koncepcii Antikorrupcionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2022–2026 gody vuzami v uslovijah vnedrenija cifrovych tehnologij // Vestnik Kazahskogo nacional'nogo pedagogicheskogo universiteta imeni Abaja, serija «Jurisprudencija». – 2022.– № 1 (67). – S. 26–33.

4. Olejnik V.I., Amanzholova B.A. Sovershenstvovanie juridicheskogo obrazovanija v Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan, nauchno–pravovoj zhurnal. 2022. – № 2 (69). – S. 53-55.

5. Mohorova A.Ju., Demidov V.P., Dolzhenkova E. Formirovanie antikorrupcionnoj kul'tury studentov v ramkah obrazovatel'nogo processa // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3. – S. 20-26

6. Idrisova S.F. Problemy realizacii koncepcii nepreryvnogo antikorrupcionnogo obrazovanija jelity // ISSN 1993–047H. «Aktual'nye problemy jekonomiki i prava». 2010. - № 2. - S.159-162.

7. Muzhchil' S.A. Formirovanie antikorrupcionnoj kul'tury obuchajushhihsja v vysshih uchebnyh zavedenijah Respubliki Kazahstan // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3. – S. 27–28.

8. Bikmuhamedov A.Je., Gazimzjanov R.R., Kabanov P.A. [i dr.] Korrupcija i antikorrupcionnaja politika: slovar' // Pod obshhej redakciej R.R. Gazimzjanova. - Kazan', 2008. – 192 s.

9. Bikeev I.I., Kabanov P.A. Antikorrupcionnoe prosveshhenie: voprosy teorii i praktiki. V treh tomah. Tom tretij. - Kazan', Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2019. – 240 s.

10. Olenskij S.F. Povyshenie kachestva obrazovanija studentov juridicheskikh special'nostej: problemy jeffektivnosti formirovanija antikorrupcionnogo mirovozzrenija // Jurist. -2011. - № 19. - S. 44–46.

11. Kolominov V.V. K voprosu ob antikorrupcionnom prosveshhenii v Rossijskoj Federacii // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022g. v 3 tomah, tom 2. – S.180–183.

12. Horoshaeva N.A. Znachenie antikorrupcionnogo obrazovanija pri formirovanii antikorrupcionnyh cennostej // Sovremennaja shkola Rossii. Voprosy modernizacii. – 2022. – № 5–1 (42). – S. 59–60.

13. Stefanishev S.S. Preduprezhdenie korrupcionnyh prestuplenij v zarubezhnyh stranah: diss... kand. jurid. nauk. - Moskva, 2005. – 220 s.

14. Repina Ju.A. K voprosu molodezhnoj politiki v snizhenii korrupciogenosti Rossijskogo obshhestva // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3. – 213 s.

15. Ohapkin S.V. Kriterii i pokazateli formirovanija antikorrupcionnoj pozicii obuchajushhihsja obrazovatel'nyh organizacij vysshego obrazovanija // *Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pedagogika i psihologija.* –2021. – № 4 (57). – S–102.
16. Andreeva K.S. Antikorrupcionnoe obrazovanie i monitoring ego jeffektivnosti // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022 g. V 3 tomah, tom 1.* – S. 29–32.
17. Shorohov V.E. Antikorrupcionnoe obrazovanie v ramkah realizacii gosudarstvennoj antikorrupcionnoj politiki // *Razvitie teorij.* - 2016. - №3–4 (6). S.74–78.
18. Grigorenko Ja.A. Antikorrupcionnoe obrazovanie i monitoring ego jeffektivnosti // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 2.* – S. 38–39.
19. Mohorova A.Ju. Rol' pravovogo obrazovanija v sovremennom rossijskom gosudarstve // *Filosofija obrazovanija. Istorija i sovremennost': Kollektivnaja monografija.* 2019. – 109 s.
20. Sheremeta V.I., Stecenko I.A. Vyjavlenie i minimizacija korrupcionnyh riskov v sisteme vysshego obrazovanija // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3.* – S. 34–37.
21. Glushhenko V.V. *Korrupciologija: sistemno–upravlencheskij podhod.* - Moskva, izd-vo IP Glushchenko Valerij Vladimirovich 2011.– 204 s.
22. Rajkov G.I., Chirkov D.K. Korrupcionnyj risk kak sledstvie bor'by s korrupciej na sovremennom jetape // *Aktual'nye problemy jekonomiki i prava.* 2009. - № 4. - S. 92–93.
23. Danilevskaja E.E., Krylova T.V. K voprosu ocenki korrupcionnyh riskov v sisteme vysshego obrazovanija // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 2.* – S.41–50.
24. Golomanchuk Je.V., Astafurova O.A. Cifrovye tehnologii v sfere protivodejstvija korrupcii: otdel'nye napravlenija i osobennosti realizacii // *Cifrovye tehnologii v sisteme publicjno–pravovyh (gosudarstvenno–pravovyh) otnoshenij.* – S. 77–80.
25. Sokolov I.V., Korotkova O.A., *Korrupcija v organah vnutrennih del: ponjatie, vidy, sredstva i mery protivodejstvija // Pravo i praktika.* 2020. - №4. - S.111–113.
26. Shevkunenko M.Ju., Shamraj K.E. Formirovanie antikorrupcionnogo mirovozzrenija i kul'tury v Rossijskom obrazovanii // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3.* – S.337–339.
27. Zajceva A.V. Antikorrupcionnoe prosveshhenie // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 2.* – S.86–87.
28. Hlus A.M. Antikorrupcionnoe vospitanie kak napravlenie dejatel'nosti v obrazovatel'nom processe // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3.* – S.282–284.

ПЕРЕДАЧА КАЗАХСТАНСКОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ГРАЖДАНСКОЕ ВЕДОМСТВО КАК ПРАВОВОЙ ЭКСПЕРИМЕНТ

Жамулдинов Виктор Николаевич¹

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор юриспруденции, профессор кафедры правоведения НАО «Торайгыров университет»; г. Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: vicniczham@mail.ru

Нургазинов Бағдат Кабылдақырович

Кандидат юридических наук, старший советник юстиции в отставке, юридический консультант Палаты юридических консультантов «Эксперт Права 2018»; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: nurgazinov.b@zhai.kz

Аннотация. Авторы статьи затрагивают такой аспект, как реформирование правоохранительной системы в стране. При этом отмечается, что силовые органы или органы безопасности и правопорядка имеются в любом государстве, вне зависимости от формы национального устройства. Таковые ведомства функционировали в Казахстане и до обретения независимости.

В данной статье сделана попытка провести анализ деятельности уголовно-исполнительной системы в период ее передачи из министерства внутренних дел в министерство справедливости (юстиции) в период с начала 2002 года по сентябрь 2011 года. Для чего был сделан экскурс в историю, глубиной свыше тридцати лет, с изучением оставшихся в прошлом нормативных и правовых актов в рассматриваемый период нашего государства. Отметим, что это была очередная волна реформ правоохранительного блока и в частности, такого весьма перегруженного обязанностями и компетенциями ведомства, как министерство внутренних дел страны.

Авторы обращают внимание на то, что возврат пенитенциарной системы в лоно министерства внутренних дел (МВД) был осуществлен без объяснения каких-либо причин, но после краткого мнения прежнего руководителя ведомства. В работе сделан акцент на десятилетний срок пребывания уголовно-исполнительной системы в гражданском ведомстве. Осмыслена её роль, учтены и приведены оценки со стороны с позиций независимых экспертов, зарубежного опыта и предложено своё видение дальнейшего функционирования тюремной системы, исходя из норм и стандартов международного пенитенциарного права в затронутой сфере.

Ключевые слова: правоохранительная система, реформы, уголовно-исполнительная система, министерство юстиции, международный опыт, эксперимент, права и свободы осуждённых.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІН АЗАМАТТЫҚ БӨЛІМГЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЭКСПЕРИМЕНТ РЕТІНДЕ БЕРУ

Виктор Николаевич Жамулдинов

Заң ғылымдарының кандидаты, Құқықтану қауымдастырылған профессоры, «Торайгыров университеті» КЕАҚ құқықтану кафедрасының профессоры; Павлодар қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: vicniczham@mail.ru

Бағдат Кабылдақыұлы Нұрғазинов

Заң ғылымдарының кандидаты, отставкадағы аға әділет кеңесшісі, «Құқық Эксперті 2018» заң консультанттары палатасының заң консультанты; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nurgazinov.b@zhai.kz

¹ Автор для корреспонденции

Аннотация. Мақала авторлары мемлекеттегі құқық қорғау жүйесін реформалау сияқты аспектіні қозғайды, бұл ретте құқық қорғау органдары немесе қауіпсіздік және құқықтық тәртіп органдары кез келген мемлекетте, мемлекеттік құрылымның нысанына қарамастан, мұндай ведомстволар Қазақстанда және тәуелсіздік алғанға дейін бар және болған деп атап өтіледі.

Бұл жұмыста қылмыстық-атқару жүйесінің жұмысын 2002 жылдың басынан 2011 жылдың қыркүйегіне дейінгі кезеңде ішкі істер министрлігінен Әділет (Әділет) министрлігіне беру кезеңінде талдау жүргізуге әрекет жасалды. Ол үшін біздің мемлекетіміздің қаралып отырған кезеңінде өткен нормативтік және құқықтық актілерді зерделей отырып, отыз жылдан астам тереңдікте тарихқа экскурсия жасалды. Егеменді Қазақстан кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесін беру мемлекеттің құқық қорғау жүйесін реформалау ісіндегі батыл және ерікті қадам болды және, сөзсіз, елдің түрме жүйесі қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталды. Айта кетейік, бұл құқық қорғау блогын реформалаудың тағы бір толқыны болды, атап айтқанда, елдің ішкі істер министрлігі сияқты міндеттер мен құзыреттерге толы.

Авторлар түрме жүйесін Ішкі істер министрлігіне (ИИ) Қайтару ешқандай себепсіз, бірақ сол кездегі ведомство басшысының қысқаша пікірінен кейін жүзеге асырылғанына назар аударады. Жұмыста қылмыстық-атқару жүйесінің азаматтық ведомствода болған он жылдық мерзіміне баса назар аударылды. Оның рөлі түсініліп, тәуелсіз сарапшылар, шетелдік тәжірибе тарапынан бағалаулар ескеріліп, келтірілді және түрме жүйесінің одан әрі жұмыс істеуі туралы өз көзқарасы қарастырылған саладағы халықаралық пенитенциарлық құқықтың нормалары мен стандарттарына сүйене отырып ұсынылды.

Түйінді сөздер: құқық қорғау жүйесі, реформалар, реформалар, қылмыстық-атқару жүйелері, Әділет министрлігі, халықаралық тәжірибе, тәжірибелер, құқықтар мен еркіндікте.

THE TRANSFER OF THE KAZAKHSTANI PENAL SYSTEM TO THE CIVILIAN DEPARTMENT AS A LEGAL EXPERIMENT

Zhamuldinov Victor Nikolaevich

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Jurisprudence, Professor of the Department of Law of National Academy of Sciences "Toraigyrov University"; Pavlodar c., Republic of Kazakhstan; e-mail: vicniczham@mail.ru

Nurgazinov Bagdat Kabylkadyrovich

Candidate of Legal Sciences, Senior Adviser of Justice, retired, Legal Consultant of the Chamber of Legal Consultants "Espert Prava 2018"; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nurgazinov.b@zhai.kz

Abstract. The authors of the article touch upon such an aspect as the reform of the law enforcement system in the state. At the same time, it is noted that law enforcement agencies are available in any state, regardless of the form of government, such departments exist and existed in Kazakhstan before independence.

In this paper, an attempt is made to analyze the work of the penal enforcement system during its transfer from the Ministry of Internal Affairs to the Ministry of Justice in the period from early 2002 to September 2011. For this purpose, an excursion into the history of over thirty years was made, with a study of the remaining normative and legal acts in the past during the period under review of our state. It was the next wave of reforms of the law enforcement unit.

The authors draw attention to the fact that the return of the prison system to the bosom of the Ministry of Internal Affairs (Ministry of Internal Affairs) was carried out without explaining any reasons, but after the brief opinion of the then head of the department. The work focused on the ten-year period of executive system in the civilian department. Its role is comprehended, estimates and evaluations from the standpoint of independent experts, foreign experience are taken into account and its vision of further functioning of the prison system was proposed, based on the norms and standards of international penitentiary law in the affected sphere.

Keywords: law enforcement system, reforms, criminal-executive systems, the Ministry of Justice, international experience, experiment, rights and freedom of convicts.

Введение

В любой стране, вне зависимости от формы устройства и правления, имеются правоохранительные органы и, конечно же, тюремная система или пенитенциарная в Казахстане. Её именуют как уголовно-исполнительная, ныне находящаяся в структуре Министерства внутренних дел. И вполне естественно, что правоохранительная система, а также пенитенциарное ведомство подвергаются реформированию и это положительный аспект. Почти четверть века назад произошли крупные изменения: в 2000 году начались обсуждения предстоящих реформ правоохранительного блока и в течение 2001 года начался поэтапный переход, который объяснялся большим объёмом предстоящих нововведений во всех сферах и к тому же это было впервые в истории страны (во времена Советского Союза система исправительно-трудовых учреждений не единожды передавалась в Минюст и обратно возвращалась в МВД (НКВД)). Однако почти десятилетний период пребывания уголовно-исполнительной системы в составе Министерства юстиции закончился неожиданно и, что самое важное, каких-либо веских аргументов и убедительных доказательств приведено не было. А касательно чрезвычайных происшествий, например, побеги осуждённых, были и до передачи и во время нахождения в минюстиции, да и после возврата в полицейское ведомство они тоже могут происходить. Возможно, такие ситуации легли в основу такого решения на самом высоком уровне. Но состоялся Указ Президента, который был подписан и прозвучал очень коротко: «О пенитенциарной системе»². Возникшая недосказанность, породившая различные суждения и мнения в среде правоохранителей, в том числе пенитенциаристов и научного сообщества, стала причиной написания данной работы с вынесением темы в заголовок, обозначившей её важность.

Отметим, что к теме о реформах в уголовно-исполнительной системе среди отечественных учёных обращались такие исследователи, как Аккулев А.Ш., Чукмаитов Д.С., Каиржанов Е.И., Скаков А.Б., Саламатов Е.А., Тажин М.М., Турмагамбетова Ж.У., Ткаченко В.В., Слепцов И.Н., которые в своих трудах затрагивали вопросы правоохранительной системы. Вместе с тем пенитенциарная система является составной частью

правоохранительной системы, а отдельные её проблемы были в поле зрения учёных, которые высказывали свои прогнозы и мнения. Мы же, обратив внимание на период (2002-2011 г.г.) функционирования тюремного ведомства в составе гражданского министерства посчитали, что пока в широком смысле на научном уровне отдельных исследований не появилось.

И далее, в дополнение, отметим: мы считаем, что попытка реформирования была, но краткосрочный отрезок времени остался не изученным. Так, в частности, оценка исследователями не дана, а правозащитники настойчивости не проявили, к тому же именно гражданское общество осталось в стороне, правоохранители были в недоумении, научное сообщество своевременно не среагировало. Поэтому мы и обратили свой взор к этой реформе, её осмыслению с точки зрения сегодняшнего дня: изучить и взвесить разнообразные высказывания, мнения и предложения как казахстанских учёных, специалистов-практиков, общественности, так и международных стандартов и подходов, что и было положено в основу рукописи.

Методы и материалы

В ходе освещения затронутой темы авторы применили известные общенаучные и частно научные методы познания, как анализ и синтез национального уголовно-исполнительного права и смежных отраслей законодательства, метод историзма, сравнительного правоведения, изучение ведомственной правовой статистики, наблюдение, сравнение, косвенный опрос учет норм принципов и стандартов международного права в пенитенциарной сфере организации исполнения наказания в различных государствах. Применение логических методов сходства и различия с применением грамматического толкования способствовали уяснению социальной природы и сущности правового понятия как исследуемое явление, определяемое как эксперимент, но по прошествии определенного времени.

Вышеперечисленные методы и приёмы обозначили ряд различий, которые тесно переплетены с различными задачами, решаемыми полицейским ведомством и гражданским министерством, в лице министерства юстиции. В ходе исследования использо-

² Указ Президента Республики Казахстан «О пенитенциарной системе». // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000129>. (дата обращения: 18.04.2024)

валась специальная и научная литература, обмен мнениями с практическими работниками, опыт личного профессионального участия и компетентностный подход в ходе раскрытия темы.

Итак, для выяснения сущности такого правового понятия как «эксперимент» и в целях его правильного понимания, необходимо уяснить социальную природу этого явления, поэтому далее обратимся к словарям. Например, всем известная в учёном сообществе Википедия даёт следующее объяснение упомянутого слова «эксперимент»: (от лат. *experimentum* - означает проба», опыт), то есть выполняемая процедура³.

В известном среди лингвистов труде с названием словарь русских синонимов сходных по смыслу выражений под редакцией Н. Абрамова дано следующее понимание термина «эксперимент», как «испытание, первый опыт, проба, исследование, попытка» [1]. Таким образом, нам близко понимание эксперимента, по Абрамову как попытка, проба, первый опыт. Кстати, такой подход в пенитенциарной практике, в советский период (12 августа 1991 года) на территории Казахстана проводился, и получил название Чимкентский эксперимент⁴, ранее поиск новых результативных форм управления осуществлялся и в МВД Советского Союза так в январе 1986 года в учреждении ЮН-83/12 (Ярославская область) был начат эксперимент, предварительные результаты которого показали положительные тенденции, поэтому с целью проверки достигнутых положительных результатов и их распространении указанием Министра внутренних дел СССР от 30 октября 1986 года было принято решение о расширении эксперимента⁵.

Результаты и обсуждение

Чтобы понять и вникнуть в суть затронутой проблемы, необходимо ответить на вопрос: когда это начиналось, и кто стоял у истоков правовых реформ в Казахстане? А происходило это 30 лет назад, когда суве-

ренитет государства насчитывал чуть более 2 лет. 12 февраля 1994 года была утверждена Государственная программа правовой реформы в Республике Казахстан⁶, которая стала обсуждаться и через полгода перед Верховным Советом государства выступил с сообщением об актуальных проблемах правовой реформы руководитель Министерства юстиции Шайкенов Н.А., получивший справедливый псевдоним «Романтик права», оставивший свой неизгладимый след в истории страны и юридической науки.

Поэтому, возвращаясь к Госпрограмме правовой реформы, состоящей из основных направлений, в разделе «Органы внутренних дел», применительно к рассматриваемому вопросу было записано «Реформа уголовно-исполнительного законодательства должна осуществляться в контексте с международными соглашениями о минимальных стандартных правилах обращения с заключенными» необходимо реформировать исправительные учреждения. Стоит отметить, что сама программа была по тем временам документом особой важности и безусловно, возимела эффект внезапно разорвавшейся бомбы, как сказали бы труженики пера и микрофона.

Итак, как же все начиналось и что предстояло сделать. Вот что пишет о том времени экс член Конституционного Совета, государственный деятель, известный отечественный юрист Николай Белоруков: «определенная... работа проводилась по гуманизации в сфере уголовного права, в так называемый период демонтажа советской репрессивной системы»⁷. История суверенитета показывает, что упразднена была первая Конституция (1993 г.), а на референдуме в августе была принята вторая Конституция (1995 г.), но положительным фактором явилось вступление в силу действие Уголовного кодекса с 1 января 1998 года, отменивший уголовный кодекс еще Казахской ССР от 29 июля 1959 года⁸.

Одновременно вступил в силу и первый

³ Эксперимент [Электронный ресурс]. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эксперимент> (дата обращения 18.04.2024)

⁴ Приказ Министерства внутренних дел Казахской ССР, N 215 от 12 августа 1991 года «О выполнении приказа МВД СССР от 19 июля 1991 года, N243 «О проведении эксперимента в исправительно-трудовых учреждениях УВД Чимкентского облисполкома Казахской ССР».

⁵ Нормативные и методические материалы по проведению эксперимента по выработке новых форм и способов организации исправления и перевоспитания спецконтингента // Министерство внутренних дел СССР. Главное управление исправительно-трудовых учреждений. Политотдел исправительно-трудовых учреждений. Главное управление внутренних войск. Всесоюзный научно-исследовательский институт. - Москва. - 1986. - 198 с.

⁶ О государственной программе правовой реформы Республики Казахстан. Постановление Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года N 1569. // Казахстанская правда. - 1994. - 20 марта

⁷ О государственной программе правовой реформы Республики Казахстан. Постановление Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года N 1569. // Казахстанская правда. - 1994. - 20 марта

⁸ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан. - Алматы: ЮРИСТ, 1998. - 84 с.

казахстанский уголовно-исполнительный кодекс, который прекратил действие исправительно-трудового кодекса 1971 года, бывший частью союзного и казахстанского законодательства. Однако далее отметим, что эволюция тюремной системы не может быть рассматриваема в отрыве от всеобщей линии уголовно-правовой политики Республики Казахстан, реализуемая посредством принятия основополагающих законов и нормативных правовых актов, в целях совершенствования национального законодательства.

Продолжая наше исследование, стоит привести мероприятие, касательно нашей темы, имевшее место в ноябре 1998 года, в Донецке, в Украине, международный семинар по вопросу⁹ о тюремной реформе в посттоталитарных государствах. Стоит отметить, что в нем приняли участие и руководители пенитенциарной системы Казахстана, помимо 17 стран Центральной Европы, Балтии и СНГ. Одной из главных тем, обсуждавшихся на семинаре, стала проблема переподчинения тюремного ведомства. Акцентируем внимание на немаловажном аспекте: оказывается, при вступлении в Совет Европы, перевод тюремных систем в гражданское ведомство таких государств-кандидатов рассматривается как обязательное условие¹⁰. В этой связи, мы под термином «реформы» понимаем существенное изменение устоявшихся тенденций в определенной сфере, в нашем случае, в правоохранительной системе. Итак, под реформированием следует понимать в первую очередь создание нового законодательства, как начальной правовой базы. Далее следует весьма сложное направление, такое как модернизация материально-технической базы системы исполнения наказаний, особенно на предмет соответствия коммунально-бытовых условий содержания заключенных, хотя бы минимальным стандартам и нормам, и конечно, затем следует изучение, применение и внедрение зарубежного опыта и наконец, подготовка персонала для работы в новых условиях.

Принято считать, что реализация вышеперечисленных условий и должна привести тюремную систему в соответствие с между-

народными стандартами, что само по себе является непростой задачей для любого государства. Итак, на дворе уже 1998 год, прошло более 4 лет, как была написана «Программа реформ», а в ней расписаны мероприятия по их практическому претворению в жизнь, с чем всегда в жизни начинаются проблемы. Что же мы имеем? С чем, как говорится, вышли на старт. Вот как говорит об этом секретарь «Penal Reform International» (PRI), баронесса Вивьен Стерн, член Палаты лордов Великобритании, доктор криминологии, автор многочисленных научных публикаций в области тюремного дела: «Казахстан начал реформу уголовной политики страны и за несколько лет достиг значительных результатов в реформировании пенитенциарной системы»¹¹. И далее ученая, пенитенциарист Стерн заметила, что: «Казахстан в 1998 году был на третьем месте в мире» по числу тюремного населения, а тюремный индекс (количество сидельцев на 100 тысяч населения страны) который является одним из самых показательных индикаторов тюремной системы, составлял 540 человек. Согласитесь, не совсем почетное место, а впереди был только наш северный сосед и заокеанское государство, но численность казахстанского населения в 10 раз меньше, чем в России на тот момент. Почему же так случилось? Ответ очень простой и короткий: все заключалось в уголовной политике и в которой крен был карательный, с избранием в своем большинстве одного наказания, и это было только лишение свободы. Статистика - вещь упрямая, возразить сложно, к тому же возникла ситуация, никак не добавляющая авторитета стране. И, как говорится, последовали организационные выводы: были заменены руководители министерства юстиции и внутренних дел. И вот уже по итогам 2000 года Международная тюремная реформа (PRI) в своем традиционном ежегодном отчете констатирует что «за последние 12 месяцев Казахстан достиг заметных успехов в реформировании системы уголовного правосудия»¹², а далее самое важное: Президент страны объявил о намерении постепенно перевести уголовно-исполнительную

⁹ Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы и перспективы развития судебной системы: Сборник материалов Круглого стола, состоявшегося в Верховном суде Республики Казахстан 27 октября 2009 [Электронный ресурс]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30827256&pos=51;-44#pos=51;-44 / (дата обращения: 18.04.2024)

¹⁰ Тюремная реформа в посттоталитарных странах // Информационный бюллетень о международном семинаре, состоявшемся 10-12 ноября 1998г. Донецк, Украина // Издание Penal Reform International. -Донецк. - 1999. - С. 1-3.

¹¹ Мажилис посетит член Палаты Лордов Парламента Великобритании, баронесса Вивьен Стерн [Электронный ресурс]. <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id1941/1/1> / (дата обращения: 18.04.2024)

¹² Международная тюремная реформа // Ежегодный отчет PRI. -Лондон, 2000. - С. 20-28.

систему из министерства внутренних дел в ведение министерства юстиции [2]. Уголовно-правовую политику в сфере правосудия, в том числе судебную практику в одночасье не изменить, но стремиться к этому надо. Так, например, за период с 1994 года по 2001 год включительно, в стране было проведено всего 5 амнистий, которые принято считать одним из существенных средств снижения тюремного населения, хотя и кратковременного¹³. Как весьма справедливо отмечает в своем интервью, известная правозащитница Сауле Мектепбаева, которая, акцентируя внимание, отсылает читателей в 2001 год «численность населения в казахстанских исправительных учреждениях, составляла на тот момент» 88 000 человек [3]. Продолжая наше исследование, остановимся на такой дате как 30 сентября 1999 года, когда Министерство юстиции провело конференцию на тему «Стратегия и основные направления реализации правовой реформы в Республике Казахстан» 2-й этап. Во вступительном слове, на тот момент министра юстиции Бауржана Мухамеджанова, кандидата юридических наук было отмечено, что со времени утверждения госпрограммы правовой реформы прошло более пяти лет, анализ реализации программы показал, что многие положения выполнены «реформа не закончена и будет продолжаться, выделив особенность этапа – «нуждается в финансовом подкреплении» [2].

И в этой связи, мы сочли своевременным и важным привести мнение одного из важных участников мероприятия В.Ф. Шведюка -, советника министра внутренних дел, а точнее несколько слов о передаче Уголовно-исполнительной системы в ведение Министерства юстиции. Он отметил, что «Для МВД это головная боль, тяжелая работа» и, не вдаваясь далее в подробности, Шведюк предложил провести подготовительные мероприятия, а вопрос передачи оставить в перспективе и назвать это третьим или другим этапом [2]. Данным посылом позиция силового ведомства страны была четко озвучена и получилась как бы, с нескрываемым намеком на отсрочку (затягивание), к чему еще вернемся попозже. И тем не менее, важным итогом мероприятия по обсуждению проекта Государственной программы второго этапа правовой реформы в стране стала оценка упомянутого документа, как несущее

го в себе реформаторский характер, исключая различные псевдоведомственные предпочтения. Как пишет в своих трудах известный ученый, доктор криминологии, Эндрю Коил, имеющий практический опыт работы в тюрьмах в Англии и Шотландии: «насчитывая небольшую численность населения» в 16 миллионов, на апрель 2001 года, Казахстан находится на одном из первых мест в мире по численности заключенных и далее совершенно точно подмечает, что ни одна пенитенциарная система не может быть реформирована в вакууме. Она - реформа «должна быть связана с развитием и других элементов уголовного правосудия» [4]. Как и в любом начинании, так и при внедрении нового прогрессивного, то есть в реформах тюремной системы, Казахстан столкнулся с одной из сложных проблем, вышедшей наружу, благодаря информированию общественности неправительственными организациями, общественному мнению. Отбывшие наказание, выйдя на свободу, начали заражать туберкулезом тех, с кем вступали в общение. Конкретно и со знанием своего дела, оценивает ситуацию д.м.н. профессор Сагит Имангазинов: «серьезные трудности в оказании специализированной противотуберкулезной помощи спецконтингенту потребовали новых путей решения проблемы» [5]. Совместно с международным гуманитарным обществом» Гермеринг принята программа для пенитенциарных учреждений Павлодарской области: «Реформа и борьба с туберкулезом 1998-2000». На базе полнокровного медицинского пункта, в учреждении АП-162/5 была создана специализированная противотуберкулезная больница. Впервые было внедрено лечение туберкулеза по методу ВОЗ лекарственными препаратами гуманитарной помощи. Предварительно были проведены курсы усовершенствования ведомственных медицинских работников на базе методдела управления внутренних дел Семипалатинской медицинской академии. Смертность от туберкулеза снизилась. Например, в сравнении с 1996 годом, в 2000 году в 13 раз, чем четыре года назад. Данный проект, впоследствии получивший наименование, как Павлодарский, своевременно оценен внешними экспертами как положительный и был рекомендован к распространению деятельности на три региона, расположенных на северо-востоке

¹³ История амнистий Независимого Казахстана // [Электронный ресурс]. <https://mail.kz/ru/news/kz-news/istoriya-amnistii-nezavisimogo-kazahstana-1> (дата обращения 18.04.2024).

и где находилось осужденных до 40% от всей численности тюремного населения. Применительно к теме у нас интерес вызвала статья таких ученых, как например, британский социолог и криминолог G.Slade, и его соавторы A.Trochev, L.Piacentini [6, с.573-596], изучавшие работу, имеющую прямое отношение к теме под названием «Из истории исправительных учреждений Казахстана: Павлодарский эксперимент» [7]. В указанной работе описывается эксперимент в Павлодарской колонии общего режима по внедрению новых форм участия общественности в исправлении заключенных. Gevin Slade и соавторы, аннотируя свою статью, выделяют такой аспект, что с 2000 года количество осужденных в Казахстане значительно сократилось, при этом авторы считают это неким парадоксом и в то же время качество организации службы, надо полагать, внедрение международных стандартов, осталось прежним. Тюремный персонал был неизменно военизированным. И в итоге, в своем заключении авторы утверждают, что Казахстан демонстрирует необходимость изменений в тюремной системе. Касательно снижения численности осужденных, это общеизвестные статданные, легко проверяемые, и это не новый материал. С персоналом посложнее и так быстро его не заменишь на новых сотрудников, это требует времени. К тому же надо иметь в виду, что эта служба не престижна (аналогично и за рубежом), малооплачиваема и в обществе ее статус на порядок ниже полиции, а для привлечения и удержания высококачественного персонала необходимы зарплаты и другие условия найма, соизмеримые с другими работами в госсекторе. И тем не менее, критический взгляд со стороны зарубежных исследователей вызывает уважение. Известный отечественный теоретик в сфере уголовно-исполнительного права д.ю.н., профессор Болатбек Шнарбаев в своих работах, касаясь перспектив развития уголовно-исполнительной системы (УИС) страны, видит эту «систему УИС комплексным образованием и она должна представлять общее целое, без отрыва на частности» [8] и других многочисленных особенностях, которые необходимо не упускать из виду.

Итак, к концу 2001 года, на момент передачи, численность осужденных составля-

ла 88 тысяч. На основании Постановления Правительства Республики Казахстан от 28 декабря 2001 года, уголовно-исполнительная система была передана в ведение Министерства юстиции, о чем красноречиво говорило и само название нормативного правового акта: «Вопросы Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции»¹⁴. И точку поставил в этом первом этапе передачи Закон страны «Об органах юстиции», принятый 18 марта 2002 года, в статье 20 которого была обозначена компетенция органов юстиции в сфере исполнения уголовных наказаний, а вот по вызывающему у нас исследовательский интерес пункт 7 указанной нормы - мы к нему еще раз вернемся чуть попозже!¹⁵.

Коротко отметим, что передача уголовно-исполнительной системы потребовала «отработки» 11 нормативных правовых актов (вносились изменения и дополнения), а также в 13 Постановлений Правительства, не говоря уже о корректировке различных ведомственных инструкций. Вот как произошел окончательный переход, со слов прежнего (первого) Председателя Комитета УИС Министерства юстиции Республики Казахстан Петра Посмакова: «...в процессе перехода следственные изоляторы (СИЗО) остались в ведении МВД, ведомство считает необходимым оставить в своем подчинении, создав тем самым собственную, отличную от других, казахстанскую модель предварительного заключения» [9].

Резюмируя изложенное, считаем отметить следующее: реформы не делаются в тиши кабинетов, они начинаются там. В данном случае передача УИС в ведение гражданского ведомства была осуществлена впервые в истории суверенного государства. Возможно и поэтому реформа встретила некое противодействие, в виде затяжек, откладываний, даже на самом высоком, правительственном уровне, естественно, с соблюдением норм приличия, облаченное в форму отдельной оговорки в нормативно-правовом документе постановлении. Далее отметим, что с болями в голове, нелегкой ношей (работой), по Шведюку, но с важной проблемой (задачей) снижения численности тюремного населения осуществилась передача тюремного ведомства в Минюстиции.

¹⁴ *Вопросы Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции Республики Казахстан. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 декабря 2001 года N 1755. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010001755_/ (дата обращения: 18.04.2024.)*

¹⁵ *Закон Республики Казахстан. «Об органах юстиции». - Алматы: ЮРИСТ. - 2002. - 19 с.*

Заключение

Итоги передачи были таковы: по тюремному индексу (главный критерий оценки) на момент передачи, равно эксперимента: Казахстан находился в призовой тройке, в мире, по числу сидельцев в местах лишения свободы. А вот к моменту возврата на круги своя, в полицейское ведомство Министерства внутренних дел, Республика Казахстан, по данным авторитетного, не аффилированного ни с кем, Международного центра тюремных исследований (МЦТИ) перешла, по итогам 2009 года с 13-го места сразу на 22-е место (2010 г.). Но уже по истечении 2011 года, прозвучал заключительный аккорд - (устойчивая положительная) тенденция: по результатам и статистике МЦТИ, Казахстан перешел на 33-е место, тюремный индекс был равен - 316 (-224 пункта), что и явилось убедительно-значительным итогом деятельности Министерства справедливости и Комитета УИС. Выделим этапы нашего эксперимента, де-юре: а) с 12 февраля 1994 года по 18 марта 2002 года; б) подготовительный период¹⁶.

1-й этап - с 12 февраля 1994 года по 30 сентября 1999 года; 2-й этап - с 30 сентября 1999 года по 28 декабря 2001 года. Безусловно, реформа столкнулась с различными трудностями объективного и субъективно-

го свойства, отставание с финансированием, но они все же решались, а весь процесс перехода занял 7 лет 10 месяцев и 16 дней. А теперь о статье 20, пункт 7, предыдущие 6 направлений - это задачи, стоявшие перед Комитетом УИС. На наш взгляд, любая реформа требует научного сопровождения, и это была, как раз, задача 7 - координация научных исследований госорганов и организаций в сфере исполнения уголовных наказаний [10], «успешность внедрения научных предложений», безусловно, была бы на пользу эксперименту [11], о чем и писал, выступал и говорил известный ученый, специалист, организатор высшего образования страны, д.ю.н., профессор Дулат Сламбекович Чукмаитов (июнь, 2002 год).

Таким образом, допускаем, что наши взгляды и суждения могут быть дискуссионными, однако они заслуживают внимания, возможно, требуют дальнейшего осмысления и соответствующей оценки (ведь большое видится на расстоянии), на уровне междисциплинарных исследований, с привлечением специалистов различного профиля, других отраслей знаний, ветеранов правоохранительной системы, зарубежных ученых, на базе учебного заведения, например, Костанайской академии МВД.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Абрамов Н.Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений.* - М.: АСТ. 2008. - 672 с.
2. *Ибраимов С.Б. Правовая реформа-велеие времени // Закон и время.* - 1999. №6 (22). - С. 8-12.
3. *Мектепбаева С. Казахстан должен перестать оставаться страной тюрем [Электронный ресурс].* https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31151967 (дата обращения 18.04.2024)
4. *Эндрю Койл. Управление тюрьмами в период изменений. Издано Международным центром тюремных исследований. Кингс Колледж, Лондон.* - 2002. - 112 с.
5. *Имангазинов С.Б. Есимде менин сол бир кез... - Павлодар: ИП Сытина Н.И.* - 2012. - 190 с.
6. *Slade G., Trochev A., Piacentini L. Unlikely downsizers: The prison service's role in reversing mass incarceration in Kazakhstan // Theoretical Criminology.* - 2023. - С. 573-596.
7. *Жамулдинов В.Н. Из истории исправительных учреждений Казахстана: Павлодарский эксперимент // Фылым-Наука, Костанайская академия МВД.* - 2017. - N1 (52). - С. 53-58.
8. *Шнарбаев Б.К. Перспективы развития уголовно-исполнительной системы // Вестник Карагандинского университета. Серия Право.* - 2021. N 3. - С. 113-117.
9. *Посмаков П.Н. О концептуальных подходах к дальнейшему развитию уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Концептуальные подходы к дальнейшему развитию уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Материалы международной научно-практической конференции.* - Алматы: ТОО Фирма Киик. - 2002. - 148 с.
10. *Чукмаитов Д.С. Научно-методическое сопровождение организации правовых преобразований уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Разработка концепции*

¹⁶ Проблемы сокращения и численность «тюремного населения» Казахстана за последние 10 лет: динамика и причины ее колебаний (Представительство МОО «Penal Reform International» (Международная тюремная реформа в Центральной Азии), 2012). [Электронный ресурс]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295297 / (дата обращения: 18.04.2024)

исправительных учреждений нового типа. Материалы международной научно-практической конференции. - Алматы: ТОО «Фирма Киик», 2002. - С. 58-60.

11. Сарпеков Р.К. Вопросы обеспечения публичности в законопроектной деятельности и модернизации научной правовой экспертизы в свете принятия в Республике Казахстан законодательных поправок по вопросам совершенствования нормотворчества // Вестник ИЗПИ РК. - №1 (64). - 2021. - С. 13-22.

REFERENCES

1. Abramov N.N. Slovar russkih sinonimov i shodnyh po smyslu vyrazhenij. - M.: AST. 2008. - 672 s.

2. Ibraimov S.B. Pravovaya reforma-velenie vremeni // Zakon i vremena. - 1999. №6 (22). - S. 8-12.

3. Mektepbaeva S. Kazahstan dolzhen perestat ostavatsya stranoy tyurem [Elektronnyj resurs]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31151967 (data obrasheniya 18.04.2024)

4. Endryu Kojl. Upravlenie tyurmami v period izmenenij. Izdano Mezhdunarodnyj centr tyuremnyh issledovanij. Kings Kolledzh, London. - 2002. - 112 s.

5. Imangazinov S.B. Esimde menin sol bir kez... -Pavlodar: IP Sytina N.I. - 2012. - 190 s.

6. Slade G., Trochev A., Piacentini L. Unlikely downsizers: The prison service's role in reversing mass incarceration in Kazakhstan // Theoretical Criminology. - 2023. - S. 573-596.

7. Zhamuldinov V.N. Iz istorii ispravitelnyh uchrezhdenij Kazahstana: Pavlodarskij eksperiment // Fylym-Nauka, Kostanajskaya akademiya MVD. - 2017. - №1 (52). - S. 53-58.

8. Shnarbaev B.K. Perspektivy razvitiya ugolovno-ispolnitelnoj sistemy // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Pravo. - 2021. N 3. - С. 113-117.

9. Posmakov P.N. O konceptualnyh podhodah k dalnejshemu razvitiyu ugolovno-ispolnitelnoj sistemy Respubliki Kazahstan. Konceptualnye podhody k dalnejshemu razvitiyu ugolovno-ispolnitelnoj sistemy Respubliki Kazahstan. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. - Almaty: ТОО Фирма Киик. - 2002. - 148 s.

10. Chukmaitov D.S. Nauchno-metodicheskoe soprovozhdenie organizacii pravovyh preobrazovanij ugolovno-ispolnitelnoj sistemy Respubliki Kazahstan. Razrabotka koncepcii ispravitelnyh uchrezhdenij novogo tipa. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. - Almaty: ТОО «Фирма Киик», 2002. - С. 58-60.

11. Sarpekov R.K. Voprosy obespecheniya publichnosti v zakonoproektnoj deyatel'nosti i modernizacii nauchnoj pravovoj ekspertizy v svete prinyatiya v Respublike Kazahstan zakonodatelnyh popravok po voprosam sovershenstvovaniya normotvorchestva // Vestnik IZPI RK. - №1 (64). - 2021. S. 13-22.

УСЛОВНО-ДОСРОЧНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАКТИКА

Урбисинова Нургуль Еркиновна

*Магистр юридических наук, докторант университета «Туран»;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nikon_81@mail.ru*

Кошкинбаева Алия Сержановна

*Доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры юриспруденции
и международного права университета «Туран»;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ankin2008@bk.ru*

Жумабаева Галия Амангельдиевна

*PhD доктор, заведующий кафедрой «Право» Казахско-русского
международного университета; г. Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: zhutabaeva.galiya@inbox.ru*

Исмагулов Кайрат Еслямкалиевич¹

*Доктор юридических наук, аналитик отдела аналитики, организации
заседаний и протоколирования Конституционного Суда Республики Казахстан;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: ismagulovqairat@gmail.com*

Аннотация. В условиях стремительного развития общества и научно-технического прогресса появляются новые вызовы и виды преступной деятельности, что требует соответствующего правового регулирования для защиты жизни, прав и интересов детей.

Осознавая ответственность перед нынешними и будущими поколениями, а также принимая во внимание возраст детей и их уязвимость перед различными противоправными действиями и негативными факторами, государство на конституционном уровне признает приоритет и необходимость особой защиты прав и законных интересов детей.

В статье рассматриваются особенности применения условно-досрочного освобождения (далее - УДО) в контексте уголовного законодательства Республики Казахстан и международного опыта. Основное внимание уделено защите несовершеннолетних и ужесточению наказаний за преступления против половой неприкосновенности детей. Авторы акцентируют внимание на нулевой терпимости к сексуальному насилию над детьми, что находит отражение в важности усиления наказаний за совершение таких преступлений и запрете на УДО для таких преступников.

Авторы рассматривают международный опыт, включая законодательства РФ, Кыргызстана, КНР, Вьетнама и США, где УДО регулируется с учетом тяжести преступлений и особых условий для рецидивистов. Отдельное внимание уделено необходимости гармонизации казахстанского законодательства с международными стандартами, что способствует защите прав детей и поддержанию социальной справедливости.

В статье также рассматриваются предложенные меры по усилению уголовной ответственности за преступления против детей, такие как увеличение сроков лишения свободы, что автоматически отсрочит возможность УДО. Авторы приходят к выводу о необходимости сбалансированного подхода, позволяющего сохранять право осужденных на УДО, при этом обеспечивая строгое наказание за особо тяжкие преступления.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, половая неприкосновенность несовершеннолетних, цель уголовного наказания, уголовная ответственность, осужденный, сексуальное насилие, Уголовный кодекс

¹ Автор для корреспонденции

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ ТИІСПЕУШІЛІГІНЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТАРЫ ҮШІН ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПРАКТИКА

Нүргүл Еркінқызы Урбисина

Заң ғылымдарының магистрі; «Тұран» университетінің докторанты;
Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nikon_81@mail.ru

Әлия Сержанқызы Кошкинбаева

PhD докторы, «Тұран» университетінің құқықтану және халықаралық құқық
кафедрасының қауымдастырылған профессоры;
Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ankin2008@bk.ru

Ғалия Амангелдіқызы Жұмабаева

PhD докторы, Қазақ-Орыс халықаралық университетінің құқық кафедрасының
меңгерушісі; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: zhumabaeva.galiya@inbox.ru

Қайрат Еслямқалиұлы Исмагулов

Заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты
Аппаратының Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттама
жүргізу бөлімінің талдаушысы; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: ismagulovqairat@gmail.com

Аннотация. Қоғамның қарқынды дамуы мен ғылыми-техникалық прогресс жағдайында балалардың өмірін, құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін тиісті құқықтық реттеуді талап ететін қылмыстық қызметтің жаңа сын-қатерлері мен түрлері пайда болады.

Қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы жауапкершілікті сезіне отырып, сондай-ақ балалардың Жасын және олардың әртүрлі құқыққа қайшы әрекеттер мен жағымсыз факторларға осалдығын ескере отырып, мемлекет конституциялық деңгейде балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін ерекше қорғаудың басымдығы мен қажеттілігін мойындайды.

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы мен халықаралық тәжірибе контекстінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды (бұдан әрі-УДО) қолдану ерекшеліктері қарастырылады. Кәметке толмағандарды қорғауға және балалардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар үшін жазаларды қатаңдауға баса назар аударылады. Авторлар балаларға жыныстық зорлық-зомбылыққа нәлдік төзімділікке назар аударады, бұл мұндай қылмыстарды жасағаны үшін жазаны күшейтудің және мұндай қылмыскерлер үшін УДО-ға тыйым салудың маңыздылығында көрінеді.

Авторлар халықаралық тәжірибені, соның ішінде Ресей, Қырғызстан, Қытай, Вьетнам және АҚШ заңнамаларын қарастырады, мұнда УДО қылмыстардың ауырлығы мен рецидивистер үшін ерекше жағдайларды ескере отырып реттеледі. Қазақстандық заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестіру қажеттілігіне ерекше назар аударылды, бұл балалардың құқықтарын қорғауға және әлеуметтік әділеттілікті қолдауға ықпал етеді.

Мақалада сондай-ақ бас бостандығынан айыру мерзімдерін ұлғайту сияқты балаларға қарсы қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейту бойынша ұсынылған шаралар қарастырылады, бұл УДО мүмкіндігін автоматты түрде кешіктіреді. Авторлар аса ауыр қылмыстар үшін қатаң жазаны қамтамасыз ете отырып, сотталғандардың УДО құқығын сақтауға мүмкіндік беретін теңдестірілген тәсілдің қажеттілігі туралы қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: шартты түрде мерзімінен бұрын босату, кәметке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігі, қылмыстық жазаның мақсаты, қылмыстық жауаптылық, сотталған, жыныстық зорлық-зомбылық, Қылмыстық кодекс

PAROLE FOR CRIMES AGAINST THE SEXUAL INTEGRITY OF MINORS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND KAZAKHSTANI PRACTICE

Urbissinova Nurgul Erkinovna

Master of Law, Doctoral student at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nukon_81@mail.ru

Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna

PhD, Associate Professor of the Department of Jurisprudence and International Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ankin2008@bk.ru

Zhumabayeva Galiya Amangeldievna

PhD, Head of the Department of Law of the Kazakh-Russian International University; Aktobe c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zhumabaeva.galiya@inbox.ru

Ismagulov Kairat Eslyamkalievich

Doctor of Legal Sciences, Analyst of the Department of analytics, organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ismagulovqairat@gmail.com

Abstract. *In the context of the rapid development of society and scientific and technological progress, new challenges and types of criminal activity are emerging, which requires appropriate legal regulation to protect the lives, rights and interests of children.*

Being aware of the responsibility to present and future generations, as well as taking into account the age of children and their vulnerability to various illegal actions and negative factors, the State at the constitutional level recognizes the priority and need for special protection of the rights and legitimate interests of children.

The article discusses the specifics of the application of parole (hereinafter - parole) in the context of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and international experience. The main focus is on the protection of minors and tougher penalties for crimes against the sexual integrity of children. The authors focus on zero tolerance for sexual abuse of children, which is reflected in the importance of strengthening penalties for such crimes and banning parole for such criminals.

The authors consider international experience, including the legislation of Russia, Kyrgyzstan, China, Vietnam and the USA, where parole is regulated taking into account the severity of crimes and special conditions for repeat offenders. Special attention is paid to the need to harmonize Kazakh legislation with international standards, which contributes to the protection of children's rights and the maintenance of social justice.

The article also discusses proposed measures to strengthen criminal liability for crimes against children, such as increasing the terms of imprisonment, which will automatically delay the possibility of parole. The authors conclude that a balanced approach is necessary to preserve the right of convicts to parole, while ensuring strict punishment for particularly serious crimes.

Keywords: *parole, sexual integrity of minors, purpose of criminal punishment, criminal liability, convicted person, sexual violence, Criminal Code*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_149

Введение

В своих ежегодных посланиях Президент неизменно уделяет внимание вопросам защиты детей. Так, в Послании 2020 года было указано, что «Особое внимание нужно уде-

лить вопросам безопасности и охраны прав детей. Мы значительно ужесточили уголовную ответственность за действия сексуального характера в отношении несовершеннолетних. Но проблема остается острой. Такие

преступники заслуживают более сурового наказания, без права на помилование и тем более досрочное освобождение»².

В 2021 году Президент отмечал, что «На особом контроле должно быть предотвращение и пресечение сексуальных преступлений против детей, особенно оставшихся без попечения родителей»³.

В Послании 2022 года указывалось, что «Сегодня участились обращения граждан и общественников по поводу необходимости ужесточения наказания за насилие в отношении женщин и детей»⁴.

В 2023 году Глава государства акцентировал, что «Основы формирования гармоничной личности и ответственного гражданина закладываются в детском возрасте. У каждого ребенка в стране должно быть счастливое и безопасное детство. В качестве Главы государства требую ужесточить наказание за любые формы насилия в отношении несовершеннолетних»⁵ (от 1 сентября 2023 года).

Кроме того, Указом Президента от 8 декабря 2023 года был утвержден План действий в области прав человека и верховенства закона⁶, который предусматривает комплекс мероприятий в сфере защиты прав ребенка, а также ликвидации дискриминации в отношении женщин и др.

В Конституции утверждается, что Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Так, защита брака и семьи, а также материнства, отцовства и детства, закрепленная в Конституции, подчеркивает, что эти институты являются основой стабильного и процветающего общества. Государственная поддержка и защита прав членов семьи способствуют созданию условий для их полноценного развития и гармоничного сосуществования (статья 27 Основного закона)⁷.

Для привлечения лица к уголовной ответственности субъект уголовного правонарушения должен обладать общими (возраст и вменяемость) или специальными признаками.

Касательно возраста, лицо подлежит привлечению к уголовной ответственности с 16 лет, за ряд преступлений определенных в части второй статьи 15 Уголовного кодекса⁸ (далее – УК) – статьи 99, 106, часть вторая статьи 107, 120, 121, 125, 173, 174, 177, 178, 184, части вторая, третья и четвертая статьи 188, части вторая, третья и четвертая статьи 188-1, части вторая, третья и четвертая статьи 191, 192, части вторая, третья и четвертая статьи 194, части вторая, третья и четвертая статьи 200, части вторая и третья статьи 202, статья 255, 256, части первая и вторая статьи 257, 258, 261, 269, 273, 291, части вторая и третья статьи 293, 298, часть вторая статьи 314 и 350, возраст уголовной ответственности составляет - 14 лет.

Касательно вменяемости УК выделяет статьи 16 и 17:

Статья 16 «Невменяемость» гласит, что лицо, которое во время совершения преступления не могло осознавать характер своих действий или управлять ими из-за психического заболевания, не подлежит уголовной ответственности. К таким лицам могут быть применены принудительные меры медицинского характера.

Статья 17 «Уголовная ответственность лиц с психическим расстройством, не исключаящим вменяемость» устанавливает, что лицо с психическим расстройством, которое частично осознает свои действия, подлежит ответственности, но его состояние учитывается как смягчающее обстоятельство. Вменяемость или наличие расстройства определяется судебной экспертизой.

Уголовный закон в пункте 4) части восьмой статьи 72, устанавливает запрет на УДО осужденным за преступление против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

² Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2020 года https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Дата обращения; 01.09.2024)

³ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2021 года <https://akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁴ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁵ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2023 года <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁶ Указ Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2023 года № 409. «План действий в области прав человека и верховенства закона» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000409> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁷ Конституция Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁸ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03 июля 2014 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (Дата обращения; 01.09.2024)

При этом в этой же норме законодатель делает исключение на запрет УДО в отношении лиц, не достигших совершеннолетия, если они совершили эти преступления в отношении несовершеннолетнего в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет. Такой законодательный подход нацелен на реализацию принципа гуманизма в отношении несовершеннолетних правонарушителей, что вытекает из общих начал уголовной политики и общепризнанных международных правовых актов, принятых в этой сфере.

Методы

При написании статьи использованы аналитический, сравнительно-правовой и формально-логический метод научного исследования.

Результаты и обсуждение

По мнению Антоновой Е.Ю. именно сексуальное насилие над ребенком оказывает серьезное негативное влияние на его физическое и психическое здоровье [1, с.866].

Как отмечает Всемирная организация здравоохранения, сексуальное насилие не только причиняет физическую травму, но и увеличивает риск развития ряда сексуальных и репродуктивных проблем. При этом последствия для здоровья могут возникать как сразу после сексуального насилия, так и спустя годы [2, с.155]

По данным исследований американских ученых, многие из детей-жертв могут сами совершать сексуальные преступления против детей, что усугубляет опасность таких преступлений. Так, Министерство юстиции США сообщает, что две трети осужденных за изнасилование или иное сексуальное насилие в возрасте до 17 лет сами являлись жертвами таких преступлений, а 58 % из них заявили, что сексуальному насилию подвергались в возрасте до 12 лет [3, р. 352, 357–358]. Изучение лиц, страдающих педофилией, показывает, что порядка 42 % из них в детстве сами являлись жертвами сексуального насилия (преступлений сексуальной направленности) [4, с. 199] или свидетелями ненадлежащего сексуального поведения.

По мнению специалистов, у детей, перенесших сексуальную травму, наблюдаются глубокие депрессии, депрессивные реакции, которые нередко приводят к изменению социального поведения, злоупотреблению

наркотиками, алкоголем и другими одурманивающими веществами, формированию сексуальных девиаций, вовлечению новых несовершеннолетних будущих потерпевших в подобные ситуации и другим негативным последствиям [5, с. 415].

В судебной практике не исключается, что совершение преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних психически здоровыми людьми возможно вследствие стечения различных обстоятельств, побудивших к совершению преступления (заблуждение о реальном возрасте потерпевших ввиду физиологических особенностей, безнадзорный и аморальный образ жизни и др.).

Пункт 42) статьи 3 УК перечисляет преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних, включая изнасилование, насильственные сексуальные действия, половые акты с лицами до 16 лет, развращение, вовлечение в проституцию, порнографию и т.д. (статьи 120-124⁹, 134, 144, 312 УК)

Согласно статье 39 УК, наказание — это мера государственного принуждения, назначаемая судом для лиц, признанных виновными в преступлении, и выражается в лишении или ограничении прав. Оно направлено на восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предотвращение новых преступлений, не ставя целью причинение страданий или унижение. Наказания включают лишение свободы до 20 лет, пожизненное заключение, конфискацию имущества и запрет занимать определенные должности. Суд при назначении наказания учитывает обстоятельства дела и нормы законодательства.

В соответствии с уголовным законодательством для лиц, признанных невменяемыми и лиц с психическим расстройством, не исключающим вменяемость, могут быть применены принудительные меры медицинского характера (часть вторая статьи 16 и часть вторая статьи 17 УК).

Принудительные меры медицинского характера, согласно статье 91 УК, могут быть назначены судом лицам, совершившим преступления в состоянии невменяемости, страдающим психическими расстройствами (как исключающими, так и не исключающими вменяемость), либо нуждающимся в лечении от зависимостей. Эти меры при-

⁹ Законом Республики Казахстан от 15 апреля 2024 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей» в части усиления наказаний установлена абсолютная санкция в виде пожизненного лишения свободы за преступления, предусмотренных частями четвертой статьей 120 и 121 УК.

меняются, если существует риск причинения вреда себе или другим.

Порядок исполнения принудительных мер медицинского характера определяется Уголовно-исполнительным кодексом (далее – УИК) и законодательством Республики Казахстан в области здравоохранения.

Согласно статье 93 УК, суд может назначить следующие принудительные меры медицинского характера: амбулаторное лечение у психиатра, лечение в психиатрическом стационаре (общего, специализированного типа или с интенсивным наблюдением), а также химическую кастрацию и лечение сексуальных расстройств.

Принудительные меры медицинского характера в отношении лиц, совершивших уголовное правонарушение и страдающим психическими расстройствами, не исключаящими вменяемости, а также старше восемнадцати лет, совершившим уголовное правонарушение против половой неприкосновенности несовершеннолетних исполняются по месту отбывания лишения свободы.

Порядок применения принудительной меры медицинского характера в виде химической кастрации определяются Правилами от 15 декабря 2020 года¹⁰.

Лицам, совершившим преступление против половой неприкосновенности несовершеннолетних, суд при освобождении из мест лишения свободы по отбытию срока наказания решает вопрос о назначении, продлении, изменении или прекращении принудительных мер медицинского характера.

УИК в пункте 5 статьи 26 указывает, что администрация учреждения должна направить материалы в суд для назначения судебно-психиатрической экспертизы лиц, осужденных за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних, не позднее чем за шесть месяцев до окончания срока наказания. Это нужно для определения наличия психических отклонений и склонностей к сексуальному насилию. Данная процедура не применяется к осужденным, которым суд назначил принудительные меры медицинского характера из-за психического расстройства, не исключаящего вменяемости.

По итогам экспертизы администрация направляет представление в суд для решения о назначении, изменении или прекращении принудительных мер. В течение трех рабо-

чих дней после получения решения суда администрация отправляет его в здравоохранение по месту жительства осужденного для исполнения мер. За пять рабочих дней до освобождения из учреждения уведомление об освобождении лиц, осужденных за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних с установленной принудительной мерой, направляется в здравоохранение и орган внутренних дел по месту жительства.

УДО как комплексный поощрительный институт и один из наиболее эффективных стимулов исправления и правопослушного поведения осужденных в период отбывания наказания в местах лишения свободы.

Правовая регламентация УДО установлена нормами УК, а также отдельными статьями Уголовно-процессуального кодекса (далее- УПК) и УИК Республики Казахстан.

Вопросы, связанные с УДО, а также его отмены подлежат рассмотрению судами первой инстанции, а его процессуальный порядок регламентирован главой 51 УПК. В данном случае суд должен будет установить, что лицо отбыло, установленный уголовным законом определенный срок и для своего исправления не нуждается в полном отбывании назначенного наказания, кроме того, полное возмещения им ущерба, причиненного преступлением, и отсутствия у него злостных нарушений установленного порядка отбывания наказания.

Статья 72 УК определяет право на УДО, сроки, условия, категории лиц, исключения, а также осужденных, для которых установлен запрет.

Согласно части восьмой статьи 72 УК, УДО не применяется к лицам: которым смертная казнь заменена лишением свободы; осужденным за террористические, экстремистские преступления с гибелью людей; осужденным за тяжкие коррупционные преступления, кроме беременных, родителей малолетних детей, пожилых и инвалидов, а также тех, кто выполнил условия процессуального соглашения; осужденным за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних, за исключением несовершеннолетних преступников; осужденным за умышленное убийство в составе преступной группы, кроме беременных, родителей малолетних детей, пожилых и инвалидов.

¹⁰ Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года «Об утверждении правил применения принудительной меры медицинского характера» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021810> (Дата обращения: 01.09.2024)

Изучая международный опыт, можно отметить, что в УК **Российской Федерации** (далее – РФ) (статья 79) УДО возможно для лиц, отбывающих наказание в дисциплинарной воинской части, при условии, что суд признает их исправление без необходимости полного отбывания срока и частичной или полной компенсации причиненного ущерба.

Осужденные могут получить УДО после фактического отбытия: а) одной трети срока за преступления небольшой или средней тяжести; б) половины срока за тяжкие преступления; в) двух третей срока за особо тяжкие преступления;

г) трех четвертей срока за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних и тяжкие преступления, связанные с наркотиками;

д) четырех пятых срока за преступления против половой неприкосновенности детей младше 14 лет.

Суд при рассмотрении ходатайства учитывает поведение осужденного, его отношение к труду и учебе, наличие поощрений и взысканий, а также степень возмещения ущерба. Для осужденных с педофилией учитываются медицинские меры, отношение к лечению и результаты экспертизы.

УК Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года в статье 88 регулирует УДО. Согласно части первой, лица, осужденные к лишению свободы или содержанию в дисциплинарной воинской части, могут быть условно-досрочно освобождены, за исключением указанных в статье 89.

УДО возможно при выполнении следующих условий: положительные результаты исправления и ресоциализации; возмещение не менее половины ущерба, причиненного преступлением; отсутствие непогашенных дисциплинарных взысканий; добросовестное отношение к труду и обучению во время отбывания наказания; прохождение курса лечения от зависимости, если таковая имеется.

Сроки для УДО: 1. Не менее двух третей срока за менее тяжкое преступление; 2. Не менее трех четвертей срока за тяжкие или особо тяжкие преступления, а также для тех, кто ранее был условно-досрочно освобожден, если освобождение было отменено; 3. Не менее половины срока за менее тяжкое преступление, если достигнуто соглашение с потерпевшей стороной; 4. Не менее 25 лет при пожизненном лишении свободы, за исключением ограничений в статье 89.

УК Кыргызстана также запрещает УДО для осужденных за: посягательство на жизнь

или половую неприкосновенность ребенка; пытки; преступления против мира и безопасности человечества и военные преступления; преступления, совершенные организованной группой или сообществом, акт терроризма или создание экстремистской организации; преступления против общественной безопасности и конституционного строя.

УДО в судебной системе **США** позволяет осужденным выйти из тюрьмы на условиях до окончания срока наказания, но для сексуальных преступлений, таких как педофилия, этот процесс более строго регулируется. Полномочия по назначению УДО принадлежат судам, и каждая штатная юрисдикция имеет свои законы.

При осуждении за педофилию суды проявляют осторожность и могут применять более строгие меры, включая продление сроков УДО или полное исключение этой возможности. Условия освобождения могут включать обязательное участие в реабилитационных программах и запрет на контакт с детьми. Хотя УДО возможно, приоритетом остается безопасность общества, что приводит к более строгому подходу.

С 1996 года в США применяется химическая кастрация для педофилов, особенно в Калифорнии, где рецидивистам после освобождения назначают эту процедуру. В Техасе химическая кастрация осуществляется на добровольной основе. Также после освобождения педофилы подлежат учету по месту жительства и включаются в национальный реестр, доступный в интернете. Законом запрещено их проживание рядом со школами, детскими садами и площадками.

В **Польше** введен реестр педофилов, доступный для проверки информации о лицах, совершивших сексуальные преступления против детей. С 1 октября 2023 года вступили в силу изменения в УК, ужесточающие ответственность за сексуальные преступления.

Теперь за изнасилование с особой жестокостью предусмотрено лишение свободы на срок от 5 до 30 лет или пожизненное заключение (ранее – до 15 лет). Изнасилование, приведшее к смерти жертвы, наказывается лишением свободы на срок от 8 до 30 лет или пожизненным заключением (ранее – от 2 до 12 лет). Изнасилование ребенка также карается лишением свободы на срок от 5 до 30 лет или пожизненным заключением.

Отменены сроки давности для уголовных дел о изнасиловании ребенка и изнасиловании с особой жестокостью. Новые изменения также добавили квалификации изнаси-

лования при отягчающих обстоятельствах, таких как применение огнестрельного оружия или запись акта. Эти действия теперь наказываются лишением свободы на срок от 3 до 20 лет (ранее – от 2 до 12 лет)¹¹.

В случае с сексуальными рецидивистами УДО будет возможно только после отбытия 75% срока наказания.

Статья 73 УК **Республики Узбекистан**¹² от 22 сентября 1994 года регулирует институт УДО. Это освобождение может применяться к осужденным, отбывающим лишение свободы, дисциплинарный арест, ограничение свободы или исправительные работы, а также к лицам, не исполнившим дополнительное наказание.

УДО возможно при выполнении режима и добросовестном отношении к труду, после фактического отбытия определенного срока: а) не менее одной трети срока за преступление небольшой опасности; б) не менее двух третей срока за тяжкое преступление, если осужденный ранее был судим за умышленное преступление; в) не менее трех четвертей срока за особо тяжкое преступление или если осужденный ранее был условно-досрочно освобожден и совершил новое умышленное преступление.

УДО не применяется к: а) осужденным к пожизненному или длительному сроку; б) особо опасным рецидивистам; в) участникам организованных преступных групп; г) лицам, осужденным за тяжкие сексуальные преступления против несовершеннолетних, а также за ряд других серьезных преступлений.

Согласно закону РУз от 11.04.2023 года, в статью 73 внесены дополнения о запрете на УДО для преступлений против несовершеннолетних, но этот запрет не распространяется на осужденных по решениям суда, вступившим в силу до публикации закона.

Согласно статье 81 УК **Китайской Народной Республики**¹³ (далее – КНР), основными условиями для УДО являются: отбытие половины срока наказания (для пожизненного – не менее 13 лет); исправление и раскаяние осужденного; безопасность освобождения для общества. Применение УДО ранее указанных выше сроков возможно только с санкции Верховного суда КНР.

УДО не применяется к осужденным на срок свыше 10 лет или пожизненно при ре-

цидиве, преступлениях, повлекших смерть, или насильственных преступлениях (взрыв, ограбление, изнасилование, похищение).

УДО назначается по ходатайству органов исполнения наказания, учитывая раскаяние и искупление вины (статья 79 УК КНР).

Освобожденный обязан соблюдать ограничения, такие как запрет на смену места жительства (статья 84 УК КНР). При пожизненном сроке ограничения действуют 10 лет (статья 83 УК КНР). Контроль осуществляют органы общественной безопасности (статья 86 УК КНР).

УДО отменяется при совершении нового преступления, выявлении новых обстоятельств или нарушении закона.

В соответствии со статьей 236 УК КНР, изнасилование наказывается лишением свободы от 3 до 10 лет, а преступления против несовершеннолетних наказываются более строго. В случае отягчающих обстоятельств (например, множественные жертвы, публичное изнасилование, тяжкие последствия) срок наказания увеличивается до 10 лет и более, включая пожизненное заключение и смертную казнь.

Статья 237 УК КНР усиливает наказание за непристойные нападения и оскорбления, увеличивая срок лишения свободы при групповых или тяжких обстоятельствах, особенно если преступление совершено против ребенка.

Во Вьетнаме не так давно стал применяться институт УДО, что отражает позитивные результаты проводимой судебной реформы. УДО является новым институтом, в отличие от условного освобождения, освобождения от уголовной ответственности и иных уголовно-правовых институтов. Применение УДО освобождения свидетельствует о гуманизме в пенитенциарной сфере и позволяет сокращать расходы на содержание осужденных [6, с.331].

Новые положения об УДО освобождения были недавно внесены Национальным собранием Социалистической Республики Вьетнам в УК. В целях своевременного осуществления постановления об УДО осужденных премьер-министр Вьетнама подписал приказ № 1461/QDТТgо «О реализации УДО», который применяется с 1 июля 2016 г. для обеспечения интересов осужденных

¹¹ Как наказывают педофилов в России, США и Польше <https://www.dw.com/ru/kak-nakazyvaut-pedofilov-ot-kastracii-do-poziznennogo-zaklucenia/a-49572151> Дата обращения; 01.09.2024

¹² https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110&pos=93;-46#pos=93;-46

¹³ Уголовный кодекс КНР https://crimescience.ru/wp-content/uploads/2020/05/%D0%A3%D0%9A%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%8F_PDF.pdf Дата обращения; 01.09.2024

к лишению свободы и их реабилитации с помощью родственников, государственных учреждений и общественных организаций.

В этом случае лица, отбывающие лишение свободы, освобождаются раньше окончания срока наказания, но должны соблюдать условия, определенные компетентным органом в течение испытательного срока – неотбытой части срока наказания. Если в течение испытательного срока осужденный нарушает установленные условия, компетентный орган может изменить условия УДО или вернуть его в пенитенциарное учреждение для продолжения отбытия оставшегося срока наказания. Во Вьетнаме решения об УДО принимает суд по инициативе учреждения, исполняющего наказание.

Во Вьетнаме УДО не применяется: в отношении лиц, осужденных за преступления против национальной безопасности, терроризм, преступления против человечества и военные преступления; лиц, приговоренных к 10 годам лишения свободы и более за умышленное причинение вреда жизни или здоровью и унижение достоинства человека либо 7 годам лишения свободы и более за разбойное нападение и похищение людей, а также незаконное производство, незаконный оборот и хранение наркотиков; лиц, приговоренных к смертной казни, и др.

Заключение

Равенство всех перед законом и судом является фундаментальным правом, закрепленном в международных документах и Основном законе страны, которое ни в каких случаях не подлежат ограничению.

Анализ международного опыта свидетельствует, что практика установления законодательного запрета на УДО для определенных лиц, может различаться. В отдельных странах четко устанавливается запрет для осужденных, совершивших преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних (Кыргызстан, Узбекистан, КНР, Вьетнам). Другие государства более гуманно относятся к подобному вопросу и предоставляют такое право. При этом, более дифференцированно подходят к срокам предоставления УДО (РФ, США, Польша), а также право решения вопроса УДО оставляют за судом. Отдельные страны не устанавливают запрет на УДО и не выделяют каких-либо исключений. Однако, устанавливают более строгие условия и требования для освобождения.

Анализ уголовного законодательства

Республики Казахстан демонстрирует последовательную политику усиления ответственности за преступления против женщин и детей. Эта тенденция направлена на повышение защиты уязвимых категорий граждан, что подтверждается ужесточением наказаний. Важным шагом является запрет на УДО для лиц, совершивших преступления против половой неприкосновенности детей. Такой запрет отражает нулевую терпимость государства к сексуальному насилию над несовершеннолетними и согласуется с конституционными принципами защиты детей.

С другой стороны, право осужденных на УДО остается важной гарантией признания человеческого достоинства. Оно базируется на международно признанном принципе сочетания наказания с возможностью исправления и реабилитации. Исключение возможности УДО, особенно безусловное, фактически игнорирует потенциал исправления осужденного, что ставит под сомнение фундаментальную суть наказания как способа не только наказать, но и дать шанс на исправление.

В этой связи, мы считаем, что цель уголовного наказания может быть достигнута посредством поощрения исправления осужденного, включая возможность УДО при соблюдении определенных условий. К ним относятся исправление, признание вины и соблюдение режима отбывания наказания. УДО не является автоматическим правом, а применяется судом после тщательного анализа исправления осужденного и достижения целей наказания.

Наше законодательство предусматривает возможность УДО даже по некоторым тяжким преступлениям, таким как преступления против мира и безопасности человечества. Если целью запрета УДО для определенных преступлений является увеличение срока лишения свободы, это можно достичь не исключая фундаментального права осужденного на досрочное освобождение. Например, ужесточение наказания за преступления против половой неприкосновенности детей путем увеличения сроков заключения автоматически отсрочит возможность УДО.

Таким образом, подобные меры позволят достичь целей уголовного наказания: обеспечить восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предупреждение новых преступлений, а также сохранить возможность для осужденных реализовать своё право на УДО. Этот

подход должен применяться и к другим ключевым уголовно-правовым институтам, таким как помилование, амнистия и замена неотбытой части наказания более мягким видом.

Помимо этого, к преступлениям против половой неприкосновенности несовершеннолетних в УК относятся различные уголовно наказуемые деяния (пункт 42 статьи 3), которые включают преступления средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие. Эти преступления охватывают не только правонарушения против личности, непосредственно

нарушающие половую неприкосновенность несовершеннолетних, но и преступления, направленные на защиту интересов семьи, здоровья населения и нравственности (главы 1, 2 и 11 Особенной части УК).

В связи с этим рекомендуется пересмотреть и обновить данный перечень, учитывая цели пункта 4) части восьмой статьи 72 УК, а также непосредственный объект посягательства этих преступлений, так как от этого зависит возможность ограничения УДО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонова Е.Ю. Педофилия — лечить или наказывать? // *Всероссийский криминологический журнал*. - 2018. - Т. 12 - № 6. - С. 865-873
2. *Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире: пер. с англ. / под ред. Э.Г. Круга и др.* - М.: Весь мир. - 2003. - 376 с.
3. *Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses against Children: New Treatment or Old Punishment [Electronic resource] / W. Winslade [et al.] // SMU Law Review*. - 1998. - Vol. 51. - P. 349-412 <http://scholar.smu.edu/smulr/vol51/iss2/4> (Дата обращения: 01.09.2024)
4. Дерягин Г.Б. *Криминальная сексология: учеб. пособие*. - М.: Юнити, 2011. - 399 с.
5. *Энциклопедия уголовного права: в 35 т. / под ред. В. Б. Малинина*. - СПб.: Изд. проф. Малинина, 2011. - Т. 15: *Преступления против половой неприкосновенности и половой свободы личности*. - 570 с.
6. Фунг Нгок Хай. *Институт условно-досрочного освобождения в различных странах и его совершенствование во Вьетнаме // Уголовно-исполнительное право*. - 2018. - Т. 13 (1-4), № 3. - С. 329-333.

REFERENCES

1. Antonova E.YU. *Pedofiliya — lechit' ili nakazyvat'?* // *Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal*. - 2018. - T. 12 - № 6. - С. 865-873
2. *Nasilie i ego vliyanie na zdorov'e. Doklad o situacii v mire: per. s angl. / pod red. E.G. Kruga i dr.* - M.: Ves' mir. - 2003. - 376 s.
3. *Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses against Children: New Treatment or Old Punishment [Electronic resource] / W. Winslade [et al.] // SMU Law Review*. - 1998. - Vol. 51. - P. 349-412 <http://scholar.smu.edu/smulr/vol51/iss2/4> (Data obrashcheniya: 01.09.2024)
4. Deryagin G.B. *Kriminal'naya seksologiya: ucheb. posobie*. - M.: YUniti, 2011. - 399 s.
5. *Enciklopediya ugolovnogo prava: v 35 t. / pod red. V. B. Malinina*. - SPb.: Izd. prof. Malinina, 2011. - T. 15: *Prestupleniya protiv polovoj neprikosnovennosti i polovoj svobody lichnosti*. - 570 s.
6. Fung Ngok Haj. *Instytut uslovno-dosrochnogo osvobozhdeniya v razlichnyh stranah i ego sovershenstvovanie vo V'etname // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo*. - 2018. - T. 13(1-4), № 3. - S. 329-333.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Асель Айдархановна Бекбауова¹

Заң ғылымдарының магистрі, «Туран» Университетінің докторанты;
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: abikosha_07@mail.ru

Бакытгуль Шаймерденовна Исмаилова

Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік университетінің доценті; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: daulet070108@mail.ru

Аннотация. Мақалада сот үкімі бойынша тағайындалған жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері қарастырылған. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолданумен байланысты проблемаларды талдау, сондай-ақ заңнамалық, ғылыми және статистикалық принциптерді зерделеу арқылы заңнамалық және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге қажетті ұсыныстарды анықтау жұмысты жазудың мақсаты болып табылады. Тақырыптың өзектілігі зерттелетін қылмыстық-құқықтық реттеу институтының объектісінің азаматтар мен қоғам үшін мазмұнымен және маңыздылығымен түсіндіріледі. Зерттелетін мекеменің мазмұны – белгіленген мерзімді іс жүзінде өтегеннен кейін сотталған адам ретінде қалған уақыт мерзімін өтемеу мүмкіндігі. Оның сот органдарына мұндай мүмкіндік беру туралы өтінішін қанағаттандырудың негізгі себептері оның жасалған заңсыз қылмыстық әрекетке және одан әрі түзеу мекемесінде болу қажетсіздігіне деген психикалық көзқарасын жақсарту болып табылады. Мақалада құқықтық қатынастардың зерттелетін саласындағы заңнаманың даму динамикасы айқындалады, сондай-ақ азаматтардың әртүрлі санаттарына қолдану үшін қабылданған ережелер талданады. Сонымен қатар, сот органдарының құқық қолдану тәжірибесін тиімді жүргізу үшін іс материалдарын және сотталғанның жеке ісін объективтілікке және ұсынылған сипаттамалардың іс материалдарына сәйкестігіне қатысты мұқият зерделеу қажет. Ұқсас мән-жайлар мен сипаттамалар болған кезде, яғни шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы істерді қарау кезінде біркелкі болмаған жағдайда соттардың әртүрлі тәжірибелерді қолдану проблемасы ерекше көрсетілген. Жұмыста ұқсас форматтағы материалдарды ұсынған сотталғандардың өтініштері бойынша әртүрлі шешімдердің қабылдануының мысалдары келтірілген, бірақ олар бойынша әртүрлі шешімдер: қанағаттандырылды немесе қабылданбады. Сондықтан істі жан-жақты және объективті қарау үшін сот органдарына түзеу мекемесі ұсынған жазалар мен көтермелеу шараларының негізділігі мен заңдылығын талдау құқығы берілуі керек. Сонымен қатар, жұмыста азаматтарға жазаны тиісті жағдайларда мерзімінен бұрын тоқтату құқығын алу мүмкіндігін беру мәселесін қарауға қоғамды және оның өкілдерін тарту туралы ұсыныс берілген.

Түйінді сөздер: шартты түрде мерзімінен бұрын босату, сот, өтінішхат, сотталғандар, пенитенциарлық органдар, түзету.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бекбауова Асель Айдархановна

*Магистр юридических наук, докторант Университета «Туран»;
г. Актобе, Республика Казахстан; e-mail: abikosha_07@mail.ru*

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна

*Кандидат юридических наук, доцент Актюбинского регионального университета
имени К. Жубанова; г. Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: daulet070108@mail.ru*

Аннотация. Статья рассматривает некоторые вопросы правового регулирования условно-досрочного освобождения от наказания, назначенного приговором суда. Анализ проблем, связанных с применением института условно-досрочного освобождения, а также определение необходимых для совершенствования законодательной и правоприменительной практики рекомендаций с помощью изучения законодательной, научной и статистической начал является целью написания работы. Актуальность темы объясняется содержанием и значимостью для гражданина и общества объекта исследуемого института уголовно-правового регулирования. Содержание изучаемого института заключается в возможности не отбывать оставшийся период времени осужденным при фактическом прохождении установленного срока. Основными мотивами при удовлетворении его ходатайства на такую возможность для судебных органов являются улучшение его психического отношения к совершенному незаконному уголовному деянию и ненужность дальнейшего нахождения в исправительном учреждении. В статье определяется динамика развития законодательства в изучаемой области правоотношений, а также анализируются принятые положения на предмет применения к различным категориям граждан. Кроме того, для эффективной правоприменительной практики судебных органов необходимо тщательного изучения материалов дела и личного дела осужденного в отношении объективности и соответствия представленной характеристик материалов дела. Выделяется проблема применения различной практики судами при наличии похожих обстоятельств, характеристик, то есть в отсутствии единообразия при рассмотрении дел об условно-досрочном освобождении. В работе приводятся примеры вынесения различных решений по ходатайствам осужденных, представлявших материалы схожего формата, но по которым вынесены различные постановления: удовлетворено или отказано. Поэтому для глубокого и объективного рассмотрения дела судебные органы необходимо наделять полномочиями по анализу на обоснованность и законность представленных исправительным учреждением взысканий и поощрений. Кроме того, в работе представлены предложение о привлечении общественности, ее представителей для участия в рассмотрении предоставления возможности гражданам на получение права по досрочному прекращению срок наказания на соответствующих условиях.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, суд, ходатайство, осужденные, пенитенциарные органы, исправление.

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE APPLICATION OF PAROLE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Bekbauova Assel Aidarkhanovna

*Master of Legal Sciences, doctoral student of Turan University;
Aktobe c., Republic of Kazakhstan; e-mail: abikosha_07@mail.ru*

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at Aktobe Regional
University named after K. Zhubanov; Aktobe c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: daulet070108@mail.ru*

Abstract. *The article examines some issues of legal regulation of conditional early release from punishment imposed by a court verdict. The purpose of this work is to analyze the problems associated with the use of the institute of parole, as well as to identify recommendations necessary for improving legislative and law enforcement practice through the study of legislative, scientific and statistical principles. The relevance of the topic is explained by the content and significance for the citizen and society of the object of the institution of criminal law regulation under study. The content of the institute under study consists in the release of an individual from the remaining term of serving a sentence established by a court verdict. The judicial authorities, satisfying the petition of a convicted person for parole, must be sure of his correction and there is no need to fully serve the term of the imposed sentence. The scientific work examines legislative changes and additions in the field of application of parole, as well as analyzes the adopted provisions for application to various categories of citizens. In addition, for effective law enforcement practice of judicial authorities, it is necessary to carefully study the case materials and the personal file of the convicted person with regard to the objectivity and compliance of the presented characteristics with the case materials. The problem of applying different practices by courts in the presence of similar circumstances, characteristics, that is, in the absence of uniformity in the consideration of parole cases, is highlighted. The paper provides examples of making various decisions on the petitions of convicts who submitted materials of a similar format, but on which various decisions were made: satisfied or denied. Therefore, for a deep and objective consideration of the case, the judicial authorities must be given the authority to analyze the validity and legality of the penalties and incentives presented by the correctional institution. In addition, the paper presents a proposal to involve the public and its representatives in order to realize the right of a citizen to parole from further punishment.*

Keywords: *parole, court, petition, convicts, penitentiary authorities, correction.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_159

Кіріспе

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қарастыра отырып, оның көтермелеу сипаты мен сотталушының заңды мінез-құлқымен байланысын, оның еңбек қызметіне, білімге, жүзеге асырылатын тәрбие шараларына қатынасын атап өту қажет. Мұндай институтты қолдану сотталғанды түзетуді жақсартуға, қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін дамытуға мүмкіндік береді. Сот белгілеген жазаны одан әрі өтеуден жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің² 72-бабының 7-бөлігіне сәйкес зерттелетін институт қолданылғаннан кейін мінез-құлыққа қатысты айқындалған тиісті негіздердің болуына байланысты жаза мерзімі аяқталғанға дейін қолдану салдарынан мерзімінен бұрын және шартты болып табылады. Осы негіздер арқылы сотталған адамның міндеттері айқындалады. Бұл жұмыс тақырыбының өзектілігі сотталғандар мен қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің зерттеу объектісіне ерекше назар аударуымен айқындалады. Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін құқықтық реттеу мен құқық қолданудың негізгі мәселелерін

зерделеу және ол бойынша ұсыныстар дайындау зерттеудің мақсаты болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Жұмыстың теориялық негізін отандық ғалымдар мен тәжірибелік мамандардың да, шетелдік ғалымдардың да еңбектері құрады. Олардың ішінде: Аққұлев А. Ш., Жұмашев К. С., Бабаян С. Л., Ефимов М. А., Таганцев Н. С. және т. б. Мақалада қылмыстық, қылмыстық процестік, қылмыстық атқару заңнаманың ережелері, зерттелетін тақырып бойынша зерттеуші ғалымдардың ғылыми еңбектері, қарастырылып отырған тақырып бойынша құқық қолдану тәжірибесі бойынша статистикалық деректер қолданылды.

Жұмыстың әдіснамалық негізін келесі әдістер құрады: тарихи, логикалық, жүйелік талдау. Тарихи әдіс қазіргі заманғы заңнамадағы өзгерістерді қарастыруға және ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік берді. Жүйелік талдау әдісі, жалпы ғылыми әдіс ретінде, көптеген элементтердің тұтасымен байланысы ретінде бір-бірімен өзара әрекеттесудегі күрделі процестерді зерттеуге мүмкіндік береді. Соңғысындағы логикалық әдіс қарастырылып отырған ұғымдар мен мазмұнды талдауды қолданады.

² Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРПЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні: 25.11.23)

Талқылау

Қарастырылып отырған институт, А.А.Пионтковскийдің айтуынша, бүкіл жазаны толық өтегенге дейін болатын кезең ретінде қолданылады [1, 39 б.]. Сонымен қатар, ол сотталушыға әсер етудің арнайы әдісі ретінде әрекет етеді, ол оны білім беру арқылы түзетуге, қылмыстық әрекетті одан әрі жүзеге асырудан аулақ болу принциптерін нығайтуға бағыттайды. Аталған институт белгіленген талаптарды сақтамаған жағдайда қылмыстық-түзеу мекемесіне қайтып оралу мүмкіндігінен қорқып, босатуды білдіреді. А. А. Пионтковский зерттелетін институтты пайдалануды бас бостандығынан айыру орындарына оралу қаупіне байланысты азаптың болуымен байланыстырады. Мұндай көзқарас дұрыс емес деп ойлаймыз, өйткені жазаны мерзімінен бұрын аяқтау бойынша адам, елдің азаматы ретінде кәсіп түрін таңдау құқығын, қозғалыс еркіндігін жүзеге асыра алады, ал түзеу мекемесінде ол бұл құқықтардан айырылады. Сондықтан жазаның қалған бөлігі кезінде жазалау әсеріне жол берілмейді және қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес келмейді.

Бұл туралы жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институтының жазалау жүйесімен байланысының жоқтығын анықтайтын Гогель С.К. жазады, өйткені бұл институтты пайдалану адамды түзетуге қатысты түрме тәртібінің нәтижесіздігін растайды [2, 311 б.]. Зерттелетін институт арқылы сотталған адам жазадан босатылуды немесе бас бостандығынан айыру орнына оралуды анықтайды.

М.А. Ефимовтың айтуынша, қарастырылып отырған институт сот тағайындаған жазаны орындаудың соңғы кезеңін білдіреді. Бұл дұрыс емес болып көрінеді, өйткені қалған кезеңде сотталған адам түзеу мекемесінде болмайды [3, 7 б.]. Осыған байланысты босату шартты түрде мерзімінен бұрын түзеу мекемесінде болу мамандандырылған органдардың бақылауында болу кезеңіне ауыстырылатыны белгілі болатынын атап өткен жөн.

Н.С. Таганцевтің пікірінше, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты мемлекеттік органдардың жазалау функциясына жатады, сондай-ақ сот үкіміне өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді [4]. Ғылыми

жұмыс авторларының пікірі А.С. Михлиннің пікірімен сәйкес келеді [5, 83 б.], шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты сотталушының жазасын өтеу режиміне сәйкес өзін ұстауы, заңды ережелерді сақтауы үшін ынталандырушы фактор ретінде әрекет етеді.

Қарастырылып отырған институттың мәні тиісті жағдайларда сот үкімімен тағайындалған жазаны өтеу мерзімін мерзімінен бұрын тоқтату мүмкіндігінде көрінеді. Сондықтан сот органы үшін қазіргі уақытта жазаны өтеудің нақты мерзімі сотталғанды түзету үшін жеткілікті екенін анықтау маңызды. Бұл негіз Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72-бабының ережелерімен айқындалады, мұнда тиісті мөлшерде жазаны өтеудің нақты мерзімі бас бостандығынан айыру немесе шектеу түріндегі жазаны мерзімінен бұрын тоқтатуға ықпал етеді. Бұл босатуды жүзеге асырудың негізгі талаптары түзеу мекемесінде болған кезде тәртіпті бұзу фактілерінің болмауы және сот үкімінде белгіленген зиянды өтеу болып табылады.

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығын іске асыру сотталғандарға сот органдарына өтінішхат беру арқылы іске асырылады. Бұл тәртіп Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72 – бабының, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 51-тарауының 476-480-баптарының³, «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының⁴ ережелерімен белгіленген. Түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, тәртіптік әскери бөлімде ұстау, әскери қызмет өткеру бойынша шектеулер қылмыс жасаған адамның бастамасы бойынша зерттелетін институт қолданылуы мүмкін жазалау шаралары болып табылады. Осыған байланысты, мұндай құжатты сот органдарына берудің мүмкін болатын келесі негіздер белгіленген [6]. Материалдық негіз жаза мерзімін одан әрі өтеу қажеттілігінің болмауынан тұрады. Бұл сотталушының заңды мінез-құлқымен расталуы мүмкін, ол барлық құқықтық ережелерді, нормаларды, жазаны өтеу тәртібінің талаптарын

³ Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасы кодексі 2004 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Жүзінген күні: 25.11.23)

⁴ Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000006S> (Жүзінген күні: 25.11.23)

сактауда, тапсырмаларға, материалдық-техникалық жабдықтауға жауапкершілікпен қарауда көрінеді. Сотталған адамға қатысты жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін алу үшін өтінішхат беру үшін қажетті уақыт кезеңіне емес, жазаны өтеудің барлық кезеңіне негізделетін қорытынды шығарылады.

Формальді негіз сотталғандардың жазасын өтеудің нақты кезеңіне негізделеді [7]. Бұл кезеңге құқық бұзушылық санаты әсер етеді. 2020 жылы мемлекет Президентінің тапсырмаларына сәйкес зерттелетін мәселе бойынша өзгерістер енгізілді⁵. Қылмыстық кодекстің 72-бабына енгізілген өзгерістермен шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі туралы сот органдарына құжаттарды ұсына алмайтындар анықталды:

- ауыр немесе аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін соттылығы бар тұлғалар;
- кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыс жасаған және қылмыстық заңның осы бабы бойынша сотталған тұлғалар. Бұл санатқа құқық бұзушылық жасаған кезде әрекетке қабілетсіз, он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі адамдар кірмейді;

- сот үкімімен жазасы өлім жазасы болып белгіленіп, кейіннен бас бостандығынан айырумен ауыстырылғандарға қатысты;

- террористік немесе экстремистік құқық бұзушылық жасау бөлігінде қылмыстық заңнаманың нормаларын бұзуға байланысты жазасы сот үкімі бойынша белгіленген, соның салдарынан адамдар қайтыс болғандарға қатысты.

Осы Ережеге келесі тұлғалар кірмейді:

- құқық бұзушылық жасаған адамдар халықтың әлеуметтік осал топтарына жатады (жас балаларды тәрбиелеп отырған әйелдер; жүкті әйелдер; жас балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ерлер; елу сегіз және одан жоғары жастағы әйелдер; алпыс үш және одан жоғары жастағы ерлер; бірінші және екінші топтағы мүгедектер;

- ынтымақтастық туралы процестік келісімінің талаптарын орындаған тұлғалар.

Зиянды өтеуге және түзеу мекемесінде заңды мінез-құлықтың болуына байланысты аталған адамдар мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін жағдайлар:

- ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін сот үкімімен белгіленген барлық кезеңнің кемінде жартысын өтеу;

- аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін сот үкімімен белгіленген жазаның барлық кезеңінің кемінде үштен екісін өтеу.

Қылмыстық заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізілгенге дейін азаматтардың аталған санаттары ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін жазаның барлық кезеңінің үштен бірін және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны үшін кезеңнің кемінде жартысын өтеген кезде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға өтініш білдіре алды. Осыған байланысты заң шығарушы азаматтардың әлеуметтік осал санаттарына қатысты сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасағаны үшін жауапкершілікті қатаңдатты.

Ынтымақтастық туралы процестік келісіміне қатысты қылмыстық процестік заңнамасы келісімнің үш түрін ажыратады⁶:

- күдіктінің, айыпталушының күдікпен және ауыр емес, орташа ауырлықтағы қылмыстар мен ауыр қылмыстар қатынастарына айып тағылған жағдайда кінәсін мойындау туралы мәміле түрінде;

- қылмыстық топ жасаған қылмыстарға, аса ауыр қылмыстарға, экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға жәрдемдесу кезінде қылмыстардың барлық санаттарына қатысты ынтымақтастық туралы келісім түрінде;

- шағын, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыстарға қатысты кінәні растау және заңсыз алынған қаражатты қалпына келтіру туралы келісім түрінде.

Бұдан басқа, жасалуы екі факторға негізделген ынтымақтастық туралы процестік келісімінің талаптарын іске асыру кезінде ауыр және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны үшін сотталған адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады:

- құрам белгісінің болуы, яғни қылмысты қылмыстық топта жүзеге асыру;

- сыбайлас жемқорлық қылмыстардың аса ауыр құрамдарына қатысты; 366-баптың 4-бөлігі, 367-баптың 4-бөлігі, 450-баптың 3, 4-бөлігі, 452-баптың 4-бөлігі⁷.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 2 қазандағы «Жазаны өте-

⁵ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар еңгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 384-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000384> (Жүзінген күні: 28.11.23)

⁶ 612 бап 1 тармағы. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасы кодексі 2004 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Жүзінген күні: 28.11.23)

⁷ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні: 01.12.23)

уден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» аталған сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы нормативтік қаулысымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді⁸. Өзгертілген нормативтік құқықтық актіде қылмыс жасау салдарынан келтірілген залал ұғымы айқындалады және өтелуге жатады. Қаралып отырған Қылмыстық кодекстің 72-бабына қатысты бұл қылмыс жасаумен тікелей келтірілген зиян. Сонымен қатар, бұған сотта азаматтық талап қою арқылы өндірілген сомалар кіреді. Осылайша, заң шығарушы жасалған қылмыстың ауырлығына қарай жазаны нақты өтеу, түзеу мекемесіндегі заңды мінез-құлық, сондай-ақ тұлғаға қатысты мөлшері сот үкімімен белгіленген материалдық сомаларды толықтыру сияқты жағдайлардың қажеттілігін белгіледі. Демек, тұлғаның түзеу мекемесі белгілеген тәртіпті сақтауы және материалдық өтемақы бойынша берешегі жоқтығын негізге ала отырып, оның жазасын мерзімінен бұрын аяқтауға мүмкіндік туады [8]. Іс жүзінде сотталған адам өтінішхат береді, бұл ретте ол жасаған қылмыспен келтірілген зиянды материалдық өтеуден жалтаруға үміттенеді [9]. Сот босатудан бас тартқаннан кейін ғана ол осы бағыттағы әрекеттерді жүзеге асыра бастайды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 345-бабының 3-бөлігі бойынша сотталғанға қатысты апелляциялық соттың қаулысымен бірінші сатыдағы соттың қаулысы оның тарапынан жазаны өтеу кезінде

Кесте 1. Бірінші және апелляциялық сатыдағы соттар берген және қанағаттандырған өтінішхаттардың саны

№		2020 ЖЫЛ			2021 ЖЫЛ			2022 ЖЫЛ			2023 ЖЫЛ 1 кв.		
		Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған
1	1 сатыдағы сотта	1184	728	61,5	1282	409	31,9	1585	312	19,7	218	40	18,3
2	Апелляциялық сатыдағы сотта	393	66	16,8	686	61	9,5	1043	113	10,8	78	11	14,1

⁸ Жасырын тергеу әрекеттерін санкциялау туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы № 5 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000005S> (Жүзінген күні: 01.12.23)

режимді бұзушылықтардың болмауына байланысты жойылды; жаза мерзімінің нақты бөлігі өтелді; тәртіптік жауаптылыққа тартулар, ішкі тәртіп бұзушылықтар жоқ; түзеу мекемесі әкімшілігінің тапсырмаларын, еңбек міндеттерін орындайды; апелляциялық сатыдағы сотта талқыландығанға дейін залалды толық көлемде өтеді.

Нәтижелер

Сот ісін жүргізу практикасына сәйкес жазаны мерзімінен бұрын аяқтау туралы өтінішхатты қарау іс материалдарын және сотталушының жеке ісін объективтілікке және ұсынылған сипаттамалардың іс материалдарына сәйкестігіне қатысты мұқият зерделеуді талап етеді. Атап айтқанда, мұндай жағдайларға қатысты сотталушының оң сипаттамасының объективтілігіне байланысты бірінші сатыдағы сот қаулысының апелляциялық сатыдағы сот қаулысымен күшін жою жағдайлары бар [10]. Соттардың істі қарауындағы жеке көзқарас мәселесі жазаны мерзімінен бұрын аяқтау үшін жоғарыда аталған шарттарды ғана емес, сонымен бірге сотталушының заңсыз іс-әрекет жасауының қоғамдық қауіптілігін, сипаты мен салдарын, жәбірленушілердің пікірін және қылмыс жасаудан келтірілген материалдық залал мен моральдық зиянды өтеуді есепке алу қажеттілігін туғызады.

Соңғы 4 жылда жазаны мерзімінен бұрын аяқтауға қатысты өтініштерхаттарды қарау жай-күйін Жамбыл облысының мысалынан байқауға болады [11].

1 кестеде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау

туралы өтінішхаттар бойынша сот шешімдерінің саны көрсетілген, оларды салыстыра отырып, соңғы 4 жылдағы соттың бас тарту шешімдерінің көбеюін көруге болады. Оң шешімдер саны айтарлықтай төмендеді. Зерттеу кезеңінде өтініштерді қанағаттандыру пайызының төмендеу динамикасы екі есе көрінді. Мұндай жағдай пенитенциарлық мекемелерде ұсталатын сотталғандар санының көбеюіне, сондай-ақ олардағы суицид, ұстау режимін бұзу бөлігіндегі наразылықтар, өзіне зиян келтіру және т. б. сияқты әртүрлі жағымсыз құбылыстарға әкелуі мүмкін.

Жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер айқын көрсететін мәселе соттардың ұқсас жағдайлар, сипаттамалар болған кезде, яғни шартты түрде Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау туралы істерді қарау кезінде соттардың құқық қолдану тәжірибесінде біркелкілік болмаған кезде әртүрлі тәжірибелерді қолдануы болып табылады. Атап айтқанда, сотталған адамның өтінішхатына қатысты Тараз қаласының № 2 сотының қаулысымен ол жасаған қылмыстың ауырлығына және әлеуметтік әділеттілікті түзетуде жаза мақсатына қол жеткізбеуіне байланысты қанағаттандырылмады. Іс материалдары сотталушының бес көтермелеуі, мінез-құлқының бірінші оң дәрежесі, мемлекетке келтірілген залалдың орнын толтыру, жазаның жоқтығы туралы куәландырды. Бұл ретте, осы сотта өзге судья үш көтермелеудің, мінез-құлқтың екінші оң дәрежесінің болуы, мемлекетке келтірілген залалды өтеу, бір жазаны өтеу туралы материалдарды ұсынған И.-ның өтінішхатын қанағаттандырды. Бұл жағдайларда түзеу мекемесінің әкімшілігінен және ол жасаған қылмыстардың баптарынан ұқсас сипаттамалар бойынша әртүрлі шешімдер қабылданды.

Осыған ұқсас жағдай апелляциялық сатыдағы соттың қаулыларына қатысты байқалады. Прокуратурамен сотталған М.-ға қатысты сот органына өтінішхат берілді. Іс материалдарында мінез-құлқтың екінші оң дәрежесінің болуы, оның түзеу мекемесінің әкімшілігінен көтермелеу шаралары алуы, сот үкімімен белгіленген залалдың толық өтелуі анықталды. Сот алқасы оны қанағаттандырмады, өйткені бұл материалдар бұл адамның қалыпты мінез-құлқын көрсететінін анықтады.

Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін жүзеге асыру мерзімі басталған кезден бастап сот органдарына төрт рет өтініш берген сотталған К.-ға қатысты өзге кейс. Іс материалдарына сәйкес сотталушының жиырма алты көтермелеуі және мінез-құлқының үшінші оң дәрежесі бар, бұл ретте сот бұрын

қолданылған және өтелген жазаларға, қылмыс жасаудан келтірілген залалды өтемеуге назар аударды. Осы жағдайларда сот сотталушының өзінің заңсыз әрекеттерінен келтірілген залалды толық түсінбегенін және жәбірленушілердің алдында кінәні өтеу бойынша ешқандай әрекет жасамағанын анықтады.

Сот үкімімен белгіленген мерзімді мерзімінен бұрын өтеу мүмкіндігін беруден бас тартуға негіздер:

- сот үкімімен белгіленген залалды толық өтемеу;
- жазаның мақсатына жеткенін көрсететін материалдардың жеткіліксіздігі;
- адамды қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін соттау мақсатына қол жеткізілмеген;
- өзіне қарсы қылмыс жасалған адамдардан бас тартудың болуы;
- сотталған адамның жеке басын қарауға қатысты жасалған заңсыз әрекеттің ауырлығы;
- сотталғанды теріс сипаттайтын өтелмеген жазалардың саны негіз болып табылады.

Ең көп таралған негіз - бұл жоғары тізімдегі бірінші. Сонымен қатар, біздің ойымызша, мұндай көзқарас формальді болып табылады, өйткені жаза мәжбүрлеу шарасы ретінде әрекет етеді, ол тек сот үкімі негізінде қолданылады.

Бұдан басқа, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау үшін жоғарыда көрсетілген шарттар бөлігінде сотталғанды түзету туралы мәселе сот шешімімен немесе үкімімен белгіленген залал сомасын кім төлегеніне және жазаны өтеу режимін алты ай сақтағанына және залал сомасын төлегеннен кейін бүкіл өтеу кезеңі бойынша жазалардың болмауына қатысты бірдей қаралатын болады. Бірінші жағдайда сотталған адамды түзету туралы мәселе даулы болып табылады. Бұдан басқа, жазалар босатуға өтінішхат беру үшін соңғы алты айда өтеу режимін бұзушылықтар болмаған кезде өтелуі мүмкін. Өтініштерді қарау кезінде соттар алынып тасталған және өтелген жазаларды назарға алмауға тиіс. Іс жүзінде келесі ереже орын алуы мүмкін: көптеген жазалардың болуы, тәртіпті жүйелі түрде бұзу жазаны өтеу режимінің жарты жылдық сақталуы түзетуі мүмкін [12]. Осылайша, бұрынғы жазалар алынып тасталады, содан кейін бір көтермелеу алған кезде сотталушыға мінез-құлқтың алғашқы оң дәрежесі беріледі. Осыдан кейін сотталған адам өзінің түзелгенін анықтап, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтауға өтінішхат береді.

Қорытынды

Сондай-ақ, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігіне қатысты өтінішхаттарды әділ шешу үшін сот органдарына түзеу мекемесі ұсынған жазалар мен көтермелеулердің негізділігі мен заңдылығын талдау бойынша өкілеттіктер беру қажет екенін атап өткен жөн. Осы ұсынымды айқындаудың себебі өтінішхатты қарау барысында сотталғандар қолданылған жазалар мен көтермелеулерге қатысты келіспеушілік туралы мәселені көтереді. Жазалар мен көтермелеулер механизмін қолдану осы уақытта түзеу мекемесі әкімшілігінің құзыретіне жатады. Осыған байланысты ол бейне, аудио, фотоқұжаттар мен жазбалар, куәлардың айғақтары және т.б. негізіндегі тиісті материалдарды пайдалана отырып, осы механизмді реттеу тұрғысынан өз әрекеттерін негіздеуі тиіс. Негіздерін көрсете отырып, жазалар мен көтермелеулер қолданудың бұл тәртібі сотталған адамды түзеу туралы объективті шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтауды қолданудың

құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру үшін жұртшылықты, оның өкілдерін тартуға қатысты осы саладағы ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізу қажет. Ғалымдармен, үкіметтік емес ұйымдармен, заңгерлермен, психологтармен бірлесіп жұмыс істеу сот ісін жүргізудің ашықтығына, әділдігіне ықпал етуі мүмкін. Осы мамандардың әрқайсысы сотталушының өтінішхаты бойынша шешім қабылдауға қатысты өз ұсынымдарын ұсына алады.

Ұлттық заңнамада адамның сот үкімімен белгіленген мерзімнен бұрын өтеу мүмкіндігі белгіленген. Жаза шарасы адамды қоғамнан оқшаулау тұрғысынан қылмыстық жазаның мақсатын жүзеге асыруға әрқашан ықпал ете бермеуі мүмкін. Осыған байланысты шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институтына деген көзқарас әділ және заңды болуы керек. Заңдылыққа өз көзқарастарын қайта қараған және құқықтық қатынастарға өзге де қатысушылардың мүдделерін сақтауға шешім қабылдаған сотталғандардың еркін азаматтың құқықтары мен міндеттерін іске асыруға мүмкіндігі болуға тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бабаян С.Л., Гарибян К.К. *История развития института условно-досрочного освобождения в России* // *Юридические науки*. - 2020. - № 1. – С.38-43.
2. Гогель С.К. *Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией*. - Москва: ИНФРА-М, 2009. – 384 с.
3. Ефимов М.А. *Условно-досрочное освобождение от наказания и замена неотбытой части наказания более мягким*. – Москва: М-во высш.образования, 2009. – 325 с.
4. Таганцев Н.С. *Русское уголовное право. Лекция. Часть общая*. [Электрондық ресурс] // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/agancev_ns_russkoe_ugolovnoe_pravo_chast_obshchaya_tom_i_lekcii/?ysclid=lqlypvhjlw407770501 (Жүзінген күні: 05.11.23)
5. Михлин А.С. *Высшая мера наказания: история, современность, будущее*. – Москва: Дело, 2000. - 175 с.
6. Аккулев А.Ш. *Проблемы правоприменения института условно-досрочного освобождения по законодательству Казахстана* // *Молодой ученый*. – 2011. - № 3(26).- Т.2. – С. 49-51
7. Nuridin S., Ongarabaev E., Muratkhanova V., Tleulessova B., Kalmaganbetova D., Yessentemirova A. *Parole and early release from punishment: problems of improving application mechanisms in the Republic of Kazakhstan and foreign experience* [Электрондық ресурс] // URL: https://www.researchgate.net/publication/374537860_Parole_and_Early_Release_from_Punishment_Problems_of_Improving_Application_Mechanisms_in_the_Republic_of_Kazakhstan_and_Foreign_Experience (Жүзінген күні: 09.11.23)
8. Толесбай С. *По правилам УДО. Условно-досрочное освобождение - проявление гуманизма* [Электрондық ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31280589 (Жүзінген күні: 28.11.23)
9. Kanchurina A., Shatrovov O. *Psychological problems of conditional early release from serving a punishment by imprisonment / Penitentiary science*. – 2017. - № 16. – P. 56-59 [Электрондық ресурс] // URL: <https://jurnauka-vipe.ru/article/675/?lang=en&ysclid=lqm4199u51318398538> (Жүзінген күні: 01.12.23)

10. Баяхметов Н. Вопросы практики условно-досрочного освобождения осужденных [Электрондық ресурс] // URL: <http://astanazan.kz/?p=1929> (Жүгінген күні: 28.11.23)
11. Халидов Д. Жамбылские особенности судебной практики по делам об УДО и ЗМ [Электрондық ресурс] // URL: <https://bureau.kz/novosti/zhambylskie-osobennost/?ysclid=lqm3uymrwf468644980> (Жүгінген күні: 28.11.23)
12. Beketov A., Karpov K., Stebenova E. Conditional early release from punishment: the interpretation of the terms of application/ *Law Enforcement Review*. – 2021. - № 5(2). - P. 185-191 [Электрондық ресурс] // URL: https://www.researchgate.net/publication/353078851_Conditional_early_release_from_punishment_the_interpretation_of_the_terms_of_application (Жүгінген күні: 01.12.23)

REFERENCES

1. Babajan S.L., Garibjan K.K. Istorija razvitija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija v Rossii // *Juridicheskie nauki*. - 2020. - № 1. – S.38-43.
2. Gogel' S.K. Kurs ugolovnoj politiki v svjazi s ugolovnoj sociologiej.- Moskva: INFRA-M, 2009. – 384 s.
3. Efimov M.A. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie ot nakazanija i zamena neotbytoj chasti nakazanija bolee mjagkim. – Moskva: M-vo vyssh.obrazovanija, 2009. – 325 s.
4. Tagancev N.S. Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcija. Chast' obshhaja. [Jelektronдық resurs] // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/tagancev_ns_russkoe_ugolovnoe_pravo_chast_obshchaya_tom_i_lekcii/?ysclid=lqlypvhjlw407770501 (Zhygingen kyni: 05.11.23)
5. Mihlin A.S. Vysshaja mera nakazanija: istorija, sovremennost', budushhee. – Moskva: Delo, 2000. - 175 s.
6. Akkulev A.Sh. Problemy pravoprimeneniya instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija po zakonodatel'stvu Kazahstana // *Molodoj uchenyj*. – 2011. - № 3(26).- T.2. – S. 49-51
7. Nuridin S., Ongarabaev E., Muratkhanova V., Tleulessova B., Kalmaganbetova D., Yessentemirova A. Parole and early release from punishment: problems of improving application mechanisms in the Republic of Kazakhstan and foreign experience [Jelektronдық resurs] // URL: https://www.researchgate.net/publication/374537860_Parole_and_Early_Release_from_Punishment_Problems_of_Improving_Application_Mechanisms_in_the_Republic_of_Kazakhstan_and_Foreign_Experience (Zhygingen kyni: 09.11.23)
8. Tolesbaj S. Po pravilam UDO. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie - projavlenie gumanizma [Jelektronдық resurs] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31280589 (Zhygingen kyni: 28.11.23)
9. Kanchurina A., Shatrov O. Psychological problems of conditional early release from serving a punishment by imprisonment / *Penitentiary science*. – 2017. - № 16. – R. 56-59 [Jelektronдық resurs] // URL: <https://jurnauka-vipe.ru/article/675/?lang=en&ysclid=lqm4199u51318398538> (Zhygingen kyni: 01.12.23)
10. Bajahmetov N. Voprosy praktiki uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija osuzhdennyh [Jelektronдық resurs] // URL: <http://astanazan.kz/?p=1929> (Zhygingen kyni: 28.11.23)
11. Halidov D. Zhambylskie osobennosti sudebnoj praktiki po delam ob UDO i ZM [Jelektronдық resurs] // URL: <https://bureau.kz/novosti/zhambylskie-osobennost/?ysclid=lqm3uymrwf468644980> (Zhygingen kyni: 28.11.23)
12. Beketov A., Karpov K., Stebenova E. Conditional early release from punishment: the interpretation of the terms of application/ *Law Enforcement Review*. – 2021. - № 5(2). - R. 185-191 [Jelektronдық resurs] // URL: https://www.researchgate.net/publication/353078851_Conditional_early_release_from_punishment_the_interpretation_of_the_terms_of_application (Zhygingen kyni: 01.12.23)